

**HABILITÁCIÓS
TANULMÁNYKÖTET**

Makai János

Eger, 2014

Eszterházy Károly Főiskola
Történelemtudományi Doktori Iskola
3300 Eger, Eszterházy tér 1.

Makai János

**Fejezetek Vlagyimir-Szuzdal
történetéből**

Habilitációs tanulmánykötet

Eger, 2014

Tartalom

I. Bevezetés.....	4
Tudományos előzmények.....	4
Vizsgálati módszerek	6
Célkitűzések	7
Tudományos eredmények	8
A témához kapcsolódó tanulmányok jegyzéke	11
II. Tanulmányok.....	13
Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177).....	14
A főszereplők életútja a trónharcok előtt	14
A Rosztjiszlavicsok a vlagyimir-szuzdali föld élén	17
Mihalko fellépése és fejedelemsége (1175–1176)	20
A Rosztjiszlavicsok újabb kísérlete.....	21
A belháború utolsó felvonása.....	22
A főszereplők további sorsa	24
Zűrzavar után stabilitás.....	28
Halálesetek és temetkezési helyek	29
Új püspökök	29
Építési munkálatok.....	31
Természeti jelenségek, emberi tragédiák	34
Társadalmi és politikai problémák	36
Újabb zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1211–1216).....	40
Nézeteltérés az öröklés miatt	40
A történetírás az 1211. évi eseményekről	43
Felosztás és újabb feszültségek.....	47
Az okok és a következmények	53
Vszevolod fejedelem „nagy fészke”	56
Vszevolod fiai	57
A fejedelem lányai és felesége.....	61
Az oldalági rokonok.....	63
Nézeteltérés a trónutódlás kérdésében	65
Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolatai a 12–13. század fordulóján.....	68
A kutatás nehézségei	68
Előzmények.....	69
Szvjatoszlav és Rurik duumvirátusának időszaka.....	70
Vlagyimir-Szuzdal és Kijev viszonya 1194–1205 között	73
Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolatai 1205–1212 között	78
Vszevolod Jurjevics politikai szerepe a 12–13. század fordulóján	83
Vlagyimir-Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században és a 13. század elején	88
Szuzdal és Novgorod viszonya Jurij fejedelemsége idején.....	89
Andrej fejedelemsége: sikerek és kudarcok.....	92
Feszültségek a Rosztjiszlavicsok miatt	95
Vszevolod sógora Novgorod élén	96
Vszevolod fiai Novgorod élén	99
A vlagyimir-szuzdali és a rjazanyi fejedelmek kapcsolatai a 12. században és a 13. század elején	107
Murom és Rjazany	107
Szuzdal és Rjazany kapcsolatai 1174 előtt.....	110

A rjazanyiak részvétele a vlagyimir-szuzdali belviszályban (1174–1177)	111
Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany kapcsolatai 1180 és 1196 között.....	114
Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany kapcsolatai a 13. század elején	117
A vlagyimir-szuzdali fejedelmek és a volgai bolgárok viszonya a 12. században és a 13. század elején	125
Előzmények.....	125
Támadások Jurij és Andrej fejedelemsége idején	126
Nagyfészku Vszevolod fejedelem kísérletei	129
A Volgai Bulgária széles körű gazdasági kapcsolatai.....	131
A Volgai Bulgária városai.....	133
Vszevolod fejedelem a történetírásban.....	137
Vszevolod értékelése az orosz történetírásban.....	137
Vszevolod a szovjet korszak kutatóinak publikációiban.....	139
Vszevolod alakja a nyugati történeti irodalomban	149
A vlagyimir-szuzdali államiság a 12. század második felében és a 13. század elején.....	157
A terület kiterjedése	157
A vecse működése.....	159
A fejedelem és a druzsina kapcsolata.....	164
III. Mellékletek	169
IV. Összegzés	172
V. Резюме	175
VI. Forráskiadványok.....	178
VII. Felhasznált irodalom és segédletek	179

I. BEVEZETÉS

Tudományos előzmények

Az általam kutatott téma a középkori egyetemes történelem, ill. a történeti ruszisztika részét képezi. Mivel az előbbihez speciális felkészültségre van szükség, eredményeit pedig a tudomány berkein kívül ritkán lehet hasznosítani, viszonylag csekély létszámú hazai kutatógárdával rendelkezik. A magyarországi történeti ruszisztika ugyan az elmúlt évtizedekben számottevő sikereket könyvelhetett el, és jelentős aktivitást tanúsított, de a medievisztika ezen belül sem tartozik a kurrens területek közé. Különösen nem a Kijevi Rusz felbomlásának, más terminológiával a régiók kialakulásának, ill. létezésének a mongol hódításig (1237–1241) tartó időszaka.

A fenti periódusról egy 19. századi orosz történész elrettentő képet festett: „A részfejedelmi időszakot általában és teljes joggal a legnehezebben érthetőnek és magyarázhatónak tartják. A történelmi lét különálló központjainak nagy száma, a rengeteg, számunkra – távoli utódok számára – nem teljesen érthető okok miatt egymással harcoló személy, a városi lakosság részvétele ezekben a viszályokban arra kényszerít bennünket, hogy a Jaroszlávtól (a Bölcs Jaroszlav halálától, azaz 1054-től – M. J.) a tatárok betöréséig tartó időszakra úgy tekintsünk, mint az események alapján a legkomorabb és a kutatás szempontjából a legsötétebb periódusra”. (K. Besztuzsev-Rjumin: Russzkaja isztorija. Tom I. Szankt-Petyerburg, 1872. 152.) Azért választottam mégis ennek a bonyolult korszaknak a kutatását, mert Vlagyimir városának és környékének középkori emlékei nagy hatással voltak rám.

Főiskolai szakdolgozatomban még elsősorban a téma iránti érdeklődésem tükröződött. A tudományos munka fogásaival az Eötvös Loránd Tudományegyetemen ismerkedtem meg. Egyetemi szakdolgozatomban Andrej Bogoljubszkij vlagyimir-szuzdali fejedelem (1157–1174) tevékenységét mutattam be, majd további kutatásokat folytattam. Bölcsészdoktori disszertációm 1992-ben szintén az ELTÉ-n védtem meg. 1996-ban ugyanott PhD fokozatot szereztem. A dolgozatom címe (A Kijevi Rusz felbomlása és a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség felemelkedése) jól mutatja egy alapvető követelmény érvényesülését: Vlagyimir-Szuzdal történetének kutatásához ismerni kell az egész Kijevi Rusz történetét. Az 1990-es években és az új évezred első évtizedében jórészt a disszertációban szereplő kérdések mélyebb elemzésével, ill. a Kijevi Rusz történetének más vonatkozásaival foglalkoztam.

Kutatásaim kezdeti időszakában nagyon nehéz helyzetben voltam. Magyar nyelvű szakirodalom alig állt rendelkezésemre. Azok a kötetek és tanulmányok, amelyeket olvasni lehetett, sok esetben használhatatlanok voltak. Ezért kénytelen voltam az orosz nyelvű (nemesi, polgári és marxista) történetírók, történészek munkáit tanulmányozni. Ehhez azonban szükség volt a szerzők általános szemléletének, esetleges motivációjának, tudományban elfoglalt helyének, irányzatokhoz való tartozásának ismeretére is. Egyáltalán nem véletlen tehát, hogy publikációs tevékenységemben a historiográfiai vonatkozások a mai napig is erőteljesen érzékelhetők.

Éveket vett igénybe a kiemelkedő orosz és más nemzetiségű történetírók (pl. V. Ny. Tatyiscsev, Ny. M. Karamzin, M. P. Pogogyin, K. D. Kavelin, Sz. M. Szolovjov, Ny. I.

Kosztomarov, V. O. Kljucsevszkij, Sz. F. Platonov, A. Je. Presznyakov, M. Ny. Pokrovszkij) orosz nyelvű munkáinak tanulmányozása. Ők jórészt 1917 előtt alkottak, s nemegyszer többkötetes összefoglaló munkákban ismertették, elemezték Oroszország történetét. Közülük Szergej Szolovjov és Vaszilij Kljucsevszkij gyakorolt rám különösen nagy hatást. Szolovjov írásaiban a precizitást, a szorgalmat és a higgadtságot értékeltem, Kljucsevszkij pedig egyéni szempontjaival és esetenként kifejezetten szellemes értékelésével hívta fel magára a figyelmet.

Hosszú időt vett igénybe a szovjet korszak történészei (pl. B. D. Grekov, M. D. Priszjolokov, V. T. Pasuto, Ny. Ny. Voronyin, A. Ny. Naszonov, B. A. Ribakov, V. L. Janyin, V. A. Kucskin, O. M. Rapov, L. V. Cserepnyin, Ju. A. Limonov, I. Ja. Frojanov, P. P. Tolocsko) műveinek megismerése is. Ezeknek a kutatóknak a tevékenysége az 1917 előtti historiográfia képviselőihez hasonlóan részben átnyúlt a következő periódusba, vagyis a szovjet–orosz rendszerváltás időszakába. Az utóbbiban, valamint az ezredfordulót követően Oroszországban továbbra is eltérő szemléletű és váltakozó színvonalú munkák születtek.

A Kijevi Rusz története szempontjából a magyar nyelvű szakirodalomban az áttörés az 1990-es években következett be. Kronológiai szempontból előbb az Oroszország története című kötet Font Márta által írt fejezeteit kell említeni (Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas, Bp., 1997). Szűkebben értelmezett szakmai szempontok alapján még fontosabbnak tekinthető Font Márta másik munkája: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. Ennek a kötetnek én voltam az egyik lektora. A fenti művek kiadásától kezdve korszerű és szakszerű alapvetés áll a hazai kutatók rendelkezésére.

A ruszisztika nemzetközi nyelve az orosz mellett az angol. Ez szükségessé tette az angol nyelvű szakirodalom tanulmányozását. Nemcsak a „klasszikusok” (pl. George Vernadsky, Michael Florisky), hanem a 20. század későbbi évtizedeiben, ill. a 21. század elején alkotó, tehát kortárs szerzők (pl. John Fennell, Janet Martin, Simon Frankin, Jonathan Shepard, Martin Dimnik) legfontosabb megállapításainak ismerete is elengedhetetlen. Továbbá vannak olyan német vagy francia nyelven publikáló kutatók (pl. Günther Stökl, Wladimir Vodoff), akik szintén hozzájárultak a keleti szlávok középkori történetének kutatásához, ill. az eredmények szélesebb körben való terjesztéséhez.

A Kijevi Rusz történetének tanulmányozásához tehát elegendő mennyiségű, bár jórészt idegen nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre. Északkelet-Russzal, vagyis Vlagyimir-Szuzdallal kapcsolatban a helyzet már nem ennyire egyértelmű. Számos kötetben és tanulmányban található adatok, értékelések a területtel kapcsolatban, de a speciálisan vele foglalkozó munkák száma csekély. Ezek közé tartozik Nyikolaj Voronyin munkája, melynek két kötete az északkeleti építészetet tárgyalja (Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. Tom I-II. Moszkva, 1961–1962) vagy Vlagyimir Kucskin területi változásokat bemutató kötete (Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. Moszkva, 1984). A kronológiai határ azonban az egyik esetben sem a 13. század első fele, hanem későbbi időszak. Említésre érdemes, hogy Jurij Limonov megírta a vlagyimir-szuzdali évkönyvírás történetét (Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkoy Ruszi. Leningrád, 1967).

Minden igényt kielégítő összefoglaló munka azonban egyelőre nem áll a kutatók rendelkezésére. V. A. Galkin alacsony szakmai színvonalat képviselő könyve még az 1930-as évek végén jelent meg (Szuzdalszkaja Rusz. Ivanovo, 1939). Csaknem fél évszáz-

zad múltán adták ki Limonov következő kötetét (Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. Leningrád, 1987). Ennek egyrészt elavult a szemlélete, másrészt sajátos a szerkezete. Az első része viszonylag részletesen tárgyalja Vlagyimir-Szuzdal történetét 1174-ig, Andrej Bogoljubszkij fejedelem meggyilkolásáig, majd elnagyoltan ismerteti az 1174 és 1238, a mongol támadás éve közé eső időszak eseményeit. Ezt az aránytalanságot az sem ellensúlyozza, hogy a kötet második részében három tematikus írás található.

Vizsgálati módszerek

A Kijevi Rusz, s ezen belül Vlagyimir-Szuzdal történetének forrásai döntő módon az évkönyvek, melyek az Orosz Évkönyvek Teljes Gyűjteménye (Полное собрание русских летописей) című sorozatban jelentek meg. Kiadásuk a 19. század első felében kezdődött, és több szakaszban folytatódott. A legújabb sorozat köteteit Moszkvában az 1990-es években kezdték megjelentetni, de ugyanebben az évtizedben Rjazanyban is megindult a forráskiadás, tehát jelenleg az újabb példányokból általában kétféle is rendelkezésre áll, miközben a régebbiek még szintén elérhetők. Mivel az eredeti szövegeket adják ki, a korábbi forráskötetek használata sem jelent problémát.

A mongol hódítás előtti Vlagyimir-Szuzdal történetének kutatása szempontjából az Orosz Évkönyvek Teljes Gyűjteményének 43 kötete nem képvisel azonos értéket. Különleges jelentőséggel bír a helyi forrás, a Lavrentyij-évkönyv (Лаврентьевская летопись). Szövegéhez helyi eredetű kiegészítő információkat tartalmaz a Radziwill-évkönyv (Радзивилловская летопись), Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve (Летопись Переяславля Суздальского) és a XV. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod (Московский летописный свод конца XV века). A legfontosabb források közé tartozik továbbá a Kijevi Rusz más területein keletkezett Ipatyij-évköny (Ипатьевская летопись) és az Első Novgorodi Évkönyv régebbi és újabb szövegváltozata (Новгородская первая летопись саршего и младшего изводов). Egy-egy részletkérdésben nyújt segítséget a Voszkreszenszkij-, a Nyikon-, a Tveri-, a Lvov- és a Tipográfiai Évkönyv (Воскресенская, Никоновская, Тверская, Львовская, Типографская летописи).

Az évkönyveket jórészt óorosz nyelven, a különböző kéziratokban található eltérések feltüntetésével, de fordítás és kommentárok nélkül adták ki. Ritka esetben a jelenleg használt orosz nyelvre fordított szöveg is rendelkezésre áll. Ez vonatkozik például az Elmúlt idők elbeszélésének (Повесть временных лет) a Lavrentyij-évkönyvben fennmaradt változatára, melyhez 1950-es és 1996-os megjelentetése alkalmával is mellékeltek mai orosz nyelvű szöveget. Hasonló a helyzet a Kijevi Rusz irodalmának egyes emlékeit bemutató kötetekkel (Памятники литературы Древней Руси. XI–начало XII века. XII век. XIII век. Moszkva, 1978, 1980, 1981). Nem jobb a helyzet a magyar nyelvű fordításokkal sem. Hodinka Antal már 1916-ban adott ki fordítást (Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916), jóval később Font Márta folytatta ezt a munkát (Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szeged, 1996). A fenti kötetek azonban a magyar–óorosz kapcsolatokra koncentrálnak. Iglói Endre és Misley Pál válogatása (Régi orosz széppróza. Bp., 1979) és a Szili Sándor által szerkesztett szöveggyűjtemény (A középkori orosz történelem forrásai. Bp., 2005) is csak a források egyes részeit fedi le.

Ilyen körülmények között számomra csak egyetlen út maradt: óorosz nyelven olvasni az évkönyvek szövegét. A feldolgozás során igyekeztem az analízisre és a komparativitásra

helyezni a hangsúlyt. A kutatás folyamata szerteágazó volt. Meg kellett ismerkedni a források keletkezésének és fennmaradásának történetével, lehetőség szerint meg kellett világítani az egymásnak ellentmondó információk hátterét, kitekintést kellett tenni a Vlagyimir-Szuzdalt övező területek helyzetére, igénybe kellett venni más tudományterületek segítségét stb.

Célkitűzések

Mivel a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség történetének korszerű összefoglalása 1238-ig sem orosz, sem pedig más nyelven nem készült el, indokoltnak tűnik az ezzel kapcsolatos kutatómunka. Az Andrej Bogoljubszkij halálával záruló időszakokkal a disszertáción kívül már számos írásban foglalkoztam. Következő célom az 1174-től 1216-ig tartó periódus tanulmányozása volt, s az eredményeket ebben a kötetben gyűjtöttem össze. Az írások az utóbbi évek termékei, közülük néhány most jelenik meg először nyomtatásban. Mivel nem egyszerre készültek, össze kellett fésülni őket. A szakirodalom bővülése, újabb források kutatásba való bevonása és az időrendi korlátok betartása esetenként szükségessé tette a korábbi publikációk kisebb mértékű módosítását. Annak ellenére egységes rendszert alkotnak, hogy egyes kérdések tárgyalásakor nem tekinthettem el az előzmények bemutatásától, s ezért a kronológiai határok némiképpen módosultak.

1174-et nemcsak azért választottam kezdő dátumként, mert korábbi kutatásaimban eddig jutottam el, hanem azért is, mert a nagyhatalmú és öntörvényű Andrej fejedelem erőszakos halála új fejezetet nyitott Vlagyimir-Szuzdal történetében. Először csaknem három éves belviszály következett, majd több mint három évtizedes nyugalom, amelyet ismét zűrzavar követett. Az utóbbi végére az 1216. évi lipicai (lipici) ütközet tett pontot, mivel lehetővé tette a szeniorátus érvényesülését. Az első három tanulmány tehát a belső helyzetet elemzi. A célom az volt, hogy ismertessem és értékeljem az események főszereplőjének, Vszevolod fejedelemnek a szerepét. Őt a történetírás a nagyfészki, mai szóhasználatmal a nagycsalados ragadványnévvel ruházta fel. A következő írásban arra törekedtem, hogy bemutassam Vszevolod családját. Ez távolról sem tekinthető részletkérdésnek, mivel a középkori és kora újkor keleti szláv történelem kiemelkedő alakjai, pl. Alekszandr Nyevszkij, Iván Kalita, Dmitrij Donszkoj, III. Iván, IV. Iván, egyaránt a fejedelem nagy fészkiéből származtak.

A következő blokk négy tanulmányának célja Vlagyimir-Szuzdal „külső kapcsolatainak” elemzése. A kifejezés zárójeles szerepeltetését az indokolja, hogy három terület (a kijevi, novgorodi és rjazanyi) ugyanúgy a tágabb értelemben vett Kijevi Ruszhoz tartozott, mint a vlagyimir-szuzdali. Azonban az északkeleti fejedelemséget mindegyikhez más típusú viszony fűzte. A szó szoros értelmében csak a távoli Volgai Bulgáriával való kapcsolatrendszer sorolható a külpolitika tárgykörébe. Az utóbbi Kelet-Európa egyik leggazdagabb területe volt, s a mongol invázióig Vlagyimir-Szuzdal méltó vetélytársának bizonyult, miközben a kereskedelmi forgalom érdekközösséget teremtett a két fél között.

A kötet utolsó előtti írásának célja az volt, hogy bemutassa, milyen értékelések születtek Vszevolodról a történetírásban. Mivel a szerzők koncepciói a belső helyzetre és a „külső kapcsolatokra” egyaránt utalnak, ezt a tanulmányt a két blokk után helyeztem el. Más-különb en egyik-másik vélemény nem is lett volna érthető. A sort az államiságról szóló tanulmány zárja. Ez a fejedelemség központjairól és határaitól, valamint az északkeleti vecse (gyűlés) működéséről és a druzsina (kíséret) szerepéről fennmaradt adatok segítsé-

gével igyekszik bizonyítani, hogy a 12. században és a 13. század elején létezett egy kezdetleges vlagyimir-szuzdali államszervezet.

A kutatás természetesen sem Vszevolod fejedelem halálával (1212), sem az utolsó zűrzavar megszűnésével (1216) nem zárható le. A záró kronológiai határ mindenképpen 1238, a mongol hódítás éve, mivel ez az eseménysorozat hozott gyökeres változást Vlagyimir-Szuzdal történetében. A végső cél egy nagyobb terjedelmű munka készítése, amely a kezdetektől egészen a fenti tragédiáig tárgyalja Északkelet-Rusz sorsát. Ehhez azonban nemcsak az utolsó két évtizedről szóló évkönyvi információk alapos elemzésére van szükség, hanem az egész korszak vonatkozásában a művészeti kérdések további tanulmányozására és a régészet eredményeinek fokozottabb bevonására is.

Tudományos eredmények

Az első tanulmányban a források alapján arra a következtetésre jutottam, hogy az 1174–1177. évi belviszály idején olyan probléma vetődött fel, amely egyáltalán nem volt ismeretlen a Rurik-dinasztia tagjai között: a fiatalabb nagybácsi és az idősebb unokaöcs/unokaöcsök elsőségének kérdése. (Vszevolod ugyanis mindkét vetélytársától, a két Rosztyiszlavicstól fiatalabb volt.) Azt is megállapítottam, hogy az utóbbiak és fő északkeleti támogatóik, a bojárok az összecsapásokban kudarcot kudarokra halmoztak. Ilyen körülmények között törvényszerű volt a fiatal Vszevolod fejedelem sikere, aki a végső győzelmet arra is felhasználta, hogy oldalági rokonait kiszorítsa a hatalomból. Rámutattam, hogy az 1174–1177. évi eseménysorozat több volt vlagyimir-szuzdali belviszálynál, a Kijevi Rusz több régióját is érintette, sőt abba a rjazanyi fejedelem még a kunokat is bevonta.

A szakirodalomban gyakorta hivatkoznak olyan eseményekre, amelyek Nagyfészkü Vszevolod fejedelemsége alatt (1176–1212) északkeleten történtek, de tudomásom szerint még egyetlen tanulmányt sem szenteltek kizárólag az itteni belső viszonyok tanulmányozásának. Ez indokolja a következő tanulmány elkészítését, amelyből kiderül, hogy a tárgyalt időszakban a terület belső helyzetét összességében stabilitás jellemezte. Mindössze két külső támadás kelthetett félelmet, de mindkettőt sikerült visszaverni. Terméketlen évekről és pusztító árvizekről nem maradtak ránk feljegyzések, járványról is mindössze egy. A rendkívüli égi jelenségek ugyan riadalmat okoztak a lakosság körében, társadalmi feszültségekhez azonban nem vezettek. A tűzvészek viszont nemcsak félelemmel töltötték el az embereket, hanem anyagi javaikat is veszélyeztették, sőt sok esetben meg is semmisítették azokat. Az 1184. és 1192. évi tüzesetekhez fűzött évkönyvi kiegészítések azonban túlságosan homályosak és elvontak ahhoz, hogy – Nyikolaj Voronyin és Borisz Ribakov értékelésével szemben – általános társadalmi elégedetlenségre vagy zavargások kitörésére következtethessünk.

1211-ben váratlanul feszültség keletkezett Vlagyimir-Szuzdalban: Vszevolod fejedelem legidősebb fia, Konsztantyin nem fogadta el a várható örökség apja által javasolt felosztását. Vszevolod ekkor egy gyűlést hívott össze, s a szokásjog megsértésével a szeniori pozíciót a másodszülött Jurijnak adta. A hagyaték felosztásának, ill. a gyűlés jellegének kérdése már a 18. század óta foglalkoztatja a keleti szláv és a nyugati szakembereket. A történészek ugyanazon források alapján, más-más nézőpontból kiindulva az események sokféle értékelését adták. A harmadik tanulmányban ezzel kapcsolatban összefoglaltam a legfontosabb megállapításokat, különös tekintettel A. Ny. Naszonov, Sz. M. Szolovjov és Ju. V. Krivosejev véleményére. A források adatainak ismeretében arra a következtetésre

jutottam, hogy a bonyolult helyzetnek nem volt jó megoldási lehetősége. 1211-ben még csak a regnáló fejedelem és az első számú örökös konfliktusa volt megfigyelhető, az 1212–1216 között zajló belső küzdelmekben viszont már Vszevolod mindegyik fia részt vett. Ezt a belviszályt négy forrás által biztosított információk összevetésével mutattam be, miközben igyekeztem rávilágítani arra, miért van eltérés a kútfők adatai között. 1216-tól a mongol hódításig ismét érvényesült a szeniorátus rendje, de ettől fontosabbnak tartottam két megállapítást: egyrészt az 1212–1216 között vívott harcok anyagiakban és emberéletben jelentős kárt okoztak a lakosságnak, másrészt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséget presztízsveszteség érte.

A szakirodalomban sok variáció található Nagyfészkü Vszevolod közvetlen leszármazottainak létszámát illetően. A források tanulmányozása után arra a következtetésre jutottam, hogy összesen négy lánya és nyolc fia volt. Az eredményt egy genealógiai táblázatban is rögzítettem. Ez mellékletben szerepel, és azokat az unokákat is feltünteti, akik 1212-ig, tehát a nagyapa haláláig megszülettek. A nagy fészekkel foglalkozó írás azonban más szempontból is fontos. Bemutatja, hogyan használta fel Vszevolod a fait politikai céljainak megvalósítása érdekében. E tekintetben négy lánya közül kettő is kapott szerepet. A fejedelem távolabbi rokonairól is gondoskodott, ha nem érezte veszélyesnek jelenlétüket. Érthető, hogy az 1174–1177. évi belháborúban legyőzött két vetélytársán kívül egyedül az elődjétől, Andrej Bogoljubszkijtől származó unokaöccse számára nem maradt hely a vlagyimir-szuzdali földön.

A következő tanulmány Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolataira koncentrálna. Vszevolod uralma idején elsősorban az 1194 és 1212 közötti események érdemelnek figyelmet, bár – mivel ezek egy folyamat részét képezik – az előzmények ismertetésére is szükség van. Vlagyimir-Szuzdal és Kijev századfordulós viszonyát az évkönyvek a fejedelmek szemszögéből világítják meg. A hatalmi képlet másik két eleme a druzsina és a vecse volt. Arról, hogy Vszevolod druzsinája milyen szerepet játszott a fenti kérdésben, mindössze néhány elszórt információ maradt fenn, a vecse álláspontjáról pedig még annyi sem. Ilyen körülmények között csak a vlagyimir-szuzdali fejedelem lépéseinek értékelésére van lehetőség. Ehhez két táblázatot is készítettem. Az egyik a kijevi trón sorsának alakulását mutatja a tárgyalt időszakban, és igyekszik rendet tenni a szakirodalomban uralkodó kronológiai zűrzavarban. A másik azokat a kijevi fejedelmeket tünteti fel, akik Vlagyimir urának hozzájárulásával kerültek hatalomra. A történészek több alkalommal Vszevolod mérsékelt érdeklődéséről írnak a déli ügyekkel kapcsolatban. A második táblázat cáfolja ezeket a véleményeket. Megállapítható, hogy 1194–1212 között a 11 kijevi trónváltásból összesen 5, tehát csaknem a fele köthető valamilyen formában Vszevolod tevékenységéhez. Mindez azt jelenti, hogy a vlagyimiri fejedelem figyelemmel kísérte Rusz déli részének eseményeit, sőt több esetben is hatást gyakorolt azokra. Tény, hogy közvetlenül egyetlen alkalommal sem avatkozott be. Még akkor sem, amikor jelentős presztízsveszteség érte. Ez pedig fordulatot jelentett bátyja, Andrej Bogoljubszkij kijevi politikájához képest, aki kétszer is koalíciós hadat indított Kijev ellen.

A Vlagyimir-Szuzdal és a szomszédos Novgorod kapcsolatait elemző írás két vonatkozásban is hasonlít az előző tanulmányra: egyrészt kénytelen bemutatni a Vszevolod fejedelemségét megelőző eseményeket, másrészt az értékelés megkönnyítése érdekében ez is tartalmaz táblázatot. A Vszevolod uralmát jellemző viszonyokat illetően arra a következtetésre jutottam, hogy a fejedelem 1200 és 1208 között ugyan ellenőrzése alatt tartotta Novgorodot, de a fenti időszak kivételt jelentett, s nem lehet alapul venni az egész periódus

megítéléséhez. Azért sem lehet ezt megtenni, mert 1208–1209 telén Vlagyimir-Szuzdal dominanciája olyan hirtelen szűnt meg, hogy az még a korszak kutatóját is meglepi. Az egész 12. században és a 13. század elején a két szomszédos politikai képződmény között összességében erőegyensúly állt fenn.

A szakirodalomban általános az a vélekedés, miszerint a muromi és rjazanyi fejedelmek függtek a vlagyimir-szuzdaliaktól. A muromi-szuzdali viszony valóban ilyen volt, a rjazanyi és az északkeleti fejedelmek kapcsolatrendszere azonban bonyolultabb volt, különösen Vszevolod uralma idején. A rjazanyiak közül Gleb vlagyimiri fogságban halt meg, mivel Vszevolod vetélytársait támogatta. Utódai sokat marakodtak, s közülük néhányan Vlagyimir urát tekintették döntőbírónak. 1207-ben Vszevolod a rjazanyi fejedelmek jó részét elfogatta, a központ élére pedig helytartót állított. 1208-ban mindezt Rjazany felgyújtása és lakosságának Vlagyimir-Szuzdalba telepítése követte. Véleményem szerint a kutatók értékeléseit az 1207–1208. évi események a kelleténél nagyobb mértékben befolyásolták. A Kijevi Rusz történetének forrásai hemzsegnak a Rurik-dinasztia tagjainak egymás elleni torzsalkodásáról szóló híradásoktól. Az egyik fejedelem letaszította a trónról, majd elűzte a másikat. A fejedelmek erőszakos halála sem volt példa nélküli esemény. A támadó fél gyakorta vett blokád alá, rabolt ki vagy éppen gyújtott fel egy-egy települést. Vszevolod egyáltalán nem tartozott a békétlen fejedelmek közé. Hosszú ideig a függésben lévő rjazanyi fejedelmek civakodását is türelemmel viselte, tapintatosan kezelte. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a legdurvább lépést, a központ felgyújtását és kiürítését maguk a rjazanyiak provokálták ki. A települést pedig nem a vlagyimiriak pusztították el véglegesen 1208-ban, hanem a mongol hódítók 1237-ben. A fejedelmek bebörtönzését és Rjazany felgyújtását azért sem érdemes túlértékelni, Vszevolodnak pedig a korban szokatlanul nagy hatalmat tulajdonítani, mert a rjazanyi ellenállás folytatódott. A Rjazannal kapcsolatos kutatásaim fontos eredménye a kötetben szereplő genealógiai táblázat is. Kronológiai szempontból ugyan hiányos, de sokkal jobban tükrözi a források adatait, mint a rjazanyi és muromi fejedelmek jelenleg rendelkezésre álló listái.

A legnehezebb feladatot minden bizonnyal az Északkelet-Rusz és a Volgai Bulgária viszonyáról szóló tanulmány megírása jelentette. A források ez esetben viszonylag kevés használható információval szolgálnak. Homályos adataikat nemegyszer még a szakirodalom segítségével sem lehetett kibogozni. Ugyanakkor szükségesnek éreztem a muzulmán vallású bolgárok országának bemutatását is. Ez a vártnál nehezebb vállalkozásnak bizonyult. Mivel Vszevolod fejedelemségének időszakát a fenti kérdés kapcsán nem érdemes külön értékelni, ezt szélesebb periódust átfogva tettem meg: a szuzdaliak 1120 és 1205 között támadták a bolgár területeket. Eget rengető sikereket egyetlen alkalommal sem értek el. Általában kisebb településeket foglaltak el, és foglyokat ejtettek. Többször is előfordult, hogy kénytelenek voltak visszavonulni az ellentámadást indító bolgárok elől. Még az Andrej Bogoljubszkij által személyesen vezetett 1164. évi és a Vszevolod fejedelem közvetlen irányítása alatt 1183-ban lebonyolított hadjárat alatt sem sikerült a két legfontosabb bolgár várost (Bulgart és Bilert) bevenni, a bolgárok pedig 1212 után is képesek voltak arra, hogy egy kisebb óorosz települést elfoglaljanak. Megállapítható, hogy a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és a Volgai Bulgária között a 12. században és a 13. század általam vizsgált éveiben erőegyensúly állt fenn.

Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem (1176–1212) tevékenysége már több évszázada megragadta a történészek figyelmét. Egyebek mellett összefoglaló munkák, szűkebb tematikát tárgyaló kötetek, szakcikkék és ismeretterjesztő munkák foglalkoztak vele. A

következő tanulmányban 36 szerző nézeteit gyűjtöttem össze. Az általuk alkotott véleményeket nemcsak ismertettem, hanem lehetőség szerint azokat összehasonlítottam, és felhívtam a figyelmet az egyéni szempontokra. Saját megállapításaim közül egyrészt azt emelem ki, hogy Vszevolod halálának évét Északkelet-Rusz további sorsára nézve többen kronológiai határként értelmezték, de az ilyen nézetekkel óvatosan kell bánni. Másrészt Vszevolod tevékenysége csak apja, különösen pedig bátyja lépéseivel összevetve ítéhető meg korrekt módon, s ezt az összehasonlítást a szerzők jó része elvégezte. A róla szóló értékelések tanulmányozásából az derült ki, hogy Vszevolod nemcsak kevésbé vitatott történelmi személyiségnek tűnik, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij, hanem az is.

A kötetet záró tanulmány azt igyekszik bizonyítani, hogy a 12. század második felében és a 13. század elején Vlagyimir-Szuzdalban már létezett egyfajta államiság. A fejedelemség területe a fenti időszakban folyamatosan változott, s a változás elsősorban növekedést jelentett. Meg tudjuk nevezni a régi és újabb központokat, s ezekhez viszonyítva ki tudjuk jelölni a határokat. Ha az államiság egyik kritériuma az, hogy az alapját képező terület körülhatárolható legyen, akkor a vlagyimir-szuzdali föld a 12. század második felében és a 13. század elején már állami jelleggel bírt. A fejedelemség nagyobb központjai (Rosztov, Szuzdal, Vlagyimir, Perejaszlavl Zalesszkij) vecsével rendelkeztek. A vecse két fajtáját különböztethetjük meg: az egyik az egész területtel kapcsolatban hozott döntéseket, míg a másik csak egy központ és körzetének ügyeiben volt illetékes. A fejedelem csak a vecse beleegyezésével szerezhette meg a trónt, a hatalom gyakorlása során pedig tekintettel kellett lennie a vele kötött szerződésre. Ez az intézmény ellentmondhatott a fejedelemnek, megvonhatta tőle a támogatást, vagy el is űzhette őt. A vecse egyrészt a fejedelmi hatalom ellensúlyát képezte, másrészt annak támaszául is szolgált. A vlagyimir-szuzdali államszervezet a fejedelmet sem nélkülözhetett. Ő irányította a külkapcsolatokat, az adószedést, a bíraskodást és az építkezéseket; ő vezette a hadjáratokat és intézte az egyház egyes ügyeit. Ezeknek a feladatoknak a jó részét csak a druzsina segítségével tudta ellátni. A fejedelem igénybe vette a druzsina tanácsait, katonai erejét, adminisztratív és egyéb szolgálatait. A kisebb-nagyobb konfliktusok ellenére a fejedelemnek szüksége volt a druzsinára, a druzsinának a fejedelemre, a kezdetleges északkeleti államnak pedig mindkettőre.

A témához kapcsolódó tanulmányok jegyzéke

1. A vlagyimir-szuzdali államiság a 12. század második felében és a 13. század elején. In: Világtörténet, 2008/1-2. 34–44.

2. Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80 születésnapjára. Szerk.: Gebei Sándor, Makai János, Bartók Béla. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.

3. A szuzdali fejedelmek és a volgai bolgárok. In: Eszmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. Szerk.: Háda Béla, Ligeti Dávid Ádám, Majoros István, Maruzsa Zoltán, Merényi Krisztina, Petneházi Margit. ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történelmi Tanszék, Bp., 2010. 387–402.

4. Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században. In: „...nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Szerk.: Gebei Sándor, ifj. Bertényi Iván, Rainer M. János. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 160–175.

5. K voproszu o haraktyere vlagyimiro-szuzdalszkoj goszudarsztvennosztyi. In: Rol goszudarsztva v isztoricseszkom razvityii Rosszii. Pod red. D. Szvaka. Russica Pannonicana, Bp., 2011. 30–39.

6. Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. In: Tanulmányok a 70 éves Kertész István tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Sectio Historiae. Szerk.: Makai János. Eger, 2012. 143–157.

7. Zúrzavar után stabilitás. In: Tanulmányok a 70 éves Kaló Ferenc tiszteletére. Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XL. Sectio Historiae. Szerk.: Kiss László. Eger, 2013. 141–155.

8. Újabb zúrzavar Vlagyimir-Szuzdalban. In: Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XLI. Sectio Historiae. Szerk.: Bartók Béla. Eger, 2013. 53–71.

II. TANULMÁNYOK

ZŰRZAVAR VLAGYIMIR-SZUZDALBAN (1174–1177)

1174 júniusában Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelem összeesküvés áldozata lett: saját rezidenciáján bojárok gyilkolták meg. A sikeres merényletet fosztogatás és az ún. fiatalabb druzsina elleni durva fellépés követte.¹ A fejedelemgyilkosság utáni zavaros időszak bemutatását egyrészt az indokolja, hogy a tatár hódításig ilyen intenzitású hatalmi harcra az északkeleti területeken már nem került sor, bár a 13. század első felében szintén felütötte a fejét a belviszály. Másrészt az események áttekintése lehetővé teszi a szeniorátus érvényesülésének és a különböző hatalmi tényezők erejének vizsgálatát is.

A főszereplők életútja a trónharcok előtt

A Kijevi Rusz északkeleti részének alaposabb megszervezése Jurij fejedelem nevéhez fűződik. A Dolgorukijnak (Hosszúkezűnek) elnevezett Jurij azonban déli ambícióit sem adta fel, és 1155-ben megszerezte a kijevi trónt is.² 1157. évi halála után északkeleten legidősebb fiát, Andrejt választották a terület irányítójává.³ Az új fejedelem Szuzdal helyett Vlagyimir városát tette székhelyévé, és megsértette a hatalom gyakorlásának korabeli normáit. Úgy tűnik, ez döntő szerepet játszott erőszakos halálában is.⁴

Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása után heves küzdelem zajlott a hagyatékaért. A főszerepet öccsei (Mihalko és Vszevolod) és unokaöccsei (a Rosztyiszlavicsok: Msztyiszlav és Jaropolk) játszották. Andrej apja, Jurij kétszer nősült. Először Ajepa kun kán lányát vette el,⁵ s idősebb gyermekei ebből a házasságból születtek. Arról közvetett információval rendelkezünk, hogy második felesége egy bizánci hercegnő volt.⁶ Nehéz pontosan megállapítani, hogy a trónharcok egyik főszereplője, Mihalko kun vagy bizánci anyától született.⁷ Viszont születési éve (1054)⁸ és gyermekként a szomszédos birodalomba való menekülése⁹ alapján Vszevolod bizánci származása egyértelmű. A zavaros időszak további főszereplőjének Jurij Dolgorukij két unokája bizonyult. Ők Jurij legidősebb fiának, Rosztyiszlávnak az utódai voltak. Rosztyiszlav azonban még 1151-ben meghalt,¹⁰ s így nem maradt lehetősége sem a déli, sem az északkeleti örökség megszerzésére. Fiai,

¹ Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása és az azt követő események: Polnoje szobranijje russzkij letopiszej. Tom I. (PSZRL. T. I.) Moskva (M.), 1962. 367–371. (oszlop). PSZRL. T. II. M., 1962. 580–595. (oszlop). Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 34, 223.

² PSZRL. T. I. 345. T. II. 478.

³ Uo. T. I. 348. T. II. 490.

⁴ Andrej Bogoljubszkij tragikus halálához: *Makai János*: Egy 12. századi fejedelemgyilkosság anatómiája. Világtörténet, 1992/1–2. 44–54. (A fejedelem ragadványneve rezidenciájának helyére, a Vlagyimir melletti Bogoljubovra vezethető vissza. A Bogoljubov név Isten által szeretett helyet jelent.)

⁵ Poveszty vremennih let. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1996. 120.

⁶ PSZRL. T. II. 521.

⁷ M. V. Scsepkina véleménye szerint Mihalko és Vszevolod valószínűleg féltestvérek voltak: *M. V. Scsepkina*: O proiszhozgyenyii Uszpenszkovo szbornyika. In: *Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga. Redkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 78–79.* Mivel Vszevolod bizánci származását Scsepkina nem kérdőjelezi meg, Mihalko első házasságból való származását valószínűsíti.

⁸ PSZRL. T. XV. M., 2000. 221. (oszlop). T. XXIV. M., 2000. 77.

⁹ Uo. T. II. 521.

¹⁰ Uo. T. I. 330. T. II. 418.

Msztyiszlav és Jaropolk, Andrej meggyilkolása után volosztyot¹¹ szerettek volna szerezni a vlagyimir-szuzdali földön.

Az 1174–1177-es időszak főszereplőinek neve már a korábbi évek eseményeinek ismertetésekor felbukkan a forrásokban. 1160-ban a novgorodiak elűzték fejedelmüket, de ez náluk korántsem számított ritka esetnek. A megüresedett tisztség betöltéséről Andrej Bogoljubszkijjal tárgyaltak, s végül Msztyiszlav Rosztyiszlavics személyében egyeztek meg.¹² Msztyiszlav novgorodi szerepvállalása még egy évig sem tartott,¹³ s távozásának hátterében Andrej és az akkori kijevi fejedelem megegyezése állt.

1161 körül Bogoljubszkij radikális lépésre szánta el magát: Leon püspököt, két öcsét, két unokaöccsét (a Rosztyiszlavicsokat) és apja előkelő embereit elűzte Szuzdalból. Ez az információ az Ipatyij-évkönyv részét képező Kijevi Évkönyvben, vagyis déli forrásban maradt fenn. A krónikás, mivel nyilvánvalóan nem Andrej ellenőrzése alatt dolgozott, még az okot is megadta: Bogoljubszkij az egész szuzdali föld egyeduralkodója akart lenni.¹⁴ Úgy tűnik, a fejedelem népes rokonsága (a bojárok egy részével együtt) veszélyt jelentett a terv megvalósítására. Nem tudni, a két Rosztyiszlavics hová menekült. A következő néhány év eseményeit rögzítő feljegyzésekben nincs nyomuk. Azt viszont tudjuk, hogy a témánk szempontjából irreleváns két fivér anyjukkal együtt Bizáncba ment, s Vszevolodot is magával vitte.¹⁵ Andrej legfiatalabb féltestvére ekkor 7 éves lehetett. Bogoljubszkij őt a szó szoros értelmében valószínűleg nem üldözte el, hiszen még nem jelentett vetélytársat a számára. Azonban bizánci anyja és testvérei nélkül a kis Vszevolod nyilván nem maradhatott északkeleten.

A negyedik főszereplő, Mihalko Jurjevics 1161 körül valószínűleg nem tartózkodott a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemségben. Feltehetőleg délen élt, s valamelyik rokonát szolgálta. 1168-ban részt vett Msztyiszlav Izjaszlavics kijevi fejedelem kunok ellen indított hadjáratában.¹⁶ 1169-ben Mihalko azt a megbízást kapta a kijevi fejedelemtől, hogy kísérjen el egy segédcsapatot Novgorodba, de ez a vállalkozás nem bizonyult sikeresnek.¹⁷

1169-ben Andrej Bogoljubszkij koalíciót szervezett Msztyiszlav Izjaszlavics ellen. A vlagyimiri fejedelem fia által vezetett csapatok bevették és kirabolták Kijevet, s így Bogoljubszkij megszerezte a szeniori pozíciót (a rangidősséget) a Rurik-dinasztia tagjai között. Az Ipatyij-évkönyv szerint a hadjáratban 11 fejedelem vett részt, s köztük volt Vszevolod Jurjevics és Msztyiszlav Rosztyiszlavics is.¹⁸ Csekély jelentőségüket mutatja, hogy a krónikás a 10–11. helyen említi őket. Nem tudni, hogy Vszevolod mikor tért vissza Bizáncból, de ekkor talán még a 15. életévét sem töltötte be. Mihalko Jurjevics, amint láttuk, a Novgorodba küldött erősítéssel volt elfoglalva, de aligha vett volna részt a támadás-

¹¹ A voloszty területi egység elnevezése a Kijevi Rusz fennállásának időszakában. Helytartó által irányított területet, részfejedelemséget, sőt időnként fejedelemséget is jelent. Ez esetben részfejedelemségként értelmezhető.

¹² PSZRL. T. I. 351.

¹³ NPL. 30–31, 218.

¹⁴ Az elűzés és az ok megjelölése: PSZRL. T. II. 520. Az elűzés időpontját nem lehet pontosan megadni. Az Ipatyij-évkönyv a 6670-es évnél közli. Ny. G. Berezskov, az orosz évkönyvek szakértője szerint a feljegyzés a 6670-es ultramárciusi évhez tartozik. Ez a 6669-es márciusi esztendőnek, vagyis 1161/62-nek felel meg: Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963. 175. Andrej Bogoljubszkij radikális lépésére tehát az 1161 márciusától 1162 februárjáig terjedő 12 hónap alatt került sor.

¹⁵ PSZRL. T. II. 521.

¹⁶ Uo. 538–40.

¹⁷ Uo. 544.

¹⁸ Uo. 543–544.

ban, mivel Msztyiszlav Izjaszlavicsot szolgálta. Msztyiszlav Rosztyiszlavics már a második alkalommal szerepel valamely forrásban, öccse, Jaropolk neve azonban nem merül fel az 1169. évi események ismertetésekor.

Andrej Bogoljubszkij megelégedett a szeniori státusszal. Nem tette át székhelyét Vagyimirből Kijevbe, ehelyett testvérét, Glebet ültette a kijevi trónra. Gleb addig a jelentős déli központ, Perejaszlavl fejedelme volt.¹⁹ A déli településeket kun támadások fenyegették. A kunok Gleb kijevi fejedelemségének első évében, 1169-ben nagy létszámban jelentek meg a Kijevi Rusz területén. Egy részük Perejaszlavl, míg a másik Kijev felé vonult. Arra hivatkoztak, hogy szerződést szeretnének kötni. Gleb először a Perejaszlavl alatt táborozókkal akart találkozni. Amikor ezt a többi kun megtudta, Kijev felé tört. A város környékén foglyul ejtett embereket és a zsákmányolt állatokat a portyázók a sztyeppére hajtották. Gleb fejedelem az öccsét küldte a támadók ellen. Mihalko a perejaszlavlakkal és a berendejekkel (óorosz szolgálatban álló nomádokkal) vonult a támadók ellen. Két kisebb kun csapat szétverése után az óoroszok egy nagyobb találták szembe magukat. A krónika szerint a kunok 900 kopjával rendelkeztek, míg Mihalko katonái csak ennek a tizedével. A kegyetlen ütközet a kunok menekülésével végződött. Közülük másfél ezren fogságba estek.²⁰ 1170–1171 telén a kunok ismét Kijev környékét pusztították. Gleb kijevi fejedelem ekkor már beteg volt, ezért Mihalkót küldte ellenük. A támadást ezúttal is sikerült visszaverni.²¹

1171 januárjában meghalt Gleb Jurjevics,²² Andrej megbízható déli képviselője. Kijevben ezután Bogoljubszkij akarata csak annyiban érvényesülhetett, amennyiben az a Rosztyiszlavicsok érdekeit is szolgálta. Az utóbbiak Andrej unokatestvérének, a szmolenszki Rosztyiszlávnak a fiai voltak. (Nem keverendők össze az északkeleti Rosztyiszlavicsokkal, akik 1174 előtt csak mellékszereplők voltak az óorosz történelem meglehetősen mozgalmas színpadán.) A kijevi trónt néhány hónapos átmenet után Roman Rosztyiszlavics foglalhatta el. Bogoljubszkij azért adta Kijevet Románnak, mert a Rosztyiszlavicsok elismerték őt „atyjuknak”,²³ azaz elfogadták a nemzetségi rangsorrendben megszerzett első helyét.

Andrej és a szmolenszki Rosztyiszlavicsok szövetsége 1173-ban felbomlott, mivel Bogoljubszkij arról értesült, hogy Gleb nem természetes halállal halt meg, déli rokonsága azonban nem volt hajlandó a feltételezett gyilkosokat kiadni. Újabb üzenetével a vlagyimiri fejedelem leváltotta Románt, fivéreit pedig Kijev környéki volosztjaik elhagyására utasította. Csak Roman engedelmeskedett, a kijevi trónt pedig Mihalko kapta meg. Ő ekkor a jelentős központnak nem nevezhető Torcsesz²⁴ élén állt, de az adott helyzetben valószínűleg nem találta vonzónak Kijevet, mivel öccsét, Vszevolodot és unokaöccsét, Jaropolk

¹⁹ Uo. 545.

²⁰ Uo. T. I. 357–361. T. II. 555–559.

²¹ Uo. T. I. 362–363. T. II. 562–563. (A szakirodalomban van olyan nézet, mely szerint a Lavrentyij-évkönyvben az 1169-es és 1171-es évek alatt ugyanazon események szerepelnek, csak az egyik híradásban Perejaszlavl Russzkij – a déli Perejaszlavl – püspöki, míg a másikban az előbbi központ fejedelmi évkönyvírása tükröződik: V. K. Ziborov: Russzkoje letopiszanyije XI–XVIII vekov. SzPb, 2002. 99–100. Ehhez annyit feltétlenül érdemes hozzátenni, hogy nemcsak a Lavrentyij-, hanem az Ipatyij-évkönyvben is két hadjárat szerepel: ld. 20–21. sz. hivatkozás.)

²² PSZRL. T. II. 563.

²³ Uo. 567.

²⁴ А торки kifejezés valószínűleg az úzokat jelöli. Korábban egy részük engedélyt kapott arra, hogy a Kijevi Rusz déli határvidékén, a Rosz folyónál telepedjen le. Torcsesz²⁴ volt a „városuk”: Vlagyimir Petruhin: Drevnyaja Rusz, IX v.–1263 g. M. 2005. 118.

Rosztjiszlavicsot küldte oda maga helyett. Nem tudni, Jaropolk hol élt az 1160-as évek eleje, a vlagyimir-szuzdali földről történt elűzése óta. Mindenesetre a forrásban Vszevolod, vagyis későbbi ellenfele oldalán bukkan fel. A délen maradt szmolenszki Rosztjiszlavicsok azonban egy éjjel bevonultak Kijevbe, s véget vetettek Vszevolod és Jaropolk uralmának, amely mindössze 5 hétig tartott.²⁵

Miközben Vszevolod és Jaropolk sorsa rosszra fordult Kijevben, Mihalko az események középpontjába került. 1173-ban ideiglenesen hozzá menekült Halicsból Vlagyimir Jaroszlavics és anyja, Olga. Olga Mihalko testvére, Vlagyimir pedig az unokaöccse volt. Ugyanebben az évben a szmolenszki Rosztjiszlavicsok Torcseszok ellen vonultak, de ez a konfliktus megegyezéssel zárult: Mihalko Torcseszok mellé Perejaszlavlot, az egyik legjelentősebb déli települést is megkapta. Mihalko számára fontos volt Vszevolod és Jaropolk sorsa is. Az Ipatyij-évkönyv alapján úgy tűnik, megpróbálta elérni szabadon bocsátásukat. Végül csak Vszevolodot engedték el Kijevből, Jaropolkot nem. Ráadásul a szmolenszki Rosztjiszlavicsok Jaropolk testvérét, Msztjiszlavot elűzték Trepolból, Mihalko pedig nem fogadta be őt.²⁶

A Bogoljubszkij és a szmolenszki Rosztjiszlavicsok közti nézeteltérések végül újabb hadjáratba torkolltak. 1173-ban több mint 20 fejedelem vonult Kijev ellen, a korabeli viszonyokhoz képest nagy létszámú hadsereggel. A támadók között ott volt Mihalko és Vszevolod Jurjevics, valamint Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavics is. (Az utóbbi ekkorra visszanyerte szabadságát.) A szmolenszki Rosztjiszlavicsok a Kijev környéki Belgorodba és Visgorodba vonultak vissza. A koalíciós erők átkeltek a Dnyeperen, és eljutottak Kijevig. Mivel Andrej személyesen nem jelent meg, a támadók soraiban a csernyigovi Szvjatoszlav volt a rangidős. Szvjatoszlav néhány fejedelmet Visgorodhoz küldött. Köztük volt Vszevolod is. Később a többi fejedelem és druzsina is követte őket, de az ostromlók súlyos vereséget szenvedtek.²⁷

A szmolenszki Rosztjiszlavicsok az 1173. évi hadjárat után sem tudták ellenőrzésük alatt tartani az egykori fővárost és környékét, ezért felvették a kapcsolatot Bogoljubszkijjal. Azt akarták elérni, hogy az utóbbi segítse Románt Kijev elfoglalásában. Tudták, hogy a vlagyimiri fejedelem őt nem tekinti ellenségének. Andrej ugyan nem utasította el az ajánlatot, de a válaszadás előtt a fivéreivel – nyilván Mihalkóval és Vszevoloddal, esetleg unokaöccseivel is – akart tanácskozni. Erre azonban az 1174-es bogoljubovi merénylet miatt már nem kerülhetett sor.²⁸

A Rosztjiszlavicsok a vlagyimir-szuzdali föld élén

1174 nyarán, Bogoljubszkij halála után északkeleten ismét fejedelmet kellett választani, de egyetlen potenciális utód sem tartózkodott Vlagyimir-Szuzdalban. Andrej egyetlen életben lévő fia Novgorod élén állt, öccsei és unokaöccsei pedig délen voltak. A választást azért sem lehetett halogatni, mert a terület lakosai tartottak a szomszédos muromi és rjazanyi fejedelmektől.²⁹

²⁵ A kijevi trón sorsa 1171–1173 között: PSZRL. T. II. 567–571.

²⁶ A Mihalkóval kapcsolatos események: PSZRL. T. II. 571–572.

²⁷ Uo. 572–578.

²⁸ Uo. 578–580.

²⁹ Uo. T. I. 371–372.

A Lavrentyij-évkönyvben az áll, hogy miután Andrej halálhírét megtudták, „a rosztoviak és a szuzdaliak és a perejaszlavliak és az egész druzsina a kicsitől a nagyig” Vlagyimirba ment,³⁰ s ott Msztyiszlav és Jaropolk Rosztyiszlavicsot választották meg fejedelmek.³¹ Ez a rövid forrásrészlet sok információval szolgál. Egyrészt az egész vlagyimir-suzdali földet képviselő vecsére (gyűlésre) utal. Másrészt rámutat, hogy már nemcsak a rosztoviak és a szuzdaliak, hanem a perejaszlavliak is beleszóltak a döntésbe. Harmadrészt egyértelművé teszi, hogy 1174-re megnőtt Vlagyimir városának jelentősége. Nyilván a vlagyimiriak is részt vettek a döntéshozatalban, bár erről nincs konkrét adatunk. Problémát jelent viszont a «вся дружина от мала до велика» („az egész druzsina a kicsitől a nagyig”) kifejezés értelmezése. Elképzelhető, hogy a fiatalabb és az idősebb fejedelmi kíséretet jelöli, bár azokat más jelzővel illették. A szövegkörnyezet lehetővé tesz egy másik variációt is: I. Ja. Frojanov arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kifejezést a Vlagyimirban egyesült nép vegyes társadalmi összetételének bizonyítékaként kell értelmezni. Közöttük voltak egyszerű és előkelő „férfiak”. A druzsina minden valószínűség szerint a rosztoviak, szuzdaliak és perejaszlavliak összefoglaló elnevezése.³²

Az északkeleti vecse Gleb rjazanyi fejedelmet, a Rosztyiszlavicsok sógorát értesítette a döntésről, majd a követek Csernyigovban közölték Msztyiszlávval és Jaropolkkal a megválasztásukról szóló hírt. A bonyodalmak már ekkor elkezdődtek, mivel Mihalko és Vszevolod is ott tartózkodott. Úgy döntöttek, hogy a két Jurjevics és a két Rosztyiszlavics együtt utazik Vlagyimir-Suzdalba, s a rangidőséget Mihalko kapta. A megegyezést a csernyigovi püspök jelenlétében a feszületre tett esküvel, azaz annak megcsókolásával erősítették meg.³³

Elsőként Mihalko és Jaropolk érkezett meg a vlagyimir-suzdali földre. A rosztoviaknak azonban nem tetszett, hogy az előbbi is megjelent. Amikor Jaropolk titokban Perejaszlavlba ment, Mihalko Vlagyimir városába indult. Az északkeleti haderő felesküdött Jaropolkra, majd Mihalko ellen vonult. Mihalko helyzetét rontotta, hogy korábban a rosztoviak parancsára másfél ezer vlagyimiri is a fejedelmek fogadására indult.³⁴ Ők így a Rosztyiszlavicsok híveit erősítették, saját városukkal szemben. Mihalko ellenfelei „a rosztovi föld egész erejével” érkeztek meg Vlagyimirhoz.³⁵ A támadáshoz muromiak és rjazanyiak is csatlakoztak, akik gyűjtogattak a város körül. Vlagyimir blokádja 7 hétig tartott, s az éhező lakosság végül megvonta a támogatást Mihalkótól. Bogoljubszkij öccse, miután elhagyta a települést, délre utazott. A Rosztyiszlavicsok azonban nem kapták meg feltétel nélkül a Vlagyimir feletti ellenőrzést. Megállapodást kellett kötniük arról, hogy nem okoznak kárt a városban. Ezután ünnepélyesen fogadták őket, Jaropolkot trónra ültették, a szerződést pedig az Andrej fejedelem által építtetett Uszpenszkij-székesegyházban helyezték el.³⁶

³⁰ Uo. 371. (A Vlagyimir-suzdali Fejedelemség területén is van egy Perejaszlavl, amelyet időnként Zalesszkijként is emlegetnek. A Perejaszlavl Zalesszkij elnevezést Erdöntúli Perejaszlavlnak fordíthatjuk.)

³¹ Uo. 372.

³² I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1980. 179.

³³ PSZRL. T. I. 372–373. T. II. 595–596.

³⁴ A másfél ezer vlagyimiri valószínűleg a városi felkelést, a fegyverforgatásra alkalmas férfiakat jelenti.

³⁵ PSZRL. T. I. 373. T. II. 597. (Az idézett kifejezésre A. A. Gorszkij is felfigyelt. Véleménye szerint ebben a szituációban a vlagyimiri évkönyvírás „rosztovi földnek” a fejedelemség egy részét nevezte a főváros kivételével; azt a részt, amely Andrej unokaöccseinek ellenőrzése alatt állt. Msztyiszlav és Jaropolk Rosztyiszlavics fő hívei pedig a rosztovi bojárok voltak: A. A. Gorszkij: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenyija do Moszkovszkovo carsztva. M., 2004. 133.)

³⁶ A Rosztyiszlavicsok hatalomra kerülése: PSZRL. T. I. 373–374. T. II. 596–598.

Az évkönyvíró a vlagyimiriak magatartására egyértelmű magyarázatot adott: nem a Rosztyiszlavicsok ellen harcoltak, csak nem akartak a rosztoviaknak behódolni, akik azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják Vlagyimirt, és poszadnyikot (helytartót) állítanak az élére. Ráadásul a rosztoviak azt hangoztatták, hogy a vlagyimiriak az ő kőműves holopjaik (rab-szolgáik).³⁷ A «наши холопи каменъници» („a mi kőműves holopjaink”) kifejezést még akkor sem szabad szó szerint értelezni, ha Andrej Bogoljubszkij idején Vlagyimirban intenzív építkezés folyt, s viszonylag jelentős lehetett a kőművesek száma. Ezek a szavak egy régi város lakóinak megvetését fejezték ki egy későbbi alapítású település lakóival szemben. A következő év eseményeinek ismertetésekor a krónikás egyértelműen leírta a szokásjogot: a vecsén az alárendelt városok («пригороди») a régebbi városok döntését fogadták el; itt Rosztov és Szuzdal volt a régi város, Vlagyimirt pedig a bojárok alárendelt városnak nevezték.³⁸ Úgy tűnik azonban, hogy a vlagyimiriak vonakodtak elismerni ezt a számukra hátrányos státuszt; nem akartak helytartót, s ismét elérték, hogy saját fejedelmük legyen.

Rosztov élére Msztyiszlav Rosztyiszlavics került,³⁹ s így – a korábbi gyakorlattal ellentétben – az északkeleti területeket két fejedelem irányította. A szisztémával kapcsolatban B. A. Ribakov a duumvirátus fogalmát használta: „Andrej halála után Rosztov és Szuzdal, a régi helyi bojárság központjai a kijevi bojárság által kitalált fejedelmi duumvirátus rendszerét alkalmazták: Andrej két unokaöccsét hívták meg, másodrangú, a helyi arisztokráciára nézve veszélytelen fejedelmeket.”⁴⁰

A Rosztyiszlavicsok időszaka (1174 ősze–1175 nyara) azonban társadalmi elégedetlenséghez vezetett. A krónikás által rosztovi földnek nevezett terület egyes városainak élére helytartók kerültek. Őket russzkije gyetszkije névvel illeti a krónikás. Északkeleten a Kijevi Rusz déli területeit tekintették Rusznak, az onnan érkezetteket pedig russzkijnak, azaz óorosznak. A gyetszkije a fiatalabb druzsina egyes tagjainak elnevezése volt. Az ilyen tisztséget betöltők már Andrej fejedelemsége idején népszerűtlenek lehettek, mivel Bogoljubszkij meggyilkolása után a népharag részben ellenük irányult.⁴¹ A fejedelmekkel együtt délről érkezett gyetszkijek bírságokkal és illetékekkel gyötörték a lakosságot. A Rosztyiszlavicsokat befolyásuk alatt tartó bojárok is megpróbálták kihasználni az új helyzetet. A krónikás leginkább az általuk a vlagyimiriaknak okozott sérelmeket emeli ki: rátették a kezüket az Uszpenszkij-székesegyház arany- és ezüstkészletére, elvették a sekrestye kulcsait és a fenti templomot megfosztották azoktól a jövedelemforrásoktól, amelyeket még Andrej biztosított neki. A vlagyimiriak hamar megelégték az áldatlan állapotokat. Először tanácskozni kezdtek, majd előadták sérelmeiket a rosztoviaknak és a szuzdaliaknak. Az utóbbiak látszólag egyetértettek velük, azonban semmit sem tettek.⁴²

³⁷ Uo. T. I. 374. T. II. 598.

³⁸ Uo. T. I. 377–378.

³⁹ Uo. T. I. 374. T. II. 598.

⁴⁰ B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 556.

⁴¹ A fiatalabb druzsina ellen Andrej Bogoljubszkij halála után elkövetett atrocitásokhoz: PSZRL. T. I. 370. T. II. 592.

⁴² A gyetszkijek és a bojárok Jaropolk Rosztyiszlavics vlagyimiri fejedelemsége alatti magatartásához és visszaéléseihez: Uo. T. I. 374–375. T. II. 598–599.

Mihalko fellépése és fejedelemsége (1175–1176)

A vlagyimiriak 1175-ben üzenetet küldtek az ismét Csernyigovban tartózkodó Mihalkónak. Kérték, hogy mint rangidős, jöjjön Vlagyimirba. Mihalko elindult, s Vszevolod is vele tartott. A csernyigovi fejedelem fia szintén elkísérte, de még így is kevés katonája volt. Ráadásul súlyos betegsége miatt hordágyon vitték. A Rosztyiszlavicsok tudomást szereztek Mihalko kísérletéről, s azt tervezték, hogy két irányból támadják meg, de ez az elképzelés csak részben valósult meg. Mihalko nem jutott el Vlagyimirba, mert a várostól 5 versztányira Msztyiszlav támadást indított ellene. Azonban amikor az összecsapás elkezdődött volna, Msztyiszlav druzsinájának tagjai eldobták a zászlót, és szétfutottak. Mivel az ütközetet Mihalko nyerte, a Rosztyiszlavicsok elvesztették hatalmukat. Msztyiszlav Novgorodba, Jaropolk pedig Rjazanyba menekült. Anyjuk és feleségeik a győztesek fogságába kerültek. 1175. június 15-én a vlagyimiriak ünnepélyesen fogadták Mihalko Jurjevicset, aki nemcsak a városba, hanem azon belül az Uszpenszkij-székesegyházba is bevonult.⁴³

A fenti eseményekhez néhány megjegyzést feltétlenül érdemes fűzni. Egyrészt Mihalko Csernyigovból Vlagyimirba vezető útjának bemutatásakor öccse, Vszevolod neve a Lavrentyij-évkönyv alapszövegében kétszer, míg a későbbi variánsokban jóval többször szerepel. Ennek nyilván az az oka, hogy az utóbbiak Vszevolod 1175-ös szerepét – a következő évek eseményeit ismerve – némileg felnagyították. Másrészt érdekes Mihalko betegségének kérdése. Sajnos, erről a krónikások nem hagytak ránk bővebb információt. Így csak feltételezhetjük, hogy a betegség a korábban szerzett sebesülések következménye lehetett. Mihalko a kunok elleni 1169-es hadjáratban háromszor sebesült meg. Ennek ismertetésénél a krónikás olyan megjegyzést tett, amelyből egy korábbi, szintén kunok által okozott sérülésre lehet következtetni.⁴⁴ Lehetséges, hogy ezt az 1168. évi hadjáratban szenvedte el.⁴⁵ Harmadrészt figyelmet érdemel az, ahogyan a krónikás a hatalomátvételtől tudósított. Annyit jegyzett meg, hogy Mihalko 1175. június 15-én bevonult a városba, a Szent Istenanyához. Ezt tovább árnyalja a néhány sorral lentebb olvasható megjegyzés: „és nagy volt az öröm Vlagyimir városában, maguknál látván az egész rosztovi föld nagyfejedelmét”.⁴⁶ A Szent Istenanya székesegyházában tehát trónra ültetési vagy ahhoz hasonló szertartásra került sor. Viszont a területet a krónikás – a régi központra utalva – változatlanul rosztovinak nevezte.

Mihalko vlagyimiri fejedelemségének időszakából mindössze néhány esemény ismeretes. Ezek hatalmának megszilárdításával, nem pedig annak gyakorlásával kapcsolatosak. Miután Mihalko elfoglalta a vlagyimiri trónt, a szuzdaliak üzenetet küldtek hozzá, melyben jelezték, hogy közülük csak a bojárok harcoltak Msztyiszlav oldalán, és kérték az új fejedelmet, utazzon el hozzájuk. Úgy tűnik, Mihalko elfogadta, hogy csak a szuzdali elit volt ellenséges vele szemben, és teljesítette a kérést.⁴⁷ Talán a szokásoknak megfelelően még szerződést is kötött a szuzdaliakkal, de erről nem marad fenn adat.

A rosztoviakkal viszont egészen bizonyosan szerződést kötött Mihalko, s így a vele szembeni oppozíció legfőbb központját is kiiktatta. A vlagyimir-szuzdali föld irányítását

⁴³ Uo. T. I. 375–377. T. II. 600–602.

⁴⁴ Uo. T. I. 360. T. II. 558.

⁴⁵ Uo. T. II. 538–540.

⁴⁶ Uo. T. I. 377.

⁴⁷ Uo. 378–379.

azonban ő is megosztotta, mivel Vszevolodot Perejaszlavl élére állította. Rosztov, Észak-kelet-Rusz régi központja ezúttal nem kapott fejedelmet. Az utolsó lépés a Rjazannal való viszony rendezése volt. Mihalko hadjáratot indított, de útközben követek keresték fel. Jelezték, hogy Gleb fejedelem minden bűnét elismeri, és mindent visszaküldött, amit a sógoraitól, Msztyiszlávtól és Jaropolktól elvett. Ez vonatkozott az aranyra, az Uszpenszkij-székesegyházból eltulajdonított Istenanya-ikonra és a könyvekre is. Mihalko természetesen elfogadta Gleb ajánlatát.⁴⁸

A Rosztyiszlavicsok újabb kísérlete

1176 júniusában meghalt Mihalko Jurjevics vlagyimiri fejedelem.⁴⁹ A Lavrentyij-évkönyv egyik adata szerint a Volga menti Gorogyecben érte a halál,⁵⁰ de a főváros Szent Istenanyáról elnevezett székesegyházában temették el.⁵¹ Ezután a vlagyimiriak Vszevolodot ültették a trónra.⁵² A krónikás a lépést a Vszevolod apjának, Jurijnak tett esküvel magyarázta,⁵³ de nem részletezte ezt a korábbi megállapodást. A két évvel korábbi események ismertetéséből válik világossá, hogy Jurijjal fiatalabb fiai, Mihalko és fivére (feltételezhetően Vszevolod) örökösödésében egyeztek meg. Azonban ott sem derül ki, hogy Dolgorukij kikkel kötött szerződést. Ráadásul a krónikás megjegyezte, hogy Andrej trónra ültetésével és a fiatalabb fivérek elűzésével megszegték a keresztre tett esküt.⁵⁴

Vszevolod megválasztása után a belháború ismét fellángolt. Rosztovba visszahívták Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot Novgorodból. Msztyiszlav következő lépéseiről a Lavrentyij-évkönyvben ez olvasható: «совокупивъ Ростовци и боляре, гридьбу и пасынкы, и всю дружину» („összegyűjtván a rosztoviakat és a bojárokat, a grigybát és a paszinki[nek nevezetteket – M. J.], és az egész druzsinát”).⁵⁵ A rosztoviak alatt valószínűleg a város fegyverforgatásra alkalmas, szabad jogállású lakóit, tehát a népfelkelést kell értenünk. A bojárok az idősebb druzsinát alkották. A grigyba a fiatalabb druzsina tagjainak összefoglaló elnevezése volt. Érdekes, hogy a krónikás külön kiemelte a paszinkinek nevezett személyeket. Ők is a fiatalabb druzsinához tartoztak, udvari szolgák voltak.⁵⁶ Az „egész druzsinát” kifejezésnek többféle értelmezése lehetséges. Például nyomatékossíthatja,

⁴⁸ A rosztoviakkal való megegyezés, Vszevolod Perejaszlavl élére állítása és a Glebvel való megállapodás: PSZRL. T. I. 379. (A rjazanyi Gleb üzenetében foglaltak eltérnek a Lavrentyij-évkönyv egy másik híradásától, ugyanis másutt az olvasható benne, hogy a Szent Istenanya székesegyházának aranyát a bojárok szerezték meg: Uo. 375. A híres Vlagyimiri Istenanya-ikon és a könyvek a korábbi események ismertetésekor nem szerepeltek. Arról sem szólt híradás, hogy Gleb bármit is eltulajdonított volna.)

⁴⁹ PSZRL. T. I. 379.

⁵⁰ Uo. 380. (V. A. Kucskin a régészeti anyag alapján úgy véli, hogy Gorogyecet a 12. század második felében alapították, s létrejöttét 1164 és 1172 közé teszi: V. A. Kucskin: Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. M., 1984. 91–92.)

⁵¹ PSZRL. T. I. 379.

⁵² Uo. 379–380. (A híradásban az is szerepel, hogy a vlagyimiriak nemcsak Vszevolodnak, hanem a gyerekeinek s megcsókolták a keresztet, azaz rájuk is felesküdtek. Szergej Szolovjov az egyik legjelentősebb 19. századi orosz történész szerint ez új jelenség volt: a vlagyimiriak lemondtak a választásról, és Vszevolod utódait is elismerték uralkodónak: Sz. M. Szolovjov: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. Kny. I, t. 2. M., 1959. 554.)

⁵³ PSZRL. T. I. 379.

⁵⁴ Uo. 372.

⁵⁵ Uo. 380.

⁵⁶ A grigyba és a paszinki kifejezésekhez: *Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 83. *Uő*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Balassi, Bp., 2005. 246–247.

hogy a kíséret fiatalabb és idősebb része egyaránt összegyűlt. Az is elképzelhető, hogy a krónikás ezzel váltotta ki a grigyba további tagjainak felsorolását. Mindenesetre Msztyiszlav a kíséretével Vlagyimir városa felé indult. Vszevolod a vlagyimiriakkal, saját druzsinájával és a nála maradt bojárokkal vonult vetélytársa ellen.⁵⁷ A „nála maradt bojárok” («бѣше бояръ оу него») megfogalmazás rejtélyes. A krónikás nem adott arra magyarázatot, hogy hol volt, ill. hová ment a többi előkelő.

A további események ismertetése szokás szerint elfogultságot tükröz. A 12. századi északkeleti krónikás, akinek munkája bekerült a Lavrentyij-évkönyvbe, érezhetően a vlagyimiri fejedelemmel szimpatizált. Annak bizonyítására, hogy Isten és a Szent Istenanya Vszevolodot támogatta, még egy Szuzdal mellett történt csodáról is beszámolt. Ezután arról írt, hogy a fejedelem nem akart vért ontani, ezért megegyezést ajánlott Msztyiszlávnak. A javaslat értelmében az utóbbi megkapta volna Rosztovot, Szuzdal élére pedig kettejük közül az került volna, akit az ottaniak választottak volna. Msztyiszlav ugyan nem fogadta el az ajánlatot, de a krónikás nem hibáztatta érte. Úgy vélte, hogy Msztyiszlav ugyan jót akart Vszevolodnak, de a bojárok befolyása alatt állt. A bojárok, akik közül kettő név szerint is szerepel, nem akartak békét. Ezután Vszevolod Jurjevhez vonult, s ott csapatai egyesültek a perejaszlavliakkal. Miután átkelt a Kza folyón, 1176. július 27-én az ún. Jurjevi mezőn győzelmet aratott Msztyiszlav fölött. A győztesek a bojárok egy részét megölték, egy részét és a rosztoviakat elfogták; a bojárok falvait, lovait és szarvasmarháit elvették.⁵⁸

A belháború utolsó felvonása

A vesztes Msztyiszlav ismét Novgorodba menekült, ám ezúttal nem fogadták be. A novgorodiak a szemére vetették, hogy korábban többször is elhagyta a várost. Msztyiszlav útjának következő állomása Rjazany volt, s ott sógorát rábírta egy újabb támadás indítására. Gleb fejedelem még 1176 őszén a vlagyimir-suzdali földre vonult, felgyújtotta Moszkvát és a környék még kisebb településeit. Vszevolod fel akarta venni vele a harcot, de Perejaszlavl mellett novgorodiak keresték fel, s azt tanácsolták neki, hogy nélkülük ne támadjon. Erre a vlagyimiri fejedelem visszatért a fővárosba. Mivel Gleb sem folytatta az offenzívát, a döntés a következő évre maradt.⁵⁹

Vszevolod nem vesztegette az idejét: már 1176–1177 telén külső és belső támogatókkal indult Rjazany ellen. Szvjatoszlav Vszevolodovics csernyigovi fejedelem két fiát küldte segítségül, és Vszevolod unokaöccse, a déli Perejaszlavl élén álló Vlagyimir szintén erősítést hozott. A rosztoviak, a szuzdaliak és az egész druzsina is vele tartott. A Vszevolod vezetése alatt álló csapatok Kolomnához vonultak. Azonban Gleb fejedelmet elkerülték. Ő egy másik útvonalat választott, és már Vlagyimir közelében járt. A krónikás felháborodva ismertette, milyen pusztítást végzett a szomszédos fejedelem kun szövetségeseivel a város környékén. Különösen nehezményezte a Bogoljubovban, Andrej egykori rezidenciáján történeteket. Eszerint Gleb „sok rosszat tett” a bogoljubovi templommal: elrendelte, hogy a pogányok törjék be az ajtaját, és rabolják ki. A bojárok falvait felgyújtatta,

⁵⁷ PSZRL. T. I. 380.

⁵⁸ Uo. 380–382. (A Koloksa egy kis folyó, amely Vlagyimir városától kb. 20 kilométerre, délnyugati irányban ömlik a Kljaznába. A Kza a Koloksa bal oldali mellékfolyója. Jurjev városa az utóbbiak összefolyásánál épült. A Jurjev és Vlagyimir közti távolság kb. 50 kilométer.)

⁵⁹ Uo. T. I. 382–383.

feleségeiket, gyermekeiket és ingóságait „pajzsra adta a pogányoknak”, vagyis lehetővé tette, hogy az utóbbiak bőséges zsákmányt szerezzenek. Ráadásul a támadók sok templomot lángba borítottak. A krónikás az események leírásának végén megállapította, hogy Gleb megharagította Istent és a Szent Istenanyát.⁶⁰

A Kolomna alól visszavonult Vszevolod a Koloksa folyónál érte utol az ellenséget. Ő a folyó jobb partján táborozott, míg Gleb a kunokkal és Msztyiszlav Rosztyiszlavicsal a túlsó parton. A két fél egy hónapig csak farkasszemet nézett egymással, mivel a körülmények nem tették lehetővé az ütközetet. Végül Vszevolod átküldte a fogatokat a Koloksa túlsó partjára. Msztyiszlav felkészült ezek megtámadására, de a vlagyimiri fejedelem perejaszlavli unokaöccsének vezetésével csapatokat küldött Msztyiszlav ellen. Maga Vszevolod a Koloksa jobb partjának közelében, az ún. Pruszkov-hegyen várakozott. Gleb átkelt, és támadást indított ellene, ám amikor látta, hogy Msztyiszlav megfutamodik, ő maga is menekülni kezdett. A fenti összecsapásra 1177. március 7-én került sor. A következők az egyik félre nézve katasztrofálisak voltak: a rjazanyi harcosok egy része elesett, egy része fogságba esett. Gleb fejedelem, fia, Roman és sógora, Msztyiszlav Rosztyiszlavics Vszevolod foglya lett. Ugyanez lett a sorsa Msztyiszlav druzsinájának és közeli tanácsadóinak. Az utóbbiak közé tartozott Andrej Bogoljubszkij egykori neves hadvezére, Borisz Zsigyiszlavics is. A győztesek a kunokkal szintén leszámoltak.⁶¹

A foglyokat Vlagyimir városába vitték, de a nyugalom még mindig nem állt helyre. A lakosság soraiban zavargás kezdődött. A vlagyimiriak az elfogottakat ellenségnek tekintették, s azt követelték, hogy a fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy pedig adja át őket. Érdekes, hogy haragjuk elsősorban a szuzdaliak és a rosztoviak ellen irányult. Vszevolod azonban egyelőre csak börtönbe záratta a foglyokat. Viszont nyomást gyakorolt a rjazanyiakra Jaropolk Rosztyiszlavics átadásának ügyében. Az utóbbi továbbra is vetélytársnak számított. A rjazanyiak viszont, miután értesültek Gleb sorsáról, nyilván nem akartak ujjat húzni a vlagyimiri fejedelemmel, s inkább kiadták Jaropolkot. A vlagyimiriak azonban nem érték be ennyivel. Néhány nap múlva nagy számban, felfegyverkezve a fejedelmi udvarba vonultak, és a foglyok megvakítását követelték. A Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolodot ez nagyon elszomorította, de azt nem tartalmazza, hogy pontosan mi történt, mivel megszakad az események ismertetése.⁶²

Az Ipatyij-évkönyv viszont a segítségünkre siet, és újabb adalékokkal szolgál. Eszerint a szmolenszki Msztyiszlav Szvjatoszlav Vszevolodovics közbenjárását kérte Msztyiszlav és Jaropolk érdekében. Gleb felesége a férje és a fia érdekében üzent. Szvjatoszlav Vszevolodovics (ekkor már kijevi fejedelemként) két egyházi személyt küldött követségbe Vszevolodhoz a fogoly fejedelmek szabadon bocsátása érdekében. Glebnek Ruszba, azaz délre kellett volna mennie. Ez nyilván a Rjazanyról való lemondást jelentette volna, de Gleb ezen az áron nem akart szabad lenni, s több mint kétéves fogság után, 1179 nyarán meghalt a börtönben. Fia, Roman viszont a kereszt megcsókolása (a hűségeskü letétele) után visszanyerte szabadságát. Msztyiszlávot és Jaropolkot is kienged-

⁶⁰ Uo. 383. (Kolomna Vlagyimirtól való távolsága délnyugati irányban kb. 160 kilométer. A Moszkva folyó partján épült, nem messze attól a helytől, ahol az utóbbi az Okába ömlik. A Rjazanyi Fejedelemséghez tartozott, de a csernyigovi és a vlagyimir-szuzdali határ közelében helyezkedett el.)

⁶¹ Uo. T. I. 383–384. (A Pruszkova gora, vagyis Pruszkov-hegy a Koloksa folyó jobb partjának közelében található magaslat.)

⁶² Uo. 385–386.

ték, de őket megvakították, s csak utána távozhattak.⁶³ Az Ipatyij-évkönyvből nem derül ki, hogy az utóbbi három fejedelem fogsága pontosan meddig tartott.

Az Első Novgorodi Évkönyv csak röviden ismerteti a fenti eseményeket, mégis tartalmaz két kiegészítő információt. Egyrészt azt állítja, hogy Jaropolk Rosztyiszlavics Glebvel és Msztyiszlávval együtt harcolt, és ő is fogságba esett a Koloksa mellett vívott csatában.⁶⁴ A másik két forrás alapján a szerepe nem egyértelmű, a kiadatásáról viszont mindkettő beszámol.⁶⁵ Ez az ellentmondás nem feltétlenül jelent pontatlanságot. Jaropolk nyilván részese volt a Vlagyimir-Szuzdal elleni támadásnak, de a vereség után sikerült elmenekülnie. Mivel Vszevolod szerette volna megbüntetni, kénytelen volt nyomást gyakorolni a rjazanyiakra. A novgorodi krónikás viszont nem foglalkozott a részletekkel, s csak azt rögzítette, hogy kik estek/kerültek fogságba. A másik információ látszólag egy csodáról számol be. Eszerint Vszevolod megengedte megvakított unokaöccseinek, hogy Ruszba, tehát a Kijevi Rusz déli területeire távozzanak. Msztyiszlav és Jaropolk Szmolenszk közelében bement egy Borisz és Gleb nevét viselő templomba, s ott visszanyerte látását. A krónikás ezt a fordulatot Istenek, az Istenanyának és a templom névadó szentjeinek tulajdonította,⁶⁶ ám egy másik magyarázat valószínűleg közelebb áll a valósághoz. A vlagyimiri krónikás szerint Vszevolod igazhívó volt, s ezt támasztja alá a foglyok kivégzésének elutasítása, ill. a megvakítás ellenzése is.⁶⁷ A vlagyimiri fejedelem, ha már nem tudta elkerülni a súlyos büntetés kiszabását, nyilván arra utasította az ítéletvégrehajtót, hogy keltse a megvakítás látszatát.⁶⁸

A főszereplők további sorsa

1177–1178 telén Msztyiszlav és Jaropolk újból Novgorodba ment. Az idősebb testvért a novgorodiak ismét fejedelmükké tették, a fiatalabbat pedig Novij Torg (Torzsok) élére állították. Msztyiszlav hamarosan, 1178 áprilisában meghalt, s a híres Szent Szófia-székesegyházban temették el. Msztyiszlav halála után Jaropolkot választották novgorodi fejedelemmé. Ekkor azonban Vszevolod utasítást adott, hogy a vlagyimir-szuzdali földön fogják el a novgorodi kereskedőket. A kereskedelem akadályozása erős fegyvernek bizonyult, és a novgorodiak kénytelenek voltak leváltani Jaropolkot.⁶⁹ A vlagyimiri fejedelem nem érte be ennyivel, és a Novgorod fennhatósága alá tartozó Novij Torghoz vonult. Először várta az ott lakók által ígért váltságot, majd druzsinája elfoglalta a települést. A győztesek ezúttal is elkövezték a szokásos szörnyűségeket (a lakosságot fogságba vetették, a „várost” kirabolták és felgyújtották).⁷⁰ 1180-ban vagy 1181-ben a novgorodiak Jaropolkot ismét Novij Torg élére állították. Vszevolod válasza ezúttal sem maradt el: 1181-ben nagy erőket vonultatott fel. Saját csapatain kívül muromi és rjazanyi katonák is vele tartottak.

⁶³ Uo. T. II. 606.

⁶⁴ NPL. 35, 224.

⁶⁵ PSZRL. T. I. 385. T. II. 605–606.

⁶⁶ NPL. 35.

⁶⁷ PSZRL. T. I. 385.

⁶⁸ Szolovjov is hasonló módon vélekedett az esettel kapcsolatban. Véleménye szerint a Rosztyiszlavicsokat megvakították, vagy úgy tettek, mintha megvakították volna őket: *Szolovjov*, 556.

⁶⁹ NPL. 35–36, 225. (A novgorodi Novij Torg a Volgába ömlő Tverca partján, a vlagyimir-szuzdali határ közelében, kereskedelmi szempontból fontos helyen épült.)

⁷⁰ NPL. 36, 225. PSZRL. T. I. 386. (A második forrás, a Lavrentyij-évkönyv a Novij Torg elleni támadást nem hozza összefüggésbe Jaropolkkal, hanem azzal indokolja, hogy a novgorodiak nem tartottak be egy Vszevoloddal kötött megállapodást.)

Novij Torg blokádja négy-öt hétig húzódott. Mivel a lakosokat éhség kínozta, és a fejedelmük is megsebesült, megadták magukat. A győztesek a települést felgyújtották, lakóit pedig Vlagyimirba hurcolták, bár őket később visszaengedték. Vszevolod Jaropolkot megbilincselve vitte magával,⁷¹ s az utóbbinak a politikai pályafutása ezzel véget is ért.⁷²

Az északkeleti beháborúból Vszevolod Jurjevics került ki győztesen. Szergej Szolovjov szerint Vszevolod ugyanolyan erős lett, mint bátyja, Andrej, és az ő nyomdokain haladt: szintén egyeduralkodó akart lenni a szuzdali földön. Elűzte unokaöccsét, Jurij Andrejevicsét, a másik unokaöccse, Jaroszlav Msztyiszlavics szintén nem kapott volosztot.⁷³

Ha egyeduralkodó alatt olyan órosz fejedelmet értünk, aki valamely területet egyedüli fejedelmként, bár nem egyetlen hatalmi tényezőként irányított, akkor Vszevolod kétségkívül egyeduralkodó akart lenni, sőt az is lett. Andrej Bogoljubszkij fiát annak ellenére elűzte, hogy Jurij 1175-ben egyértelműen Mihalkót és őt támogatta a Rosztyiszlavicsokkal vívott harcban.⁷⁴ Másik unokaöccse, Jaroszlav Msztyiszlavics még rosszabbul járt. Korábban Vszevolod pártfogoltja volt,⁷⁵ azonban a Rosztyiszlavicsokhoz, ill. a novgorodiakhoz csatlakozott, s 1178-ban Volok Lamszkij élén állt. Ebben az évben Vszevolod megtámadta és felgyújtatta a települést, Jaroszlav pedig a foglya lett.⁷⁶ Vszevolodnak volt még két unokaöccse, de ők nem jelentettek veszélyt. Vlagyimir Glebovics a déli Perejaszlavlot irányította.⁷⁷ Testvérének, Izjaszlav Glebovicsnak valószínűleg nem jutott voloszt. Ők nem tekintették, de nem is tekinthették atyai örökségüknek a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséget. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Mihalko nem hagyott maga után fiú utódot, megállapíthatjuk, hogy Vszevolod számára a közeli rokonság legfeljebb az uralma elején jelentett némi veszélyt. Miután kiszorította az oldalágak veszélyesnek vélt képviselőit, fiaira hagyta a fejedelemséget. Nagyszámú utóda született, ezért a Bolsoje Gynyezdó, azaz a Nagy Fészek ragadványnevet kapta. Uralma a 12–13. századi átlagéletkorhoz képest hosszú ideig tartott (1176–1212). Ezalatt Nagyfészű Vszevolod a legtekintélyesebb órosz fejedelmek közé emelkedett, a vlagyimir-szuzdali föld pedig a virágkorát élte.

— o —

Az 1174–1177-es események ismertetése adalékokkal szolgál ahhoz, hogy hogyan érvényesült a szeniorátus a Rurik-dinasztia tagjai között. Ezen öröklési elv alapján Andrej Bogoljubszkij halála (1174) után az északkeleti trón egyértelműen az elhunyt fejedelem

⁷¹ NPL. 36–37, 226–227. PSZRL. T. I. 388.

⁷² Jaropolk Rosztyiszlavics neve utoljára az 1196. év eseményeinek ismertetésénél szerepel az Ipatyij-évkönyvben. Vszevolod haragja még akkor is utolérte: arra kényszerítette Jaroszlav csernyigovi fejedelmet, hogy űzze el a Jaropolkot a csernyigovi földről: PSZRL. T. II. 699–700.

⁷³ *Szolovjov*, 556–557.

⁷⁴ PSZRL. T. II. 600.

⁷⁵ Az Első novgorodi évkönyv régebbi redakciójában (NPL. 35.) az olvasható, hogy 1176-ban a novgorodiak Vszevolod fiát, Jaroszlavot fogadták el fejedelmüknek, de ez az információ Vszevolod életkorát tekintve és a későbbi események ismeretében is téves. Az újabb szövegváltozatból (NPL. 225.) viszont egyértelműen kiderül, hogy Jaroszlav Msztyiszlavicsról, Vszevolod unokaöccséről van szó.

⁷⁶ PSZRL. T. I. 387. (Volok Lamszkij a Lama folyó mellett, a Vlagyimir-Szuzdali határ mellett helyezkedett el.) Úgy tűnik, Jaroszlav nem vesztette el véglegesen nagybátyja jóindulatát, mivel 1199-ben a déli Perejaszlavl fejedelmeként, tehát Vszevolod ottani helytartójaként halt meg: *V. Ny. Tatjiscsev*: Isztorija Rosszjizskaja. T. III. M. – L., 1964. 166–167.

⁷⁷ Vlagyimir haláláig a déli Perejaszlavl élén állt (PSZRL. T. II. 652–653.), tehát még unokatestvére, Jaroszlav előtt volt Vszevolod helytartója.

legidősebb fivérét illette meg. A Csernyigovban született megegyezés (Mihalko rangidős-ségének elismerése) megfelelt a szokásjognak. Ennek ellenére Mihalko első kísérlete kudarcot vallott, s csak egy év múlva (1175-ben) tudta megszerezni a főhatalmat. 1176-ban bekövetkezett halála után a belviszály kiújult. Vszevolod trónigénye már nem volt olyan egyértelmű, mint Mihalkóé. A Rurikok történetében nem ismeretlen probléma vetődött fel: a fiatalabb nagybácsi és az idősebb unokaöcs/unokaöccsök elsőségének kérdése. Vszevolod ugyanis mindkét Rosztyiszlavicstól fiatalabb volt. Ismét a fegyverek döntöttek, s Msztyiszlav halála, Jaropolk fogságba vetése és másik két unokaöccsének kiszorítása után Vszevolod pozícióit többé nem fenyegette veszély.

A rangidősség önmagában azért sem biztosította a trónt, mivel a fejedelem megválasztása a vecse jogköre volt. 1174-ben Mihalko nyilvánvaló seniori rangja ellenére a vlagyimir-szuzdali föld vecséje a Rosztyiszlavicsok mellett döntött. Ez a gyűlés a nagyobb központokban is létezett. A vlagyimiriak 1174-ben csak egy szerződés alapján fogadták el Jaropolk uralmát. Amikor (1175-ben) megelégték Jaropolk druzsinájának módszereit, szembefordultak a fejedelmükkel. A győztes Mihalko fejedelemségét a szuzdaliak és a rosztoviak csak közös megegyezés alapján fogadták el. A fenti események arra utalnak, hogy Vlagyimirban, Szuzdalban és Rosztovban is vecse működött. 1176-ban, Mihalko halála után a vlagyimiriak felesküdtek Vszevolodra, majd trónra ültették. A „rosztoviak és a bojárok” azonban ismét Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot hívták meg magukhoz. Vszevolod Rosztovot átengedte volna unokaöccsének, Szuzdal esetében pedig arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ottaniak maguk döntsenek a fejedelem személyéről. A rosztovi állásfoglalás hátterében nyilván a vecse állt, a Msztyiszlávnak tett ajánlat pedig egyértelműen ennek az intézménynek a szerepére utal.

A fejedelem és a vecse mellett a hatalmi képlet harmadik fontos eleme a druzsina volt. 1174–1177 között ennek a bojárokból álló, idősebb része többször is hallatta hangját.⁷⁸ A Rosztyiszlavicsok 1174. évi megválasztását az évkönyv ugyan az északkeleti vecsének tulajdonítja,⁷⁹ de egy másik feljegyzésből kiderül, hogy a vecsén a bojárok jelentős befolyással bírtak.⁸⁰ Ők voltak azok, akik ragaszkodtak a fenti gyűlés döntéséhez, és nem ismerték el Mihalko rangidősségét, 1176-ban pedig megakadályozták a Vszevolod és Msztyiszlav közti megegyezést. Az 1175-ös, 1176-os és 1177-es harcokban a Rosztyiszlavicsokat támogatták a Jurjevicsekkel szemben. Mihalko 1175. évi győzelme után a szuzdaliak (a szövegkörnyezet alapján a közrendűek) azt üzenték a fejedelemnek, hogy csak az ottani bojárok harcoltak Msztyiszlávvval együtt.⁸¹ Az 1176. évi összecsapás előtt Vszevolod üzenetet küldött Msztyiszlávnak. Ennek első részéből az derül ki, hogy az utóbbit az idősebb druzsina («старѣишая дружина») hívta vissza. A második rész viszont jelzi, hogy a rosztovi vecse is Msztyiszlav mellé állt.⁸² A Lavrentyij-évkönyv rávilágít, miért ragaszkodtak a bojárok a Rosztyiszlavicsokhoz: mivel fiatalok voltak, a bojárookra hallgattak.⁸³ A Kijevi Rusz politikai berendezkedésének egyik jellemzője volt, hogy az idősebb druzsina tagjai igényelték a fejedelmeknek való tanácsadás jogát, és éltek is azzal.

⁷⁸ Az idősebb druzsina szerepének elemzése és értékelése rendkívül nehéz kérdés. Ennek az az oka, hogy feltételezhetően voltak kísérően kívüli előkelők is. Ily módon nem biztos, hogy mindegyik bojárokról szóló évkönyvi feljegyzés az idősebb druzsinához köthető.

⁷⁹ PSZRL. T. I. 371–372.

⁸⁰ Uo. 377–378.

⁸¹ Uo. 378.

⁸² Uo. 380.

⁸³ Uo. 375.

Úgy tűnik azonban, hogy Jurij Dolgorukij és Andrej Bogoljubszkij időszakát a szokásostól valamelyest erősebb fejedelmi hatalom jellemezte. Ehhez képest változást jelentett, hogy az északkeleti bojárok ellenőrzésük alatt tartották az általuk megválasztott Rosztyiszlavicsokat. Pozíciójukat vagyonuk gyarapítására használták fel. A vesztes ütközetek és az azokat követő események azonban rendkívül hátrányosan érintették őket. Az 1176. évi csatában a bojárok egy részét megölték, más részüket elfogták, majd kifosztották a „falvaikat”. 1177-ben a Koloksánál Msztyiszlav és az őt támogató bojárok egyaránt fogóságba estek. Annak ellenére, hogy az információk jórészt egy (?) Mihalko- és Vszevolod-párti krónikástól származnak, az idősebb druzsina tevékenységének mérlege megvonható: a bojárok (és pártfogoltjaik, a Rosztyiszlavicsok) az összecsapásokban kudarcot kudarca halmoztak. Mindössze egyetlen eredményt tudtak felmutatni. 1174-ben Vlagyimirből távozásra kényszerítették Mihalkót. Ez is csak azért volt lehetséges, mert az egész északkeleti haderővel vonultak a városhoz. Mivel még a vlagyimiri fegyveresek is a támadókat erősítették, a lakosság ekkor nem tudott megfelelő segítséget nyújtani Mihalkónak.

A fejedelem, az északkeleti vecse és a druzsina mellett (részben saját vecsájukra támaszkodva, egyes esetekben a druzsinával szembe fordulva) az új, tehát a régi városoknak alárendelt települések is igényt tartottak arra, hogy beleszóljanak a főhatalom kérdésébe. Sajnos, a források általában nem pontosítják, mit takar a vlagyimiriak («Володимерци») szó. Minden bizonnyal a város szabad jogállású, de nem előkelő lakóit. Kérdéses viszont a vlagyimiri bojárok állásfoglalása. 1174–1175-ös szerepükre vonatkozóan a forrásokban nincsenek közvetlen adatok. 1176-ban is legfeljebb csak egy részük vonult Vszevoloddal Msztyiszlav ellen. 1177-ben viszont hallatták hangjukat: a Msztyiszlav és Gleb fejedelmek fölött aratott győzelem után „nagy zendülés volt Vlagyimir városában, fellázadtak a bojárok és a kereskedők”. Az elégedetlenkedők a szuzdali és rosztovi foglyokkal való leszámolást követelték. Mivel Vszevolod csak a foglyok börtönbe zárását rendelte el, néhány nap múlva ismét zavargás tört ki. A résztvevőket a krónikás ezúttal a «людьѣ вси и бояре» („az összes ember és a bojárok”)⁸⁴ kifejezéssel nevezte meg. Jól látható, hogy ekkor az előkelők véleménye megegyezett a város többi, politikai kérdésekben aktív lakójának véleményével. Ez azonban nem bizonyítja, hogy az összes vlagyimiri bojár 1177 előtt is szembehelyezkedett a szuzdaliakkal és a rosztoviakkal. Az viszont egyértelműnek tűnik, hogy a hatalomért vívott harcban Mihalko és Vszevolod igen jelentős segítséget kapott a régi központok befolyásától szabadulni kívánó új városoktól, elsősorban Vlagyimirtől, kisebb mértékben Perejaszlavlától. Vszevolod még így is csak a Csernyigovból és a déli Perejaszlavlól érkező fegyveresek támogatásával tudott döntő győzelmet aratni a rjazanyi fejedelem által pártfogolt Rosztyiszlavicsok fölött. Mindebből az következik, hogy az 1174–1177. évi eseménysorozat több volt vlagyimir-suzdali belviszálynál.

⁸⁴ Az 1177-es vlagyimiri zavargásokhoz: Uo. T. I. 385.

ZŰRZAVAR UTÁN STABILITÁS

Valentyin Janyin, a keleti szlávok középkori történetének neves kutatója évtizedekkel ezelőtt a következő gondolatokat vetette papírra a medievisták problémáiról: „A középkor történetének... nemcsak a kevés forrás okozta nehézségeket kell állandóan leküzdenie. E dokumentumok ráadásul még egyoldalúan tükrözik a múltat. Az évkönyvírók egyáltalán nem foglalkoztak egy sor olyan kérdéssel, amelyek a ma történetét izgatják. Csak a számukra rendkívüli eseményeket jegyezték fel, s nem törődtek az őket gyermekkoruktól körülvevő, megszokott életkörülményekkel. A lassan kibontakozó történelmi folyamatok, amelyeket csak hosszú idő távlatából ítélnünk meg pontosan, elkerülték a figyelmüket. Minek azt leírni, ami mindenki számára ismerős? Minek az olvasó figyelmét olyasvalamire ráirányítani, amit nemcsak ő, de már apja és nagyapja is nagyon jól ismert? Más dolog persze a háború, a fejedelem halála, püspökválasztás, új templom építése, természetlen év, árvíz, járvány vagy napfogyatkozás...”¹

Ebben a tanulmányban egyrészt azt vizsgáljuk, hogy a V. L. Janyin által tett fenti megállapítások mennyire jellemezték az óorosz évkönyvírásnak a vlagyimir-szuzdali történelem egy szakaszáról szóló adatait, másrészt a krónikások feljegyzései alapján bemutatjuk ennek a területnek a belső helyzetét az 1170-es évek második felétől az 1210-es évek elejéig, vagyis Nagyfészku Vszevolod fejedelemségének/nagyfejedelemségének időszakában. Elsősorban az északkeleti Lavrentyij-évkönyvre tudunk támaszkodni, esetenként azonban más források, ill. a történelemtudomány, a művészettörténet és a régészet által elért régebbi és újabb eredményeket is segítségül hívjuk.

V. L. Janyin a háborúk feljegyzését tette az első helyre. Ezekből a 12. század második felében és a 13. század elején is akadt elég, azonban – mivel a tanulmány témája Vlagyimir-Szuzdal belső helyzete – a hadi események itt csak érintőlegesen szerepelnek. A Lavrentyij-évkönyv Vszevolod fejedelemségének időszakából (1176–1212) 17 fegyveres konfliktust említ. Az első kettőre még a belháború periódusában (1176-ban és 1177-ben) került sor, s mindkettőből Vszevolod került ki győztesen.² Egy esemény, amelynek helyszíne a novgorodi-vlagyimiri határvidék volt, mindössze az erődemonstráció kategóriájába tartozott.³ A további 14 fegyveres konfliktusból tizenkettőt Vszevolod fejedelem kezdeményezett más óorosz területek, ill. a volgai bolgárok és a kunok ellen,⁴ míg két támadás célpontja éppen Vlagyimir-Szuzdal volt.⁵ A fejedelem 1177 utáni katonai akciói közül, amennyire ez a krónikások feljegyzései alapján megítélhető, legalább négy valódi hadjárat volt,⁶ viszont az északkeleti fejedelemség nagyobb központjait egyetlen alkalommal sem fenyegette komoly veszély.

¹ V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete. Gondolat, Bp. – Kárpáti, Uzsgorod, 1980. 6–7. (Fordította: Szvák Gyula.)

² Polnoje szobranijje russzkij letopiszjej. Tom I. Moszkva, 1962. (oszlop). (PSZRL. T. I. M.) 380–382, 382–384.

³ Uo. 435.

⁴ Uo. 386–387, 387–388, 388, 389–390, 400, 400–403, 406, 413, 414–415, 430–433, 434, 435.

⁵ Uo. 388, 434.

⁶ Uo. 389–390, 414–415, 430–433, 434.

Halálesetek és temetkezési helyek

Valentyin Janyinnak abban is igaza volt, hogy az évkönyvírók feljegyezték a fejedelmek halálát. Ha csak a Rurik-dinasztia északkeleti ágát vizsgáljuk, akkor is szép számmal találunk ilyen jellegű adatokat. Mihalko Jurjevics 1176-os halála⁷ tette lehetővé, hogy öccse, Vszevolod Vlagyimir-Szuzdal élére kerüljön. A hatalom megszilárdítására csak az unokatestvérek (a Rosztyiszlavicsok) és az őket támogató Gleb rjazanyi fejedelem legyőzése után kerülhetett sor. Az évkönyvekből tudjuk, hogy a vesztesek közül Msztyiszlav Rosztyiszlavics novgorodi fejedelemként, Gleb pedig Vszevolod foglyaként halt meg.⁸ A fejedelemnek nővérét, Olgát és feleségét, Mariját is el kellett temetnie,⁹ viszont szerencsésnek mondhatta magát abból a szempontból, hogy tizenkét gyermeke közül mindössze két fia és egy lánya távozott az élők sorából az ő életében.¹⁰ Magának Vszevolodnak a halálhíre egy nekrológ kíséretében maradt fenn az északkeleti évkönyvírás hagyatékában.¹¹

Presztízsszempontból érdekes, hogy a feljegyzésekből ítélve a Rurik-dinasztiából általában a szuzdali ág második generációja képviselőinek (Mihalkónak, Olgának és Vszevolodnak) a földi maradványait helyezték el a vlagyimiri Uszpenszkij (Szent Istenszüllő elszenderedése)-székesegyházban,¹² Északkelet-Rusz legjelentősebb templomában. Az egyetlen ismert kivételt Vszevolod unokaöccse, a család perejaszlavlai ágát képviselő, Izjaszlav jelentette. Ő valószínűleg azzal érdemelte ki a megtiszteltetést, hogy harcolt az 1183. évi volgai bolgárok elleni hadjáratban, és ott vesztette életét.¹³ Vszevolod egyik sógornőjét, lányát és feleségét a Knyaginyin (Fejedelemlé) kolostor székesegyházában temették el.¹⁴ A nagyfejedelem másik két nőrokonát Szuzdalban, ill. a Szuzdal melletti Kideksában helyezték örök nyugalomra.¹⁵

Új püspökök

Vszevolod elődje, Andrej Bogoljubszkij fejedelemsége alatt (1157–1174) a vlagyimir-szuzdali hatalmi tényezők és az északkeleti főpapok kapcsolatát sok feszültség terhelte. Miután Leon rosztovi püspököt többször is elűzték, Andrej pártfogoltja, Feodor került az egyházmegye élére, s az ő székhelye lényegében Vlagyimirban volt. Azonban egy idő után Feodor is összetűzésbe került a fejedelemmel és a lakosság egy részével is. Bogoljubszkij a metropolitához küldte őt, Kijevben pedig felszentelés helyett rendkívül kemény büntetés várt rá. Andrej fejedelem metropoliát is szeretett volna létrehozni, de terét a konstantinápolyi pátriárka elutasította. Végül gyakorlatilag helyreállt az eredeti álla-

⁷ Uo. 379.

⁸ Vszevolod és a Rosztyiszlavicsok harcához, valamint a vetélytársak halálához: *Makai János: Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177)*. In: *Történezként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, 2009. 327–331.

⁹ Olga halála: PSZRL. T. I. 389. PSZRL. T. II. M., 1962. 624. (oszlop). Marija halála: PSZRL. T. I. 424. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 50.

¹⁰ PSZRL. T. I. 406, 407, 421.

¹¹ Uo. 436–437.

¹² Uo. 379, 389, 437.

¹³ Uo. 389–390.

¹⁴ Uo. 417, 421, 424.

¹⁵ Uo. 417.

pot: Leon rosztovi püspök valószínűleg visszatért északkeletre.¹⁶ Mivel Andrej meggyilkolása után évekig belviszály dúlt, az egyházi kérdések háttérbe szorultak. Azt viszont érdemes vizsgálni, hogy a zűrzavaros éveket követően milyen eseményekre került sor.

Vszevolod nem vetette fel az önálló vlagyimiri metropolia vagy püspökség kérdését.¹⁷ Uralma alatt két főpapválasztásra került sor. Nem tudjuk, hogy a fentebb említett Leon püspök mikor halt meg,¹⁸ feltételezhetően az 1180-as évek elején.¹⁹ Utódának kiválasztása mind a déli Kijevi Évkönyv, mind az északkeleti Lavrentyij-évkönyv alapján rekonstruálható. Adataik szerint 1184-ben Luka az alábbi módon került a rosztovi egyházmegye élére: Nyikifor (Niképhorosz) kijevi metropolita először Nyikolát (Nikolaoszt) jelölte rosztovi püspöknek, Vszevolod azonban nem volt hajlandó elfogadni őt. Szvjatoszlav kijevi fejedelemhez és magához a metropolitához fordult a döntés megváltoztatásáért. Nyikifor végül kénytelen volt a vlagyimir-szuzdali fejedelem jelöltjét, Luka apátot beiktatni a rosztovi püspöki székbe, Nyikolát pedig a polocki egyházmegye élére állította.²⁰

Luka személye és felszentelésének körülményei magyarázatot igényelnek. A krónikások alázatos lelkületű, csendes szerzetesként jellemzik, és arról tudósítanak, hogy a beresztovi Szent Megváltó-kolostor apátja volt.²¹ Ami a tulajdonságokat illeti, északkeleten Leon és Feodor után éppen ilyen főpapra volt szükség. Ugyanakkor Luka kötődött is a Rurik-dinasztia szuzdali ágához, mivel Vszevolod fejedelem apját és egyik fivérét is a Kijev közelében elhelyezkedő beresztovi kolostorban temették el.²² Emellett az északkeleti forrás az emberek akaratára, a déli pedig az emberek választására hivatkozik.²³ Itt valószínűleg a vecsére történik utalás, amely a 12. században minden óorosz fejedelemségben, ill. területen igen fontos intézménynek számított. A Lavrentyij-évkönyv azt is felhossa Luka vetélytársa, Nyikola ellen, hogy vesztegetéssel, vagyis szimónia útján szeretne volna megszerezni a püspökséget.²⁴ A Kijevi Évkönyv viszont Vszevolod szinte sértő hangvételű szavait tartalmazza.²⁵ Az üzenet lényege a másik forrásban is megtalálható, de a vlagyimiri fejedelem személyiségét ismerve nem valószínű, hogy Vszevolod ilyen stílusban követelte volna a metropolitától saját jelöltjének beiktatását.

Luka püspök négy és fél évig állt a rosztovi egyházmegye élén. Bizonyosan beváltotta a hozzá fűzött reményeket, mivel alázatosan tett eleget főpapi kötelezettségeinek. Igyekezett elősegíteni a Vszevolod és a rjazanyi fejedelmek egy része közti megegyezést, Rosztovban kifestetett egy templomot, Vlagyimir városában pedig felszentelte az újjáépí-

¹⁶ A vlagyimir-szuzdali hatalmi tényezők és az északkeleti főpapok 1157–1174 közötti viszonyához: *Makai János*: Andrej Bogoljubzkij egyházpolitikája. Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXI. Sectio Historiae. Eger, 1993. 137–148.

¹⁷ *Ny. Ny. Voronyin*: Zódcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961. 348.

¹⁸ *Ny. G. Berezskov*: Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963. 202.

¹⁹ Voronyin, 348.

²⁰ PSZRL. T. I. 390–391. PSZRL. T. II. 629–630.

²¹ Uo. T. I. 390. T. II. 630.

²² Uo. T. II. 489, 563–564. A kolostorra mint Vszevolod rokonainak temetkezési helyére B. A. Ribakov is felhívta a figyelmet: B. A. Ribakov: Danyii Zatocsnyik i vlagyimirszkoje letopiszanyije konca XII veka. In: *Uő*: Iz isztorii kulturi Drevnej Ruszi. Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 166.

²³ PSZRL. T. I. 391. T. II. 629. A Lavrentyij-évkönyv az első helyen a fejedelem akaratát említi: T. I. 391. Ez valószínűleg arra vezethető vissza, hogy a feljegyzés a Vszevolod ellenőrzése alatt álló évkönyvírás hatáéká.

²⁴ Uo. T. I. 390–391. A Kijevi Évkönyvből ez az információ hiányzik, s ennek két oka lehet: egyrészt északkeleten rossz színben akarták feltüntetni Luka vetélytársát, másrészt délen tudtak ugyan a szimóniáról, de annak hangsúlyozása ártott volna a kijevi metropolitának, az óorosz egyházszervezet első számú vetőjének.

²⁵ Uo. T. II. 629–630.

tett Uszpenszkij-székesegyházat. A róla szóló feljegyzéseket készítő északkeleti krónikás egyértelműen szimpatizált vele. Általában boldognak (блаженный) nevezte, de a halálával kapcsolatos híradásban ezt még a többnyire a fejedelmek jellemzésére használatos igazhívő (благочестивый) jelzővel is kiegészítette.²⁶

Luka halála után Vszevolod ismét saját, ezúttal helyi jelöltjét juttatta a rosztovi püspöki székbe. Nyikifor metropolita azonban nem siette el Ioann beiktatását, mivel arra csak több mint egy évvel az előző főpap halála után, 1190 januárjában került sor.²⁷ Mivel az új püspök sokkal hosszabb ideig töltötte be a tisztséget, jóval több esemény fűződött a nevéhez. Részt vett templomok építése, ill. felújítása kapcsán tartott szertartásokon, nem egy épületet maga szentelt fel. Vlagyimirban kőtemplomot emeltetett az egyik kapu fölé, Szuzdalban ólomlemezekkel fedette be a Szent Istenszülő székesegyházat.²⁸ Fontos szerepet kapott a fejedelmi család ünnepi eseményeinek lebonyolításában. A Kijevi Ruszban ilyenek számított az a szertartás («постригы/подстригы»), amellyel a fiúk serdülőkorba lépését megünnepelték.²⁹ Ioann püspök jelen volt a Jurij és Jaroszlav Vszevolodovics tiszteletére rendezett ünnepségen. Az előbbire Szuzdalban, míg az utóbbira Vlagyimirban került sor. Jurij esetében a Lavrentyij-évkönyvből kiderül, hogy a lóra ültetés is a különleges esemény részét vagy folytatását képezte.³⁰ Amikor Jurij megnősült, az Uszpenszkij-székesegyházban szintén Ioann végezte az esküvői szertartást.³¹ A püspöknek kevésbé örömteli eseményekben is volt része: másokkal együtt kolostorba kísérte Vszevolod beteg feleségét, majd részt vett a temetésén, ill. később magát a fejedelmet is ő búcsúztatta.³²

Építési munkálatok

Ezen a téren a vlagyimiri krónikások a bőség zavarával küzdöttek. A Lavrentyij-évkönyv alapján Vszevolod időszakának csak a legfontosabb munkálatait soroljuk fel: 1188-ra újjáépítették Andrej Bogoljubszkij Uszpenszkij-székesegyházat, a Vlagyimir-suzdali Fejedelemség legfontosabb templomát. Érdekesség, hogy az épület az évkönyvi szöveg szerint a következő tűzvészben nem szenvedett károkat, 1193-ban mégis tatarozták.³³ 1191–1196 között szintén Vlagyimirban elkészült a Rozsgyesztvenszkij (Istenszülő

²⁶ A Luka püspök tevékenységéről és haláláról szóló híradások: Uo. T. I. 404, 406, 407.

²⁷ PSZRL. T. I. 408.

²⁸ A templomok építéséhez és felújításához: uo. 409, 411, 412, 414, 415, 417. Voronyin több templom építésével hozta kapcsolatba Ioann püspököt, mint amennyivel a Lavrentyij-évkönyv alapján számolhatunk. Az 1213-ban Vlagyimirban leégett négy fatemplom közül kettő a Ioann (Iván) nevet viselte. Véleménye szerint az Iván-templomok száma (kettő Vlagyimir iparos-kereskedő részében, egy a püspök udvarában) és az Iván-kapu létezése arra enged következtetni, hogy a fenti templomok Ioann püspök alatt épültek: *Voronyin*, 353.

²⁹ Az elnevezés (megnyírás, lenyírás) onnan származik, hogy a szertartás keretében a kiskorú fejedelmfiak haját valóban lenyírták. A. Ju. Dvornycsenko és Ju. V. Krivosejev szerint ebben a szokásban és abban, hogy „az első haját” a szláv–oroszló mitológia pogány istenségeinek szánták, az ősök tisztelete figyelhető meg: A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivosejev: *Ocserk pervij: Prinyatyije hrisztyiansztva*. In: A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivosejev – P. A. Szokolov – V. V. Saposnyik: *Russzkoje pravoszlavije: ot krescsenyija do patriarsesztva*. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2012. 62.

³⁰ PSZRL. T. I. 409, 411.

³¹ Uo. 435.

³² Uo. 424–425, 437.

³³ Uo. T. I. 407, 411. Martin Dimnik érdekes megállapítást tett a csernyigovi-kijevi Szvjatoszlav és a kortárs fejedelmek építkezéseivel kapcsolatban. Eszerint Szvjatoszlav Vszevolodovics Csernyigovban egy második fejedelmi palotát, valamint Szent Mihály- és Angyali üdvözlés-templomot (the Annunciation Church) építtetett. Az utóbbit a vlagyimir-suzdali Vszevolod Nagy Fészek, a szmolenszki Dávid Rosztyiszlavics

születése)-kolostor temploma, amely valószínűleg kisméretű volt. 1193-ban befejeződött a szuzdali székesegyház tatarozása. 1195–1196-ban a vlagyimiri erőd egyik kapuján felépült Joachim és Anna temploma. 1201-ben, kétéves munkával Vlagyimirban elkészült a Knyaginyin-kolostor Uszpenszkij-temploma. 1207-ben (minden bizonnyal Vlagyimirban) szentelték fel a Szent Mihály-templomot. Úgy tűnik, Vszevolod életében épült a Szent Péterről elnevezett rosztovi kolostor is.³⁴ Az építkezések közül nem mindegyik kapcsolódik közvetlenül a területet irányító fejedelemhez, mivel az egyházi épületek munkálatainak irányításában – a fenti adatokat közlő Lavrentyij-évkönyv tanúsága szerint – a felesége, Konsztantyin nevű fia és Ioann püspök is részt vett.

Egyértelműen Vszevolod személyéhez kapcsolható viszont a Dmitrijevszkij (Demeter)-székesegyház. Művészettörténeti szempontból minden bizonnyal ez tekinthető az 1176–1212 közötti időszak legértékesebb épületének. Meglepő, hogy az első említése csak a fejedelem nekrológiájában található. Abból annyit tudhatunk meg, hogy ezt a gyönyörű templomot («церковь прекрасну»), amelyet Szent Demeter vértanúról neveztek el, Vszevolod a saját udvarában emeltette, csodálatos ikonokkal és freskókkal díszítette, s itt helyeztette el a vértanú ereklyéit is.³⁵ A székesegyház építése 1194 és 1197 közé tehető.³⁶

Mivel nem eredeti állapotában maradt ránk, 12. századi formájának felidézéséhez, ill. annak a maival való összevetéséhez a régészet és a művészettörténet segítségét kell igénybe vennünk: a templom ahhoz a négyoszlopos, egykupolás, háromapszisos típushoz tartozik, amelyhez Vszevolod apjának egyházi épületei, ill. bátyjának híres Pokrov-temploma.³⁷ A székesegyház, melynek anyaga mészkő, csaknem kocka alakú. Homlokzatának magassága csak 16 méter körüli, mégsem tűnik alacsonynak. Jelenleg elszigetelten áll, korábban azonban a fejedelmi udvar épületegyüttesébe tartozott, és kiegészítő részekkel is rendelkezett. Nyugati sarkainál kétszintes tornyok emelkedtek, amelyek a karzatra való feljutást biztosították, de ezeket mára lebontották. Erre a sorsra jutottak feltételezett, egyszintes galériái is. Belső díszítéséből csak egyes freskórészletek őrződtek meg a karzatok boltívein, de ezek az óoroszl monumentális festészet legjobb alkotásai közé tartoznak. Híressé azonban külső díszítése tette, bár ez sem teljesen eredeti formájában maradt fenn: a későbbi „restaurálások” alatt sok faragott követ újjal helyettesítettek, ill. helyenként a sorrenden is változtattak. Homlokzatain a felső rész domborművei egy-egy szőnyeghez, a középső oszlopos sáv faragványai pedig a szőnyegek rojtjaihoz hasonlíthatók. (Az apszisokon

és a halicsi Jaroszlav Oszmomiszl mintának használta létező székesegyháza kibővítéséhez és újak építéséhez: *Martin Dimnik: The Rus' principalities*. In: Maureen Perrie (ed.): *The Cambridge History of Russia*. Vol. I. Form Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 116. Dimnik megállapításának az a része, miszerint a vlagyimir-suzdali fejedelem csernyigovi mintára építkezett, némiképpen vitatható, de azt az orosz nyelvű művészettörténeti irodalom is elismeri, hogy a Szvjaszozlav által Csernyigovban építtetett hatoszlopos, öthajós, öttornyos Angyali üdvözlés-templom és a Vszevolod által Vlagyimirban átalakított Uszpenszkij-székesegyház szerkezeti hasonlóságokat mutat: *G. K. Vagnyer – T. F. Vladisevszkaja: Iszkussztvo Drevnyej Ruszi*. M., 1993. 72.

³⁴ Uo. T. I. 409, 411, 412, 413–415, 417, 433, 436–437. Azt, hogy a rosztovi Szent Péter-kolostor Vszevolod alatt már létezett, Pahomij rosztovi püspök nekrológja bizonyítja: Uo. 439.

³⁵ Uo. 436–437.

³⁶ *Voronyin*, 352. Voronyin könyvének egy másik helyén az 1193–1197-es építést valószínűsíti: 398. (A szerző kronológiai adatait óvatosan kell kezelni, mert az ultramárციusi éveket nem számítja át márciusiakra.) *Vagnyer – Vladisevszkaja*, 73, 87–89.

³⁷ A Pokrov-templomot Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelem (1157–1174) építtette. Az orosz nyelvű szakirodalomban Pokrov na Nerli néven szerepel. A kifejezés első része az Istenanya kendőjére, fátylára utal, amely a Bizánci Birodalomból származó keresztény hagyomány szerint egy alkalommal megmentette az ellenségtől Konstantinápoly városát. Az elnevezés második részében a Vlagyimir városához közeli Nerl folyó bukkan fel. Ennek a partján áll a templom napjainkban is.

csak oszlopos sávokat találunk.) A három homlokzat felső részén döntő módon ragadozó emlősök, madarak és stilizált növények sorakoznak: az 566 dombormű közül 470 állat- vagy növényábrázolás. A vallási téma elsősorban az oszlopos sávokban jelenik meg. A dekoráció alapvetően ornamentális és statikus.³⁸

A székesegyház homlokzatának kompozíciói közül az egyik Nagy Sándor mennyebemenetelét ábrázolja. Ugyanez megtalálható a Vszevolod által újjáépített Uszpenszkij-székesegyház díszítése között is. A szakirodalomban már évtizedekkel ezelőtt olvasható volt az az elképzelés, mely szerint valószínűleg mindkettő hasonló célt szolgált: a fejedelmi hatalom diadalát, ill. megdicsőülését szimbolizálta. Dávid király portréja több helyen megjelenik a Dmitrijevszkij-székesegyházon. Az ő ábrázolását szintén a fejedelmi hatalom hangsúlyozásával hozták összefüggésbe.³⁹ Hasonló elképzelés az utóbbi évek szakirodalmában is olvasható,⁴⁰ sőt többen egyenesen arra az álláspontra helyezkedtek, miszerint Vszevolod, mint korábban fivére, Andrej Bogoljubszkij, az európai uralkodókhoz hasonlóan új Dávidként, új Salamonként akarta magát látni.⁴¹

Vszevolod idején világi jellegű építkezésekre is sor került. Az 1190-es években készültek el a Szuzdalt, Vlagyimirt és Perejaszlavl Zalesszkijt védő erődítmény falai.⁴² A Lavrentyij-évkönyv fenti információi alapján egyértelmű, hogy Szuzdal és Perejaszlavl Zalesszkij erődítménye fából készült. A tárgyalt időszakban a faszerkezetet földsánc tetejére állították. A vlagyimiri vár falait kőből építették.⁴³ Természetesen Vlagyimir is rendelkezett földsánccal, s ezt általában laza, homokos agyagból emelték. Eredeti magassága több mint 7 méter lehetett. Az ásások alapján kiderült, hogy a sánca épített mészkőfal alapja 1–1,7 méter volt. Ilyen szélesség esetén magának a falnak még valamivel keskenyebbnek kellett lennie. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a vár fala sík vidéken helyezkedett el, előtte pedig nem ástak árkot, levonhatjuk a következtetést: az erődítmény inkább díszítő jellegű volt, mint katonai.⁴⁴

A fejedelmi család egyes tagjai külön épületeket emeltettek maguknak. Vszevolod feleségének palotája a hagyomány szerint Vlagyimir északi szélén, a novgorodi út mellett állt.⁴⁵ Konsztantyin, a rangidős fiú külön udvart tartott fenn a fejedelemség központjában.⁴⁶ Vszevolod fejedelem udvaráról az 1177, 1184. és 1192. évi események leírásánál, valamint

³⁸ Voronyin, 398–399, 406, 409–411, 422–424, 431–434.

³⁹ Uo. 437.

⁴⁰ Sz. M. Novakovszkaja-Buhman: Car David v reljefah Dmitrijevszkovo szobora vo Vlagyimire. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Vizantijija, Rusz, Zapadnaja Jevropa: iszkussztvo i kultura. Poszvjacsajetszja 100-letyiju szo dnya rozsgyenyija Viktora Nyikityicsa Lazareva (1897–1976). Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2002. 183. A szerző az isteni eredetű, erős cári hatalom témájáról ír a Dávid „cárt” ábrázoló domborművek kapcsán. A vlagyimir-szuzdali politikai viszonyok ismeretében ezzel a terminológiával nehéz lenne azonosulni.

⁴¹ B. A. Uszpenszkij: Car i imperator. Pomazanyije na carsztvo i szemantika monarsih tyitulov. M., 2000. 13–14, 18. Novakovszkaja-Buhman, 183.

⁴² PSZRL. T. I. 409, 411, 412.

⁴³ Voronyin, 353.

⁴⁴ A vlagyimiri sánchoz és mészkőfalhoz: P. A. Rappoport: Ocserki po isztorii vojennovo zodcsesztva Szevero-Vosztocsnoj i Szevero-Zapadnoj Ruszi X–XV vv. M. – L., 1961. 100, 102, 130. Érdemes megjegyezni, hogy északra egyetlen olyan kőfallal rendelkező erődítmény, amely katonai szempontból is jelentékenynek tekinthető, a bogoljubovi vár volt. Itt a 7 méteres, vörössárga agyagsánc tetején a tufából mészkőhabarccsal készített fal szélessége kb. 2,5 méter lehetett: Uo. 100, 130. A bogoljubovi vár Andrej Bogoljubszkij Vlagyimir melletti rezidenciáját védelmezte.

⁴⁵ Voronyin, 353.

⁴⁶ PSZRL. T. I. 433, 449.

a nekrológiájában is olvashatunk.⁴⁷ Az épületegyüttes később elpusztult, és a régészet segítségével sem rekonstruálható, ezért a Radziwill-évkönyv egyik miniatúráját hívjuk segítségül. Ez a márciusi évszámítás szerinti 1192. év eseményét, a vlagyimiri tűzvészt ábrázolja. Balra a munkálatokat irányító fejedelem ül, s összesen három ember vesz részt a tűzoltásban. Részben vagy teljesen három építmény látható: egy fal, egy bástyaszerű és egy kétszintes, kis toronnyal ellátott épület, talán Vszevolod palotája. Mindhárom annyira stilizált, hogy nem teszi lehetővé helytálló következtetés levonását. Mivel az évkönyvi szöveg szerint a fejedelmi udvar megmenekült, a képen viszont a tetőkön és az ablakokban lángnyelvek látszanak,⁴⁸ elképzelhető, hogy az ábra egyszerűen az égő Vlagyimir egy részét mutatja. Tehát a Radziwill-évkönyv alapján sem tudunk képet alkotni Vszevolod rezidenciájáról. Csak annyi bizonyos, hogy ott helyezkedett el a Dmitrijevszkij-székesegyház mint udvari templom.

Természeti jelenségek, emberi tragédiák

A Valentyin Janyin szerint a krónikások érdeklődésére számot tartó tényezők közül a tárgyalt időszakban Északkelet-Rusz kapcsán a terméketlen éveket hiába keressük. Azok sokkal inkább a szomszédos novgorodi területeket sújtották. A 11–13. században Vlagyimir-Szuzdal sokkal inkább a novgorodi gabonaimport egyik forrása volt,⁴⁹ mint sorozatosan rossz terméstől szenvedő vidék. Északkeleten az árvizek sem okozhattak jelentős pusztítást. Egy információ azért fennmaradt a víz szerepéről. 1180–1181 telén novgorodi–csernyigovi–kun támadás indult Vlagyimir-Szuzdal ellen. Az ellenséges csapatok felperzseltek a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket, 40 versztányira megközelítették Perejaszlavl Zalesszkij városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján azonban felvonult Vszevolod fejedelem druzsinája. Az összecsapást az egyik fél sem erőltette, és kétheti farkasszemnézés után a támadók visszafordultak.⁵⁰ A Lavrentyij-évkönyv alapján úgy tűnik, hogy az offenzíva azért szakadt félbe, mert a támadók tartottak az árvízről.⁵¹ A szövegben szereplő «разводье» szó azonban nem valamilyen rendkívüli veszélyre utal, mindössze szokásos tavaszi áradást jelent.

Akadtak olyan természeti jelenségek, amelyek magukat a krónikásokat is félelemmel töltötték el. 1188 februárjában a téli villámlás megölt két embert, egy házat pedig felgyújtott.⁵² Két alkalommal holdfogyatkozást,⁵³ kétszer napfogyatkozást jegyeztek fel.⁵⁴ 1202–1203 telén több égi jelenséget lehetett megfigyelni: egy alkalommal hajnali öt órakor vörös fény áradt szét az égen. A szemtanúknak úgy tűnt, hogy a földön és a házakon a hó színe vérvörösre változott. Egyesek csillaghullást is látni véltek. Az események valóságtartalmánál fontosabb az a híradás végén található megjegyzés, amely rávilágít a kor emberének

⁴⁷ Uo. 385, 409, 436. Uo. T. II. 630.

⁴⁸ A Radziwill-évkönyv 241. lapjának szövege és ábrája: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatur. SzPb. – M., 1994. 395.

⁴⁹ A novgorodi rossz termésű évekhöz és gabonaimporthoz: *Janyin*, 226–228.

⁵⁰ NPL. 36. PSZRL. T. I. 388.

⁵¹ PSZRL. T. I. 388.

⁵² Uo. 406–407.

⁵³ Uo. 416, 434.

⁵⁴ Az északkeleti forrás az 1185. és 1207. évi napfogyatkozást említi: Uo. 396, 428. A déli forrásban viszont az 1187-es napfogyatkozásról olvashatunk: Uo. T. II. 655.

félelmeire. Eszerint az égi jelenségek rosszat jelentenek, a háború, az éhínség vagy a halál előhírnökei.⁵⁵

Vszevolod fejedelemsége alatt az évkönyvek tanúsága szerint nem a terméketlen évek, az árvizek vagy az égi jelenségek bizonyultak tragikusnak, hanem a sokszor az emberi tudatlansággal vagy gondatlansággal összefüggésbe hozható katasztrófák. 1186-ban járvány pusztított. A nevét és a tüneteit ugyan nem jegyezték fel, de sokat elárul róla az, hogy nem maradt olyan „udvar”, amelyet elkerült a fertőzés. Egyes helyeken – mivel mindeki betegen feküdt – nem akadt senki, aki a többieknek vizet tudott volna adni.⁵⁶

Az óorosz települések épületei túlnyomóan fából készültek. Ha a fa lángra kapott, óriási veszély fenyegette a kőépületeket is. 1184-ben csaknem egész Vlagyimir leégett. Részben vagy teljesen 32 templom vált a lángok martalékává. A krónikás a Vszevolod bátyja, Andrej Bogoljubszkij által építtetett Uszpenszkij-székesegyházat ért károk ismertetésére részletesen is kitért. Megemlítette, hogy ennek leégett a teteje, ill. számba vette a templomban őrzött értékeket. Voltak közöttük ezüst gyertyatartók, aranyból és ezüsből készült szertartási edények, aranyszálakkal és gyöngyökkel díszített ruhák, valamint aranykerettel ellátott, nagy drágakövekkel és gyöngyökkel ékesített ikonok. Ezeket és a sekrestyében őrzött tárgyakat is sikerült kimenekíteni, de a szövegből arra lehet következtetni, hogy végül minden megsemmisült.⁵⁷ 1192-ben ismét tűz pusztított Vlagyimirban. Ezúttal csak 14 templom és a város fele hamvadt el. Az évkönyvíró szerint a fejedelmi udvar Isten és a Szent Istenszülő által, valamint a fejedelem apja és nagyapja imáinak segítségével menekült meg.⁵⁸ 1198-ban 16 vlagyimiri templom és a városnak csaknem a fele égett le.⁵⁹ 1211-ben a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség másik nagy központjában, Rosztovban pusztított tűzvész. Majdnem az egész város elpusztult. A templomok közül 15 vált a lángok martalékává. A krónikás a püspöki udvarban épült Keresztelő Szent János-templom megsemmisülését külön kiemelte, sőt az épülettel kapcsolatban egy csodáról is beszámolt: a katasztrófa után a helyszínre érkező emberek azt tapasztalták, hogy a Feodor Tyiron⁶⁰ vértanú által festett ikon épségben maradt. A várost apja megbízásából irányító Konsztantyin Vszevolodovics a tüzeset idején Vlagyimirban volt, de amint meghallotta, mi történt, sürgősen visszatért. A forrás szerint az elkeseredett rosztoviakat az ismert mondással csendesítette le: az Úr adta, az Úr elvette.⁶¹

⁵⁵ Uo. T. I. 419.

⁵⁶ Uo. 405.

⁵⁷ Uo. 392. A déli forrásban is megtalálható az 1184. évi vlagyimiri tűzvészről szóló híradás, amely az esemény napját ugyan pontatlanul adja meg, viszont két kiegészítő információt tartalmaz. Egyrészt azt állítja, hogy leégett a fejedelmi udvar is, másrészt megnevezi, hol helyezték el ünnep idején a másik forrás szerint az Uszpenszkij-székesegyház sekrestyéjében őrzött szöveteket. Eszerint ezeket két vonalban (sorban) az Aranykapu és a székesegyház közé függesztették ki: Uo. T. II. 630. Ha a krónikás híre pontos, nagy mennyiségű értékes textíliát kellett tárolni, mivel a város egyik jelképének számító kapu nem a főtemplom szomszédságában épült.

⁵⁸ Uo. T. I. 409. Vszevolod nagyapja Vlagyimir Monomah kijevi nagyfejedelem, apja pedig Jurij Dolgorukij szuzdali, később kijevi fejedelem volt.

⁵⁹ Uo. 415.

⁶⁰ Tironi Szent Theodorosz a 3–4. században élt a Római Birodalomban. Katona lett, a neve újoncot jelent. Keresztény hite miatt börtönbe zárták. Kínzás után szenvedett vértanúhalált 306-ban.

⁶¹ A rosztovi események ismertetése: PSZRL. T. I. 435–436. Ez a két részből álló feljegyzés egyrészt a helyi viszonyok ismeretéről tanúskodik, másrészt egyértelműen Konsztantyin Vszevolodovicsal rokonszenvez, őt állítja középpontba. Ezért egészen biztosan a rosztovi évkönyvírás hagyatékaként került a Lavrentyij-évkönyv állományába.

Társadalmi és politikai problémák

Az 1184. évi tűzvész leírásához az évkönyvíró bibliai idézetekkel tűzdelt, moralizáló gondolatokat csatolt. A szörnyű eseményt az emberi bűnök, például az irigység isteni büntetésének tekintette. Úgy vélte, hogy Isten a „rabszolgáit” egyebek mellett tűzzel, vízzel, háborúval szokta büntetni. Véleménye szerint a keresztények helyzetét félelem («страх»), felbolydulás («колебанье») és nyomorúság («беда») jellemezte, ill. sérelmet szenvedett özvegyek ügyében való (valószínűleg igazságtalan) ítéletre és felebarátok titkos rágalmaszására utalt.⁶² Az 1192. évi tüzeset leírása után hasonló kiegészítést találunk. Az itteni példázatok szintén homályos, közvetett utalásokat tartalmaznak, de az 1184. évi szöveghez képest erőteljesebb hangvételűek. Elképzelhető, hogy a krónikás közvetlenül az 1192-es tűzvész után, még a megrázkódtatás hatása alatt gyűjtötte össze bibliai idézeteit, és jegyezte le azokat. Indirekt módon az igazságtalanság béklyójának és a szegények bilincseinek megsemmisítésére, az összes igazságtalan írás eltörlésére, a kenyérnek az éhezőkkel való megosztására, a hajléktalanok befogadására, a meztelenek felöltöztetésére szólított fel. Egy palesztinai viszonyokat tükröző részben említést tett egyesek falvairól, házairól és osznoyanyje («основанье») szóval megjelölt „tulajdonáról”.⁶³

Az egykori szovjet tudomány két kiemelkedő képviselője a fenti információk mögött társadalmi elégedetlenséget látott. Ny. Ny. Voronyin a «колебанье» kifejezést zavargásként értelmezte, a forrás adott részét pedig úgy, hogy a keresztények közti félelem, zavarág és nyomorúság szörnyűbb és félelmetesebb volt, mint maga az 1184-es tűzvész.⁶⁴ Voronyin az 1184. és az 1192. évi tüzesetet egymással, valamint a későbbi építkezésekkel is összefüggésbe hozta. Abból indult ki, hogy mindkét tragikus esemény Vlagyimir városának fejedelmi-püspöki részében kezdődött. Úgy gondolta, ezek nem a véletlen művei voltak, mivel a második eseményt követő évben elkezdődött a vár kőfalának építése, amely elzárta a fejedelmi és püspöki udvart a város középső részétől, s ezután egy másik komoly műveletre is sor került: a nyugtalan vlagyimiri piacot a Volgai kapun kívül elhelyezkedő folyami kikötőtől szintén a középső városrészbe, a vár falai alá helyezték át. Voronyin szerint ezeket az intézkedéseket a fejedelmi hatalom saját szövetségesei, a polgárok ellen tette, mivel arra törekedett, hogy önállóságukat és politikai erejük növekedését korlátozza.⁶⁵

B. A. Ribakov szerint Vlagyimir-Szuzdalban Vszevolod fejedelemsége idején éles társadalmi konfliktusok jelentek meg.⁶⁶ Ő is felfigyelt a társadalmi tematikával telített évkönyvrészletekre. Úgy vélte, hogy a Lavrentyij-évkönyv 1184–1192 közötti szakaszának egy szerzője van, vagyis az 1184. és 1192. évi tűzvésszel kapcsolatos információk ugyanattól a személytől származnak. Ribakov az első tragikus esemény alkalmából írt intelmet mérsékeltebbnek, míg a másodikat szenvedélyesen és élesen leleplezőnek ítélte meg. Az elsőben sokkal általánosabb társadalmi-erkölcsi motívumokat talált, míg a másodikról úgy vélekedett, hogy az egész 12–13. századi évkönyvírásban nem található ennyire társadalmi töltetű mű. Továbbá az alábbiakat állapította meg: az 1192. évi intelemben a szerző legfőképpen a falvakkal rendelkező személyek önkényeskedését támadta. A bibliai terminusok

⁶² Uo. T. I. 392–394.

⁶³ Uo. 409–411.

⁶⁴ Voronyin, 346.

⁶⁵ Uo. 346–347. (A szerző ultramárciusi évszámait helyett ez esetben is az általánosabban használt márciusiakat adtuk meg.)

⁶⁶ B. A. Ribakov: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971. 292.

az óorosz talajon a 12. században nagyon határozottan hangzottak. A falu csak valamelyik feudális úr földbirtokát, votcsináját jelenthette, a birtokos által alapított osznovanyije új településnek felelt meg. Azoknak, akikhez a szerző fordul, szociális intézkedéseket kellett hozniuk. A kenyér szétosztásáról, a saját ház ajtajának szegények előtti megnyitásáról, az igazságtalanságról és bizonyos dokumentumok elleni harcról szóló szenvedélyes szavak nem légüres térben, hanem egy nagyvárosban tomboló tűzvész helyszínén hangzottak el, ahol emberek ezrei valóban kenyér és hajlék nélkül maradtak. Teljesen természetes, hogy ekkor sok gazdag ember, kihasználva a tűzkárt szenvedettek kilátástalan helyzetét, arra törekedett, hogy zakuppá, rjadoviccsá vagy holoppá tegye őket, igazságtalan írással erősítve meg ezt a lépést. Ugyanakkor a leleplező megfizetett a bátorságáért. Az összes feudális vezető réteg érdekeit sértő, merész intellektus után az évkönyvírás irányítói mellőzték a tehetőséges, de nyughatatlan szerzőt.⁶⁷

Az 1184. és 1192. évi tűzvészek bemutatásához kapcsolt példázatok, intelmek alapján aligha lehet megbízható képet festeni a korszak társadalmának esetleges problémáiról. Abban aligha kételkedhetünk, hogy mindkét szörnyűség után nagy volt az elkeseredés a vlagyimiriak körében. Az is valószínű, hogy a krónikás célzatosan egészítette ki az események ismertetését erkölcsi célzatú idézetekkel, gondolatokkal. Konkrét adatok híján azonban nem érdemes a társadalomban általánosan megmutatózó feszültségek elemzésére vállalkozni. Ráadásul logikai szempontból is ellentmondással szembesülünk. 1184-ben csaknem az egész város leégett, 1192-ben pedig csak a fele, de krónikás mégis az utóbbival kapcsolatban fogalmazott élesebben. Sajnos, abból sem értelmezhető minden, amit leírt. Példának okáért jó lenne tudni, hogy pontosan mit értett a kolebanyje⁶⁸ kifejezés alatt, mert egyáltalán nem mindegy, hogy – ha ez egyáltalán a vlagyimiri helyzetre vonatkozott – az emberek zúgolódtak vagy éppen zavargás tört ki. Nagy megmozdulást viszont nem kell feltételeznünk, mert azt mint rendkívüli eseményt biztosan megörökítették volna az évkönyvek lapjain. Ha pedig az elégedetlenség nem csapott át zavargásba, biztosan léteztek azok a módszerek és eszközök, amelyekkel segíteni lehetett a tűzvész után kilátástalan helyzetbe került embereken.

Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelemnek nyolc fia volt.⁶⁹ Közülük a legidősebb, Konsztantyin 1185-ben született. Mivel a következő két fiú fiatalon meghalt,⁷⁰ Jurij került a második helyre. 1205-től kezdve Konsztantyinról meglehetősen sok adat található a Lavrentyij-évkönyvben. 1205-ben novgorodi fejedelem lett. A forrás a Novgorodba való indulásáról, megérkezéséről és 1207-es hazatéréséről is beszámol. Az utóbbi évben részt vett Vszevolod Rjazany elleni hadjáratában, és az esztendő végén jelen volt az udvarában épült Szent Mihály-templom felszentelésén. A fenti események ismertetésekor Konsztantyin iránti szimpátia érzékelhető. A krónikás általában az egyházi irodalomból kölcsönzött idézetekkel fűszerezte mondanivalóját. 1207 végén apja Rosztov és 5 másik „város” irányítását bízta rá, de ez a hír már nem kapcsolódik össze citátumokkal vagy di-

⁶⁷ Ribakov, 1984. 163–171. A zakupok, rjadoviccsok és holopok az óorosz társadalom egyaránt nem szabad jogállású, de különböző státuszú tagjai voltak.

⁶⁸ A kifejezés pontos értelmezése még Szeznjevszkijnek is gondot okozott, máskülönben bizonyára szerepeltette volna híres szótárának első kötetében: *I. I. Szeznjevszkij: Matyeriali dlja szlovarja drevnyerusszkavo jazika po pizmennim pamjatnyikam*. T. I. SzPb., 1893.

⁶⁹ PSZRL. T. I. 396–414.

⁷⁰ Uo. T. I. 406, 407. T. II. 653.

csérettel.⁷¹ Ezután viszonylag semleges hírek következnek, majd az 1211-es rosztovi tűzvész kapcsán ismét magasztalást találunk, de idézetek, példázatok nélkül.⁷²

A Lavrentyij-évkönyv 1205–1207 közötti és 1211. évi eseményeket ismertető forrásrészleteinek hangvétele alapján arra lehet következtetni, hogy azokat Konsztantyin környezetéhez tartozó személy írta. Mivel a feljegyzések túlságosan kiemelik a szerepét, nyilvánvalóan az apa, Vszevolod halála (1212) után kerülhettek az évkönyvi szövegbe. Az elfogult krónikás csak a szépre emlékezett. Miközben szokatlanul élénk és túlzó színekkel ecsetelte Konsztantyin Novgorodba való indulását, megérkezését és Vlagyimirba történő visszaérkezését, említést sem tett novgorodi ténykedéséről.⁷³ Nyilván azért, mert ott nem játszott jelentős szerepet. Miközben kiemelte, hogy Konsztantyin 1207-ben Rosztov élére került, mélyen hallgatott arról, hogy Vszevolod halála után nem ő, hanem Jurij foglalta el a vlagyimiri trónt. Természetesen lehetséges, hogy az utóbbi nem személyesen az elfogult krónikás bűne, de mindenképpen a Konsztantyin és utódai felügyelete alatt álló rosztovi évkönyvírás, ill. évkönyvszerkesztés számlájára írható.⁷⁴

Ahhoz, hogy az utódlással kapcsolatos nézeteltérést megértsük, a Moszkvai Évkönyvi Szvodhoz kell fordulnunk. Mivel ebben nem érvényesült a rosztovi dominancia, megőrzött egy hírt arról, hogy 1211-ben Vszevolod fejedelem összehívta a terület politikai szempontból fontos képviselőit, és a beleegyezésükkel Jurijt nevezte ki utódjának. (A gyűlés hozzájárulására azért volt szükség, mert az apa lépése egyértelműen a szeniorátus rendjének megsértését jelentette.) A forrás a rendkívüli döntés okát is megadja: Konsztantyin Vlagyimir városa helyett Rosztovot akarta első számú központtá tenni.⁷⁵ A legidősebb fiú tehát vissza akarta forgatni az idő kerekét. Vlagyimirt nagybátyja, Andrej tette a fejedelemség „fővárosává”, s ez a lépés természetesen sértette a régi centrumok (Rosztov és Szuzdal) érdekeit. Vszevolod csak a felettük aratott győzelem után tudta helyzetét megszilárdítani,⁷⁶ de később fiának Rosztov élére állításával egy gesztust tett a város politikai elitje felé. A fiúk között rangidős Konsztantyin viszont Vlagyimirt Rosztovból kívánta irányítani, ignorálva a korábbi évtizedek, sőt fél évszázad alatt bekövetkezett változásokat. Törekvését apja azért nem támogatta, mert az belső konfliktusokhoz vezetett volna. Az 1211-es döntés után viszont a trónöröklés rendjének megsértése miatt kellett összecsapásokra számítani.

— o —

⁷¹ Az 1205–1207. évi események: Uo. T. I. 421–424, 428–429, 430, 432–434.

⁷² Az 1208–1211. évi események: Uo. 434–436. A fenti évkönyvrészleteket B. A. Ribakov is tanulmányozta, és az alábbi megállapításokat tette: az 1205–1207 közötti, Konsztantyinnal kapcsolatos eseményeket, különösen a Novgorodba való elutazását, olyan szerző írta le, aki formális ismertetőjegyek alapján (pl. a példázatok, idézetek, intelmek bőséges alkalmazása) azonos az 1184–1192-es évek krónikásával. Az 1192. évi intelm után a szerzőt mellőzték, de az idézetek ismét széles áradatként jelennek meg 1205–1207-ben, és Konsztantyin 1218. évi haláláig időnként felbukkannak. Az idézetek folyama azzal szakad meg, hogy apja Rosztovot adta neki. Ezután a fejedelem magasztalója, évkönyvírásának képviselője 1211-ig, amikor is Konsztantyin Vszevolodnál vendégeskedett Vlagyimirban, eltűnik az évkönyv lapjairól. Utoljára ennek a rétornak a keze nyoma 1218-ban, Konsztantyin nekrológiájában érzékelhető: *Ribakov*, 1984. 164, 166, 171, 174–176.

⁷³ A novgorodi forrás szem szól arról, hogy ott Konsztantyin bármilyen szerepet játszott volna: NPL. 50–51.

⁷⁴ Konsztantyin Vszevolodovics és fiainak rosztovi évkönyvéhez: *M. D. Priszjolov*: Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–XV vv. SzPb., 1996. 136–145.

⁷⁵ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149–150.

⁷⁶ Vszevolod és a vlagyimir-suzdali föld régi központjainak harcához: *Makai*, 2009. 323–330.

A Vszevolod fejedelemségének időszakára vonatkozó források tanulmányozása után két fontos megállapítás tehető. Egyrészt a Lavrentyij-évkönyv információit lejegyző, ill. szerkesztő vlagyimiri és rosztovi krónikások jórészt ugyanazokra a kérdésekre koncentráltak, mint amelyeket Valentyin Janyin megjelölt. Másrészt kijelenthető, hogy a fejedelemség belső helyzetét stabilitás jellemezte. Mindössze két külső támadás kelthetett félelmet, de egyik sem okozott jelentős kárt. A krónikások nem számolhattak be a területet irányító fejedelmek gyakori haláláról. Vszevolod Jurjevics (Nagyfészkü Vszevolod) három és fél évtizedig birtokolta a trónt, s ez a tény nagyban elősegítette a stabilitást. Míg Andrej Bogoljubszkijnak több konfliktusa volt a főpapokkal, Vszevolod jórészt maga választotta ki a rosztovi püspököket, akik teljes mértékben együttműködtek vele. A fejedelem és családja, valamint Ioann püspök közreműködésével jelentős számú egyházi és világi épületet emeltek. Terméketlen évekről és pusztító árvizekről nem maradtak ránk feljegyzések, járványról is mindössze egy. A rendkívüli égi jelenségek ugyan riadalmat okoztak a lakosság körében, társadalmi feszültségekhez azonban nem vezettek. A tűzvészek viszont nemcsak félelemmel töltötték el az embereket, hanem anyagi javaikat is veszélyeztették, sőt sok esetben meg is semmisítették azokat. Sajnos, az 1184. és 1192. évi tüzesetekhez fűzött évkönyvi kiegészítések túlságosan homályosak és elvontak ahhoz, hogy ezeket alapul véve általános társadalmi elégedetlenségre, vagy az utóbbi esetén zavargásokra következtethessünk. Kétségtelen, hogy a fejedelem és a trónörökös közötti nézeteltérés politikai feszültséget idézett elő, de 1211-es ideiglenes megoldása csak Vszevolod halála után okozott belháborút.⁷⁷

⁷⁷ PSZRL. T. I. 437–440.

ÚJABB ZŰRZAVAR VLAGYIMIR-SZUZDALBAN

(1211–1216)

Nézeteltérés az öröklés miatt

1211-ben Vszevolod Jurjevics vlagyimir-szuzdali fejedelem hosszú és eredményes uralma a végéhez közeledett. Ebből az évből a Lavrentyij-évkönyv, a térség akkori történetének egyik legfontosabb forrása mindössze két eseményt említ. Az első híradás Vszevolod egyik fiának és Vszevolod Csormnij kijevi fejedelem lányának vlagyimiri házasságkötéséről szól.¹ A második esemény Rosztovval kapcsolatos: egy tűzvész következtében majdnem az egész város leégett, csak templomból tizenöt pusztult el. A Rosztov élén álló Konsztantyin fejedelem, Vszevolod legidősebb fia, aki a tüzeset idején éppen Vlagyimirban volt az apjánál, gyorsan visszatért, és lecsendesítette az elkeseredett embereket.²

Ha a Lavrentyij-évkönyv szövegét más forrásokéval összehasonlítjuk, kiderül, hogy az előbbi a fontos események egy részét egyszerűen elhallgatja. A 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod³ viszont utódlási gondokról tudósít. Eszerint 1211-ben Vszevolod Rosztovból magához hívta Konsztantyint, Vlagyimir városát akarta ráhagyni, Rosztovot pedig Jurijra. Konsztantyin azonban apja második felszólítására sem jelent meg, mert ő Vlagyimirt Rosztov mellé szeretne volna megkapni. Ekkor Vszevolod összehívta az összes bojárját a városokból és a volosztyokból, meghívta Ioann püspököt, a kolostorfőnököket, a papokat, a kereskedőket, a dvorjanyinokat „és az összes embert” («и вси люди»), majd Jurijnak adta Vlagyimirt, és mindenkit felesketett rá. A fivéreit is az ő hatalma alá rendelte. Amikor Konsztantyin meghallotta mindezt, megharagudott a testvéreire, leginkább Jurijra.⁴

A történelemtudomány már feltárta, hogy mi az oka a két forrás szövegében megnyilvánuló különbségnek. A Lavrentyij-évkönyv 14. századi kéziratban maradt fenn. Szövegét egy Lavrentyij nevű szerzetes másolta le 1377-ben. Az események év szerinti ismeretét 1305-ig tartalmazza.⁵ A. Ny. Naszonov szerint a Lavrentyij-évkönyvben az 1206–1237 közötti időszak annak a szvodnak a rosztovi átdolgozása, amelyet Jurij fejedelem számára írtak Vlagyimirban, a rosztovi szerző pedig tendenciózusan kihagyott minden olyan eseményt, amely feltárta volna Konsztantyinnak apjával, Vszevoloddal és öccsével, Jurijjal való összeütközéseit.⁶ M. D. Priszjolov egyenesen Konsztantyin-évkönyvről írt, amely a Lavrentyij-évkönyv fentebb említett részében folyamatos és legerősebb áramlatként halad. Konsztantyin halála (1218) után ezt fiai évkönyveként folytatták, bár a munkát

¹ Polnoje szobranije russzkih letopiszej (PSZRL). Tom I. (T. I.) Moszkva, (M.,) 1962. 435. (oszlop)

² Uo. 435–436.

³ A szvod egyrészt olyan évkönyv-redakciót jelöl, amelynek önálló változata nem maradt ránk, de szövege helyreállítható. Másrészt az orosz nyelvű szakirodalom az önálló formában megőrződött források megjelölésére is alkalmazza.

⁴ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149–150. A voloszty ez esetben a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség kisebb területi egységeinek elnevezése. A dvorjanyinok eredetileg a fejedelmek udvari szolgálói voltak. Vlagyimirban 1211-ben ennél már jóval nagyobb lehetett a presztízszük, különben Vszevolod aligha hívta volna meg őket ilyen fontos eseményre.

⁵ V. K. Ziborov: Russzkoje letopiszanyije XI–XVIII vekov. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2002. 179.

⁶ A. Ny. Naszonov: Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–nacšala XVIII veka. M., 1969. 220–226.

a rosztovi püspökség végezte. Priszjolokov véleménye szerint Konsztantyin és fiai, valamint Jurij évkönyvét az 1239. évi szvod egyesítette, s ha az utóbbi összeállítójának választania kellett a kettő közül, minden esetben habozás és kompromisszum nélkül a rosztovi verziót vette át.⁷ V. K. Ziborov úgy vélekedett, hogy a 13. században fejedelmi szvodok egész sora jelent meg: Konsztantyiné és fiaié (1206–1277. évi feljegyzések), valamint Jaroszlav Vszevolodovics 1239. évi szvodja. Az utóbbit is Rosztovban állították össze, és ez nagyfejedelmi, vagyis az egész vlagyimir-szuzdali föld szvodja volt.⁸

Úgy tűnik, hogy a korai évkönyvi szvodokból hiányzó vlagyimiri feljegyzések a 15. század végi moszkvai forrásban maradtak fenn. Ez a szakirodalomban 1479. vagy 1480. évi Moszkvai Szvodként ismeretes. Úgy tűnik, hogy Moszkvában Novgorodnak a Moszkvai Fejedelemséggel való egyesítése után rögtön összeállítottak egy nagy oroszországi évkönyvi szvodot. Kéziratát A. A. Sahmatov, az évkönyvek kiváló kutatója találta meg. Ez azonban egy 18. századi, rossz másolat volt. Később M. Ny. Tyihomirov egy 16. századi, jobb másolatot tárt fel. Mivel az utóbbi az 1492. évi szöveggel végződik, praktikusabb a 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod elnevezést használni.⁹ A forráskutatás egy másik jelentős képviselője, M. D. Priszjolokov is részt vett szövegeinek felderítésében, s ez a kútfő tekinthető a 15. századi moszkvai nagyfejedelmi évkönyvírás legragyogóbb produktumának.¹⁰

Már Sahmatov igyekezett megnevezni a Moszkvai Évkönyvi Szvod forrásait. Véleménye szerint ezek az alábbiak voltak: egy vlagyimiri forrás, egy 1448. évi novgorodi szvod, a Troickij-évkönyv, a Szuzdali Évkönyv és egy (az Ipatyij-évkönyvhöz közeli) déli évkönyv.¹¹ Sahmatov azt feltételezte, hogy a vlagyimiri forrás az 1207–1234 közötti időszak eseményeit tartalmazza, s az 1480. évi szvodba a rosztovi főpapi szvod Jefrem püspök-féle 15. századi redakciója után került.¹² Évtizedekkel később megjelent kötetében Ju. A. Limonov jórészt elfogadta a Sahmatov által felsorolt forrásokat,¹³ de nem hajolt meg teljesen a nagy előd tekintélye előtt. Egyrészt nem vlagyimiri forrásnak, hanem északkeleti forrásnak vagy emléknek nevezte azt a dokumentumot, amely eredetiben ugyan nem maradt fenn, de a Moszkvai Évkönyvi Szvod részeként unikális információkkal is szolgál. Másrészt Sahmatovtól eltérő módon mutatta be a fenti kútfőt: az 1480. évi Moszkvai Évkönyvi Szvod nem egy 1207–1234. évi vlagyimiri forrást használt, hanem olyan északkeleti emléket, amely 12–14. századi híradásokat tartalmazott. Az északkeleti emlék első része 12. századi–13. század eleji eseményeket ismertetett; a második részét a 13. század végéig folyamatosan vezették, és az utóbbi század folyamán Rosztovban nem szerkesztették át; a harmadik részébe pedig 14. századi híradások kerültek be. Limonov véleménye szerint ez

⁷ M. D. Priszjolokov: Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–XV vekov. SzPb., 1996. 137, 141–142. (Első kiadása: Leningrád, 1940.) Priszjolokov feltételezett 1239-es évszámával szemben Naszonov úgy vélekedett, hogy Konsztantyin rosztovi és Jurij vlagyimiri szvodját 1281-ben egyesítették: *Naszonov*, 1969. 192–197.

⁸ Ziborov, 111. Ziborov külön nem tett említést Jurij évkönyvéről, de szerinte Vlagyimirban 1228–1230 között is írtak szvodot: Uo. 103. A jelzett évek viszont Jurij második vlagyimiri nagy/fejedelemségének időszakába tartoznak.

⁹ Pregyiszlovije. In: MLSZV. 7–8.

¹⁰ Ny. L. Rubinstein: Russzkaja isztoriografija. Pod. red. A. Ju. Dvornycsenko, Ju. V. Krivosejeva, M. V. Mandrik. SzPb., 2008. 26. (Első kiadás: 1941.)

¹¹ A. A. Sahmatov: Obozrenyje russzkih letopisznih szvodov XIV–XVI vv. M. – Leningrád (L.), 1938. 274–279.

¹² Uo. 274.

¹³ Ju. A. Limonov: Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkoi Ruszi. L., 1967. 106.

az északkeleti forrás az 1330. évi Első Moszkvai Szvod volt.¹⁴ A tudós-elődök, pl. Limonov kutatásai alapján Ju. V. Krivosejev úgy vélekedett, hogy a 13. század első évtizedeinek más forrásokból hiányzó híradásai hiteles és minőségi információt képviselnek, s a 15. századi évkönyvbe, vagyis a Moszkvai Évkönyvi Szvodba ezek többé-kevésbé tiszta formában kerültek be az eseményekkel egykorú szvodból.¹⁵

A 16. századi Voszkreszenszkij-évkönyv a vlagyimiri fejedelem és legidősebb fia vitájáról a Moszkvai Évkönyvi Szvod verzióját tartalmazza.¹⁶ Magáról a Voszkreszenszkij-évkönyvről első kötetének 1856. évi előszavában ez olvasható: sok olyan kijevei információt tartalmaz, amelyek nincsenek meg a Kijevei Évkönyvben; a Nyikon-évkönyvnel alaposabban meséli el a moszkvai államban történt eseményeket; utolsó fejezetei megegyeznek a Nyikon-évkönyvével; olyan eseményekről is értesít, amelyek sem a Szófia-, sem a Nyikon-évkönyvben nincsenek meg.¹⁷ Azóta a kutatók jelentős eredményeket értek el a Voszkreszenszkij-évkönyv tanulmányozásában. Már Sahmatov megállapította, hogy az alapja a Moszkvai Évkönyvi Szvod, amely közel áll az Első Szófia-évkönyv Carszkij-féle másolatához.¹⁸ Később – lényegében Sahmatovhoz csatlakozva – B. M. Klossz arra az álláspontra helyezkedett, hogy a Voszkreszenszkij-évkönyv összeállításához jórészt a Moszkvai Évkönyvi Szvodot és az 1489. évi Rosztovi Szvodot,¹⁹ valamint az Első Szófia-évkönyv Carszkij-féle másolatát²⁰ használták fel.

A Nyikon-évkönyvben az eseményeknek egy módosított változata szerepel. Eszerint egyrészt Konsztantyin azt kérte apjától, hogy vagy Rosztov mellé adja neki Vlagyimirt, vagy Vlagyimir mellé Rosztovot.²¹ Másrészt ennek a forrásnak a szövege szerint, bár Vszevolod sokat tanácskozott saját bojárjaival és Ioann püspökkel, Vlagyimirt Jurijnak akarta adni. A továbbiakban itt is szó van a döntés szélesebb körben történő elismertetéséről, az eskütételről és Jurijnak a fivérei fölött gyakorolt befolyásáról.²² A 16. században összeállított Nyikon-évkönyv fenti verziója azonban kételyeket ébreszt. A szentpétervári Ju. V. Krivosejev például a Moszkvai Évkönyvi Szvod 1471. évi elbeszélésével hasonlította össze. Ebben az áll, hogy Novgorod elleni hadjárata előtt III. Iván nagyfejedelem először a bojár dumával és a metropolitával tanácskozott, majd biztosította a terület támogatását. Krivosejev legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak: a 16. századi évkönyvírásra jellemzőek a nagyfejedelmeknek a metropolitákkal és püspökökkel való tanácskozásainak példái, s az adott esetben is ezt látjuk: Iván (Ioann) püspök nélkül sem Vszevolod, sem a bojárok nem tudtak dönteni. A Nyikon-évkönyv variánsa több korábbi forrás „átértelmezése”. A Nyikon-évkönyvéhez képest a Moszkvai Évkönyvi Szvod verziója a megbízhatóbb.²³

¹⁴ Uo. 119, 134.

¹⁵ Ju. V. Krivosejev: Rusz i mongoli. Isszledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XIV vv. Izdatyelsztvo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiverszityeta, 2003. 50.

¹⁶ PSZRL. T. VII. M., 2001. 117.

¹⁷ PSZRL. T. VII. SzPb., 1856. VI. (Az 1856-os és a 2001-es kiadásban az oldalak számozása megegyezik.)

¹⁸ Sahmatov, 1938. 370. Sahmatov az előbbi 1479. évi Moszkvai Nagyfejedelmi Szvodnak nevezte.

¹⁹ B. M. Klossz: Pregyiszlovije k izdanyiju 2000 goda. In: PSZRL. T. XXIV. M., 2000. IX.

²⁰ Uő: Szpiszok Carszkovo Szofijszkoi I letopiszi. In: Letopiszi i hronyiki. M., 1984. 25–37.

²¹ PSZRL. T. X. M., 2000. 63. Ez a verzió – akár elfogadjuk, akár kételkedünk benne – arra utal, hogy nem volt mindegy, hogy a Vszevolodot követő generáció rangidős tagjának mely város lesz az első számú központja.

²² Uo. 63–64.

²³ Krivosejev, 50–51. Álláspontjának kialakításához Krivosejev, Klossznak, a Nyikon-évkönyv szakértőjének a kötetét is felhasználta: B. M. Klossz: Nyikonovszkij szvod i russzkije letopiszi XVI–XVII vv. M., 1980. 96–97.

A történetírás az 1211. évi eseményekről

Úgy tűnhet, hogy a Rurik-dinasztia északkeleti ágának tagjai közötti trónöröklési vita csak az óoroszl történelem egy epizódja, legfeljebb vlagyimir-szuzdali belügy volt. Ehhez képest már a 18. század óta foglalkoztatja a keleti szláv és a nyugati szakembereket is. A történészek ugyanazon források alapján, más-más nézőpontból kiindulva az események sokféle értékelését adták.

V. Ny. Tatyiscsev, az orosz történetírás első igazán nagy hatású képviselője, aki Vszevolod fejedelem tevékenységének ismertetésekor általában tartózkodott az értékeléstől, az 1211. évi konfliktus kapcsán annak kiobbantójával szimpatizált. Elismerte ugyan, hogy Konsztantyin két alkalommal sem reagált apja invitálására, de inkább azt hangsúlyozta, hogy először betegség miatt nem tudott megjelenni, ill. kérését alázatos, tiszteletteljes stílusban adta elő, sőt még kompromisszumra is hajlandó volt. Arról szintén írt, hogy a bojárok között sem volt egyetértés: egyesek mentegették, mások hibáztatták a fejedelem fiát.²⁴ Tatyiscsev úgy vélekedett, hogy igazságtalan dolog az idősebb fivért megfosztani az örökségétől, s a források egy részének hangvételeért Szimon püspököt hibáztatta. Eszerint az, hogy majdnem minden kéziratban elítélik az idősebb fivért, mert szembeszállt apjával, eléggé leleplezi a szuzdali püspököt. Szimon Jurij kegyeit élvezve vezetett feljegyzéseket, és nem szégyellte Konsztantyint megszegényíteni, Jurijt pedig felmenteni. Ezért, miután Konsztantyin legyőzte testvéreit, Szimont megfosztotta a püspökségtől.²⁵

Sz. M. Szolovjov, az orosz polgári történetírás nagy alakja, arra a következtetésre jutott, hogy Vszevolod fejedelem haldokolva kivonta a kardot fia között. A rosztoviak által jelentett veszéllyel indokolta, hogy Konsztantyin Rosztovra és Vlagyimirra is igényt tartott: úgy tűnik, a két város közötti rangidősség még akkor is vitatott volt, és Konsztantyin félt átengedni az egyiket vagy másikat öccsének, mert aggódott a rosztoviak régi igényei miatt, amelyeket Jurij ki tudott volna használni.²⁶

A szovjet történetírás korai időszakában A. Ny. Naszonov egy tanulmányban foglalkozott az 1211. évi eseményekkel, és Szolovjovhoz hasonlóan ő is a rosztoviak törekvéseit találta meg a háttérben. Konceptiójának lényege a következő: Konsztantyin azért utasította el konokul a Vszevolod által javasolt felosztást, mert azt gondolta, hogy Vlagyimirt és Rosztovot egy kézben kell egyesíteni. Ennek a lépésnek a megértéséhez Konsztantyin személyes akaratan kívül figyelembe kell venni a régi Rosztovból származó törekvéseket és követeléseket. A rosztoviak az elosztásban nyilván az egységes föld (fejedelemség) felosztásának veszélyét látták, és ez közöttük tiltakozást váltott ki. Tehát Konsztantyin „személyes igényei megvalósításának módját” a rosztovi vecse követeléseit idézték elő. Az apa reagálásáról Naszonov elismerően írt. Vszevolod diplomatikusan bölcs lépéssel válaszolt: összehívta az összes város képviselőjét, hogy támogatást kapjon új döntéséhez, miszerint Jurijnak adja a szeniori pozíciót. Nyilván főként a „fiatalabb” városok, Perejaszlavl és Vlagyimir képviselőire számított. A döntést elfogadták, s ez egyrészt Vszevolod diplomáciai győzelme, másrészt Jurij és öccse, Jaroszlav Konsztantyin fölött, pontosabban a vlagyimiriak és a perejaszlavliak rosztoviak fölött aratott győzelme volt.²⁷

²⁴ V. Ny. Tatyiscsev: *Isztorija Rosszjizskaja*. T. III. M.–L., 1964. 186–187.

²⁵ Uo. 260. (586. sz. jegyzet)

²⁶ Sz. M. Szolovjov: *Isztorija Rosszii sz drevnejsih vremjon*. In: *Szocsinyenyija*. Knyiga I, t. 2. M., 1988. 585.

²⁷ A. Ny. Naszonov: *Knyaz i gorod v Rosztovo-Szuzdalszkoj zemle*. Veka, Petrográd, 1924, № 1. 25. Csaknem három évtizeddel később, a sztálini korszak végén jelent meg a Szovjetunió történetének vázlata c.

Az amerikai történeti ruszisztika neves képviselője, George Vernadsky figyelmét a Vszevolod által összehívott gyűlés ragadta meg. Megállapította, hogy ezt a tanácskozást néhány orosz történész a moszkvai állam későbbi tanácsadó gyűlése, az ún. zemszkij szobor prototípusának tartja. Ezt követően Vernadsky a Voszkreszenszkij-évkönyv alapján felsorolta a tanácskozás résztvevőit, majd vitatta, hogy „a kereskedőket, és a dvorjanyinokat, és az összes embert” nem személyesen, hanem választott képviselőik által hívták volna meg. Ugyanakkor elképzelhetetlennek tartotta, hogy a gyűlésen „Szuzdalia” egész férfi lakossága részt vett volna, majd diplomatikusan azzal zárta gondolatmenetét, hogy a krónikás híradása túl homályos a határozott következtetés levonásához.²⁸

A kölni Günther Stökl az általunk vizsgált eseményeket egyrészt a nagyfejedelemi címmel, másrészt szintén a zemszkij szoborral hozta összefüggésbe, bár az utóbbi terminus technicust nem alkalmazta. Az alábbi megállapításokat tette: Vszevolod már nem kijevi, hanem vlagyimiri nagyfejedelem volt, s mint a Kijevi Birodalomban is, a méltóság egy bizonyos város birtoklásához kötődött, és a legidősebbnek kellett viselnie ezt a rangot. De, hogy ki számított a legidősebbnek, azt Vszevolod határozta meg (Jurij a másodszülött volt), és az összes rend gyűlésének kellett még a nagyfejedelem életében az utódára esküt tenni. A gyűlés nagyon emlékeztet a későbbi moszkvai országos gyűlésekre.²⁹

Amint láttuk, George Vernadsky már 1948-ban megjelent kötetében sem tartotta alkalmasnak arra az évkönyvi anyagot, hogy az alapján az 1211-es gyűlést a későbbi zemszkij szobor prototípusának nevezze. Ez a szemlélet azonban még az 1970-es években is felbukkant az orosz és a német nyelvű szakirodalomban is. Az óorosz államiságról készített tanulmányában L. V. Cserepnynin a következő álláspontot fogalmazta meg: Vszevolod számára nyilván nem voltak fölöslegesek a 12. század 70-es évei politikai harcainak³⁰ tanulságai. A hatalomért folytatott küzdelemben ő és vetélytársai kénytelenek voltak a rendi csoportok követeléseinek engedelmeskedni. Miután a fejedelem megerősödött, megértette, hogy az alakulóban levő rendeket feltétlenül a nagyfejedelemi hatalom támaszává kell tenni. Vszevolod alatt (ha hihetünk az évkönyvnek) új rendi intézmény jött létre, amely távolról a leendő zemszkij szoborra emlékeztet. Cserepnynin az 1211. évi gyűlés jelentőségét még abban látta, hogy az örökös kijelölése a városok, volosztyok képviselőinek egyetértésével és jelenlétében történt, s ennek a vlagyimir-szuzdali föld egységét kellett biztosítani a nagyfejedelem halála után.³¹ Hartmut Rüss álláspontja az 1970-es évek végén jelent meg

terjedelmes munka. Ebben Naszonov mutatta be a Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemséget. Foglalkozott az 1211-ben történetekkel is, de inkább ismertette, mint elemezte azokat. Az benne a figyelemre méltó, hogy Naszonov itt nem a rosztovi vecse, hanem a rosztovi bojárók szerepét hangsúlyozta: *Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh casztyah. Otv. red. B. D. Grekov. Caszty I (IX–XIII vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. M. 1953. 332–333.*

²⁸ *George Vernadsky: Kievan Russia.* In: G. Vernadsky – M. Karpovich: *A History of Russia. Volume II.* New Haven, 1948. 187.

²⁹ *Günther Stökl: Russische Geschichte.* Stuttgart, 1990. 117. (Ez már az ötödik kiadás. Az első 1962-ben jelent meg.)

³⁰ Az 1170-es évek harcainakhoz: *Makai János: Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177).* In: *Történészként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára.* Líceum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.

³¹ *L. V. Cserepnynin: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerusszkovo goszudarsztva X–nacsala XIII v. Isztoriczeszkije zapiszki/89. M., 1972. 394.* A zemszkij szoborral kapcsolatos teória még a 21. század elejének orosz nyelvű szakirodalmában is felbukkant. Ju. V. Szuharev hadtörténész úgy vélekedett, hogy Jurij utódlását ez a gyűlés hagyta jóvá, sőt a szerző értékelése nemcsak az 1211. évre vonatkozott, mivel véleménye szerint Vszevolod fejedelem többször is meghátrált a zemszkij szoborok álláspontjával szemben. Szuharev használta a rendi-képviselői berendezkedés kifejezést is: *Ju. V. Szuharev: Vszevolod Bolsoje Gnyezdo.* In: *V. B. Perhavko, Je. V. Pcselov, Ju. V. Szuharev: Knyazja i knyaginyi russzkoy zemli IX–XVI vv. M., 2002. 212.*

nyomtatásban, és hasonló elemeket tartalmazott: 1211-ben, röviddel halála előtt Vszevolod összehívott egy gyűlést, amely összetételében emlékeztet a későbbi moszkvai országos gyűlésekre (zemszkije szobori), amelyeken a nemesség és az egyházi képviselők mellett a kereskedő réteg és az „összes ember“ képviseltette magát. Vszevolod célja az volt, hogy második fiának, Jurijnak mint utódjának széles elismertséget teremtsen, és a fejedelemség egységét saját halála után is biztosítsa. A hatalomgyakorlásban a szeniorátus elvéről az örökletes monarchia elvére való átállás azonban itt, északkeleten éppen olyan kevésbé volt megvalósítható, mint a Rusz más részein.³²

Ju. A. Kizilov új nézőpontból vizsgálódott, amikor az 1211. évi rendezvényt az 1157. és 1174. évi fejedelemválasztó gyűlésekkel vetette össze. Konceptiója egyrészt Cserepnynin hatását mutatja, másrészt azt, hogy a 13. század eleji vlagyimir-szuzdali állapotokat megpróbálta párhuzamba állítani a nyugat-európai társadalmi-politikai viszonyokkal. Kizilov legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak: összetételét tekintve az 1211. évi gyűlés inkább képviseleti jellegű volt, mint a többi. 1157-ben pl. csak a rosztoviak és a szuzdaliak tanácskoztak, s az évkönyv nem tesz említést más rétegek részvételéről, amelyeket Vszevolod nyíltan a támaszává próbált tenni, figyelembe véve a 70-es évek politikai harcainak tanulságait. A városok, oblasztyok és az „összes ember” képviselői jelenlétének azt kellett garantálnia, hogy Jurij rangidősségének jóváhagyása törvényes volt. Ugyanebben az időben kezdték összehívni a rendi gyűléseket Nyugat-Európában is. Azonban ezek ott sem választott képviselőkől álltak, hanem olyan személyekből, akiket hivatalos helyzetük miatt hívtak meg. Az, hogy a nagyfejedelem a formálódó rendekre támaszkodott, hatalmának megerősödéséhez vezetett. De ez a tendencia nem bizonyult tartósnak.³³

Ju. A. Limonov, Vlagyimir-Szuzdal történetének kutatója új szempontokat is alkalmazott értékelésének megfogalmazásához. Véleménye szerint Vszevolod kísérletet tett arra, hogy szerződést kössön Vlagyimir városával, s a szerződésnek formába kellett öntenie és meg kellett erősítenie a fejedelem egyik fiának jelöltségét a trónra. Ezt a körülményt Limonov egyrészt azzal magyarázta, hogy Vszevolodot nyugtalanították a dinasztia más ágához tartozó esetleges trónigénylők, másrészt – és ez volt a legfontosabb – ő életében még számíthatott a Vlagyimir obscsinájával való szerződéskötésre, viszont feltételezte, hogy halála után akadályok merülhetnek fel. A szerző megjegyezte, hogy a városi szervezetek, tehát a másik oldalhoz tartozók is érdekeltek voltak a szerződés megkötésében. A további események megmutatták, hogy az utóbbiak okkal nyugtalankodtak Vlagyimir fővárosi státusza miatt. Mivel Rosztov továbbra is pályázott az elsőségre, Vszevolod a legidősebb fiáért üzent, hogy szerződést kössenek Vlagyimirral. A szerző úgy látta, hogy az

³² Hartmut Rüss: Das Reich von Kiev. In: Handbuch der Geschichte Russlands. Herausgegeben von M. Hellmann, Münster – K. Zernack, Giessen – G. Schramm, Freiburg. Band 1: Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum. Herausgegeben von M. Hellmann. Lieferungen 4/5, Stuttgart, 1979. 346.

³³ Ju. A. Kizilov: Zemli i knyazsesztva Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v period feodalnoj razdroblennosztyi (XII–XV vv.). Uljanovszk, 1982. 24–25. Ennek a tanulmányának nem célja Kizilov nézeteinek részletes elemzése, ill. bírálata, viszont egy nehezen értelmezhető hivatkozást mégis szóvá kell tenni: a szerző a Moszkvai Évkönyvi Szvod alapján ismertette az 1211. évi gyűléssel kapcsolatos adatokat, de nemcsak a moszkvai forrásra, hanem a Lavrentyij-évkönyvre is hivatkozott. A jelzett hasáb azonban nem az 1211. évi gyűléssel foglalkozik, hanem azzal, hogy mi történt 1205-ben, Konsztantyin Novgorodba való indulása előtt: ld. Kizilov, 24. o. 26. sz. jegyzet, ill. PSZRL. T. I. 422. Az évkönyv szóban forgó oszlopában olvashatunk ugyan Konsztantyin rangidősségéről, de akkor egyrészt másképpen kellett volna hivatkozni, másrészt az ő korábbi szeniori pozíciójával nem érdemes külön foglalkozni, hiszen az őt elsőszülöttként illette meg. Csak az után vesztette el, miután apjával szembe fordult. (Az oblaszty kifejezés Kizilovnál analóg a volosztytal, ld. 4. sz. jegyzet.)

ellenszegülő Konsztantyin Rosztovot Vlagyimir fölé akarta helyezni. Végezetül Limonov ugyan nem hasonlította az 1211. évi gyűlést a későbbi zemszkij szoborokhoz, de azt a sajátos megállapítást tette, hogy Vszevolod szobort hívott össze, amelyen az egész föld (Északkelet-Rusz) tehetős rétegeinek képviselői mellett részt vett Vlagyimir vecsége is, s a gyűlésen szerződést kötöttek.³⁴

Szintén új megközelítést alkalmazott Ja. Ny. Scsapov, az óorosz egyháztörténet szakértője. Ő az 1211. évi vlagyimiri eseményeket az 1187. évi halicsiakkal hasonlította össze, s – az egyház képviselőinek szerepét némiképpen túlhangsúlyozva – az alábbiakat írta: 1187-ben Halicsban Jaroszlav Oszmomiszl fejedelem szobort hívott össze azzal a céllal, hogy megkapja a beleegyezést ahhoz a jogsértéshez, hogy a hatalmat törvényes fia, Vlagyimir helyett szeretőjétől született fiának, Olegnek adja át. Jaroszlav háromnapos sírása nem vezetett eredményre, mert a kereszt megcsókolása (vagyis az eskütétel) ellenére halála után a halicsiak Vlagyimirt hívták meg magukhoz, s ő elfoglalta az apai trónt. Ugyanez ismétlődött meg Vlagyimir-Szuzdalban 1211-ben, ahol – ugyancsak a legidősebb fiú trónöröklési jogának megsértésekor – Vszevolod szintén az egyházhoz fordult. Azonban az itt született döntés hatékonynak bizonyult, és a fejedelmi trónok egymáshoz való viszonya egy ideig fennmaradt.³⁵

A magyar kutatók közül Font Mártát az 1211-es vlagyimiri gyűlés olyan rendezvényre emlékeztette, amellyel az összehasonlítás eddig nem merült fel: Vszevolod a halálát megelőző évben tartott gyűlésen fejedelemsége befolyásos elitjét arra akarta rávenni, illetve ígéretét kicsikarni, hogy halála után második legidősebb fia kövesse őt a fejedelemség élén. Valószínűleg nem ez volt az egyetlen alkalom, amikor összehívta földjének előkelőit, és egyezkedett velük. A gyűlés emlékeztet arra az esetre, amikor Vszevolod Olgovics kijevi nagyfejedelem 1146-ban összehívta a kijevieket, hogy tegyenek esküt utódlási terveire. Ugyanakkor Font Márta nem látott különösebb hasonlóságot az 1211. évi rendezvény és a novgorodiak fejedelmválasztó összejövetelei vagy a 16–17. századi zemszkij szoborok között. Az utóbbi esetben konkrétan Rüss már említett nézetére reagált.³⁶

Néhány évvel később M. B. Szverdlov foglalkozott az 1211. évi eseményekkel. Úgy vélekedett, hogy Konsztantyin a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség fölötti hegemonia megszerzésére törekedett. A közte és apja között levő ellentét fokmérőjének tartotta Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvének azt a híradását, mely szerint Konsztantyin nem ment el Vszevolod temetésére. A további eseményeket Szverdlov így mutatta be, ill. értékelte: Vszevolod Jurijra hagyta a rangidősséget, Vlagyimirt, a fővárost, és őt bízta meg fiatalabb fiai (Szvjatoszlav, Iván) nevelésével. Bár a fejedelem szétosztotta a központokat utódai között, a politikai helyzet labilis volt.³⁷

Ju. V. Krivosejev kötete Szverdlovéval azonos évben jelent meg. Krivosejev viszonylag hosszan elemezte az általunk vizsgált eseményeket. Őt elsősorban a Vszevolod által összehívott gyűlés jellege foglalkoztatta, s az alábbi megállapításokat tette: a történészek többsége³⁸ egyetért abban, hogy a rendek képviselőinek szoborjára (gyűlésére) került

³⁴ Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1987. 106. Az obscsina kifejezés jelen esetben Vlagyimir politikai szempontból aktív lakosainak közösségként értelmezhető.

³⁵ Ja. Ny. Scsapov: Goszudarsztvo i cerkov Drevnej Ruszi XII–XIII vv. M., 1989. 184–185.

³⁶ Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 66.

³⁷ M. B. Szverdlov: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 633.

³⁸ Krivosejev konkrétan V. T. Pasuto, L. V. Cserepnin, Ju. A. Kizilov és B. A. Ribakov nevét említette.

sor. Északkelet-Rusz fejlődése a territoriális egységek, a városállamok³⁹ keretein belül ment végbe. A városállamok társadalmi-politikai struktúrájának egyik fő intézménye a vecse, a város és a voloszty egész szabad lakosságának gyűlése volt. Feltételezhető, hogy a «*вси люди*» („az összes ember”) megfogalmazás nem speciális képviselők, hanem a szabad nép önkéntesség alapján történő részvételét jelöli. Az óorosz városállamok társadalmi életében a nép jelentősége nem kétséges. Az 1211-ben Vlagyimirban megtartott gyűlés vecse volt, s azok közé a vecsegyűlések közé tartozik, amelyek Északkelet-Ruszban a 12. század második felében és a 13. század elején a városi obscsinák harcaival voltak kapcsolatosak. Az 1211. évi gyűlés nem volt sem feudális gyűlés, sem a rendek képviselőinek zemszkij szoborja. A zemszkij szoborok ideje még nem érkezett el. Krivosejev felhívta a figyelmet a következményekre is: mivel a vecse Jurij vlagyimiri fejedelemmé választásáról döntött, olajat öntött a tűzre; következésképpen mintegy a kezdetét jelentette Vlagyimirban az északkeleti városok közötti ellentéteknek, amelyek tulajdonképpen nem is szűntek meg.⁴⁰

Az 1211-es események a James Millar által szerkesztett amerikai enciklopédiába szintén bekerültek. Martin Dimnik, az Északkelet-Rusz uráról készített szócikk szerzője konstatació, hogy Vszevolod elismertette elsőbbségét a déli (szmolenszki, volhíniai, csernyigovi) dinasztiákkal és a kijevi nagyfejedelemmel szemben, azonban halála előtt felosztotta az általa birtokolt területet az összes fia között, valamint a másodszülött Jurijt jelölte ki örökösének. Dimnik szerint az utóbbi lépések meggyengítették a vlagyimiri fejedelem hatalmát.⁴¹

Sz. A. Melnyikov – kötete témájának megfelelően – jogi szempontok alapján közelítette meg a kérdést. Konceptiójának lényege az alábbiakban foglalható össze: Vszevolod azt tartotta, nem kell, hogy Konsztantyin legyen az örököse, s céljának megvalósítása érdekében ismét alkalmazta az óorosz szerződés konstrukcióját. A gyakorlat azonban másként alakult, Konsztantyin többször is megkísérelte, hogy nagyfejedelem legyen, és 1216-ban ez sikerült neki. Az események a fejedelmi öröklés két módja (szerződés, szokásjog) összeütközésének klasszikus példáját jelentik. Vszevolod szerződésének rendelkezései ellentétesek voltak a szokásjoggal, és ez a rendelkezéseket illegitimmé tette örökösei többségének szemében.⁴²

Felosztás és újabb feszültségek

Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve szerint Vszevolod még életében volosztyokat adott fiainak: Konsztantyinnek Rosztovot, Jurijnek Vlagyimirt, Jaroszlávnak (az északkeleti) Perejaszlavlot, Vlagyimirnak Jurjevet (Jurjev Polszkijt), Szvjatoszlávot és Ioannt, a két

³⁹ A Frojanov-féle iskola, amelyhez Krivosejev tartozik, igen nagy szerepet tulajdonít a városállamnak (город-государство). Ez a fogalom egy központi településre és a körülötte elhelyezkedő területekre, a volosztyra vonatkozik. A városállamokhoz: *I. Ja. Frojanov – A. Ju. Dvornycsenko: Goroda-goszudarsztva Drevnyej Ruszi. L., 1988.*

⁴⁰ *Krivosejev, 51–54, 58–59.* Frojanov, az irányzat vezéralakja is vecsének nevezte az 1211. évi rendezvényt: *I. Ja. Frojanov: Drevnyaja Rusz. Opit issledovanyija isztorii szocialnoj i polityicseszkaj borbi. M. – SzPb., 1995. 693–694.*

⁴¹ *Martin Dimnik: III. Vsevolod. In: Encyclopedia of Russian History. Editor in chief: James R. Millar. Volume 4. 2004. 1653.*

⁴² *Sz. A. Melnyikov: Isztoriko-pravovije faktori evoljucii Drevnyerusszkovo goszudarsztva (IX–XV vv.). M., 2010. 75–76.* A rendelkezések alatt Melnyikov azt érti, hogy Vszevolod felosztotta a volosztyokat a fiai között.

legfiatalabbat pedig Jurij gondjaira bízta, és kérte őt, legyen apjuk helyett apjuk; majd felszólította őket, hogy ne harcoljanak egymással.⁴³ Arra, hogy a nagyobb központok esetében az örökös szándéka aligha valósulhatott meg automatikusan, Perejaszlavl Szuzdalszkij esete világít rá. A város évkönyve szerint a kijelölt Jaroszlav 1212. április 18-án érkezett meg, összehívta a perejaszlavliakat, és ezt mondta: „apám Istenhez távozott” («от(е)ць мои иде къ б(о)гови»), majd megkérdezte őket, elfogadják-e fejedelmüknek. Az utóbbiak felesküdtek rá, s így Jaroszlav elfoglalhatta a trónt. A szövegkörnyezet alapján, különösen a „miután összehívta az összes perejaszlavlit” («съзвавъ вси преяславци») kifejezés azt mutatja, hogy a fejedelmet a vecse választotta meg, pontosabban a fejedelem jelölését a vecse hagyta jóvá.⁴⁴

Nincs okunk kételkedni benne, hogy a haldokló Vszevolod a belső harc elkerülésére szólította fel fiait. Joggal tarthatott a belviszálytól, mert egyrészt az ellentétek – mint láttuk – már az örökség felosztásakor megmutatkoztak. Másrészt úgy tűnik, összesen nyolc fia (és négy lánya) született. Ezért kapta a Nagy Fészek (Bolsoje Gnyezdo) ragadványnevet. A nyolc fiú közül hat még 1212-ben is életben volt, bár akkor még valamennyien fiatalnak számítottak. Konsztantyin, a legidősebb is csak a 27. életévét töltötte be, Ioann, a legfiatalabb pedig mindössze 15 éves volt.⁴⁵ Az utódok nagy száma eleve magában hordozta a trónharcok lehetőségét. 1211-ben még csak a regnáló fejedelem és az első számú örökös konfliktusa volt megfigyelhető, az 1212–1216 között zajló belső küzdelmekben viszont már Vszevolod mindegyik fia részt vett.

Az 1212 tavaszán megtartott temetésen a hat életben levő fiú közül az egyik forrás szerint öt,⁴⁶ a másik szerint négy jelent meg,⁴⁷ ezután pedig még élesebben mutatkozott meg az 1211-ben kezdődött belviszály. A Lavrentyij-évkönyv verzióját olvasva úgy tűnhet, hogy az ellentétek nem voltak jelentősek. A fivérek viszonyáról ez az alábbiakat tartalmazza: 1212-ben Jurij Jaroszlávval együtt Rosztovhoz vonult, ott kibékült Konsztantyinnal, majd mindketten hazatértek. A következő évben öccsük, Vlagyimir Moszkvába ment, Jurij és Jaroszlav pedig másodjára vonult Rosztovhoz. Ezúttal szerződést kötöttek Konsztantyinnal, s azt követően Moszkvához vonultak. Onnan távozásra bírták Vlagyimirt, és Perejaszlavl Russzkij (a déli Perejaszlavl) trónját adták neki. 1216-ban a novgorodiak meghívták fejedelmüknek Jaroszlávot Perejaszlavlból, az ördög azonban viszályt szított Vszevolod fiai között, ezért Konsztantyin, Jurij és Jaroszlav csatát vívott Jurjevnel. Konsztantyin győzött, övé lett a vlagyimiri trón, míg a szuzdali Jurijé, „és nagy volt az öröm a szuzdali földön, egyedül az ördög siratta saját vesztét”.⁴⁸

Ez az ismertetés a szolid történelemhamisítás kategóriájába tartozik. Vszevolod, az apa megkapja benne a tiszteletet, mivel nevének említésekor még megtalálható a nagyfejedelmi titulus. Ugyanez már nem jár ki Jurijnak, sőt az sem derül ki róla, hogy 1212–1216 között ő állt Vlagyimir élén. Az egyértelmű, hogy Jurij első számú szövetségese Jaroszlav

⁴³ PSZRL. T. XLI. M., 1995. 129.

⁴⁴ Vszevolod halála és Jaroszlav megválasztása: Uo. 129–130. Ugyanezen forrás a fejedelem halálát 1212. április 16-ra teszi. Más források néhány napos eltéréssel adják meg a vlagyimiri fejedelem halálának időpontját. A Lavrentyij-évkönyv szerint ez április 13-án, a Moszkvai Évkönyvi Szvod és a hozzá közelálló Voszkreszenszkij-évkönyv szerint április 15-én történt: PSZRL. T. I. 436, MLSZV. 150, PSZRL. T. VII. 117.

⁴⁵ A vlagyimir-suzdali fejedelem népes familiájához: *Makai János*: Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Sectio Historiae. Eger, 2012. 143–157.*

⁴⁶ PSZRL. T. XLI. 129.

⁴⁷ MLSZV. 150. Ugyanez olvasható a Voszkreszenszkij-évkönyvben is: PSZRL. T. VII. 117.

⁴⁸ PSZRL. T. I. 437–440.

volt, de az nem, miért vonultak kétszer is Rosztov ellen. Jaroszlav hirtelen novgorodi fejedelmként, máskor egy ütközet veszteseként jelenik meg. Az események főszereplője a rosztovi Konsztantyin, aki végül megszerzi Vlagyimirt, s Szuzdalt Jurijnak engedi át. A krónikás vagy a későbbi kompilátor nyilvánvalóan szándékosan rövidítette le az eseményeket, hallgatott el tényeket, s készített egy Konsztantyinral rokonszenvező verziót.

Az események korrektebb ismertetése csak a többi forrás, elsősorban Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve és a Moszkvai Évkönyvi Szvod bevonásával lehetséges. Ezek segítségével a következőképpen rekonstruálhatók a történetek. A belviszályhoz vezető első lépést a tizenhét éves Szvjatoszlav tette meg: megharagudott Jurijra, Rosztovba távozott, s ott beszámolt a Vlagyimir városában történetekről. Amint Konsztantyin meghallotta, hogy Vszevolod meghalt, és Jurij ült az apai trónra, azt kérdezte, hogy vajon az a fiatalabbat, vagy őt, az idősebbet illeti-e meg, majd Szvjatoszlávval együtt Jurij elleni támadásra kezdett készülődni. Jurij kompromisszumot ajánlott: átadja bátyjának Vlagyimirt, ő pedig Rosztov élére kerül. Konsztantyin érdemben ezúttal sem egyezkedett, mivel Vlagyimirt elfogadta volna, de Rosztov élére saját fiát szándékozott állítani, s Jurijnak Szuzdalt szánta. (Ez volt a Rosztov elleni első támadás Lavrentyij-évkönyv által elhallgatott oka.) Mivel Jurij nem érte be Szuzdallal, Jaroszlávtól kért segítséget, majd a vlagyimiriak, szuzdaliak és a perejaszlavliak Rosztovhoz vonultak. Konsztantyin az Isnya folyó gázlójánál állította fel saját csapatait. Ezért és a nagy sár miatt támadók nem tudták megközelíteni Rosztovot. Végül a felek kibékültek, s ezt a kereszt megcsókolásával, vagyis esküvel pecsételték meg.⁴⁹ A moszkvai forrás azzal a kiegészítéssel szolgál, hogy Jurij és Jaroszlav mellett két másik fivér is részt vett a Rosztov elleni támadásban.⁵⁰

1212–1213 telén egy másik fivér, a Lavrentyij-évkönyvben is említett Vlagyimir keltezt feszültséget: nem akart Jurjev fejedelme lenni, ezért előbb a Voloknak nevezett területre, majd Moszkvába „futott”.⁵¹ A Moszkvai Évkönyvi Szvod azt sugallja, hogy ezek mögött a lépések mögött is a legidősebb fivér állt: Vlagyimir először Rosztovba „futott”, később a Volokba ment, ahonnan Konsztantyin Moszkvába küldte. Szvjatoszlav viszont Konsztantyintól visszatért Jurijhoz, s az utóbbtól megkapta Jurjev Polszkij irányítását.⁵² Szvjatoszlav tehát előre lépett a sorban, mivel megkapta azt a volosztyot, amelyet apjuk eredetileg bátyjának, Vlagyimirnak szánt, az utóbbi pedig – mivel Jurij fennhatósága alá tartozó településre fészkelte be magát – támadásra számíthatott.

Az 1214. év olyan belháborút hozott, amely a Kijevi Rusz déli részének belháborúira emlékeztet. Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve szerint a harcot ezúttal Konsztantyin kezdte: elfoglalta a Szol Velikaja nevű települést, Kosztromát pedig felperzselte. Mindkettő Jurij fennhatósága alá tartozott. Jaroszlávól Nyerehtát szerezte meg. A válasz Jurij és Jaroszlav második Rosztov elleni támadása volt. (A Lavrentyij-évkönyv természetesen ezúttal sem tudósít a kiváltó okról.) A fivérekhez Dávid muromi fejedelem is csatlakozott. A támadók azonban nem bocsátkoztak harcba, csak álltak («сраша») az Isnya folyónál. Amikor a Rosztov elleni akcióról értesült, Vlagyimir fejedelem, nyilván Konsztantyin megsegítése érdekében, a moszkvaiakkal és saját druzsinájával támadást intézett a Jaroszlav által ellenőrzött Dmitrov ellen, s így a helyzet kezdett teljesen kaotikussá válni. A dmitroviak nem adták meg magukat. Az erődítménybe zárkóztak, nyilaikkal védekeztek,

⁴⁹ PSZRL. T. XLI. 129–130.

⁵⁰ MLSZV. 150.

⁵¹ PSZRL. T. XLI. 130.

⁵² MLSZV. 151.

és le akarták lőni Vlagyimir fejedelmet. Mivel Jaroszlav támadásától tartott, Vlagyimir elmenekült Dmitrov alól, miközben druzsinája veszteségeket szenvedett a dmitroviak ellentámadása miatt. A Rosztovnál állomásozó Jurij és Jaroszlav kiegyezett Konsztantynnal, és a második támadás is a kereszt megcsókolásával végződött. Jurij azonban le akart számolni kellemetlenkedő öccsével, Vlagyimirral. Ehhez Konsztantyintól és Jaroszlávától kért segítséget. Moszkvához vonult, „megostromolta”, majd Vlagyimirt Perejaszlavl Russzkij irányításával bízta meg, vagyis eltávolította Északkelet-Ruszból.⁵³ A moszkvai forrás szerint Jurij második Rosztov elleni hadi vállalkozásában a muromi Dávid fejedelmén és Jaroszlávon kívül két legfiatalabb öccse, Szvjatoszlav és Ioann is részt vett. Az Isnya folyónál ezúttal harcra került sor, majd néhány nap elteltével békekötés következett.⁵⁴ A Moszkvai Évkönyvi Szvod sem a Dmitrov elleni akcióról, sem arról nem tud, hogy Jurij konkrétan Konsztantyintól is segítséget kért volna. Az utóbbi egyébiránt logikátlanok tűnik, mivel Vlagyimir lépései teljességgel megfeleltek Konsztantyin érdekeinek.

Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvében több híradás nem található a fivérek közötti viszályról, sőt az 1214-es évvel a forrás le is zárja az események ismertetését. Kérdés, hogy ez az évkönyv, amely a korszak többi kútfőjéhez hasonlóan nem maradt fenn eredeti formájában, mennyire megbízható. A válaszhoz történetének rövid áttekintése is szükséges. Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvének teljes szövegét a 15. századi ún. Archívumi Másolat,⁵⁵ vagy más néven az Archívumi Gyűjteményben található másolat⁵⁶ tartalmazza. A. A. Sahmatov, a forráskutatás máig nagy tekintélynek örvendő képviselője, miután Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvét és a Lavrentyij-évkönyvet összehasonlította, azt állapította meg, hogy 1206-ig csak jelentéktelen eltérések vannak a szövegükben.⁵⁷ Később pontosított: ez az 1175. évtől figyelhető meg.⁵⁸ A perejaszlavli forrás eredetével kapcsolatban több kutató is hasonlóan fogalmazott: Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvében az 1205. évinek nevezett szvod mutatkozik meg,⁵⁹ ill. lehetséges, hogy a fenti évkönyv forrása az 1205–1206. évi vlagyimiri szvod volt, amelyet az Archívumi Másolatban a perejaszlavli évkönyv folytat.⁶⁰ Sahmatov követője, M. D. Priszjolkov arra a következtetésre jutott, hogy létezett 1212. évi vlagyimiri szvod is.⁶¹ Véleménye szerint Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvének szövege lényegében az 1212. évi nagyfejedelmi szvodéval egyezik meg, ill. az utóbbi egy nagyon jelentéktelen átalakításon ment keresztül, amely perejaszlavli jelleget akart neki adni. Ez a „perejaszlavlizált” szvod (Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve) 1214-ig folytatódik. Az 1213–1214. évi tartalom alapján ítélve Jaroszlav Vszevolodovics fejedelemsége alatt Perejaszlaviban készült, bár nem tévesztette szem elől a vlagyimiri és rosztov-

⁵³ PSZRL. T. XLI. 131.

⁵⁴ MLSZV. 152.

⁵⁵ G. M. Prohorov: Radzivilovszkij szpizok Vlagyimirszkoi letopiszi po 6714 (1205/6) god. In: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatur. Otv. red.: M. V. Kukuskina. SzPb. – M., 1994. 269.

⁵⁶ Ny. I. Miljutyenko: Vlagyimirszkij velikoknyazseszkij szvod 1205 goda (Radzivilovszkaja letopisz). In: TODRL. Insztyitut russzkoi lityeraturi Rosszjizskoi Akagyemii nauk. SzPb., 1996. T. 50. 40.

⁵⁷ A. A. Sahmatov: Isszledovanyije. In: Radzivilovszkaja, ili Kenyigbergszkaja letopisz: Sztatyji o tyeksztje i minyiatyurah letopiszi. OLDP, vip. CXVIII, SzPb., 1902. 60.

⁵⁸ Sahmatov, 1938. 51.

⁵⁹ Miljutyenko, 54.

⁶⁰ Prohorov, 278–279.

⁶¹ Priszjolkov, 38, 131–135. A 13. század eleji vlagyimiri évkönyvírás produktumaival kapcsolatos nézetek nem korlátozódnak arra, hogy 1205. évi vagy 1205–1206. évi szvod létezett. Sahmatov feltételezése szerint 1212–1214-ben, Limonov szerint 1215–1216-ben is összeállítottak egy szvodot: Sahmatov, 1938. 46. Limonov, 1967. 166. Az utóbbit Limonov egyszerűsítve 1215. évi vlagyimiri szvodnak nevezte.

vi eseményeket sem.⁶² Hasonló nézet az újabb történeti irodalomban is található: Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyvének fő forrása az 1212-ben Vlagyimirban készült szvod volt. Ezt folytatták 1213–1214-ig, a korábbi szövegbe pedig olyan híradásokat írtak bele, amelyek Perejaszlavllal kapcsolatosak.⁶³ Perejaszlavl Szuzdalszkij évkönyve 1214–1216 között az északkeleti Perejaszlavban készült,⁶⁴ ill. a munka 1216-ban szakadt félbe, miután Jaroszlav és Jurij megsemmisítő vereséget szenvedett a Lipica folyónál.⁶⁵

Mivel a Lavrentyij-évkönyv elbeszélését a „vészes vérszegénység” jellemzi, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve pedig már egyáltalán nem ismerteti az eseményeket, az 1215–1216-os esztendő történései Moszkvai Évkönyvi Szvod mellett az Első Novgorodi Évkönyv segítségével rekonstruálhatók. A novgorodi évkönyvírás történetét három szakaszra lehet osztani. Az első periódust (11–14. század) két forrás képviseli: az Első Novgorodi Évkönyv régebbi, ill. újabb szövegváltozata. Az előbbinek egyetlen másolata egy 14. század közepéről származó kéziratban maradt fenn. Ez a legrégebb orosz évkönyv, és a Lavrentyij-évkönyv szövege mellett mindössze ezt írták pergamenre. Az újabb szövegváltozatnak négy másolata ismeretes. Novgorodban az aktívabb évkönyvírás a 12. században kezdődött. Ebben az időszakban kolostori és templomi feljegyzések is születtek. A témánk szempontjából fontosabb 13. században legalább két novgorodi krónikás dolgozott, és mindkettő a világi papsághoz tartozott. Az Első Novgorodi Évkönyv régebbi és újabb szövegváltozata az 1330. évig nyilvánvaló hasonlóságot mutat, ezért feltételezhető, hogy a 14. század 30-as éveiben létezett egy szvod, amely az alapjuk lehetett. Mindkét változat – másképpen fogalmazva: mindkét évkönyv – alapvetően a novgorodi eseményekkel foglalkozik.⁶⁶

A moszkvai forrás igen részletesen tudósít arról a háborúról, amely Vlagyimir-Szuzdalban megváltoztatta az erőviszonyokat. Az előzményt Jaroszlav 1215. évi novgorodi fejedelemmé választása jelentette, a lavinát pedig az indította el, hogy az új fejedelem két személyt elfogatott, majd Tverben börtönbe záratta őket. (Az utóbbi település nem is Novgorod, hanem a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területén helyezkedett el.) Mivel a szmolenszki származású Rosztyiszlavicsok Msztyiszlav (Udalój, Udatnij) fejedelem vezetésével szervezkedni kezdtek, Jaroszlav Novij Torgba távozott, ahol igen barátságtalan lépéseket tett: a novgorodi kereskedőket elfogatta és megbilincselte, áruikat, lovaikat pedig szétesztotta, a Novgorodból küldött követeket szintén megfosztotta szabadságuktól. Miután Jurijtől és Konsztantyintól is kapott támogatást, Jaroszlav megkezdte a toropeci voloszty elfoglalását. Msztyiszlav és szövetségesei a novgorodiakkal 1216 tavaszán támadást indítottak Jaroszlav ellen, aki elmenekült Novij Torgból. A támadók elfoglalták a Vlagyimir-Szuzdalhoz tartozó Volgamentét, s Konsztantyinnal is szövetkeztek. Jaroszlav mellett többek között az erős haddal rendelkező Jurij, öccsük, Szvjatoszlav és a muromiak sorakoztak fel. A döntő ütközetre 1216 áprilisában Jurjev Polszkij közelében, a Lipica (más néven: Lipici) folyó mellett került sor. A Jurij és Jaroszlav által vezetett koalíció nagy vereséget szenvedett. A legtöbbet Jurij vesztette: a szeniori pozíciót, a vlagyimiri trónt és a

⁶² *Priszjolkov*, 101–102, 131.

⁶³ *Ziborov*, 106–107.

⁶⁴ *Sahmatov*, 1902. 33–35.

⁶⁵ *Miljutyenko*, 36–37.

⁶⁶ *Ziborov*, 68, 70–75. A forráskiadványok az Első Novgorodi Évkönyv két szövegváltozatát egy kötetben hozzák. Mivel a kettőnek a tartalma valóban nagyon hasonló, többnyire elegendő a régebbire hivatkozni. Azonban, mivel kisebb eltérések léteznek, feltétlenül szükséges az újabb szövegváltozat tanulmányozása is.

közvetlenül az utóbbi ellenőrzése alatt álló területeket, s meg kellett elégednie a jelentéktelen Gorogyec Ragyilovval. Jaroszlav behódolt Konsztantynnak, „sok ajándékot” adott a győztes fejedelmeknek és parancsnokoknak, de ezen az áron Perejaszlavot megtarthatta. Konsztantyin megszerezte a rangidősséget is jelképező Vlagyimirt, miközben Rosztovról sem mondott le. A novgorodiak visszavették Novij Torgot, és kiszabadították fogságba vetett társaikat.⁶⁷ Feltételezhetően hadizsákmányhoz is jutottak, mivel nehéz elképzelni, hogy nem fosztogatták az elfoglalt településeket, ill. nem részesültek a Jaroszlav által átadott „sok ajándékból”.

A fenti évkönyvrészlet szemlélete egyértelműen különbözik az 1214-gyel záruló perejaszlavlí forrásától. Jaroszlav itt nem Jurij nélkülözhetetlen szövetségese, hanem bajkeverő. Az ő lépései jelentik minden rossznak a forrását: novgorodi előkelőket, kereskedőket és követeket záratott börtönbe;⁶⁸ apósa, Msztyiszlav felszólítására nem távozott Novij Torgból; a Rosztyszlavicsok második Novij Torgba küldött üzenetére is egyértelmű választ adott: „nem akarok békét” («мира не хочу»);⁶⁹ és a lipicai csata előtt sem volt hajlandó engedni.⁷⁰ A krónikás szerint a vereség után Jurij is őt hibáztatta,⁷¹ behódolásának ismertetése pedig nem nélkülözi a kárörömöt sem: miután a győztes fejedelmek Perejaszlavlhoz vonultak, Jaroszlav békét kért, és fejet hajtott Konsztantyin előtt, s arra kérte bátyját, hogy ne adja őt át apósának, Msztyiszlávnak. Az utóbbinak a követelésére ki kellett engednie a városból saját feleségét, a még nála (valószínűleg fogságban) levő, ill. a korábban vele harcoló novgorodiakat. Msztyiszlav elvonulása előtt Jaroszlav sokszor kérte őt, hogy engedje vissza a feleségét, de apósa ezt nem tette meg.⁷² A krónikás szerint három alkalommal Jurij is elég makacsnak bizonyult,⁷³ összességében mégis inkább tragikus alakként jelenik meg. A szerző Konsztantyinhoz való viszonyát korrektnek mondhatnánk, ha nem érzékeltetné, hogy köpönyegforgató volt: előbb fiát küldte segítségként Jaroszlávhoz, majd az ellenséghez csatlakozott fivéreivel szemben, s így Jurijtől megszerezte Vlagyimirt.⁷⁴ Elképzelhető, hogy a Moszkvai Évkönyvi Szvodban a lipicai csatáról, ill. előzményeiről és következményeiről szóló tudósítás Jurij (később ismét vlagyimiri nagyfejedelem: 1218–1238) évkönyvíróinak tollából született, bár némi korrekciót végrehajthattak rajta. Összességében ez az ismertetés sokkal kevésbé elfogult, mint az a vázlat a Lavrentyij-évkönyvben, amely rosztovi szempontból íródott.

Az Első Novgorodi Évkönyv, a helyi krónika a moszkvai forrás hat oldala helyett csak bő hármat szentel a fenti eseményeknek, azonban azok lényegét ugyanúgy adja vissza. A benne található novgorodi vonatkozású kiegészítő információk árnyalják a Moszkvai Évkönyvi Szvod által festett képet. Kiderül belőle, hogy Jaroszlav nemcsak két ember bebörtönzésével haragította magára a novgorodiakat, hanem leszámolt a tiszjackijjal, az egyik legfontosabb tisztség viselőjével is. Amikor Novij Torgba vonult vissza, lefoglalta a gabonát, nem engedte át az áruszállító szekereket, s így Novgorodban nagy áremelkedés,

⁶⁷ MLSZV. 152–158. Novij Torgon (Torzsokon) átvezető kereskedelmi útvonal nélkülözhetetlen volt Novgorod ellátásához. Toropez a körülötte elhelyezkedő területekkel (voloszttyal) a Szmolenszki Fejedelemség része volt, de a novgorodi határ közelében helyezkedett el.

⁶⁸ Uo. 153.

⁶⁹ Uo. 153–154.

⁷⁰ Uo. 155.

⁷¹ Uo. 157.

⁷² Uo. 158.

⁷³ Uo. 154–155.

⁷⁴ Uo. 153–154, 157.

szörnyű éhínség, majd tömeges éhhalál következett be.⁷⁵ A Moszkvai Évkönyvi Szvod szerint mindössze öt novgorodi vesztette életét az összecsapásokban, s ezt az információt a helyi forrás régebbi szövegváltozata az elesett novgorodiak nevének felsorolásával támasztja alá.⁷⁶

Az okok és a következmények

Amint láttuk, a történettudományban nincs egységes álláspont az 1211. évi eseményekkel kapcsolatban. Naszonov például diplomatikusan bölcs döntésnek nevezte azt, hogy Vszevolod az összes város képviselőinek összehívásával szerzett támogatást Jurij későbbi szeniori pozíciójához. Szolovjov szerint a fejedelem, amikor haldoklott, kivonta a kardot fiai között. Krivosejev úgy vélekedett, hogy 1211-ben a vecse olajat öntött a tűzre.⁷⁷ Paradox módon Naszonov, Szolovjov és Krivosejev értékelése is helytálló. Mivel a fejedelem ragaszkodott Vlagyimir városának északkeleti vezető szerepéhez, önmagában azonban csak a hatalmi képlet egyik elemét jelentette, az egyetlen lehetséges megoldást választotta: a renitens Konsztantyin helyett széles körű támogatással Jurijnak adta a rangidőséget. Ezzel viszont megsértette a szeniorátus rendjét, s valóban kivonta a kardot, ill. olajat öntött a tűzre. A bonyolult helyzetnek nem volt jó megoldási lehetősége.

Elképzelhető, hogy a válságot és a későbbi belviszályt egyedül Konsztantyin macacssága okozta? Szolovjov és Naszonov nem érte be ezzel a magyarázattal. Az előbbi a rosztoviak által jelentett veszéllyel indokolta, hogy a legidősebb fiú Rosztovra és Vlagyimirra is igényt tartott, az utóbbi szerint Konsztantyin „személyes igényei megvalósításának módját” a rosztovi vecse követelései idézték elő, ill. külön hangsúlyozta az ottani bojárok szerepét.⁷⁸ Rosztov, a régi központ lakói az 1174–1177. évi belviszály során ellenséges magatartást tanúsítottak a vlagyimiriakkal szemben: azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják Vlagyimirt, és poszadnyikot (helytartót) állítanak az élére, s azt hangoztatták, hogy a vlagyimiriak az ő holopjaik (rabszolgáik).⁷⁹ A rosztovi bojárok Vlagyimirt alárendelt városnak nevezték.⁸⁰ Vszevolod megválasztása (1176) után Rosztovba unokaöccsét, Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot hívták meg fejedelemnek. Msztyiszlav összehívta a város fegyverforgatásra alkalmas, szabad jogállású lakóit, valamint az egész druzsinát.⁸¹ Vszevolod azonban még ugyanebben az évben, 1176-ban a perejaszlavliak segítségével győzelmet aratott Msztyiszlav fölött. A győztesek a bojárok egy részét megölték, egy részét és a rosztoviakat elfogták; a bojárok falvait, lovait és szarvasmarháit elvették.⁸² 1177-ben a rosztoviak egy része ismét részt vett egy Vszevolod elleni eredménytelen fegyveres támadásban. A döntő csata után a foglyokat Vlagyimir városába vitték, ahol a lakosság soraiban zavargás kezdődött. A vlagyimiriak az elfogottakat ellenségnek tekintették, s azt követelték, hogy

⁷⁵ Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – L., 1950. 54. A novgorodi krónikás összességében korrekt módon mutatta be a tragikus novgorodi események okát: előbb jelezte, hogy a fagy elpusztította a gabonát (nyilván a vetést), s csak utána ismertette Jaroszlav lépéseit.

⁷⁶ MLSZV. 156. NPL. 57. Az Első Novgorodi Évkönyv újabb szövegváltozata csak négy elesett novgorodit sorol fel: Uo. 257.

⁷⁷ Naszonov, 1924. 25. Szolovjov, kny. I. t. 2. 585. Krivosejev, 59.

⁷⁸ Szolovjov, kny. I. t. 2. 585. Naszonov, 1924. 25. Naszonov, 1953. 332.

⁷⁹ PSZRL. T. I. 374. T. II. M., 1962. 598.

⁸⁰ Uo. T. I. 378.

⁸¹ Uo. 380.

⁸² Uo. 381–382.

Vszevolod fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy pedig adja át őket. Haragjuk részben a rosztoviak ellen irányult.⁸³

A fenti események alapján úgy tűnik, hogy 1177-re a Vszevolod és a vlagyimiriak leszámoltak a rosztoviakkal. Az 1177 és 1212 közötti időszokról szóló híradásokban nincs nyoma annak, hogy a régi város vecséje, ill. bojárjai veszélyeztették volna Vszevolod uralmát. Kérdés, mi alapján állítható, hogy Konsztantyin törekvései mögött nemcsak személyes ambíciói, hanem a rosztoviak álltak. Arra vannak példák az 1212–1216 közötti időszakból, hogy a hatalmi képlet minden eleme működött: Jurij fejedelem tanácskozott a druzsinájával, ill. összehívta a vecsét.⁸⁴ Az a híradás, miszerint apjuk halála után Konsztantyin és Szvjatoszlav katoná(ka)t kezdett gyűjteni Jurij ellen («начя събирати вой»),⁸⁵ valószínűleg a rosztovi városi haderő, tehát nem a fejedelmi druzsina összehívására utal.⁸⁶ Arról is van adat, hogy 1216-ban a rosztoviak Konsztantyinnal együtt csatlakoztak a Jaroszlav és Jurij ellen harcoló szmolenszki Rosztyiszlavicsokhoz.⁸⁷ A fenti információk azonban nem igazolják, hogy 1211-ben Konsztantyin vonakodása mögött a rosztoviak törekvései húzódtak meg. Valószínűleg ez volt a helyzet, de a legfontosabb forrásokban nincs rá bizonyíték.

Az 1211. évi események következményeinek vizsgálata sokkal könnyebb feladat. 1212-ben éppen az történt, amit Vszevolod el akart kerülni: felütötte fejét a belviszály. Ez legnagyobb mértékben nem a civakodó testvéreket, hanem a lakosságot érintette. 1212-ben Jurij és Jaroszlav katonái Rosztov környékén falvakat gyűjtöttek fel, elhajtották az állatokat, és nem kímélték a gabonát sem.⁸⁸ 1214-ben Jurij és Jaroszlav emberei ismét kisebb településeket perzseltek fel Rosztov környékén;⁸⁹ a dmitroviak Vlagyimir Vszevolodovics támadásának hírére maguk gyűjtöttek fel a településüket védő kerítést, majd bezárkóztak az erődítménybe;⁹⁰ Konsztantyin hada pedig nemcsak Kosztromát borította lángba, hanem lakóit is elhurcolta.⁹¹ Történt mindez abban az évben, amikor „az egész szuzdali földön” éhínség pusztított. Egyesek úgy próbáltak életben maradni, hogy tölgyfakérget vagy mohát ettek, mások pedig szalmát aprítottak össze.⁹² Az i-re a pontot az 1216. év pusztításai tették fel. Ekkor a Rosztyiszlavicsok által vezetett novgorodiak és szmolenszkiek Tver környéki falvakat gyűjtöttek fel. Ugyancsak a novgorodiak felperzseltek Sosát és Dubnát, a pszkoviak pedig Ksznyatyint. A támadók az egész Volgamentét elfoglalták.⁹³ Bár nagyobb települések nem estek áldozatul, a kár így is jelentős volt. Ettől tragikusabbnak tekinthető

⁸³ Uo. 383–385.

⁸⁴ MLSZV. 150, 157.

⁸⁵ PSZRL. T. XLI. 130.

⁸⁶ Krivosejev szerint nem kell kételkedni abban, hogy az Isnya folyónál lezajlott összecsapásokban nemcsak a fejedelmek és druzsináik, hanem a városi druzsinák, a voi (вой) is részt vettek: *Krivosejev*, 63. A helyzet azért ettől bonyolultabb. Azért, mert 1212-ből van adat a rosztovi városi druzsina részvételére, ugyanez az 1214-es isnyai eseményekre automatikusan nem érvényes. Viszont az utóbbiak ismertetésekor a források konkrétan a voi részvételét nem említik. (A voj/вой szó szabad jogállású katonát, harcost jelent. Többes száma: voi.)

⁸⁷ MLSZV. 154.

⁸⁸ PSZRL. T. XLI. 130. A moszkvai forrás, amely nem szól a Rosztov környéki pusztításról, Konsztantyin és fivérei kibékülése, ill. az utóbbiak hazatérése után közvetlenül nagy éhségről számol be: MLSZV. 150. Azt nem tudjuk, hogy a rosztovi események és az éhínség között volt-e összefüggés.

⁸⁹ PSZRL. T. XLI. 130. MLSZV. 152.

⁹⁰ PSZRL. T. XLI. 131.

⁹¹ MLSZV. 152.

⁹² PSZRL. T. XLI. 131.

⁹³ MLSZV. 154.

az emberéletben mérhető veszteség: a moszkvai forrás szerint a lipicai (lipici) csatában a szuzdaliak (elsősorban Jurij és Jaroszlav katonái) közül 9233-an estek el, nem számítva azokat, akik menekülés közben vízbe fulladtak.⁹⁴

– o –

Az 1211 és 1216 közötti időszak Vlagyimir-Szuzdal történetének zűrzavaros periódusai közé tartozik. Vszevolod fejedelem (1176–1212) önhibáján kívül nem tudta megnyugtató módon szétosztani a leendő örökséget. Amíg az apa élt, uralmát senki nem kérdőjelezhette meg, ám halála után hat fia között kisebb-nagyobb katonai akciókkal kísért viszály tört ki. Négy évig még így is működött a Vszevolod és a vecse által kialakított szisztéma. A változás nem a fivérek közti belső erőviszonyok lényeges módosulása, hanem külső támadás miatt következett be. Az 1216-os invázióért Jaroszlav konok magatartása, politikai szűklátókörűsége tehető felelőssé. A legnagyobb nyertesnek Konsztantyin bizonyult, mivel külső segítséggel megszerezte mindazt, amit már 1211-ben igényelt. A nagy vesztes a Vlagyimirt és a szeniori pozíciót elvesztő Jurij volt. Az 1212–1216 között vívott harcok anyagiakban és emberéletben jelentős kárt okoztak Vlagyimir-Szuzdal lakosságának is. Ráadásul Északkelet-Ruszt presztízsveszteség érte. 1177 óta mindössze néhány alkalommal léptek ellenséges csapatok a fejedelemség területére. Ezeket a kísérleteket azonban Vszevolod könnyűszerrel elhárította.⁹⁵ 1216-ban viszont a támadók Vlagyimir-Szuzdal szívében, a Vlagyimir–Szuzdal–Rosztov–Perejaszlavl által határolt területen győzték le a rangidőséget birtokló fejedelmet, s a Jurijjal szemben felsorakozott koalíciónak saját bátyja, Konsztantyin is tagja volt.

⁹⁴ Uo. 156.

⁹⁵ PSZRL. T. I. 388, 434.

VSZEVOLOD FEJEDELEM „NAGY FÉSZKE”

Vszevolod Jurjevics vlagyimir-szuzdali fejedelem (1176–1212) saját korában a Kijevi Rusz egyik legjelentősebb politikai tényezőjének számított. Ezt bizonyítja többek között az a tény is, hogy a krónikások nagyfejedelmi címmel ruházták fel.¹ A magyar történettudomány azonban eddig keveset foglalkozott vele. Ha a tanulmányoktól eltekintünk, és csak a könyveket vesszük számba, megállapíthatjuk, hogy a tevékenységével kapcsolatos alapvető információk legfőképpen Font Márta munkáiban olvashatók.² A fejedelmet az orosz nyelvű szakirodalomban népes családja miatt a Bolsoje Gnyezdo, vagyis a Nagy Fészek ragadványnévvel illetik.³ Ez a tanulmány egyrészt azt kívánja kideríteni, hány fióka kelt ki a nagy fészekben, másrészt azt vizsgálja, milyen történelmi szerepet játszottak Vszevolod családjának tagjai és közeli rokonai.

A szakirodalomban a gyermekek számával kapcsolatban különböző adatokat találunk. Az egyik leghíresebb 19. századi orosz történétíró, Sz. M. Szolovjov genealógiai táblázata szerint Vszevolodnak nyolc fia született.⁴ A 20. századi történészek közül B. A. Ribakov az egyik leszármazási táblázatában a fejedelem nyolc fiát és egy lányát tüntetette fel,⁵ egy tanulmányában viszont nyolc fiút és négy lány szerepeltetett.⁶ M. V. Scsepkina öt fiút és négy lányt, G. M. Prohorov pedig hat fiút és négy lányt nevezett meg.⁷ Font Márta nyolc fiú utódról írt.⁸ V. Petruhin szerint Vszevolodnak tíz fia és négy lánya volt.⁹ A probléma megoldásához leginkább az Északkelet-Ruszban keletkezett Lavrentyij (Lavrentyjev)-évkönyvhöz érdemes fordulni. A fontosabb források közül még a déli Ipatyij (Ipatyjev)-évkönyv és az északnyugati Első Novgorodi Évkönyv tartalmaz kiegészítő információkat.

¹ Polnoje szobranyije russzkih letopiszzej (PSZRL). Tom I. Moszkva (M), 1962. 396–436. (oszlop)

² *Font Márta: A Rusz régiói.* In: *Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története.* Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas, 1997. 70. *Uő: Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 65–66, 96. *Uő: A régiókra bomlott Rusz, 1204–1389.* In: „Kelet-Európa” és a „Balkán”, 1000–1800. Intellektuális-történelmi konstrukciók vagy valós történelmi régiók? Szerk.: Sashalmi Endre. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Története és Kultúrája Kutatási Központ. Pécs, 2007. 175, 177.

³ A magyar történelmi irodalomban újabban a fejedelmet „Nagyfészke”, ill. „Nagy Fészke” Vszevolodként említik. Szili Sándor a kifejezést egybeírva és szétválasztva is használja: A középkori orosz történelem forrásai. Szerk.: Szili Sándor. Pannonica, 2005. 51, 71. Bótor Timea az idézőjel nélküli egybeírást választotta: *Bótor Timea: A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében.* Russica Pannonica, Bp., 2011. 41.

⁴ Sz. M. Szolovjov: *Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon.* Knyiga I. M., 1959. 740.

⁵ B. A. Ribakov: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971. (oldalszámozás nélküli genealógiai táblázat)

⁶ B. A. Ribakov: *Danyiil Zatocnyik i vlagyimirszoje letopiszanyije konca XII veka.* In: *Uő: Iz isztorii kulturni Drevnej Ruszi.* Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 146.

⁷ M. V. Scsepkina: *O proiszhozgyenyii Uszpenskovo szbornyika.* In: *Drevnyerusszoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga.* Pedkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 71, 76. G. M. Prohorov: *Radzivilovszkij szpizok Vlagyimirszoj letopiszi po 6714 (1205/6) god.* In: *Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatúr.* Otv. ped. M. V. Kukuskina. Szankt-Petyerburg (SzPb.) – M., 1994. 276.

⁸ *Font*, 1998. 66. *Font*, 2007. 177.

⁹ V. Petruhin: *Drevnyaja Rusz, IX v.–1263 g. M., 2005. 150.*

Vszevolod fiai

A Lavrentyij-évkönyvben 1176–1212 között az alábbi Vszevolod-fiak neve szerepel: Konsztantyin, Borisz, Gleb, Jurij, Feodor, Dmitrij, Gavriilo, Ioann, Szvjatoszlav, Jaroszlav és Vlagyimir.¹⁰ A felsorolás alapján azonban sem a pontos létszám, sem a helyes születési sorrend nem adható meg. Ennek egyik oka az, hogy a korszak óoroszlav fejedelmek a nevük mellé kereszteléskor egy másikat is kaptak,¹¹ a fennmaradt források viszont Vszevolod fiai esetében általában csak az egyiket tartalmazzák. Ha mindkettőt, az már bonyolítja a helyzetet. Néhány utód esetében pedig nem maradt fenn a születés dátuma.

A Lavrentyij-évkönyv adatai alapján Vszevolod fiainak születése 1185 májusa és 1197 augusztusa közé tehető.¹² Sorrendben először Konsztantyin, majd Borisz, Jurij, Feodor, Dmitrij, Gavriilo és Ioann látta meg a napvilágot.¹³ Konsztantyin 1185-ben,¹⁴ míg Borisz 1186-ban született, de az utóbbi röviddel ezután meghalt.¹⁵ Gleb az egyetlen, akinek az északkeleti forrás csak az 1188-as halálhírét tartalmazza.¹⁶ Minden valószínűség szerint 1187-ben jött világra. Jurij (a Lavrentyij-évkönyv híradásában: Georgij) 1188-ban született.¹⁷ A déli forrás szerint Jurij a nagyapja nevét kapta,¹⁸ a nagyapa pedig a híres Jurij Dolgorukij szuzdali és kijevi fejedelem volt.¹⁹ Az 1190-es születésű²⁰ Feodor valószínűleg azonos Jaroszlávval,²¹ Vszevolod egyik legaktívabb fiával. Dmitrijről az északkeleti forrásból mindössze annyit tudunk meg, hogy 1193-ban született.²² A déli évkönyvből viszont az is kiderül, hogy Dmitrij a világi, vagyis a fejedelmi nevét («княжее имя»), a Vlagyimirt apja akaratából kapta.²³ Az 1195 márciusában született²⁴ Gavriilo minden bizonnyal

¹⁰ PSZRL. T. I. 397–437.

¹¹ A. Ju. Dvornycsenko és Ju. V. Krivosejev azt a szokást, hogy az újszülött fejedelmeknek pogány és keresztény nevet is adtak, az ősök tiszteletével hozta összefüggésbe: A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivosejev: Очерк pervij: Prinyatyije hrisztijansztva. In: A. Ju. Dvornycsenko – Ju. V. Krivosejev – P. A. Szokolov – V. V. Saposnyik: Russzkoje pravoszlavije: ot krescsenyija do patriarsesztva. SzPb., 2012. 62.

¹² PSZRL. T. I. 396–414.

¹³ Uo. 396–397, 404, 408, 411–412, 414.

¹⁴ Uo. 396–397. M. B. Szverdlov már a névadásnak is jelentőséget tulajdonított. Konceptiója az alábbiakban foglalható össze: a Konsztantyin név először bukkant fel a nagy létszámú orosz fejedelmi nemzetségben, ezzel szemben elterjedt volt a bizánci császárok körében. Konsztantinosz Monomakhosz az orosz fejedelmek ősei közé tartozott. Nagy Konstantin Rusz számára nemcsak a kereszténység elterjesztésének és megszilárdításának, hanem a birodalom nagyságának szimbóluma is volt. Vszevolod Vlagyimir-Szuzdali nagyfejedelem 1185-ben adta elsőszülött fiának az ismert Konsztantyin nevet. A név különleges politikai jelentőséget kapott azon fejedelemség politikai hatalmának szimbólumaként, ahol (majd) az újszülöttnak uralkodnia kellett. Ily módon Vszevolod legidősebb fiának nevében benne volt az apa politikai programja, vagyis a szeniorátus az egész orosz földön: M. B. Szverdlov: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 631–632.

¹⁵ Borisz születése: PSZRL. T. I. 404. Borisz halála: Uo. 406. Uo. T. II. M., 1962. 653. (oszlop)

¹⁶ Uo. T. I. 407. A vele kapcsolatos híradás pontosan így szól: „Ugyanabban az évben. Meghalt Gleb fejedelemtől («княжичь») szeptember 29-én.” A krónikás ugyan nem pontosította az információt, de 1188-ban Vlagyimir-Szuzdalban csak Vszevolod fiatal fiának halála lehetett feljegyzésre érdemes.

¹⁷ Uo. 408.

¹⁸ Uo. T. II. 659.

¹⁹ Jurij Dolgorukij szerepéhez: Makai János: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. Világtörténet, 1991. tavasz–nyár, 38–46. Uő: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Actas, 1995/3. 76–95.

²⁰ Uo. T. I. 408.

²¹ Scsepkina, 71. Ribakov, 1984. 146.

²² PSZRL. T. I. 411–412.

²³ Uo. T. II. 674–675. A jelzett helyen a forrás azt is tartalmazza, hogy Vszevolod saját nagyapja, Vlagyimir Monomah nevét adta Dmitrijnek. (Vlagyimir Monomah a Kijevi Rusz egyik legjelentősebb nagyfejedelem volt. A kijevi trónt 1113–1125 között birtokolta.)

Szvjatoszlávval azonosítható. Ioann (Iván) Vszevolodovics 1197 augusztusában látta meg a napvilágot.²⁵ Bár Ioann születését az Ipatyij-évkönyv részét képező Kijevi Évkönyv is hozza,²⁶ ő nem tartozott a politikai szempontból jelentős Vszevolod-utódok közé.

A fenti adatok alapján úgy tűnik, Vszevolod fejedelemnek nyolc fia volt az alábbi születési sorrendben: Konsztantyin, Borisz, Gleb, Jurij (Georgij), Jaroszlav (Feodor), Vlagyimir (Dmitrij), Szvjatoszlav (Gavrilo), Ioann (Iván). Ha megvizsgáljuk a testvérekről szóló információkat, azt tapasztaljuk, hogy apjuk bevonta őket az ügyek intézésébe. A legtöbb megbízást Konsztantyin és Jaroszlav kapta. Konsztantyin tizenhárom éves korában már elkísérte Vszevolodot egy kunok ellen vezetett hadjáratra. 1205-ben, amikor már húszéves volt, apja a szomszédos Novgorodba küldte fejedelemnek. Az eseménnyel kapcsolatban a krónikás olyan szavakat adott Vszevolod szájába, amelyek nyomatékosítják, hogy a fivérei körében Konsztantyiné volt a szeniori pozíció. Azonban az elsőszülött novgorodi irányító szerepe csak átmeneti lehetett, mivel egyrészt a novgorodiak igen gyakran váltogatták fejedelmeiket, másrészt a legidősebb fiúnak mint leendő örökösnek célszerű volt Vlagyimir-Szuzdalban tartózkodnia. Nem meglepő, hogy Konsztantyin már 1207 elején visszatért Vlagyimir városába.²⁷

A Jaroszlav szerepével kapcsolatos első említés az 1200-as évre vonatkozik. Ekkor apja Perejaszlavl Russzkij, tehát a Kijev közelében elhelyezkedő, déli Perejaszlavl élére állította őt.²⁸ A település a Kijevi Rusz egyik déli volosztyának²⁹ központja volt, s már hosszú ideje Vszevolod rokonsága irányította. Ha helytálló az a feltételezés, miszerint Jaroszlav Feodorral azonosítható, akkor megállapíthatjuk, hogy a perejaszlavliaiak igen fiatal, mindössze tízéves fejedelmet kaptak. 1204–1205 telén Jaroszlav részt vett a legjelentősebb déli fejedelmek által vezetett kunellenes hadjáratban, melyből az óorosz csapatok sok fogollyal és zsákmányállattal tértek haza.³⁰ Jaroszlav első házasságkötésére 1205–1206 telén, tizenöt éves korában került sor: ekkor Koncsak kun kán unokáját vette feleségül.³¹

Az 1206. év meglehetősen viharos volt Vszevolod fiának az életében: előbb II. András magyar király vette fel vele a kapcsolatot,³² és Jaroszlav megpróbált beavatkozni a halicsi ügyekbe, majd emiatt Vszevolod Csormnij³³ kijevi fejedelem nyomására távoznia kellett Perejaszlavlból. 1207-ben Jaroszlav a rjazanyi fejedelmi széket kapta apjától, azonban az is ingatagnak bizonyult. Mivel a rjazanyiak szembeszálltak a hozzájuk érkező vla-

²⁴ Uo. T. I. 412. A Voszkreszenszkij-évkönyv születési sorrendben (Gleb kivételével) Vszevolod fiainak felsorolását is tartalmazza. Vlagyimir és Ioann között Szvjatoszlav nevét hozza: Uo. T. VII. M., 2001. 235.

²⁵ Uo. T. I. 414.

²⁶ Uo. T. II. 707. A jelzett helyen a forrás azt is elárulja, hogy Ioann Keresztelő Szent János tiszteletére kapta a keresztnévét.

²⁷ A Konsztantyinnal kapcsolatos adatok: Uo. T. I. 414, 421–422, 428–429.

²⁸ Uo. T. I. 416.

²⁹ A voloszty területi egység elnevezése a Kijevi Rusz fennállásának időszakában. Helytartó által irányított területet és részfejedelemséget is jelent.

³⁰ PSZRL. T. I. 420.

³¹ Uo. 426. *Ribakov*, 1984. 146. Koncsak kán neve az óorosz évkönyvekben az 1170-es évtől 1203-ig terjedő időszakig szerepel. Ez alatt a több mint három évtized alatt hol barátja, hol ellensége volt az óorosz fejedelmeknek. A Dnyeper és a Volga közti sztyeppéken élő kun törzsek fölött gyakorolt ellenőrzést. Hatalmának csúcspontja az 1184-es év volt. 1185-ben döntő szerepet játszott abban, hogy Igor Szvjatoszlavics novgorod szeverszkiji fejedelem, az Igor-ének tragikus sorsú hőse vereséget szenvedett a kunoktól. Koncsakhoz ld. *Ribakov*, 1971. 100–102, 203.

³² A II. András és Jaroszlav közti kapcsolatfelvétel körülményeihez: *Font Márta: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2005. 101, 194.*

³³ Vszevolod Csormnij (Vörös): az Olgovicsok képviselője, többszörös kijevi fejedelem (1206, 1207, 1210–1212).

gyimiriakkal, a nagyfejedelem a következő évben hadjáratot indított ellenük. Jaroszlav megkönnyebbülten üdvözölte apját, de rajta kívül keveseknek volt oka az öröme. Vszevolod radikális eszközökhöz nyúlt, holott ezektől általában tartózkodott: Rjazany városát kiürítette, majd felgyújtatta, lakóit pedig fogságba vetette, és magával hurcolta. Még a püspöknek sem kegyelmezett. A leszámolás után Jaroszlav is visszatért Vlagyimirba.³⁴

Konsztantyinhoz és Jaroszlávhoz képest Szvjatoszlav és Jurij kevesebb megbízatást kapott. Szvjatoszlávot az apja két alkalommal juttatta a novgorodi fejedelmi székbe. Az első ciklus 1200 elejétől 1205-ig, míg a második 1207–1208 telétől 1208–1209 teléig tartott. Szvjatoszlav valószínűleg még 1209-ben is kiskorú volt, tehát az egyik periódusban sem játszhatott jelentős szerepet Novgorodban. Ilyen körülmények között szinte a csodával határos, hogy először legalább öt évig képviselhette apját, s ráadásul nem is kellett dicstellenül távoznia. Nem mondható el ugyanez második szerepléséről, amelynek végén a novgorodiak a vladika (érsek) udvarában tartották fogságban.³⁵ Bátyjának, Jurijnak ettől sokkal fontosabb feladat jutott. 1209-ben az előző év során Vszevolod által meggyötört rjazanyi föld két fejedelme támadást indított a Moszkva környéki területek ellen, ő azonban szembeszállt a támadókkal, és legyőzte őket.³⁶ Jurij házasságkötéséről is rendelkezünk információkkal: 1211-ben Vszevolod Csormnij kijevi fejedelem lányát vette feleségül.³⁷ Erről az eseményről fennmaradt egy csaknem forrásértékű feljegyzés is a két nász (a kijevi és a vlagyimiri Vszevolod) által bőkezűen adott ajándékok felsorolásával.³⁸

A Lavrentyij-évkönyvben számos példát találunk a fivérek együttes megjelenésére, közös fellépésére. Ezek egy része ünnepélyes búcsúztatás vagy fogadás volt. 1199 végén, amikor a még gyermek Szvjatoszlav Novgorodba indult, négy testvére (Konsztantyin, Jurij, Jaroszlav és Vlagyimir) búcsúztatta, és a krónikás szerint „nagy volt az öröm Vlagyimir városában”. A következő év végén, amikor apjuk Jaroszlávot a déli Perejaszlavl élére állította, legidősebb fivérei személyesen köszöntek el tőle.³⁹ 1205-ben a Novgorodba készülődő Konsztantyint jóval többen búcsúztatták, és kísérték el a Vlagyimir városához közeli Sedaska folyóig. Három testvére is megjelent az ünnepi eseményen.⁴⁰ 1207-ben, amikor Konsztantyin visszatért Novgorodból, még több ember várta a Sedaska folyónál, és mind az öt életben levő öccse kivonult a fogadására.⁴¹

A Lavrentyij-évkönyv más jellegű események kapcsán is tartalmaz adatokat a „nagy fészekben növekvő fiókák” együttes részvételéről. A fiúk anyja által alapított vlagyimiri kolostor Szent Istenszülő elszenderedése templomának felszentelésén például a nagyfejedelem mellett Konsztantyin, Jurij és Vlagyimir is jelen volt.⁴² Úgy tűnik, hogy a temetés és az esküvő a 13. század elején is szinte kötelező programnak számított a legközelebbi hozzátartozók esetében. Ennek megfelelően a fivérek 1205-ben részt vettek anyjuk temeté-

³⁴ Az 1206–1208-as események: PSZRL. T. I. 427–428, 434.

³⁵ A Szvjatoszlávval kapcsolatos adatok: Uo. 415–416, 434–435. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 44–45, 50–51.

³⁶ PSZRL. T. I. 434.

³⁷ Uo. 435.

³⁸ V. Ny. *Tatyiscsev*: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M., 1964. 185.

³⁹ PSZRL. T. I. 416. (Az évkönyv sorai ez esetben nehezen értelmezhetők. Úgy tűnik, hogy Vszevolod éppen az északkeleti Perejaszlavlban tartózkodott fiaival, és Jaroszlávot onnan küldte az azonos nevű déli településre. Konsztantyin és Jurij valószínűleg csak a hosszú út egy rövid szakaszán kísérte el öccsét.)

⁴⁰ Uo. 422.

⁴¹ Uo. 428.

⁴² Uo. 417.

sén,⁴³ 1211-ben pedig Jurij esküvőjén.⁴⁴ 1207-ben Vszevolod támadást indított a csernyigovi Olgovicsok ellen, amely a rjazanyi fejedelmek állítólagos árulása miatt a rjazanyi föld elleni hadjáratá alakult át. A vétkesnek nyilvánított fejedelmeket részben elfogta, részben elérte a kiadatásukat. Rjazany városát Vszevolod ugyan nem foglalta el, azonban a terület településeinek élére saját helytartóit állította. A hadjárat egyfajta családi vállalkozásként zajlott. Konsztantyin, aki akkor novgorodi fejedelem volt, az északnyugatról hozott harcosok élén Moszkvában találkozott apjával. Később a fivérek közül Jurij, Jaroszlav és Vlagyimir is csatlakozott a támadáshoz.⁴⁵ 1208–1209 telén a novgorodiak fogságba vetették Szvjatoszlav Vszevolodovicsot, és a dinasztia szmolenszki ágához tartozó Msztyiszlávot hívták meg fejedelemnek. Válaszul Vszevolod fejedelem Konsztantyin vezetésével a fiait küldte a novgorodi-szuzdali határnál elhelyezkedő Torzsok (Novij Torg) ellen. Msztyiszlav kénytelen volt távozni Torzsokból, a novgorodiak pedig elengedték Szvjatoszlávot, s így a fivérek együtt vonulhattak apjukhoz Vlagyimir városába.⁴⁶

A Vszevolod által építtetett vlagyimiri Dmitrijevszkij (Demeter)-székesegyház külső falán ma is megvan az a szoborkompozíció, amely akár az apa és a fiúk kapcsolatának szemléltetéseként is felfogható. Az északi homlokzat keleti oldalának felső részén egy trónon ülő, ölében gyermeket tartó férfi látható. Oldalt még két-két gyermek fordul felé hódolatteljes testtartásban, félig kinyújtott karral és félig behajlított térddel. Ny. Ny. Voronyin, Vlagyimir-Szuzdal történetének kutatója először arra az álláspontra helyezkedett, hogy a falon Vszevolodot ábrázolták az utódával – vagyis Konsztantyinnal – és térdet hajtó emberekkel. Később részben változtatott a véleményén, s ennek lényege az alábbiakban foglalható össze: a négy alak egyértelműen férfi. Ugyanúgy vannak öltözve, mint a fejedelem ölében ülő fiú. Ők nem egyszerűen a fejedelem előtt meghajló emberek, hanem szintén a fiai. Vszevolod nyolc fia közül kettő meghalt a Dmitrijevszkij-székesegyház felépítése előtt, a legfiatalabb pedig csak annak befejezése után született. Vszevolodnak ekkor öt fia volt: Konsztantyin, Georgij, Jaroszlav, Vlagyimir és Szvjatoszlav. A reliefen öt férfi alakot látunk, akiknek száma megegyezik Vszevolod fiainak számával. Az apa Vlagyimirt tartja a karjaiban. Az évkönyv tanúsága szerint Vlagyimir Dmitrij, Vszevolod patrónusa ünnepének előestéjén született. Ehhez az utódhoz valószínűleg valamilyen sajátos dinasztikus elképzelések kapcsolódtak, ha ő a híres dédnagyapja tiszteletére kapta a nevét. Vlagyimir számára a „családi portré” központi helyét az is kijelölte, hogy az apja és ő is a keresztény Dmitrij nevet viselte.⁴⁷ Más szerzők művében szintén megtalálható az a nézet, mely szerint a Dmitrijevszkij-székesegyház homlokzatának fenti szobrai Vszevolodot és fiait ábrázolják.⁴⁸

⁴³ Uo. 424–425. A nagyfejedelem feleségének halálhíre még az Első Novgorodi Évkönyvbe is bekerült: NPL. 50.

⁴⁴ PSZRL. T. I. 435. A forrásból kiderül, hogy Jurij Vszevolod kijevi fejedelem lányát vette el, s az esküvőt Vlagyimirban tartották.

⁴⁵ Uo. 429–433.

⁴⁶ Uo. 435. NPL. 51.

⁴⁷ Voronyin mindkét álláspontjának ismertetése: Ny. Ny. Voronyin: *Zodcseszto Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov*. T. I. M., 1961. 436. Voronyin álláspontja nem teljesen meggyőző. Könnyen lehet, hogy Vszevolod egyszerűen a legfiatalabb gyermekét, feltehetően Szvjatoszlávot tartja az ölében. Az nem vitatható, hogy a kereszttségben Vszevolod is és Vlagyimir is a Dmitrij nevet kapta, az azonban kétséges, hogy Vlagyimir kapcsán dinasztikus terveket szöttek volna, hiszen a szeniorátus rendjében még négyen álltak előtte. (A Dmitrij nevű védőszent nem más, mint Szaloniki Szent Demeter.)

⁴⁸ G. K. Vagnyer – T. F. Vladisevszkaja: *Iszkussztvo Drevnyej Ruszi*. M., 1993. 88.

A fejedelem lányai és felesége

Vszevolod „nagy fészében” nem csak a fiúknak jutott hely. A fejedelemnek négy lánya született: Vszeszlava, Verhuszlava, Jelena és Szbiszlava. A velük kapcsolatos információk azonban igen hiányosak. Vszeszlavát az apja 1186-ban a csernyigovi Rosztyiszlávhoz, Szvjatoszlav kijevi fejedelem unokaöccséhez adta feleségül.⁴⁹ Nagyon fiatal feleség lett belőle, mivel ekkor még az apja is csak harminckét éves volt.⁵⁰ A másik vele kapcsolatos adat 1205-ből való. Ekkor Vszevolod beteg felesége kolostorba vonult, és a szomorú eseményre Vszeszlava is Vlagyimirba érkezett.⁵¹

1188-ban Vszevolod családja még egy Rosztyiszlávval bővült. Mivel ez a Rosztyiszlav a Kijev környékét ellenőrző szmolenszki Rurik fia volt, a fejedelem most már a Kijevi Fejedelemség mindkét jelentős politikai tényezőjének rokona lett. A Lavrentyjev-évkönyv csak egy rövid hírt tartalmaz arról, hogy Vszevolod hozzáadta Verhuszlavát Rosztyiszlávhoz,⁵² a Kijevi Évkönyvben azonban részletes, egy egész oszlopot (hasábot) kitevő tudósítás olvasható. Ennek lényege az alábbiakban foglalható össze: Rurik fejedelem küldöttséget menesztett Vszevolodhoz Szuzdalba Verhuszlaváért. Vszevolod odaadta a lányát, és rengeteg aranyat, ezüstöt küldött a nászának. Verhuszlava apja és anyja sírt, mert a lányuk kedves volt számukra, és csak nyolcéves volt. A küldöttség, melyhez szuzdaliak is csatlakoztak, a déli Belgorodba kísérte Verhuszlavát. A szertartást Makszim püspök tartotta egy fatemplomban, Rurik fejedelem pedig olyan nagy lakodalmat rendezett a fiának, Rosztyiszlávnak, amilyen még „nem volt Ruszban”. Az eseményt megtisztelő 20 fejedelem sok ajándékot vitt magával. A Verhuszlava kíséretében érkezett bojárokat nagy tisztelettel és sok ajándékkal engedték vissza Szuzdalba Vszevolodhoz.⁵³ Rosztyiszlav néhány évvel később adományban részesült apósától. 1195-ben Vszevolod – kihasználva szeniori pozícióját – öt kisebb várost, pontosabban inkább erődöt szerzett délen, s ezek közül egynek az irányítását átruházta Rosztyiszlávra.⁵⁴

A fejedelem harmadik lányáról, Jelenáról jóformán csak annyit tudunk, hogy 1204-ben halt meg, és az anyja által alapított kolostorban temették el.⁵⁵ Szbiszlava születését a Kijevi Évkönyv alapján 1180-ra tehetjük, s az erről szóló híradás azt is tartalmazza, hogy ő Vszevolod negyedik lánya volt.⁵⁶ Több fontos információval róla sem rendelkezünk.

A fenti adatok közül az egyik kronológiai szempontból igen fontos Vszevolod „nagy fészében” bemutatásához. Ha Verhuszlava 1188-ban nyolcéves volt, akkor 1180 körül születhetett. Az évszám inkább 1179, hiszen 1180-ban már a negyedik lány jött a világra. Mivel Vszeszlavát – mint láttuk – már két évvel korábban férjhez adták, vagy ő, vagy a szintén említett Jelena volt a legidősebb a nővérek között. Azonban valószínűleg Vszevolod legidősebb lánya sem született meg 1175 előtt. Ezt arra alapozzuk, hogy a fejedelem bátyja, Mihalko oldalán 1175-ben avatkozott be a vlagyimir-suzdali belviszályba, s a neje még ebben az évben követte őt Csernyigovból északkeletre. A krónikás azt felje-

⁴⁹ PSZRL. T. I. 405.

⁵⁰ Vszevolod 1154-ben született: PSZRL. T. XV. M., 2000. 221. (oszlop). T. XXIV. M., 2000. 77.

⁵¹ Uo. T. I. 424.

⁵² Uo. 407.

⁵³ Uo. T. II. 658.

⁵⁴ Uo. 685. A házasságkötéskor a völegény, Rosztyiszlav Rurikovics is csak tizenhat éves volt, mivel 1172-ben született: Uo. 567.

⁵⁵ Uo. T. I. 421.

⁵⁶ Uo. T. II. 613.

gyezte, hogy Vszevolod felesége a sógornőjével utazott,⁵⁷ de azt nem említette, hogy gyermeket is vitt volna magával.

Feltevésünknek ellentmondani látszik az a tény, hogy a Lavrentyij-évkönyvben az 1174-es év eseményeinek ismertetésénél már szó van Vszevolod gyermekeiről. A fenti forrásban jól elkülöníthető az Elbeszélés Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásáról címet viselő alkotás. Ennek utolsó soraiban a szerző arra kéri Andrejt (nyilván a lelkét), imádkozzon Istenhez, hogy adjon testvérének, Vszevolodnak, ill. Vszevolod feleségének és gyermekeinek „sok évet”.⁵⁸ A Bogoljubszkijt imára kérő részletnek G. M. Prohorov három variációjára is felhívta a figyelmet. Megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze: az Andrej Bogoljubszkijhoz intézett kérelem első változatát az Ipatyij-évkönyv őrzi. Ezt akkor írták, amikor a vlagyimir-szuzdali földön még mindkét testvére, Mihalko és Vszevolod uralkodott, vagyis 1176-ban. A Radziwill- és a Lavrentyij-évkönyvben egy második variáció található, amely nem lehet 1177-től korábbi. Akkorra már Vszevolodnak felesége és gyerekei voltak. Az imára való felhívás harmadik változatát a Perejaszlavli Évkönyv tartalmazza, s az 1212–1219-es időszakhoz és Bogoljubszkij unokaöccséhez, Jaroszlav Vszevolodovicshoz kapcsolódik.⁵⁹ Mivel az első variációban még egyáltalán nincs szó gyermekekről,⁶⁰ 1176-ban, legalább is az Elbeszélés szerkesztésének időpontjában, valószínűleg még egyikük sem jött világra. Ha Vszevolodnak 1176-ban még nem volt utóda, a második változat készítésének idején viszont már legalább két gyermek apjának mondhatta magát,⁶¹ az utóbbi variáció aligha készülhetett 1178 előtt. Akkorra viszont két idősebb lányának meg kellett születnie, mivel a 1179-ben felesége valószínűleg már harmadik gyermeküket hozta világra (ld. a mellékelt genealógiai táblázatot).

A „nagy fészek” létrehozásában döntő szerepet játszott a fejedelem felesége, aki bő 20 év alatt tizenkét utódot szült. Ahhoz képest, hogy a korszak krónikásai általában a férfiak cselekedeteit jegyezték fel, róla viszonylag sok információ maradt ránk. Az életének utolsó állomását megörökítő híradásból tudjuk, hogy a keresztségben a Marija nevet kapta.⁶² M. V. Scsepkina szerint Marija világi neve Miloszlava volt, és feltételezhető, hogy morva hercegi családban született, majd rokoni kapcsolat révén lánytestvérével Volhíniában nevelkedett. Vszevoloddal valószínűleg az 1174 nyara és 1175 nyara közötti időszakban Csernyigovban kötött házasságot, nem sokkal később pedig sógornőjével és testvérével együtt Vlagyimir-Szuzdalba utazott.⁶³

Marijával kapcsolatban a Lavrentyij-évkönyv többször utal arra, hogy ő hozta létre a Knyaginyin (Fejedelemasszony, Fejedelemné)-kolostort, ott pedig felépíttette az Uszpenszkij (Szent Istenszülő elszenderedése)-templomot. Már hét éve beteg volt, amikor 1205-ben családtagjai, Ioann püspök, szerzetesek, apácák, bojárok és feleségeik, valamint Vlagyimir városának lakói az általa alapított kolostorba kísérték, s ott belépett az apácák közé. Ezután csak 18 napig élt, és utolsó útjára szintén nagy tömeg kísérte el. Még a szmolenszki püspök is Vlagyimirba utazott a szomorú eseményre. Mariját természetesen az álta-

⁵⁷ Uo. 600–602.

⁵⁸ Uo. T. I. 371.

⁵⁹ Prohorov, 276.

⁶⁰ PSZRL. T. II. 594–595.

⁶¹ Uo. T. I. 371.

⁶² Uo. 424.

⁶³ Scsepkina, 71–73, 75, 78. Limonov szerint Vszevolod jász nőt vett feleségül: Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityiceszkoy isztorii. L., 1987. 98. Prohorov a nagyfejedelem feleségét alán, vagyis úgyszintén jász származásának tartja: Prohorov, 276.

la alapított kolostor általa emeltetett templomában temették el. A Lavrentyij-évkönyvben fennmaradt rövid nekrológja jóságát, mély vallásosságát és jótékonykodását emeli ki. Az utóbbi az egyháziak és rászoruló világiak felé egyaránt megnyilvánult.⁶⁴ A fejedelem élete végén ismét házasságot kötött. Vaszilko vityebszki fejedelem lányát vette feleségül,⁶⁵ azonban ennek a családi eseménynek különösebb jelentősége nem volt.

Az oldalági rokonok

A „nagy fészek” szélén, ill. közelében elvileg a Rurik-dinasztia szuzdali ágának sok tagja elfért. Vszevolod az energikus Jurij Dolgorukij legfiatalabb fia volt, így születésekor neki volt a legkisebb az esélye arra, hogy az apai örökséget megszerezze. A természet rendje (alacsony átlagéletkor a 12. században), a körülmények szerencsés alakulása és saját tehetsége azonban lehetővé tette, hogy 1176-ban, huszonnégy éves korában elfoglalja a vlagyimir-suzdali trónt. Ekkor már egyetlen bátyja sem volt életben, unokaöccseit pedig kiszorította a hatalomból.⁶⁶ Az utóbbiak közül elsősorban Gleb nevű testvérének fiai számíthattak a jóindulatára. Ennek az volt az oka, hogy ők a távoli Perejaszlavl Russzkij fejedelmei voltak, és elismerték Vszevolod rangidősségét. Vlagyimir Glebovics 1177-ben, a vlagyimiri belháború utolsó szakaszában segítséget nyújtott Vszevolodnak.⁶⁷ Testvére, Izjaszlav részt vett az 1183-as, volgai bolgárok elleni hadjáratban, amelynek során életét vesztette. A vlagyimiri Uszpenszkij-székesegyházban temették el.⁶⁸ Négy évvel később Vlagyimir meghalt,⁶⁹ de Vszevolod továbbra is igyekezett ellenőrzése alatt tartani a Perejaszlavl Fejedelemséget.⁷⁰

Úgy tűnik, hogy a nagyfejedelem a női rokonait nem érezte veszélyesnek. Borisz nevű bátyja még 1159-ben távozott az élők sorából, de egy közeli női rokona még több mint négy évtizedig, egészen haláláig háborítatlanul élhetett a Szuzdal mellett, Kideksában található rezidencián.⁷¹ Vszevolod közvetlen elődje, Mihalko (1175–1176) már betegen szerezte meg a hatalmat, és hamarosan meg is halt. Ezt követően özvegye, Fevronyija a fejedelemség egyik legjelentősebb központját, Szuzdalt kapta Vszevolodtól, és hátralévő éveit ott élte le. A nagyfejedelem Mihalko és Fevronyija lányának is politikai megfontolásból szerzett férjet: az unokahúgát 1180-ban a kijevi fejedelem fiával, Vlagyimir Szvjatoszlavicsal házásította össze.⁷²

Vszevolodnak női ágon is volt két sógornője. A felesége egyik testvére, Jaszinja 1183-ban Szvjatoszlav kijevi fejedelem fiatalabb fiával, Msztyszlávval kötött házassá-

⁶⁴ A Vszevolod feleségével kapcsolatos információk: PSZRL. T. I. 417, 421, 424–425. Marija halálhírére az Első Novgorodi Évkönyv is tartalmazza: NPL. 50.

⁶⁵ PSZRL. T. XX. M., 2005. 146. Ez a forrás, a Lvov-évkönyv Vszevolod második házasságkötését 1209-re teszi.

⁶⁶ A Vlagyimir-suzdali Fejedelemség megszerzéséhez és az unokaöccsök hatalomból való kiszorításához: *Makai János: Zűrzavar Vlagyimir-Suzdalban (1174–1177)*. In: *Történezként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, 2009. 319–335.

⁶⁷ PSZRL. T. I. 383–384.

⁶⁸ Uo. 389–390.

⁶⁹ Uo. 406. Uo. T. II. 652–653.

⁷⁰ Uo. T. I. 416, 427–428.

⁷¹ Uo. 349, 417. Ny. G. Berezskov szerint Kideksában Borisz Jurjevics felesége halt meg: *Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija*. M., 1963. 86. A szöveggörnyezet alapján azonban az elhunyt inkább Borisz lánya, vagyis Vszevolod unokahúga lehetett.

⁷² A Mihalkóval és családjával kapcsolatos adatok: PSZRL. T. I. 375–379, 417. Uo. T. II. 612.

got.⁷³ A másik sógornőjének a neve nem ismeretes. Scsepkina szerint Jaszinjának, míg B. A. Ribakov szerint Jelenának hívták.⁷⁴ (Az első feltételezés aligha lehet igaz, mivel – az Ipatyij-évkönyv fentebb ismertetett híradása alapján – Jaszinja Msztyiszlav Szvjatoszlavics neje lett.) Ez a sógornő Nagy Msztyiszlav kijevi nagyfejedelem (1125–1132) unokájához, Jaroszlav Vlagyimirovicshoz ment feleségül. Jaroszlav függő helyzetű fejedelemként háborúban és békében egyaránt Vszevolod megbízható támogatója, képviselője volt, de a nemzeti rangsorrendben elfoglalt helye miatt nem jelentett konkurenciát. 1185-ben és 1186-ban a rjazanyiak ellen harcolt,⁷⁵ s az utóbbi évben Jaroszlav részt vett Vszeszlava esküvőjén is.⁷⁶ Vszevolod leginkább a Novgoroddal kapcsolatos tervei megvalósításában vette igénybe a sógora szolgálatait: háromszor juttatta az ottani fejedelmi székbe. Jaroszlav két alkalommal csak rövid ideig tudta megtartani tisztségét (1182–1184, 1197–1199), az egyik periódusa azonban viszonylag hosszú volt (1187–1196).⁷⁷ Vszevolod sógora a harmadik fejedelmi ciklusa idején, 1198-ban építtette Novgorod közelében a híres nyeregyicai Megváltó-templomot.⁷⁸ 1199-ben Jaroszlav és felesége végleg elhagyta a várost, és visszatért Vlagyimir-Szuzdalba, ahol a feleség hamarosan meghalt.⁷⁹ Jaroszlav ezután délen képviselte sógora, a nagyfejedelem érdekeit. Az utolsó vele kapcsolatos adat 1205-ből való. Ekkor Vszevolod veje, Rosztyiszlav elűzte őt a Kijev közeli Visgorodból.⁸⁰

Erkölcsei szempontból Vszevolod rokonságának legproblematisabb része a halicsi volt. Testvére, Olga Jaroszlav halicsi fejedelemhez ment feleségül, és egy Vlagyimir nevű fiút szült neki. Azonban Jaroszlav Oszmomiszl (Nyolceszű, azaz Éleseszű) (1153–1187) nem bizonyult megbízható férjnek: szeretőt tartott, s tőle még fia is született. Ilyen körülmények között nem meglepő, hogy Olga és Vlagyimir 1170-ben Lengyelországba menekült. Ezután Halicsban zendülés tört ki, melynek során Jaroszlávot elfogták, a szeretőjét megégették, a törvénytelen fiút pedig börtönbe zárták. Jaroszlav kénytelen volt visszafogadni Olgát és Vlagyimirt.⁸¹ Az utóbbiak 1173-ban ismét menekülésre kényszerültek. Ezúttal a Torcseszk élén álló Mihalko Jurjevics fogadta be őket.⁸² Mint ismeretes Mihalko nem sokkal később a vlagyimiri trónra került. Halála után öccse, Vszevolod biztosított menedéket Olga számára. Az Ipatyij-évkönyv még annyit árul el Olgáról, hogy ő keresztelte meg Vszevolod negyedik lányát,⁸³ ill. a legfontosabb források hírt adnak a haláláról és a temetéséről.⁸⁴

Halicsban a hatalomátvétel sem zajlott botránytól mentesen. Éleseszű Jaroszlav nem Vlagyimirra, hanem törvénytelen fiára akarta hagyni a fejedelemség központi részét. 1187-ben, Jaroszlav halála után azonban zavargás tört ki, melynek következtében Vszevolod unokaöccse ülhetett apja és nagyapja trónjára.⁸⁵ Vlagyimir nem szeretett tanácskozni a

⁷³ Uo. 624–625.

⁷⁴ Scsepkina, 71. Ribakov, 1984. 185.

⁷⁵ PSZRL. T. I. 402, 406.

⁷⁶ Uo. 405.

⁷⁷ NPL. 37–44. PSZRL. T. I. 406. Jaroszlav Vlagyimirovic novgorodi fejedelemségéhez: Makai János: Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Eger, 2011. 160–175.

⁷⁸ NPL. 44. A templom ma is a Nyeregyica-hegység nevezett magaslaton áll.

⁷⁹ PSZRL. T. I. 416–417.

⁸⁰ Uo. 426.

⁸¹ Uo. T. II. 564.

⁸² Uo. 571.

⁸³ Uo. 613.

⁸⁴ Uo. 624. Uo. T. I. 389.

⁸⁵ Uo. T. II. 656–657.

bojárokkal, pedig ez a 12. században elvárás volt a fejedelmekkel szemben. Ráadásul az ő életvitele is támadható volt: nagyon sokat ivott, egy pap feleségétől két fia született, és ha valakinek a felesége vagy lánya megtetszett neki, elvette, vagyis erőszakkal magáévá tette őt. Ilyen okok miatt 1188-ban a halicsiak elűzték Vlagyimirt, aki Magyarországon talált menedéket. Ezután III. Béla magyar király (1172–1196) megpróbálta kihasználni a lehetőséget, és kísérletet tett Halics meghódítására. 1189-ben Vlagyimir Jaroszlavics Kázmér krakkói fejedelem segítségével tért vissza, de helyzete labilis volt, ezért tekintélyes szuzdali nagybátyjához fordult támogatásért: atyjának, ill. urának nevezte, és kérte, tartsa meg Halicsot az ő (Vlagyimir) hatalma alatt. Vszevolod elfogadta a felkérést, majd Vlagyimir érdekében követeket küldött az óorosz fejedelmekhez, a magyar királyhoz és a lengyelekhez is.⁸⁶ Font Márta találó értékelése szerint Vlagyimir a Vszevolodtól kapott „garancia” mellett tudott megmaradni Halics élén egészen 1199-ben bekövetkezett haláláig.⁸⁷

Nézeteltérés a trónutódlás kérdésében

Vszevolodnak elvileg nem okozhatott gondot az utódlás, mivel nyolc fia közül hat még 1207-ben is életben volt. Ebben az évben a szeniorátus rendjének megfelelően a legidősebb volosztyhoz jutott: Konsztantyin hat település irányítását kapta meg apjától. Közülük a legjelentősebb a fejedelemség egyik legrégebb városa, Rosztov volt.⁸⁸ Ezek után azt várnánk, hogy a Lavrentyij-évkönyv krónikása Vszevolod halálhíre után Konsztantyin vlagyimiri trónra lépésének hírért közli. A nagyfejedelem 1212. április 13-án halt meg, a nekrológja után azonban szó sincs a méltóság átvételéről. Először arról olvashatunk, hogy Jurij hazaengedte a rjazanyiakat, majd arról, hogy Jurij öccsével, Jaroszlávval Rosztovhoz vonult, ott kibékültek Konsztantyinnal, és mindannyian hazatértek.⁸⁹ Az információk azt sugallják, hogy 1212-ben Jurij örökölte a fejedelemség központját, Vlagyimirt, míg bátyja továbbra is Rosztovban maradt.

A Moszkvai Évkönyvi Szvodból⁹⁰ kiderül, miért nem érvényesült a rangidősség Vlagyimirban: Vszevolod Konsztantyint szerette volna utódjának, ő azonban Vlagyimir városa helyett Rosztovot akarta első számú központtá tenni.⁹¹ Úgy tűnik, Vszevolod ezt a megoldást nem tudta elfogadni, s ezért Jurijt jelölte első számú örökösének. A fenti forrás 1211. évi híradása rámutat, hogy a végakarátát a vecsével is el kellett fogadtatnia: „Vszevolod nagyfejedelem összehívta az összes bojárját a városokból és a volosztyokból, [meghívta – M. J.] Ioan püspököt, a kolostorfőnököket, a papokat, a kereskedőket, a dvorjanyinokat és az összes embert, és fiának, Jurijnak adta Vlagyimirt... és mindenkit a kereszthez vezetett, és minden ember megcsókolta [azt, vagyis felesküdt – M. J.] Jurijra”.⁹² Tehát – amint az a legjobb családban is előfordul – Vszevolod élete végén a „nagy fészekben” nézeteltérés támadt. Mivel ezt csak a szeniorátus rendjének megsértésével lehetett elsimítani, várható

⁸⁶ Uo. 659–667. Vszevolod az óorosz fejedelmeken és III. Béla magyar királyon (1172–1196) kívül Kázmér kis-lengyelországi (1178–1194) és/vagy Mieszko nagy-lengyelországi (1138–1202) fejedelemhez küldhetett követeket.

⁸⁷ Font, 1998. 69.

⁸⁸ PSZRL. T. I. 434.

⁸⁹ Uo. 437.

⁹⁰ A szvod kifejezés általában olyan évkönyvet jelöl, amely önálló formában nem maradt fenn, de a szövegét más források alapján össze lehet állítani.

⁹¹ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149.

⁹² Uo. 149–150.

volt, hogy a következő évtizedekben Vlagyimir-Szuzdalban szintén felüti a fejét a belviszály. Pedig 1177 és 2011 között itt nyugalom honolt.

– ○ –

Vszevolod Jurjevics vlagyimir-szuzdali fejedelmet népes családdal áldotta meg a sors, s gyermekeinek többsége elérte a felnőtt kort. Rajtuk kívül rövidebb-hosszabb ideig a húga, a sógora és több sógornője is a környezetéhez tartozott, ill. a közelében élt. Miután az 1170-es évek belháborúját arra is felhasználta, hogy lehetséges ellenfeleit eltávolítsa, a következő évtizedekben már nem akadt politikai vetélytársa északkeleten.⁹³ Később arra ügyelt, hogy felesége és gyermekei együttesen vegyenek részt az ünnepélyes búcsúztatásokon, fogadásokon, templomszenteléseken, ill. néhány családi rendezvényen. Egy stabil fejedelemség élén állva lehetősége volt arra, hogy a Rurik-dinasztián belül elfoglalt előkelő helyét elismertesse. Ennek érdekében kihasználta a „nagy fészek” adta lehetőségeket. A polocki, volhíniai, csernyigovi és szmolenszki belső ügyekben nem avatkozott, a kijevi helyzetet viszont figyelemmel kísérte. Fejedelemségének időszakában maga Kijev többnyire csernyigovi, míg a város környéke szmolenszki ellenőrzés alatt állt. Ilyen körülmények között érthető, hogy női rokonai segítségével a csernyigovi Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi fejedelemséggel többszörös kapcsolatos létesített, a Kijevi Fejedelemség számos városát, erődítményét irányító, szmolenszki származású Rurik Rosztyiszlavics pedig a násza lett. A Novgorod fölötti ellenőrzést sógorán és fiain keresztül próbálta megvalósítani. Legrosszabbul a szomszédos rjazanyi föld járt, mivel annak fejedelmét Vszevolod hol fenyegetéssel, hol katonai lépésekkel, hol pedig pusztítással igyekezett sakkban tartani, s fiai segítségét a rjazanyi ügyekben is igénybe vette. Az pedig egyenesen hízogó lehetett számára, hogy a zürös életvitelével magát és fejedelemségét rendkívül nehéz helyzetbe juttató unokaöccse Halicsot az ő védelmébe ajánlotta.

Vszevolod „nagy fészket” azért is érdemes alaposabban tanulmányozni, mert ebből kerültek ki a későbbi moszkvai fejedelmek, sőt az első cárok is. A vlagyimir-szuzdali (nagy)fejedeleme néhány unokája már a nagyapa életében világra jött. Vszevolod vejének, Rosztyiszlávnak 1198-ban délen lánya született.⁹⁴ A forrás ugyan nem írja, hogy Verhuszlavától, de ez joggal feltételezhető. Az utódlás szempontjából azonban a fiúktól született fiú unokák számítottak. Közülük Vszevolod kettőnek a világra jöttét is megélte: a trón örökösének számító Konsztantyin első fia 1208-ban, a második pedig 1210-ben született.⁹⁵

A fejedelemség székhelyével kapcsolatos viták következtében Vszevolod örökségét Jurij kapta meg, de azt csak négy évig (1212–1216) tudta megőrizni. Bár az 1216-os lipicai csata után Konsztantyin megszerezte a (nagy)fejedelmi címet, 1218-ban meghalt, és ismét öccse következett. Jurij ezt követően népes rokonsága élén húsz évig (1218–1238) irányította Vlagyimir-Szuzdalt. Mivel 1238-ban a Szity folyónál a tatárokkal vívott ütközetben életét veszítette, öccse Jaroszlav került a helyére (1238–1246).⁹⁶ A Rurik-dinasztiának legfontosabb ágának képviselői Jaroszlav révén származtak Vszevolodtól. Közülük Alekszandr

⁹³ A hatalmi képlet két fontos elemét, a druzsinát és a vecsét természetesen ő sem mellőzhette, ld. *Makai János*: A vlagyimir-szuzdali államosság a 12. század utolsó harmadában és a 13. század elején. *Világtörténet*, 2008. tavasz–nyár, 34–44.

⁹⁴ PSZRL. T. II. 708.

⁹⁵ Uo. T. I. 434–435. Konsztantyin második fia a nagyapa nevét kapta.

⁹⁶ A nagyfejedelmi trón 1212–1246 közötti sorsához: PSZRL. T. I. 437–471. MLSZV. 150–157.

Nyevszkijt, Iván Kalitát, Dmitrij Donszkojt, III. és IV. (Rettegett, Félelmetes) Ivánt érdemes megemlíteni. Természetesen a dinasztia utolsó tagja, a beteg Fjodor is Nagyfészkű Vszevolod leszármazottja volt.⁹⁷

⁹⁷ Jaroszlav Vszevolodovics utódaihoz: *Font – Krausz – Niederhauser – Szvák*, 1997. 660–661. (genealógiai táblázatok)

VLAGYIMIR-SZUZDAL ÉS KIJEV KAPCSOLATAI A 12–13. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A kutatás nehézségei

A magyar nyelvű történeti irodalomban erről a témáról még nem készült tanulmány. Az első problémát maga a korszak jelenti. A 12. század harmincas éveitől fokozatosan megszűnt az óoroszl állam addigi viszonylagos egysége, s a helyi központok körül megin- dult a részfejedelemségek, fejedelemségek (óoroszl terminológiával: földek) szerveződése. Kijev csak egyetlen fejedelemség központja lett, s ennek a területi egységnek a települései- ért, ill. az egykori nagyfejedelmi trónért a Rurik-dinasztia több ága versengett. Ahhoz, hogy Vlagyimir-Szuzdal és Kijev viszonyát a jelzett időszak vonatkozásában be lehessen mutatni, szükség van még legalább Csernyigov, Szmolenszk, Halics és Volhínia helyzeté- nek ismeretére is.

Alapvetően két forrásra lehet támaszkodni, ám a Lavrentyij-évkönyv a vlagyimiri (Nagyfészklű) Vszevoloddal, a Kijevi Évkönyv pedig a szmolenszki-kijevi Rosztyiszlavicsokkal szimpatizál. Az utóbbi az Ipatyij (Ipatyjev)-évkönyvben található, és az 1198–1199. év eseményeinek ismertetésével zárul. A folytatását képező Halics- volhíniai Évkönyv viszont a téma szempontjából alig használható. Szerencsére más forrá- sok, pl. az Első Novgorodi Évkönyv, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve vagy a 15. szá- zadban készült Moszkvai Évkönyvi Szvod, kiegészítő információkkal szolgálnak. A króni- kások, kódexmásolók által ránk maradt események értelmezésénél is bonyolultabb feladat a kronológia megállapítása. E tekintetben Ny. G. Berezskov általánosán elfogadott kötetére támaszkodtunk.¹

A magyar történetírás képviselői által készített régebbi munkák, ill. azok egyes rész- letei elsősorban a magyar–óoroszl kapcsolatokra koncentrálnak.² A Kijevi Évkönyv magyar vonatkozású híradásainak újabb fordítását, a korábbi nézetek, adatok ismételt áttekintését, pontosítását Font Márta 1996-ban és 2005-ben megjelent kötetei tartalmazzák.³ Sajnos, a téma feldolgozásához ezeknek csak bizonyos részei használhatók, viszont Font Márta két másik, összefoglaló jellegű munkája is haszonnal forgatható.⁴ A műfaj jellegéből adódóan ugyan nem tárgyalják alaposan a címben szereplő kérdést, de megvilágítják annak hátterét. Ilyen körülmények között a feldolgozás során felmerülő problémák megoldásához érdemes igénybe venni az idegen nyelvű szakirodalom segítségét.

¹ Ny. G. Berezskov: Hronologija russzkovo letopiszanyija. Moszkva (M.), 1963.

² Márki Sándor: Az oroszok hazánk történetében. Nagyvárad, 1877. Pauler Gyula: A magyar nemzet törté- nete az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp., 1899. Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozá- sai. Bp., 1916. Deér József: A magyar törzsszövetség és a patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. Rátz Kálmán: Oroszlország története. Bp., 1943.

³ Font Márta: Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996. Uő: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21. Szeged, 2005.

⁴ Font Márta: A Kijevi Ruszl. Ruszl régiói. In: Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszlország története. Szerkesztette: Szvák Gyula. Maecenas, 1997. 5–123. Uő: Oroszlország, Uk- rajna, Ruszl. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998.

Előzmények

Vlagyimir Monomah (1113–1125) és fia, Nagy Msztyiszlav (1125–1132) nagyfejedelemsége alatt Kijevi Ruszt még viszonylagos egység jellemezte. Ezután azonban súlyos viszályok, sőt belháborúk kezdődtek. A következő évtizedek politikai-katonai helyzetének alapvonásai az alábbiakban ragadhatók meg: már Jaropolk fejedelemségét (1132–1139) megkeserítette a felosztás és a harc Monomah utódainak nemzetségén belül. Vlagyimir Monomah fiatalabb fiait, akik a horizontális rangidősség szabályainak megfelelően (fivér követi a fivért) arra számítottak, hogy ők lesznek a kijevi trón örökösei, feldühítette, hogy Jaropolk az unokaöccseit állította a Perejaszlavl élére. Eddig a hagyomány szerint a perejaszlavli fejedelem volt a kijevi trón örököse. A belviszályt fokozta a Rurik-dinasztia másik ágához tartozó, csernyigovi Vszevolod beavatkozása. Háromoldalú harc bontakozott ki a hatalomért a csernyigovi fejedelmek, Nagy Msztyiszlav fiai és fivérei között. A belháború Dél-Rusz számára megszokott dolog lett. A hatalom az egyik családtól a másikhoz, Monomah utódainak egyik ágától a másikhoz, ill. a csernyigovi fejedelmek egyik ágától a másikhoz került.⁵

A zavaros helyzet kialakulását hiba lenne egyedül a dinasztia tagjainak torzsalkodására visszavetni. Kijev hatalmának gyengülését, a helyi központok megerősödését, a régiók formálódását jórészt egyéb tényezők okozták: a dnyeperi kereskedelmi út forgalmát a kunok megjelenése károsan befolyásolta; a perifériák egyes részein megnövekedett a lakosság létszáma; a 12. századra a keleti szláv törzsi-nemzetségi arisztokráciából és egyes normann csoportokból új elit jött létre, s a Rurik-ház egy-egy ága ezzel összefogva (esetenként vele szemben állva) saját hatalmi körzetet alakított ki.⁶ Mivel a dnyeperi vízi út forgalma a Dnyeszterre helyeződött át, a halicsi fejedelmeknek valószínűleg jó bevételei adódtak a távolsági kereskedelem megadóztatásából, ill. jelentős jövedelemforrásuk lehetett a sóexport is. A Dnyeper menti útvonal hanyatlása a Volga jelentőségét szintén növelte. Novgorod és a Volgai Bulgária között a kereskedők szuzdali területen haladtak át, s ugyanitt – csak a településnevek alapján is – a délnyugatról kiinduló migráció következtében megnőtt a lakosság létszáma.⁷

A gazdasági és demográfiai tényezők alapján érthető a Halicsi Fejedelemség és a Szuzdali, később Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség 12. századi megerősödése, és az is, hogy az itteni fejedelmek igen jelentős szerepet játszottak a kijevi trónért folytatott harcban. Szmolenszk és Volhínia urai esetében inkább a nemzetségi rangsorrend érvényesítésének törekvései állhattak a háttérben. Azonban, mint látni fogjuk, miután a volhíniai fejedelem megszerezte Halicsot is, azonnal nagyobb erőt tudott mozgósítani a Kijevért folytatott közdelemben. A csernyigovi sikerek mögött egyrészt földrajzi tényezőt kell keresnünk. Mivel a nagy központok közül Csernyigov városa helyezkedett el legközelebb, bizonyos időszakokban az Olgovicsok rangidős képviselőjének gyors támadásai könnyű sikereket

⁵ *Dzson Fennel: Krizisz srednyevekovej Ruszi, 1200–1304. (J. Fennel: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304.) M., 1989. 42.*

⁶ *Font, 1997. 68.*

⁷ A halicsi és szuzdali változásokhoz: *Font, 1997. 81, 68.* A kereskedelmi érdekek fontos szerepet játszottak a Szuzdali Fejedelemség Novgorodhoz és a Volgai Bulgáriához fűződő politikai és katonai viszonyában is. A szuzdali-novgorodi kapcsolatokhoz: *Makai János: Szuzdal és Novgorod kapcsolatai a 12. században. In: „... nem leleplezni, hanem megismerni és megérteni”. Tanulmányok a 60 éves Romsics Ignác tiszteletére. Líceum Kiadó, Eger, 2011. 160–175.* A szuzdali-volgai bolgár viszonyhoz: *Makai János: A szuzdali fejedelmek és a volgai bolgárok. In: Esmék, forradalmak, háborúk. Vadász Sándor 80 éves. ELTE, Bp., 2010. 387–402.*

hoztak. Másrészt az Olgovicsok által elért eredményekhez az is hozzájárult, hogy gyakran vették igénybe a közeli sztyeppvidéken élő kunok segítségét. A 12. század évkönyvírói viszont alig figyeltek a gazdasági, demográfiai vagy társadalmi tényezőkre, ők leginkább a következményekről, a politikai és katonai küzdelmekről írtak. Ezért – ha két 12. századi óorosz fejedelemség viszonyát vizsgáljuk – nem kerülhetjük ki a fejedelmek egymáshoz való viszonyának ismertetését.

A Jaropolk (nagy)fejedelem halálát követő csaknem két évtizedben a Kijevi Fejedelemség⁸ életében a csernyigovi Vszevolod Olgovics (1139–1146), a volhíniai Izjaszlav Msztyiszlavics (1146–1154) és a dinasztia szuzdali ágának alapítója, Jurij (1155–1157), Vszevolod apja játszotta a főszerepet. A Dolgorukijnak (Hosszúkezűnek) elnevezett Jurij látszólag igen sikeres déli politikát folytatott, hiszen háromszor foglalta el Kijevet. Nem ennyire kedvező a kép, ha a körülményeket is mérlegeljük. Az Izjaszlávval folytatott belháború három nagyobb csatájából kettőt elvesztett. Két alkalommal rövid kijevi uralom után csúfosan kellett elmenekülnie, harmadjára pedig valószínűleg megmérgezték. Legfőbb vetélytársa olyan sikerrel verte vissza megújuló támadásait, hogy Izjaszlav halálakor Jurijnak éppúgy nem volt még kisebb uralmi körzete sem Dél-Ruszbán, mint a kijevi trónért folytatott küzdelme elején.⁹

Az 1157-et követő évtizedben Vlagyimir-Szuzdal¹⁰ és Kijev viszonya összességében kiegyensúlyozott volt. Jurij Dolgorukij utóda, Andrej Bogoljubszkij kiegyezett a szmolenszki Rosztyiszlávval, a Rosztyiszlavicsok ágának alapítójával. Amíg Rosztyiszlav volt a kijevi fejedelem (1159–1167) Bogoljubszkij nem jelentette be trónigényét. Ennek nem is lett volna értelme, mivel a nemzeti rangsorrendben Rosztyiszlav előkelőbb helyet foglalt el. A volhíniai Msztyiszlav Izjaszlavics szeniori pozícióját ellenben nem ismerte el, mint ahogyan korábban apja sem volt hajlandó tudomásul venni Msztyiszlav apjának kijevi fejedelemségét. 1169-ben Andrej koalíciót szervezett, annak segítségével elűzte Msztyiszlávot, s megszerezte Kijevet. A várost fivérei segítségével próbálta irányítani, de kísérlete a kijeviek és a Rosztyiszlavicsok oppozíciója miatt megbukott. 1173-ban Bogoljubszkij újabb hadjáratot szervezett Kijev és szeniori pozíciója visszaszerzésére, azonban vereséget szenvedett a Rosztyiszlavicsoktól.¹¹

Szvjatoszlav és Rurik duumvirátusának időszaka

A korábbi viharos évtizedek után,¹² 1176 és 1194 között viszonylagos nyugalom jellemezte a Kijevi Fejedelemséget. A kijevi trónon Szvjatoszlav Vszevolodovics

⁸ A Kijevi Fejedelemség ez esetben csak az egykori fővárost és körzetét, az óorosz régiók egyikét jelenti. A terület a Rurik-dinasztia ágainak közös befolyási övezete maradt. A szeniori pozíció birtokosának személye azonban nem minden esetben volt egyértelműen meghatározható, ráadásul azt számos más tényező, pl. a pályázó által irányított régió ereje is befolyásolta. Ezért nem meglepőek azok a gyakori konfliktusok, amelyek a kijevi trón birtoklásáért robbantak ki.

⁹ Jurij Dolgorukij Kijevért folytatott harcainhoz és ottani fejedelemségéhez: *Makai János*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 76–95.

¹⁰ Andrej Bogoljubszkij északkeleten Vlagyimirt választotta székhelyéül. Ez indokolja a terület részben új elnevezését.

¹¹ Bogoljubszkij Kijevvel kapcsolatos politikájához: *Makai János*: 1169 mint az óorosz történelem fordulójának éve. In: Történelmi sorsfordulók. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.

¹² 30 év alatt (1146–1176) a kijevi trónon 28 fejedelem ült. Közülük egyesek természetes úton haltak meg, másokat megöltek, megmérgezték vagy egy hónappal, 8 nappal, sőt néhány órával fejedelemmé válásuk után kiűzték Kijevből: *B. A. Ribakov*: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971. 160.

(Vszevologyics) ült, míg az egykori óoroszfőváros körüli településeket Rurik Rosztyiszlavics irányította,¹³ vagyis a csernyigovi és a szmolenszki ág képviselői kompromisszumot kötöttek. Ezt a berendezkedést – amelyre korábban is volt precedens¹⁴ – a történészek egy része a latin nyelvből kölcsönzött szóval duumvirátusnak nevezte el.¹⁵ A történelemtudományban született olyan értékelés, amely a duumvirek tulajdonságait elítéli, az általuk elért eredményeket azonban elismeri. Eszerint Rurik, különösen pedig Szvjatoszlav nem tartozott a Rurikovicsok nemzetségének magas szintű erkölcsi értékekkel megáldott tagjai közé. Mindketten több alkalommal szegtek meg „kereszt megcsókolásával” megerősített megállapodást; más fejedelmekhez hasonlóan intrikáltak és konfliktusokat robbantottak ki; elárulták barátaikat és személyes céljaik elérése érdekében ellenségekkel barátkoztak; végezetül nem riadtak vissza attól, hogy kunokat hívjanak be szülőföldjükre. Mindemellett, miután a duumvirátus létrejött, mindkét fejedelem felül tudott emelkedni szűk klán-érdekein, személyes ambícióin és más Rurikovicsok földjére támasztott igényein. Eredményeket értek el a nomádokkal folytatott harcban, helyre tudták állítani és meg tudták őrizni Rusz politikai erőinek egyensúlyát, engedelmességre tudták kényszeríteni a többi dél-orosz fejedelmet és meg tudták akadályozni a Kijevért vívott testvérgyilkos háborút.¹⁶

A duumvirátus tehát az Olgovicsok és Rosztyiszlavicsok kiegyezésével jött létre, de fennmaradásához a volhíniai, halicsi és vlagyimir-szuzdali változások is hozzájárultak. Az 1170-es évek közepétől számított két évtizedben a volhíniai fejedelmek nem támasztottak igényt a kijevi trónra vagy a Kijevi Fejedelemség valamely kisebb központjára. Közülük Roman Msztyiszlavics 1188-ban Halics megszerzésével próbálkozott, egyelőre sikertelenül.¹⁷ A Halicsi Fejedelemség helyzetét külső támadások és belviszályok jellemezték. Vlagyimir-Szuzdalban Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása után¹⁸ trónviszály dúlt.¹⁹ Ebből

¹³ Rosztyiszlav Msztyiszlavics kijevi fejedelem (1159–1167) fiainak, egyik fivérének és unokaöccsének településeket, erődöket adott a Kijevi Fejedelemség területén: Polnoje szobranijje russzkih letopiszzej. Tom II. (PSZRL. T. II.) M., 1962. 519, 521. (oszlop). Ettől kezdve délen a Rosztyiszlavicsokkal számolni kellett. 1167-ben Msztyiszlav Izjaszlavics csak úgy tudta elfoglalni a trónt, hogy előtte Rurik és Dávid Rosztyiszlavicssal megegyezett a központok elosztásáról: Uo. 534. A Kijevi Évkönyvből kiderül, hogy 1169-ben, az Andrej Bogoljubszkij által indított támadás előtt Rurik Vrucsij, Dávid pedig Visgorod élén állt: Uo. 543. A Rosztyiszlavicsok 1171 és 1176 között az eseményeknek már főszereplői voltak: Uo. 566–580, 599–600, 603–605. A Kijevi Évkönyv konkrétan csak 1181-re teszi Rurik társuralkodásának kezdetét (uo. 624.), de ennek az az oka, hogy egy kisebb belviszály után a felek ekkor kötöttek szerződést a duumvirátusról.

¹⁴ 1151-ben Izjaszlav Msztyiszlavics és nagybátyja, Vjacseszlav Vlagyimirovics együtt lett kijevi fejedelem, azonban az utóbbi csak névleges szerepet játszott. Izjaszlav halála után, 1154-ben Vjacseszlav és másik unokaöccse, Rosztyiszlav Msztyiszlavics részvételével jött létre duumvirátus: PSZRL. T. II. 418–420, 470–472.

¹⁵ Isztorija Kijeva. T. I. Drevnyij i szrednyevkovij Kijev. Otv. red.: I. I. Artyemenko. Kijev, 1982. 142. B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkiye knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 492. Fennell, 1989. 42. A. A. Gorszkij: Russzkiye zemli v XIII–XIV vekah. Putyi polityicseszskovo razvityija. M., 1996. 13. Ny. F. Kotljár: Drevnyerusszskaja goszdarsztvennoszty. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1998. 434–435. Font, 1998. 61–63.

¹⁶ Kotljár, 434–435.

¹⁷ PSZRL. T. II. 659–662.

¹⁸ Andrej Bogoljubszkij a Kijev felett gyakorolt ellenőrzést 1173 elején veszítette el, 1174 nyarán pedig meggyilkolták: PSZRL. T. I. M., 1962. 365, 367. (oszlop). T. II. 570, 580. George Vernadsky (Georgij Vernadzskij) úgy vélekedett, hogy miután Andrejt eltávolították a politikai színpadról, egyensúly állt be az egész országban: George Vernadsky: Kievan Russia. In: G. Vernadsky – M. Karpovich: A History of Russia. Volume II. New Haven, 1948. 221. Vernadsky szerint az egyensúly konkrétan Kelet-Oroszország és Nyugat-Oroszország (East Russia, West Russia) között jött létre: Uo. 220.

Vszevolod Jurjevics került ki győztesen, de hosszú évekig lekötötte erőit a hatalom megszerzéséért, megtartásáért, ill. a szomszédok feletti befolyás biztosításáért folytatott küzdelem.

A csernyigovi-kijevi Szvjatoszlav Vszevolodovics és a vlagyimiri Vszevolod Jurjevics kapcsolatai elég változatosan alakultak. A vlagyimir-szuzdali trónharcok alatt, 1175-ben Szvjatoszlav csernyigovi segédcsapatot bocsátott a hataloméért küzdő Jurjevicssek rendelkezésére.²⁰ Vszevolod akkor még csak másodhegedűs volt bátyja, Mihalko mögött. 1180-ban Szvjatoszlav – már kijevi fejedelemeként – az egyik fiát küldte Kolomnához a vlagyimiriakkal szembe került rjazanyi fejedelmek támogatására. Vszevolod azonban magához rendelte Glebet, megbilincselte, Vlagyimirba küldte, s ott őrizet alá helyezte. Gleb druzsináját is fogságba vetette. Szvjatoszlav bosszút akart állni a fiát ért sérelemért, de a Rosztyiszlavicsok által jelentett veszély miatt ezt csak némi késéssel tehetette meg, sőt jobbnak látta ideiglenesen Kijevet is elhagyni.²¹

1180 nyarán Szvjatoszlav másik fia, Vlagyimir került Novgorod élére. A változást egy Vlagyimir-Szuzdal elleni támadás követte 1180–1181 telén. Szvjatoszlav délről csernyigovi és kun harcosokkal, fia pedig északnyugatról novgorodi katonákkal érkezett. A csapatok a Tverca folyó volgai torkolatánál egyesültek, és felperzselték a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket. 40 versztányira megközelítették az északkeleti Perejaszlavl városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján azonban felvonult Vszevolod fejedelem druzsinája. Az összecsapást az egyik fél sem erőltette, és kétheti farkasszemnézés után a támadók visszafordultak.²² A hadjárattal kapcsolatos évkönyvi adatokból két következtetés vonható le. Egyrészt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség elég erős volt ahhoz, hogy akár egy koalíciós hadnak is ellenálljon. Másrészt kiderül, hogy Szvjatoszlav Vszevolodovics a vlagyimiri Vszevoloddal szemben magát tartotta a rangidős fejedelemnek, mivel követe útján fivérének és fiának szólította Vszevolodot. Azért küldött megbízottat az ellenfeléhez, hogy szabad elvonulást kérjen tőle. Vszevolod azonban elfogatta a követeket, katonái pedig megszerezték a visszavonuló Szvjatoszlav hátrahagyott fogatait.²³

A két fejedelem közti feszült viszony nem tartott sokáig. Vszevolod még 1181-ben elengedte Szvjatoszlav fogva tartott fiát, Glebet, egyik sógornőjét pedig Szvjatoszlav fiatalabb fiához adta feleségül.²⁴ Két évvel később a vlagyimiri fejedelem egy másik sógornőjének, Jaszinjának a kezét a volt ellenfél egy másik fia, Msztyiszlav kapta meg.²⁵ Vszevolod Vszeszlava nevű lánya pedig 1186-ban a csernyigovi Rosztyiszlávval, Szvjatoszlav unokaöccsével kötött házasságot.²⁶ 1188-ban Vszevolod családja még egy Rosztyiszlávval bővült. Mivel ez a Rosztyiszlav a Kijev környékét ellenőrző szmolenszki

¹⁹ Az Andrej Bogoljubszkij halálát követő vlagyimir-szuzdali eseményekhez: *Makai János: Zűrzarav Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177)*. In: *Történezként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára*. Eger, 2009. 319–335.

²⁰ PSZRL. T. I. 375. T. II. 600.

²¹ Uo. T. I. 387. T. II. 614–615.

²² *Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov* (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 36. PSZRL. T. I. 388. T. II. 618–620.

²³ PSZRL. T. II. 619–620.

²⁴ Uo. T. II. 624. Sajnos, ebből az évkönyvi adatból nem derül ki pontosan, hogy ki volt az ifjú férj, az pedig végképp homályban marad, ki lehetett a feleség. Vszevolod azon sógornőinek, akikről név szerint tudomásunk van, vagy ismerjük a férjét, vagy az utóbbiak özvegyek maradtak.

²⁵ Uo. T. II. 624–625.

²⁶ Uo. T. I. 405. Ez már a negyedik házasságkötés volt Szvjatoszlav és Vszevolod családtagjai között, mivel a legelsőre még az 1180–1181. évi konfliktus előtt került sor: Uo. T. II. 612.

Rurik fia volt, a fejedelem most már a Kijevi Fejedelemség mindkét jelentős politikai tényezőjének rokona lett. A Lavrentyij-évkönyv csak egy rövid hírt tartalmaz arról, hogy Vszevolod hozzáadta Verhuszlavát Rosztyiszlávhoz,²⁷ a Kijevi Évkönyvben azonban részletes, egy egész oszlopot (hasábot) kitevő tudósítás olvasható.²⁸

Vlagyimir-Szuzdal és Kijev viszonya 1194–1205 között

1194-ben meghalt Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi fejedelem.²⁹ A következő mintegy 45 évnek John Fennell az alábbi találó – bár egyes elemeit tekintve vitatható – értékelését adta: Dél-Rusz politikáját a Rosztyiszlavicsok, az Olgovicsok és Délnyugat-Rusz fejedelmei határozták meg. Mindhárom csoportosulásnak ugyanaz volt a célja: a Dél-Rusz feletti hatalom összpontosítása annak a fejedelemnek a kezében, aki Kijevet kormányozza. Bár ez a város és fejedelemség a 12. század háborúi alatt elvesztette politikai tekintélyét, és a szuzdali fejedelmek azt tartották, hogy a főhatalom most az ő áruk kezében és fővárosukban, az északi Vlagyimirban van, Kijev megőrizte leküzdhetetlen vonzerejét, emellett továbbra is a metropolita székhelye maradt.³⁰

Szvjatoszlav halála után Rurik foglalta el elődje helyét.³¹ A Lavrentyij-évkönyv vlagyimiri elfogultságot tükröző híradása szerint Rurikot Vszevolod ültette a kijevi trónra.³² A későbbi eseményekből ítélve Rurik szakítani akart a duumvirátus rendszerével. Nem az Olgovicsok rangidős képviselőjével, Jaroszlav Vszevolodoviccsal vette fel a kapcsolatot, hanem saját testvérét, Dávid szmolenszki fejedelmet hívta Kijevbe, hogy tanácskozzanak az orosz földről, a fivérekről és „Vlagyimir törzséről” («о Володимирѣ племени»), vagyis a Kijevi Fejedelemségről,³³ a Rosztyiszlavicsok és Vlagyimir Monomah más leszármazottainak helyzetéről. A Kijevi Évkönyv az 1195-ös évnél is szimpátiával ír a Rosztyiszlavicsok lépéseiről, gesztusairól; jelzi, hogy Dávid visszatért Szmolenszkbe,³⁴ de a döntésről nem szól. Természetesen azt nem nehéz kitalálni: Rurik és rokonsága a Kijevi Fejedelemség összes fontos központját meg akarta tartani.

A Rosztyiszlavicsoknak először a vlagyimiri fejedelemmel gyűlt meg a baja: 1195-ben Vszevolod öt kisebb települést (Torcseszket, Trepolt, Korszunyt, Boguszlavot és Kanyevet) követelt Ruriktól a Kijevi Fejedelemség déli részén. Ezeket Rurik először Románnak, a vejének juttatta, de most – miután a metropolita feloldozta korábban tett esküje

²⁷ Uo. T. I. 407.

²⁸ Uo. T. II. 658. Ny. Ny. Voronyin szerint a Rosztyiszlavicsok és Szvjatoszlav ellentétei mindkét oldalt meggyengítették, s az Igor-ének a helyzet valódi uraként a vlagyimiri Vszevolodot nevezi meg. A szerző szemében az utóbbi volt Jurij Dolgorukij örököse a kijevi trónon. Ezért Szvjatoszlav és a Rosztyiszlavicsok mindenképpen arra törekedtek, hogy egyebek mellett házassági kapcsolatokkal biztosítsák Vszevolod jóindulatát: Ny. Ny. Voronyin: *Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov.* Tom I. M., 1961. 349.

²⁹ PSZRL. T. I. 412. T. II. 680.

³⁰ Fennell, 1989. 59. Fennellre az orosz polgári történetírásnak az az elképzelése hatott, mely szerint Rusz politikai központja északkeletre tevődött át: ld. 101. jegyzet.

³¹ PSZRL. T. II. 681.

³² Uo. T. I. 412. Ezzel szemben M. Sz. Hrusevszkij úgy vélekedett, hogy már korábban megállapodtak abban, hogy Rurik öröklje a kijevi trónt, és őt mindenki Szvjatoszlav teljes jogú utódának tartotta: *M. Grusevszkij: Isztorija Ukraini-Ruszi.* T. 2. Lviv, 1905. 216.

³³ PSZRL. T. II. 681. Annak okát, hogy Rurik nem akart a Kijevi Fejedelemség egyedüli ura lenni, Ny. F. Kotljar abban látta, hogy Ruriknak kényelmetlen volt egyedüli uralkodóként irányítani Dél-Ruszt. Valószínűleg hozzászólatott a kormányzás együttes formájához, ahhoz, hogy a legfontosabb döntéseket Szvjatoszlávval együtt hozza meg: *Kotljar*, 436.

³⁴ PSZRL. T. II. 682.

alól –visszavette, és átadta a vlagyimiri fejedelemnek.³⁵ Torcseszket Vszevolod saját veje, Rosztyiszlav Rurikovics irányítására bízta, tehát részben a Rosztyiszlavicsok ellenőrzése alá helyezte, a másik négy „város” élére pedig helytartói kerültek.³⁶ Vszevolod arra hivatkozva kért részt a Kijevi Fejedelemségből, hogy elismerték a szeniori pozícióját.³⁷ A területekről folytatott tárgyalások alatt, 1195-ben Rurik azt mondta Románnak, hogy nem lehetnek meg Vszevolod nélkül, mert neki adták a rangidősséget „Vlagyimir törzsében”,³⁸ vagyis elismerte a vlagyimiri fejedelem szeniori státuszát Vlagyimir Monomah utódai között. Rurik ugyanezt magának Vszevolodnak is jelezte: „Te, Testvérem, Vlagyimir törzsében idősebb vagy nálunk.”³⁹

1195-ben Roman felvette a kapcsolatot az Olgovicsokkal, 1196-ban pedig külső segítséggel szeretett volna elégtételt venni az őt ért sérelem miatt, de belekeveredett a lengyelek közti belháborúba, és vereséget szenvedett,⁴⁰ Rurik pedig Halicsot vonta be a Roman elleni küzdelembe. A halicsi fejedelem és a fiatalabb Rosztyiszlavicsok csapatai Volhínia peremterületeit pusztították.⁴¹ Azonban 1196-ban az óorosz belháború fő frontja nem délnyugaton húzódott. Az Olgovicsok egyike a szmolenszki területeken harcolt, még hozzá olyan eredményesen, hogy még Dávid fejedelem unokaöccse is fogságba esett. Amikor erről az Olgovicsok értesültek, a rangidős Jaroszlav vezetésével gyors ütemben Szmolenszk felé kezdtek vonulni. A város megtámadásáról csak azért tettek le, mert Rurik (az őrizetlenül hagyott) Csernyigov elleni katonai akcióval fenyegette meg őket.⁴²

Az 1196. évi belháború újabb frontja mégis a Csernyigovi Fejedelemség területén nyílt meg. Rurik arra számított, hogy Vszevolod támogatni fogja az Olgovicsokkal szemben. A vlagyimir-szuzdali fejedelem azonban halogatta a segítségnyújtást, s így Rurik a rokonságára és a kunokra támaszkodva harcolt az Olgovicsokkal. Vszevolod csak a nyár végén vagy az ősz elején indított hadjáratot a szmolenszki Dáviddal és a rjazanyi fejedelmekkel szövetségben. A támadás sikeres volt: Vszevolod és Dávid druzsinái az Oka folyó felső folyásánál elfoglalták az ún. vjaticis városokat.⁴³ Dávid ezután Csernyigov ellen akart vonulni, Vszevolod azonban kiegyezett a nászával, Jaroszlávval. A csernyigovi fejedelem

³⁵ Uo. T. II. 683–684. Szvjatoszlav halála után a Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod elküldte a megbízottját Kijevbe, és Rurikot ültette a trónra: Uo. T. I. 412. Ez a megfogalmazás minden bizonnyal túlzó, azonban – ha Vszevolod elismerte Rurik hatalmát Kijevben, Rurik pedig Vszevolod rangidősségét – az utóbbi miért ne kérhetett volna részt a Rurik-nemzetség közös örökségéből. Még az sem állítható, hogy Vszevolod alapjaiban akarta megrengetni a Rosztyiszlavicsok pozícióit, mivel nem Kijevet, Visgorodot, Belgorodot vagy Vrucsijt igényelte. (Úgy tűnik, Vszevolod tudatosan készült arra, hogy növelje befolyását Dél-Ruszbán, mert 1194-ben fiatalabb druzsinája egy tagjának irányításával felújította Gorogyec Osztjorszkijt: Uo. T. I. 412. Ez az erőd az Osztjor folyó gyesznai torkolatánál, a csernyigovi, kijevi és perejaszlavlí területek találkozási pontján helyezkedett el. Korábban Vszevolod apja, Jurij Dolgorukij támaszpontja volt Kijevért folytatott harcában, de Izjaszlav Msztyiszlavics 1151-ben leromboltatta: Uo. T. II. 446.)

³⁶ Uo. T. II. 685.

³⁷ Uo. T. II. 683.

³⁸ Uo. T. II. 685–686.

³⁹ Uo. T. II. 686.

⁴⁰ Uo. T. II. 686–687.

⁴¹ Uo. T. II. 697–698.

⁴² Uo. T. I. 413. T. II. 691–693.

⁴³ A „vjaticis városok”, pontosabban kisebb települések közé a 12. században az alábbiak tartoztak: Vorotinyeszki, Kozelszki, Gyedoszavl, Gjevjavorszki. Az egykori keleti szláv vjaticis törzs déli központjaira (Domagosra, Mcenszki, Szpasra, Kromra) ekkor már nem terjedt ki a csernyigovi föld északkeleti részét jelölő vjaticisok («Вятичи») a fogalom: A. K. Zajcev: Domagos i granyici „Vjaticsej” XII v. In: Isztoriczeszkaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. Szbornyik sztyatyje k 70 letyiju professzora Ljubomira Grigorjevicsa Beszkrovnovo. M., 1975. 26, 29–30.

szabadon engedte a korábban fogságba esett Rosztyiszlavicsot, valamint vállalta, hogy nem tör Rurik kijevi és Dávid szmolenszki fejedelemségére. Ezzel a Kijevi Évkönyvben kimerítő részletességgel ismertetett 1196-os beháború a logika szabályai szerint be is fejeződhetett volna. Azonban Rurik kijevi fejedelem nem fogadta el a Vszevolod és Jaroszlav között létrejött békeszerződést, mert azt nélküle kötötték meg. Bosszúból visszavette, és közeli rokonainak juttatta a korábban Vszevolodnak átadott déli „városokat”.⁴⁴

Az újabb konfliktus nem sokat váratott magára, s az előző évek történései alapján aligha hatott meglepetésként. Az 1195–1196. évi beháború idején Roman és Rurik között nem csak fegyveres harc folyt. Roman elhatározta, hogy megszabadul első feleségétől, és kolostorba akarta őt küldeni.⁴⁵ A házastársak között zajló viszály azért vált politikai kérdéssé, sőt elképzelhető, hogy azért robbant ki, mert a feleség Rurik lánya volt. Predszlavanak végül nem maradt más választása, mint visszatérni apjához Kijevbe.⁴⁶

Vlagyimir Jaroszlavics halála után, 1199-ben Roman volhíniai fejedelem elfoglalta Halicsot.⁴⁷ Vlagyimir Vszevolod unokaöccse (lánytestvérének fia) volt, és halála Vszevolod számára nemcsak egy közeli rokon elvesztését, hanem presztízsveszteséget is jelentett, mivel a közeli rokon korábban csak az ő támogatásával tudta megőrizni a halicsi trónt.⁴⁸ 1200-ban Vszevolod olyan lépést tett, amellyel megőrizhette a szuzdali fejedelmek legfontosabb déli támaszpontját: fiát, a tízéves Jaroszlávot Perejaszlavlba küldte.⁴⁹ Ezt megelőzően Perejaszlavlot Vszevolod egyik bátyja, majd unokaöccsei irányították. Mindannyian a vlagyimir-suzdali központhoz igazodtak, és annak rangidős fejedelmét segítették. Azonban 1198-ban közülük az utolsó is meghalt,⁵⁰ és Vszevolod ezúttal saját fiát bízta meg a perejaszlavli föld irányításával. Így továbbra is ellenőrzése alatt tartotta Perejaszlavlot, és viszonylag könnyen beavatkozhatott a déli ügyekbe.

1200-ban ismét változtak az erőviszonyok. Ekkorra Rurik kiegyezett az Olgovicsokkal, Kijevbe hívta őket, és segítségükkel az akkor már Roman uralma alatt álló Halics ellen akart vonulni. Roman azonban megelőzte a koalíciót, a volhíniai és halicsi sereggel támadást indított, amelyhez a Rosz folyó mellett élő fekete süvegesek is csatlakoztak. A kijeviek a támadókkal szimpatizálhattak, mivel a Podolnak nevezett városrészt kapuját kinyitották. Rurik és a nála tartózkodó csernyigovi fejedelmek először az ún. Hegyre vonultak vissza, majd megadták magukat. A győztes Roman megengedte, hogy volt apósa Vrucsijba, az Olgovicsok Csernyigovba távozzanak, Kijevet pedig volhíniai

⁴⁴ Az 1196. évi csernyigovi eseményekhez és azok következményeihez: PSZRL. T. I. 413. T. II. 694–702.

⁴⁵ Uo. T. I. 412–413.

⁴⁶ Uo. T. II. 711. John Fennell szerint Predszlava után Roman olyan hercegnőt vett feleségül, aki származása révén Bizánc és Magyarország uralkodóházaival is kapcsolatban volt. Anna, aki Roman két híres fiát, Danyiilt és Vaszilkót szülte, minden valószínűség szerint II. Angelosz Izsák bizánci császár lánya és II. András magyar király lánytestvérének mostohalánya volt: *Fennell*, 1989. 61.

⁴⁷ Meglehető módon Vlagyimir Jaroszlavics halálának és Halics Roman általi elfoglalásának dátuma nem maradt fenn az órosz forrásokban, ezért azt a szakirodalom alapján tudjuk megadni: *Fennell*, 1989. 51, 61. *Font*, 2005. 191–192. Pasuto véleménye szerint Vszevolod minden tőle telhetőt megtett a két nyugati fejedelemség politikai különállásának megőrzéséért: *V. T. Pasuto*: Vnyesnyaja polityika Drevnyej Ruszi. M., 1968. 162.

⁴⁸ A Vlagyimir Jaroszlavics és Vszevolod Jurjevics közti vérségi és politikai kapcsolatokhoz: *Makai János*: Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Eger, 2012. 153–154.

⁴⁹ PSZRL. T. I. 416.

⁵⁰ Uo. T. I. 415.

unokatestvérének, Ingvárnak juttatta.⁵¹ A fenti eseményeket ismertető Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod és Roman együttesen ültette Ingvart a kijevi trónra.⁵² Ez az elfogultságot tükröző információ úgy értelmezhető, hogy a győztes – nyilván pártfogoltja stabilabb uralma érdekében – megszerezte a vlagyimiri fejedelem beleegyezését is.

1202–1203 telén azonban folytatódott a belviszály. A Lavrentyij-évkönyv híradása szerint ezúttal Rurik Rosztyiszlavics támadott az Olgovicsokkal, ill. kun szövetségeseivel, „és [olyan – M. J.] szörnyűség történt az orosz földön, amilyen baj nem volt Kijev megkezesztelése óta”. 1203 januárjának legelején a támadók bevették és felperzselték a Podolt, majd a visszafoglalták a Hegyet. A Szófia-székesegyházat, ill. a hozzá tartozó épületeket, a Tized-templomot és az összes kolostort kirabolták. Az ikonok egy részét tönkretették, másikat részét, a kegytárgyakat, a könyveket és azokat a lepleket is, amelyeket az első fejedelmek a maguk emlékezetére függesztettek ki, eltulajdonították.⁵³ Az évkönyv szövege itt, egy befejezetlen mondatnál megszakad, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve azonban újabb, bár részben megkérdőjelezhető információkkal szolgál: az öreg szerzeteseket és apácákat, az öreg, vak, sánta, görbe(hátú) és beteg papokat megölték. A többi szerzetest és apácát, a papokat és a papnékat, a kijevi férfiakat, feleségeiket, fiaikat és lányait a kunok a szállásaikra vitték.⁵⁴ A szerzetesek, apácák, papok lemészárlásával, ill. elhurcolásával kapcsolatos híradás egy másik északkeleti forrásban, a Moszkvai Évkönyvi Szvodban is megtalálható.⁵⁵

Még a déli eseményekre kevésbé koncentráló Első Novgorodi Évkönyv is foglalkozik Kijev 1203. évi kifosztásával, sőt két adalékkal szolgál. Egyrészt név szerint hozza a kunok vezetőit, másrészt megtudhatjuk belőle, mi történt a külföldi kereskedőkkel: miután a templomokba menekültek, a támadók meghagyták az életüket, de árukészletük felét elvették.⁵⁶ A következő események alapján úgy tűnik, hogy Rurik Vrucsijba vonult vissza, tehát

⁵¹ Uo. T. I. 417–418. A Podol Kijev legnagyobb kiterjedésű városrésze volt. A Hegy (Gora) elnevezés alatt a település katonai szempontból megerősített magaslatát értjük. (Berezskov, az óoros évkönyvek kiváló szakértője a forrás szövegét úgy értelmezte, hogy Ingvart Vszevolod és Roman ültette a kijevi trónra: *Berezskov*, 86. Nem tudni, Berezskov hogyan juthatott erre a következtetésre. Talán a szöveg azon homályos utalása alapján, amely szerint a vlagyimiriak otthagyták Rurikot, és Románhoz mentek: Uo. T. I. 417.)

⁵² Uo. T. I. 418.

⁵³ Uo. T. I. 418. Az északkeleti krónikás megdöbbenése érthető, hiszen a kijevi trón birtokosainak gyakori cseréje általában nem járt atrocitásokkal a lakosságra nézve. Abban azonban tévedett, hogy ilyen baj még nem történt, vagy csak nem akart emlékezni rá, hogy 1169-ben az északkeleti fejedelem, Andrej Bogoljubszkij által szervezett koalíció győzelme után is kirabolták Kijevet. A Lavrentyij-évkönyv az 1169. évi rablásról csak szolidan szól, a déli forrás, a Kijevi Évkönyv viszont komor színekkel ecseteli azt: Uo. T. I. 354. T. II. 545. A két forrásból az is kiderül, hogy Rurik Rosztyiszlavics már akkor is a Kijevet elfoglaló, koalíció tagja volt, sőt a Kijevi Évkönyv azt is hozza, hogy már akkor is Vrucsij (Ovrucs) élén állt: Uo. T. I. 354. T. II. 543. M. B. Szverdlov is összehasonlította a két eseményt, és az alábbiakat állapította meg: 1169-ben a kifosztás ellenére megmaradt a hajdani nagyság két szimbóluma, a Tized-templom és a Szófia-székesegyház. Az említett templomokban nem nyúltak az első fejedelmek felsőruháihoz, amelyeket ők a saját emlékezetükre aggattak ki. A ruhák nemcsak a történelmi hagyomány szimbólumai, hanem a fejedelmi nemzetség egységének, minden Rurikovics Kijevre formált jogának jelképei is voltak. Ezek csak 1203-ban váltak zsákmánnyá, amikor Rurik Rosztyiszlavics, a csernyigovi Olgovicsok és kun szövetségeseik kirabolták Kijevet: *M. B. Szverdlov: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 621–622.*

⁵⁴ Uo. T. XLI. M., 1995. 124–125.

⁵⁵ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 139.

⁵⁶ NPL. 45. George Vernadsky feltételezte, hogy 1203-ban a kijevi és csernyigovi fejedelmek Roman elleni fellépése Vszevolod felbujtására történt: *Vernadsky*, 222. Ny. Ny. Voronyin viszont arra utalt, hogy korábban Roman és Vszevolod katonái üzték el Rurikot Kijevből: *Voronyin*, 350. Azonban évkönyvi adatokkal egyik álláspont sem támasztható alá.

egyelőre a győzelem ellenére sem ült a kijevi trónra.⁵⁷ Ingvar fejedelem nyilván távozott, bár erről a források nem tájékoztatnak.⁵⁸

A Lavrentyij-évkönyv szerint 1203-ban a fenti eseményeket az alábbiak követték: Roman fejedelem Vrucsijhoz vonult Rurik ellen, elvágva őt az Olgovicsoktól és a kunoktól, Rurik pedig megcsókolta a keresztet Vszevolodnak és fiainak. Ezután Roman azt javasolta, hogy ő és Rurik küldjenek egy-egy megbízottat az általa atyának, úrnak és nagyfejedelemnek nevezett Vszevolodhoz, és kérik meg, hogy Kijevet ismét Ruriknak juttassa. Vszevolod nem emlékeztette arra a rosszra, amit Rurik az orosz földön tett, és ismét neki adta Kijevet.⁵⁹ Ez az évkönyvi feljegyzés tartalmi szempontból elfogadható, formailag azonban meglehetősen tendenciózus. Az hihető, hogy Rurik a vlagyimiri fejedelem támogatását keresve megcsókolta a keresztet, vagyis kiegyezett vele. Ugyanakkor túlzásnak tűnik, hogy ezt Vszevolod fiaival kapcsolatban is megtette. Mivel közülük Konsztantyin név szerint is megemlíti a krónikás, alighanem a rosztovi évkönyvírás elfogultságával állunk szemben.⁶⁰ Az hihető, hogy Ruriknak szóló javaslatában Roman elismerte Vszevolod rangidősségét, de a szájába adott úr kifejezés indokolatlannak tűnik.

Valószínűleg még 1203-ban újabb békekötésekre került sor. Roman javaslatára Vszevolod „a kereszthez vezette az Olgovicsokat”, s maga Roman is kiegyezett az utóbbiakkal. Az évkönyvíró külön konstataulta a ritkaságnak számító helyzetet: „és béke volt” («и бы миръ»).⁶¹ Megállapítható, hogy Dél-Rusz ugyanabba az állapotba került, mint amelyben néhány évvel korábban volt: Roman a volhíniai és a halicsi földet kormányozta, a Rosztviszlavicsok Szmolenszket és Kijevet tartották ellenőrzésük alatt, az Olgovicsok pedig be voltak szorítva Szmolenszk és a szuzdali föld hatalma alatt álló déli Perejaszlavl közé.⁶²

1204 elején Rurik, Roman, Vszevolod fia, a még mindig kiskorú Jaroszlav és más óorosz fejedelmek sikeres hadjáratot vezettek a kunok ellen.⁶³ Útban hazafelé tanácskozást tartottak a Jaroszlav irányítása alá tartozó Perejaszlavlban, majd Trepol felé indultak. Ott a tervek szerint a fejedelmek között kötendő szerződést és az egyes ágakhoz tartozó területek elosztását kellett volna megvitatni. Azonban Trepolban ismét felütötte fejét a belviszály: Roman fogságba vetette Rurikot, Kijevbe küldte, ahol Rurikot, feleségét és lányát – Roman volt feleségét – kolostorba kényszerítették. Rurik két fiát fogolyként Halicsba vitték.⁶⁴

V. Ny. Tatyiscsev szerint Rurik kolostorba kényszerítése után Roman a dinasztia egyes tagjait Kijevbe hívta a nagyfejedelem-választás új rendjének megvitatására. A tanácskozáson a vlagyimir-szuzdali, csernyigovi, halics-volhíniai, szmolenszki, polocki és rjazanyi fejedelmeknek kellett volna részt venniük. A nagyfejedelem kötelessége lett volna a nyugalom és rend fenntartása a Kijevi Ruszban, valamint a külső ellenséggel folytatott harc vezetése. A terv azonban nem valósult meg. Vszevolod például arra hivatkozva utasította el, hogy nem lehet a régi szokást megsérteni. Így a kijevi trónt Roman ismét a

⁵⁷ PSZRL. T. I. 419.

⁵⁸ Ingvar később ismét Volhíniában bukkant fel, ill. két alkalommal, mindkétszer rövid ideig, újból a kijevi trónra került.

⁵⁹ PSZRL. T. I. 419.

⁶⁰ Konsztantyin Vszevolodovics, majd utódai Rosztov élén álltak, s ott az északkeleti évkönyvírás igen jelentős központja működött.

⁶¹ PSZRL. T. I. 420.

⁶² Fennell, 1989. 64.

⁶³ PSZRL. T. I. 420. NPL. 240.

⁶⁴ PSZRL. T. I. 420. NPL. 240.

volhíniai Ingvárnak adta.⁶⁵ Vszevolod azonban ezt a megoldást sem fogadta el, és követeket küldött Románhoz, akik meggyőzték, hogy engedje szabadon Rurik két fiát. Egyikük, Rosztyiszlav (feltételezhetően Vszevolod beleegyezésével) 1204-ben a kijevi trónra került.⁶⁶ Ez az állapot is átmenetinek bizonyult, mivel 1205-ben lengyelországi hadjárata során Roman életét veszítette.⁶⁷

Vlagyimir-Szuzdal és Kijev kapcsolatai 1205–1212 között

Míg az 1195-től kezdődő évtizedben elsősorban Rurik Rosztyiszlavics és Roman Msztyiszlavics között, 1205-től 1212-ig Rurik és az Olgovicsok között folyt a harc a Kijevi Fejedelemség ellenőrzéséért. Roman halála után Halics egy ideig magyar, lengyel és óorosz támadások célpontjává vált. A csernyigovi fejedelmek körében 1204-ben jelentős változás történt. A rangidősség az energikus Vszevolod Csormnijra szállt, s ő a következő évek belháborúinak egyik főszereplője lett. Az 1205–1212 közötti időszak jellegzetességeit John Fennell így foglalta össze: ritka volt az az év, amely a Rosztyiszlavicsok és az Olgovicsok közti kegyetlen összecsapás nélkül telt el. Kijev újból és újból az egyik kézből a másikba került, sok másik déli és délnyugati városhoz hasonlóan. Az, hogy Rurik és a csernyigovi Vszevolod olyan könnyen fosztotta meg egymást a kijevi tróntól, leginkább azzal magyarázható, hogy a vlagyimiri Vszevolod lehetőséget adott a két feldühödött fejedelemnek, hogy az egymás közötti vitát harcban döntsék el. Amíg egyik fél sem szerzett túlságosan nagy fölényt a másik felett, ő nem avatkozott be.⁶⁸

Roman fejedelem halála után Rurik levetette a szerzetesi csuhát, elfoglalta a kijevi trónt, s az Olgovicsok ideiglenesen elismerték az uralmát. Mivel Roman fia egyik fia négy-, a másik pedig mindössze két éves volt, Rurik elhatározta, hogy megszerzi a látszólag védtelenül maradt Halicsot. Roman özvegye azonban II. Andrásához fordult támogatásért. A szanoki találkozón a magyar király Mog nádor vezetésével segédcsapat hagyott hátra a kiskorú Danyiil Romanovics érdekeinek képviseletére. Ilyen körülmények között Rurik 1205. évi hadjárata a halicsiakkal és a magyar fegyveresekkel szemben eredménytelenül zárult.⁶⁹

⁶⁵ V. Ny. *Tatyiscsev*: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M., 1964. 169–170. Tatyiscsev információit Tolocsko úgy értelmezte, hogy a 13. század eleji Ruszt Roman Msztyiszlavics Kijev vezetésével, a hat legjelentősebb fejedelemség föderációjaként képzelte el: P. P. *Tolocsko*: Drevnyaja Rusz. Ocserki szocialnopolityicseszkaj isztorii. Kijev, 1987. 155.

⁶⁶ PSZRL. T. I. 420–421. George Vernadsky ezt a helyzetet úgy interpretálta, hogy Románnak kompromisszumot kellett kötnie a szuzdali Vszevoloddal, és egy új fejedelmet ültettek a kijevi trónra közös gyámság alatt: *Vernadsky*, 222.

⁶⁷ Ha figyelembe vesszük az ultramárციusi számítást, a Lavrentyij-évkönyv datálása elfogadható: PSZRL. T. I. 425. Az Ipatyij-évkönyv részét képező Halics-volhíniai Évkönyv viszont 1201-re teszi Roman Msztyiszlavics halálát: Uo. T. II. 715. A hibás évszám okát az alábbiakban kereshetjük. Amikor a Halics-volhíniai Évkönyv Rusz északi részére került, ott az egyik novgorodi krónikás a szöveget évekre bontotta. Ezt teljesen sikertelenül tette, és összezavarta a kronológiát. Roman halálát 1201-re datálta, azonban az más források alapján 1205. június 19-én történt: V. K. *Ziborov*: Russzkoje letopiszanyije XI–XVIII vekov. SzPb., 2002. 96–97. Font Márta korábban úgy vélte, hogy Roman 1205. október 14-én a Zawichost melletti ütközetben esett el: *Font*, 1996. 293. Újabban ő is 1205. június 19-re teszi a fejedelem halálát: *Font*, 2005. 192.

⁶⁸ *Fennell*, 1989. 66–67.

⁶⁹ PSZRL. T. I. 425–426. T. II. 717–718. A Lavrentyij-évkönyv szerint az 1205. évi Halics elleni hadjáratban az Olgovicsok is részt vettek (uo. T. I. 426.), ezt azonban a Halics-volhíniai Évkönyv hivatkozott része nem erősíti meg.

1206-ban már egy nagy koalíció készült a délnyugati fejedelemség elfoglalására. A Rosztyiszlavicsok közül például a kijevi Rurik és a szmolenszki Msztjiszlav, az Olgovicsok közül a csernyigovi Vszevolod Csormnij és a Novgorod Szeverszkijt irányító Igorevicsek, az Igor-ének főszereplőjének utódai szerettek volna részesedni a zsákmányból. A kunokat és a Kijevi Fejedelemség déli részén élő berendejeket is bevonták a támadásba. Úgy tűnik, ezúttal magyar segítség nem állt a halicsiak rendelkezésére, s az ottani bojárok egy része az Igorevicsek uralmának elfogadása mellett döntött. Halics városa Vlagyimiré lett, Zvenyigorod élére pedig Roman Igorevics került. Fivérük, Szvjatoszlav megpróbálkozott a volhíniai Vlagyimir elfoglalásával is, de akkor még járt sikerrel. A Halics ellen vonuló koalíció többi tagja nem folytatta tovább a hadműveleteket.⁷⁰ 1206-ban, miután visszafordult a Halics elleni hadjáratból, Vszevolod Csormnij elfoglalta Kijevet, és helytartókat küldött a Kijevi Fejedelemség egyes településeinek élére. A Rosztyiszlavicsok azonban ezúttal is megtartották régi bázisaikat (Vrucsijt, Visgorodot és Belgorodot).⁷¹ Ezek lehetőséget teremtettek arra, hogy a belviszály folytatódjon.

A fenti események időszakában a vlagyimiri fejedelmet érzékeny veszteségek érték délen. 1205-ben Vszevolod veje, Rosztyiszlav elűzte Jaroszlav Vlagyimirovicst Visgorodból, és elfoglalta a helyét.⁷² A Lavrentyij-évkönyvnek ezt a híradását nem könnyű értelmezni. Több kérdés is felmerül: Mikor szerezte meg Vszevolod a Rosztyiszlavicsok egyik déli központjának számító Visgorodot? Miért vették azt vissza? Ki volt a menekülésre kényszerített Jaroszlav? Mint láttuk, 1203-ban Rurik Vszevolod beleegyezésével szerezte meg Kijevet, 1204-ben pedig Vszevolod érte el, hogy Roman szabadon engedje Rurik fiát, Rosztyiszlávot, s ezt követően az utóbbi került a kijevi trónra. Feltételezhető, hogy a vlagyimiri fejedelem 1203-ban vagy 1204-ben ellenszolgáltatásként kapta meg a települést. Az is logikusnak tűnik, hogy 1205-ben a Roman által jelentett fenyegetettségétől megszabadulva, a Rosztyiszlavicsok egyszerűen visszavették Visgorodot. A menekülésre kényszerített fejedellemmel kapcsolatos kérdésre könnyebb válaszolni. Jaroszlav Vlagyimirovics a dinasztia volhíniai ágának jelentéktelen tagjai közé tartozott. Miután a vlagyimiri fejedelem rokona lett, többnyire Novgorodban képviselte Vszevolod érdekeit.⁷³

1206-ban, a kijevi trón elfoglalása után Vszevolod Csormnij üzenetet küldött a déli Perejaszlavlba a vlagyimiri Vszevolod fiához, Jaroszlávhoz, amelyben távozásra szólította fel. A Lavrentyij-évkönyvből az ok is kiderül: Jaroszlav veszélyeztette Vszevolod Csormnij rokonságának halicsi érdekeit. Mivel az üzenet hadjáratral való fenyegetőzést tartalmazott, Jaroszlav visszatért apjához északkeletre, a kijevi fejedelem pedig saját fiát

⁷⁰ PSZRL. T. I. 426–427. T. II. 718. Az Igorevicsek öt évig tudták tartani magukat Halicsban, de tevékenységük inkább vesszőfutásnak, mint kormányzásnak nevezhető. Figyelniük kellett a magyar és lengyel törekvésekre, igazodniuk kellett a halicsi bojárok csoportosulásaihoz, de még egymással sem tudtak békében élni. Pályafutásuk 1211-ben azzal ért véget, hogy hármukat (Románt, Szvjatoszlávot és a korábban általunk nem említett Rosztyiszlávot) a halicsiak felakasztották. Vlagyimir Igorevics el tudott menekülni. Halicsban a helyzet annyira zavaros volt, hogy az Igorevicsek hatalomra kerülésétől a kivégzésükig terjedő időszakban (1206–1211) András négy alkalommal indított oda csapatokat, miközben Leszek Biały krakkói fejedellemmel is egyezkednie kellett. Az Igorevicsek 1206 utáni szereplésével és a magyar király lépéseivel kapcsolatos adatok: Uo. T. II. 719–727.

⁷¹ Uo. T. I. 427. Belgorod helyzete nem egyértelmű. A Moszkvai Évkönyvi Szvod szerint Rurik 1205-ben átadta az Olgovicsoknak: MLSZV. 144. Ha az információ helytálló, 1206-ban Vszevolod Csormnij vagy visszazaadta a Rosztyiszlavicsoknak, vagy Rurik unokaöccse, Msztjiszlav Romanovics erővel szerezte vissza.

⁷² PSZRL. T. I. 426.

⁷³ Jaroszlav Vlagyimirovics: *Makai*, 2011. 170–172, 174. *Makai*, 2012. 152–153.

állította Perejaszlavl élére.⁷⁴ Jaroszlav „bűne” az volt, hogy 1205-ben II. András magyar király felvette vele a kapcsolatot, s ő megpróbált beavatkozni a halicsi ügyekbe. Azonban amikor útközben megtudta, hogy Vlagyimir Igorevics néhány nappal korábban bevonult a fejedelemség központjába, visszafordult Perejaszlavlba.⁷⁵ A település és a fejedelemség már fél évszázada a dinasztia szuzdali ágához tartozó fejedelmek kezében volt, s az ők mindvégig az északkeleti központ politikájához igazodtak. Jaroszlav elűzése után a vlagyimiri Vszevolod déli ügyekre gyakorolt közvetlen befolyása jelentősen csökkent, bár a következő év eseményeinek leírása alapján valószínűsíthető, hogy még mindig volt „része” (Trepol) a Kijevi Fejedelemség területén.⁷⁶ Leginkább mégis abban reménykedhetett, hogy a Rosztyiszlavicsok és az Olgovicsok folytatódó viszálya miatt ismét eljátszhatja a mérleg nyelvének szerepét.

Vszevolod Csormnij csak rövid ideig tudta megtartani az áhított trónt. Rurik a fentebb említett központokra és rokonságára támaszkodva valószínűleg még 1206 folyamán kiűzte Vszevolod Csormnijt Kijevből, a fiát pedig a Vlagyimir-Szuzdaltól nemrég megszerzett Perejaszlavlból. Az utóbbi déli központot ezúttal Rurik egyik fia kapta meg. A két fél közötti küzdelem 1206–1207 telén folytatódott. Az Olgovicsok a kunokkal szövetségben támadást indítottak Kijev ellen, három hétig blokád alatt tartották, de semmiféle eredményt nem értek el.⁷⁷

1207-ben Vszevolod Csormnij koalíciót szervezett a Rosztyiszlavicsok ellen. Támogatták közvetlen rokonai, a csernyigovi fejedelmek, s a Novgorod Szeverszkijből Halics élére került Vlagyimir Igorevics szintén fegyveresek élén érkezett. Turov-pinszki és kun segítséget is kapott. Rurik meghátrált a túlerő elől, majd régi fészkebe, Vrucsijsba vonult vissza. Unokaöccse, Msztyiszlav Romanovics (később maga is kijevi fejedelem) kénytelen volt Belgorodot átadni, és a Rosztyiszlavicsok bázisának számító Szmolenszkbe visszatérni. A koalíció nem érte be ennyivel: délre vonult, és Rurik másik unokaöccsét, Msztyiszlav Udalojt is távozásra bírta Torcseszkből.⁷⁸

A fenti hadjárat leírásában található egy részlet, amely úgy értelmezhető, hogy Vszevolod Csormnij először a Jaroszlav Vlagyimirovics irányítása alá tartozó Trepolt foglalta el.⁷⁹ Mivel az utóbbi a vlagyimiri fejedelem megbízottja volt, elűzésével az Olgovicsok az északkeleti Vszevolod érdekeit sértették. Az évkönyvi adatot alátámasztani látszik a vlagyimiri fejedelem későbbi reakciója is. Ő a Lavrentyij-évkönyv tanúsága szerint kétségbe vonta, hogy az orosz föld egyedül a csernyigovi fejedelem otcsinája lenne, és kijelentette: „Csernyigovhoz akarok vonulni” («хочю пойти к Чернигову»)⁸⁰ Azonban ezúttal sem tudta rászáni magát egy nagy déli hadjárat indítására. Hírt kapott arról, hogy a szomszédos rjazanyi föld egyes fejedelmei az Olgovicsokkal készülnek összefogni vele szemben. Ezért (vagy ezzel az ürüggyel) az 1207-es Csernyigov elleni hadjárat Rjazany

⁷⁴ PSZRL. T. I. 427–428.

⁷⁵ Uo. T. I. 427. A II. András és Jaroszlav közti kapcsolatfelvétel körülményeihez: *Font*, 2005. 101, 194.

⁷⁶ PSZRL. T. I. 429.

⁷⁷ Uo. T. I. 428.

⁷⁸ Uo. T. I. 429. Nem tudni, hogy a 13. század első felének egyik legaktívabb fejedelme, a később Udalojnak elnevezett Msztyiszlav mikor került a torkok (úzok) szállásterülete központjának számító Torcseszk élére.

⁷⁹ Uo. T. I. 429.

⁸⁰ Uo. T. I. 429–430. Orosz föld alatt általában a Kijevi Rusz déli területeit, a Kijevi, Perejaszlavl és Csernyigovi Fejedelemséget értjük. Vszevolod nyilván azt sérelmezte, hogy elvesztette a Kijevi Fejedelemségben korábban megszerzett részét, különösen pedig a hagyományosan a Jurjevicsek – Jurij Dolgorukij szuzdali és kijevi fejedelem utódai – irányítása alatt álló Perejaszlavl Fejedelemséget. Az otcsina olyan területet jelent, amelyet valamely fejedelem apja korábban már irányított, igazgatott.

elleni támadássá alakult át. A vétkesnek nyilvánított rjazanyi fejedelmeket Vszevolod Jurjevics részben elfogta, részben elérte, hogy feleségeikkel együtt kiadják, fogolyként Vlagyimirba küldjék őket. Rjazany városát ugyan nem foglalta el, azonban a terület egyes településeinek élére saját helytartóit állította, a rjazanyi fejedelmi trónt pedig fiának, Jaroszlávnak adta.⁸¹

1207-ben, amikor Rurik Rosztyiszlavics híret vette, hogy a vlagyimiri Vszevolod Rjazany közelében jár, és az ottani fejedelmeket elfogja, csapatokat gyűjtött, gyorsan Vszevolod Csormnij ellen vonult, majd kiűzte őt Kijevből.⁸² Immár hetedik alkalommal foglalta el a trónt. Rurik aligha gondolta, hogy annak az unokaöccsének az északi lépései fogják megnehezíteni a helyzetét, aki délen az egyik támasza volt: Msztyiszlav Udaloj 1208–1209 telén megfosztotta a novgorodi tróntól a vlagyimiri fejedelem egyik fiát,⁸³ s ezzel hozzájárult ahhoz, hogy az ismételten presztízavesztéséget szenvedő Vszevolod később az Olgovicsok mellé álljon a Rosztyiszlavicsok ellen. Ugyanehhez egy 1210. évi esemény is hozzájárulhatott: több forrás szerint átmenetileg Rurik fia, Rosztyiszlav foglalta el a halicsi trónt.⁸⁴ Ha a fenti kísérlet hosszabb távon sikeres lett volna, a Rosztyiszlavicsok javára módosíthatta volna az erőviszonyokat.

Az előzmények ismeretében egyáltalán nem meglepő, hogy újabb fordulat történt. A Lavrentyij-évkönyv rövid híradása szerint 1210-ben Vszevolod Csormnij és csernyigovi rokonai Matfej kijevi metropolitát Vlagyimir-Szuzdalba küldték, közvetítésével békét kértek, és behódoltak Vszevolodnak. A vlagyimiri fejedelem nem emlékeztette az Olgovicsokat korábbi rossz cselekedeteikre, és „megcsókolta nekik a keresztet” («цѣлова к ни крѣ»), vagyis kibékült, megegyezett velük, a metropolitát pedig megajándékozta, és tisztelettel engedte útjára.⁸⁵ Egy másik forrás, a címe szerint a 15. század végén keletkezett ún. Moszkvai Évkönyvi Szvod kiegészítő információkat is tartalmaz. Megtudhatjuk belőle, hogy a metropolita télen érkezett, karácsonykor istentiszteletet tartott a Szent Istenanya vlagyimiri székesegyházában, és több napig tartó látogatás kellemes légkörben zajlott.⁸⁶ Sajnos, egyik forrásból sem tudjuk meg a két Vszevolod által kötött szerződés részleteit, azokra legfeljebb következtethetünk. A Moszkvai Évkönyvi Szvod információja szerint a rjazanyi fejedelmek feleségeit már Matfej metropolita látogatása alatt szabadon engedték.⁸⁷ Ez azonban igen csekély eredmény volt, hiszen egyrészt az állítólag Vszevolod Csormnijjal tárgyalásokat folytató rjazanyi fejedelmek három év elteltével is fogságban maradtak, másrészt a Vlagyimirba hurcolt a rjazanyi püspök⁸⁸ sem kapta vissza a szabadságát. Azt azért nehéz elhinni, hogy az óorosz egyház vezetője, a kijevi metropolita ne emelt volna szót egy bebörtönzött püspökéért. Egy információt viszont mindkét forrás kö-

⁸¹ Uo. T. I. 430–433.

⁸² Uo. T. I. 432–433.

⁸³ Uo. T. I. 435. NPL. 51.

⁸⁴ MLSZV. 149. PSZRL. T. VII. M., 2001. 116–117. Az utóbbi forrás a 16. századi Voszkreszenszkij-évkönyv.

⁸⁵ PSZRL. T. I. 435.

⁸⁶ MLSZV. 149. A Szent Istenanya vlagyimiri székesegyháza az Andrej Bogoljubszkij által építettett, majd öccse Vszevolod alatt felújított, ma is működő Uszpenszkij-székesegyház.

⁸⁷ MLSZV. 149.

⁸⁸ Mivel Vszevolod az 1207. évi hadjárat eredményeként nem tudta teljesen engedelmességre kényszeríteni a szomszédos fejedelemséget, 1208-ban újabb támadást indított. Ekkor szokatlanul radikális lépésekre szánta el magát: Rjazany városát felgyújtatta, lakóit pedig, Arszenyij püspökkel együtt magával vitte Vlagyimirba: PSZRL. T. I. 434.

zöl: a kijevi trónra Vszevolod Csormnij ült, a csernyigovira pedig Rurik.⁸⁹ Az egykori óoroszló város élén a tényleges váltás valószínűleg már 2011 elején történt, és ezért következhetett be, mert a metropolitának sikerült megszereznie a vlagyimiri Vszevolod hozzájárulását ahhoz, hogy a kijevi trónt a másik Vszevolod foglalhassa el (pontosabban: vissza). Mindkét forrás értesít arról, hogy 1211-ben az északkeleti Vlagyimirban esküvőt tartottak: a vlagyimiri fejedelem fia, Jurij (később vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem) feleségül vette a kijevi fejedelem lányát.⁹⁰ Az ünnepi esemény nyilván a két fél között megkötött szerződést pecsételte meg.

Úgy tűnik, hogy a vlagyimiri-csernyigovi megállapodás végrehajtása után a Vszevolod Csormnij és Rurik Rosztiszlavics között zajló küzdelem is befejeződött. Az utóbbi életének legvégső szakaszát nem ismerjük pontosan. Az alapvető források közül a Kijevi Évkönyvet a 13. század elején már nem vezették, s ez esetben a Lavrentij-évkönyv híradása sem megbízható, mivel azt állítja, hogy Rurik kijevi fejedelem 1215-ben csernyigovi fejedelemként halt meg («княжа Черниговѣ»).⁹¹ Nem meglepő, hogy a történetírókat, történészeket már a 18. századtól foglalkoztatja a kérdés. Ennek a tanulmánynak a témája és terjedelmi korlátai azonban csak néhány nézet felvillantását teszik lehetővé. A kronológiai kérdésekben máig megkerülhetetlen Ny. G. Berezskov úgy vélekedett, hogy a Lavrentij-évkönyv három évet téved, és a haláleset 1212-ben történt.⁹² Az amerikai John Fennell külön tanulmányt szentelt Rurik utolsó éveinek. Legfontosabb megállapításai az alábbiak voltak: a legegyszerűbb értelmezés az, hogy 1210-ben Vszevolod Csormnij, aki III. Vszevolodtól megkapta Kijevet, elfogta Rurikot, fogolyként Csernyigovba küldte, ahol öt évvel később meghalt. A Lavrentij-évkönyv 13. század eleji fő forrásai Északkelet-Ruszból származnak. III. Vszevolod családi krónikájának hangvétele 1210-től észrevehetően megváltozott a két Vszevolod között létrejött megegyezés és gyermekeik házasságkötése eredményeként. 1212 után a Lavrentij-évkönyv tapintatosan szűkszavú, amikor Csernyigov fejedelmét érinti, mivel a vlagyimiri Jurijnak nem sok kedve volt ahhoz, hogy apósa családjának a belviszályokban való részvételét emlegessék. Ezért hiányzik a forrásból, hogy Vszevolod Csormnijt a Rosztiszlavicsok 1212-ben kiűzték Kijevből, és ezért található benne zavarba ejtő feljegyzés Rurik csernyigovi uralmáról és ugyanott fejedelemként bekövetkezett haláláról.⁹³ Az orosz A. A. Gorszkij álláspontja röviden így foglalható össze: a csernyigovi földön a fő trónt a 13. század első felében legfőképpen az Olgovicsok ágának rangidős fejedelmek (Igor Szvjatoszlavics, Oleg Szvjatoszlavics és fivére, Vszevolod Csormnij) foglalták el. 1210-ben Vszevolod Csormnij, miután megszerezte a kijevi trónt, Csernyigovot átadta Ruriknak. Az utóbbi addig Kijevben volt fejedelem, és így a trónok cseréje történt. Sok kutató Rurik csernyigovi fejedelemségét valószínűtlennek tartja, de a későbbi események számbavétele alapján ezzel nem lehet egyetérteni. Vszevolod Csormnij Csernyigovot valószínűleg csak Rurik élete végéig adta át. Az utóbbi

⁸⁹ Uo. T. I. 435. MLSZV. 149.

⁹⁰ PSZRL. T. I. 435. MLSZV. 149. Erről az eseményről fennmaradt egy csaknem forrásértékű feljegyzés is a két nász (a kijevi és a vlagyimiri Vszevolod) által bőkezűen adott ajándékok felsorolásával: *Tatyiscsev*, 185.

⁹¹ PSZRL. T. I. 438.

⁹² Berezskov, 104.

⁹³ *John Fennell*: Last Years of Rurik Rostislavich. In: Essays in Honour of A. A. Zimin. Columbus (Ohio), 1985. 163–164. A korábbi időszakban készült munkákban a forrásokban használt nagyfejedelemi cím miatt Vszevolod Jurjevicsét gyakran III. Vszevolodként említik. Ez esetben Vszevolod Jaroszlavicsot (1078–1093) tekintik I., Vszevolod Olgovicsot (1039–1046) pedig II. Vszevolodnak.

halála (1212) után, amely megváltoztatta az erőegyensúlyt, Vszevolod Csormnij azonnal támadást intézett, hogy a Rosztyiszlavicsok ágának képviselőit kiszorítsa Dél-Ruszból.⁹⁴

A csernyigovi-kijevi fejedelem halálának évéről közvetett és közvetlen adattal is rendelkezünk. A novgorodi forrás alapján úgy tűnik, Vszevolod Csormnij élete legvégén is belháborút kezdeményezett: 1212-ben kiűzte a Rosztyiszlavicsokat az orosz földről. Az utóbbiak unkatestvérüktől, a Novgorod élén álló Msztyiszlav Udalojtól kértek segítséget. Msztyiszlav novgorodi fegyveresekkel a Szmolenszki Fejedelemségen keresztül délre vonult, s a Rosztyiszlavicsok együttes erővel elfoglalták Visgorodot. Vszevolod Csormnij elmenekült Kijevből, a trónra Msztyiszlav Romanovics, Rurik egyik unokaöccse került. A győztesek Csernyigovhoz mentek, de ott sarc fejében békét kötöttek.⁹⁵

A moszkvai forrás nem ír a Kijev elleni támadás okáról, viszont számos adalékkal szolgál. Ebben nem Msztyiszlav Udaloj a főszereplő, hanem szintén Msztyiszlav nevű unokatestvére. Rajtuk kívül még három Rosztyiszlavics és Ingvar lucki (volhíniai) fejedelem részvételét említi. Híradása szerint először Ingvar foglalta el a megüresedett kijevi trónt, de hamarosan – egy megállapodás alapján – Msztyiszlav Romanovics került a helyére. A krónikás azt sugallja, hogy Vszevolod és rokonsága fejvesztve menekült Kijevből, mivel közben sokan a Dnyeperbe fulladtak. Még további két fontos információt tartalmaz: Vszevolod Csormnij fivéréhez, Glebhez menekült Csernyigovba, s ott meg is halt.⁹⁶

A csernyigovi trón sorsával kapcsolatban kénytelenek vagyunk a Moszkvai Évkönyvi Szvodra támaszkodni, mivel helyi vagy kijevi híradással nem rendelkezünk, s ezúttal a Lavrentyij-évkönyv sem segít. Gleb Szvjatoszlavics említése azért fontos, mert ha 1212-ben már ő állt Csernyigov élén, Rurik nem halhatott meg itteni fejedelemként 1215-ben. Vszevolod Csormnij későbbi lépéseiről nincs megbízható információ, ezért az 1212. év elfogadható halála dátumaként. Az viszont egyértelmű, hogy a vlagyimiri Vszevolod is meghalt ennek az évnek a tavaszán.⁹⁷ Ez azt jelentette, hogy az 1205 és 1212 közötti viharos időszak minden főszereplője (Rurik és a két Vszevolod) távozott az élők sorából vagy legalább a politikai színpadról. Msztyiszlav Romanovics kijevi trónra kerülése (1212) egy kevésbé zaklatott periódus kezdetét jelentette, az 1223-as kalkai csatában bekövetkezett halála viszont a mongol invázió szörnyűségeit vetítette előre.⁹⁸

Vszevolod Jurjevics politikai szerepe a 12–13. század fordulóján

Vlagyimir-Szuzdal és Kijev századfordulós viszonyát az évkönyvek a fejedelmek szemszögéből világítják meg. A hatalmi képlet másik két eleme a druzsina és a vecse volt. Arról, hogy Vszevolod druzsinája milyen szerepet játszott a fenti kérdésben, mindössze néhány elszórt információ maradt fenn,⁹⁹ a vecse álláspontjáról pedig még annyi sem. Ilyen körülmények között csak a vlagyimir-szuzdali fejedelem már bemutatott lépéseinek értékelésére van lehetőség.

Vszevolod Jurjevics szerepének értékelését két nézet ismertetésével kezdjük. V. O. Kljucsevszkij, az 1917 előtti orosz történetírás kiemelkedő moszkvai képviselője így írt

⁹⁴ A. A. Gorszkij: *Russzkije zemli v XIII–XIV vekah. Putyi polityicseszkoivo razvityija*. M., 1996. 7–8.

⁹⁵ NPL. 53.

⁹⁶ MLSZV. 151.

⁹⁷ PSZRL. T. I. 436.

⁹⁸ Uo. T. I. 446.

⁹⁹ Lásd pl. Uo. T. II. 699.

Vszevolodról: a déli Ruszt a távoli Kljazma partjáról irányította, Kijevben a nagyfejedelmeket ő ültette trónra. A kijevi nagyfejedelem nem érezhette szilárdnak a helyzetét, ha nem Vszevolod akarata szerint járt el, ha nem volt az ő podrucsnyikja (alárendeltje). Két nagyfejedelem volt, a kijevi és a vlagyimir-szuzdali, „az idősebb és a legidősebb, a névleges és a tényleges”. Ilyen, Vszevolod akaratából a kijevi trónra ültetett, alárendelt nagyfejedelem volt szmolenszki unokaöccse, Rurik Rosztyiszlavics.¹⁰⁰ Kljucsevszkij nemcsak Vszevolod, hanem fejedelemsége helyzetét is értékelte. Eszerint a szuzdali oblaszty, amely a 12. század elején az orosz földnek még csak egy eldugott északkeleti sarka volt, a 13. század elején már Rusz többi része fölött határozottan ellenőrzést gyakorló fejedelemség lett. A politikai súlypont egyértelműen áttevődött a Dnyeper középső folyásától a Kljazma partjára.¹⁰¹

A. A. Gorszkij orosz történész néhány évvel ezelőtt nagy elődjétől teljesen eltérő értékelést adott Vszevolod és Északkelet-Rusz szerepéről. Eszerint az 1190-es évek közepéig Vszevolodot legfeljebb a három legerősebb óorosz fejedelem egyikének tarthatjuk, akkor viszont a Rosztyiszlavicsok elismerték „a legidősebbnek Vlagyimir nemzetségében”, és aktívan avatkozott be az Olgovicsokkal folytatott harcba. A vlagyimiri krónikás ezt úgy mutatja be, hogy a 12. század végén–13. század elején leginkább Vszevolod rendelkezett a kijevi trón sorsáról. Azonban az évkönyvíró nyíltan felnagyította „saját” fejedelmének szerepét. A további ismertetésből látható, hogy 1205–1210 között Vszevolod nem gyakorolt döntő befolyást a Kijevért folytatott harcra.¹⁰² Gorszkij úgy vélekedett, hogy a mongol hódítás előtt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség nem rendelkezett politikai vezető szereppel, s megadta azokat az okokat, melyek miatt ez a meggyőződés kialakult. Egyrészt fennmaradt évkönyvek többségét a 15–16. században a moszkvai államban készítették, s ezek alapja legfőképpen a korábbi időszak északkeleti évkönyvírása volt. Természetes, hogy a 12. század második felének és a 13. század elejének északkeleti krónikásai a legtöbb figyelmet saját földjük eseményeinek és saját fejedelmeik tetteinek szentelték, és nem hagyták ki annak lehetőségét, hogy az utóbbiakat kedvező színben tüntessék fel. A kutatók később ennek a hatása alá kerültek. Másrészt a 15. században és a 16. század első felében készült évkönyvekben még nem található meg az a tézis, miszerint Rusz fővárosa Kijevből Vlagyimirba helyeződött át. Az összeállítók akkor még lelkiismeretesen idézték a rendelkezésükre álló anyagokat a déli Rusz 12. századi–13. század eleji történetéről, és nem törekedtek arra, hogy a szuzdali föld irányítóit a kor többi jelentős fejedelme fölé emeljék. A változás a 16. század második felétől azokban a művekben következett be, amelyek a moszkvai cárság ideológiáját fogalmazták meg.¹⁰³

Mivel a vlagyimiri Vszevolod lépéseinek értékelésében a kutatók álláspontja nem egységes, először egy táblázat segítségével érdemes összefoglalni a kijevi trón sorsának alakulását. A 12–13. század fordulóján a Rurik-dinasztia alábbi tagjai irányították az egykori óorosz fővárost:

¹⁰⁰ V. O. Kljucsevszkij: Kursz russzkoj isztorii. Csaszty 1. In: Szocsinyenyija. T. I. M., 1956. 330. Egy évszázad múltán is – egy összefoglaló munka esetében teljesen érthető módon – ennek az értékelésnek az egyszerűsített változatával találkozhatunk Nicholas Riazanovskynál: Vszevolod nagyfejedelemként egész Oroszország (Russia) fölött érezte hatalmát: *Nicholas V. Riasanovsky: History of Russia. New York – Oxford, 1984. 91.*

¹⁰¹ Kljucsevszkij, 331–332.

¹⁰² A. A. Gorszkij: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenija do Moszkovszkovo carsztva. M., 2004. 149–150.

¹⁰³ Uo. 151–153.

Kijevi fejedelmek	Uralmuk időszaka
Rurik Rosztyiszlavics	1194–1200
Ingvar Jaroszlavics	1200–1202
Rurik Rosztyiszlavics	1203–1204
Ingvar Jaroszlavics	1204
Rosztyiszlav Rurikovics	1204–1205
Rurik Rosztyiszlavics	1205–1206
Vszevolod Csormnij	1206
Rurik Rosztyiszlavics	1206–1207
Vszevolod Csormnij	1207
Rurik Rosztyiszlavics	1207–1210
Vszevolod Csormnij	1210–1212

Megállapítható, hogy az 1194 júliusától 1212 áprilisáig (a Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi halálától Vszevolod Jurjevics vlagyimiri haláláig) eltelt nem egészen 18 év alatt 11 alkalommal történt változás a kijevi trónon. Az egykori óoroszfőváros 1194–1205 között a szmolenszki Rosztyiszlavicsok és a volhíniai Izjaszlavicsok, míg 1206–1212 között a Rosztyiszlavicsok és a csernyigovi Olgovicsok vetélkedésének célpontja volt. A trón birtokosának személye általában békés úton változott: megegyezés vagy kisebb katonai akció után. Egyes esetekben a támadók olyan váratlanul érkeztek, hogy a „regnáló” fejedelemnek esélye sem volt az eredményes védekezésre. A győztes nem alkalmazhatott radikális eszközöket a lakossággal szemben, mert bizonyos kérdésekben minden bizonnyal figyelembe kellett vennie a szabadok képviselőit jelentő vecse határozatait. Mindössze egyetlen alkalommal, 1203-ban került sor nagymértékű erőszakra. Azonban ennek leírását ugyanúgy kétkedve kell fogadni, mint az 1169. évi kifosztás ismeretét. Nincs okunk tagadni, hogy 1203-ban a győztesek raboltak és fosztogattak, de annak mértéke kétséges. Ha az egyházi személyeket részben lemészárolták, részben elhurcolták volna és a „civil” lakosságot is a sztyeppére hajtották volna, Kijev élete megbénult volna. Ennek pedig nincs nyoma a forrásokban.

A történészek több alkalommal Vszevolod mérsékelt érdeklődéséről írnak a déli ügyekkel kapcsolatban. George Vernadsky szerint Vszevolod kevésbé avatkozott be a kijevi ügyekbe.¹⁰⁴ Simon Franklin és Jonathan Shepard kötetében az olvasható, hogy a vlagyimiri fejedelem időről-időre megnyomta az emelőkart, nyomást gyakorolt, még fenyegetett is, de igen kevés hajlandóságot mutatott azíránt, hogy közvetlenül belekeveredjen a déli ügyekbe.¹⁰⁵ Janet Martin úgy vélekedett, hogy Vszevolod 1177-ben nyilvánvalóan lemondott a kijevi trónnal kapcsolatos jogairól, s saját apai örökségére (vagyis Vlagyimir-Szuzdalra), a szomszédos Rjazanyi és Muromi Fejedelemségre, valamint Novgorodra

¹⁰⁴ Vernadsky, 222.

¹⁰⁵ *Simon Franklin – Jonathan Shepard: The Emergence of Rus, 750–1200.* London – New York, 1996. 351. A szerzőpáros *Ju. A. Limonov* munkájára (Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoi isztorii. L., 1987. 99–116.) hivatkozott, azonban – Limonov munkájának ismeretében – nem igazán érthető, hogy a néhány soros értékelés hogyan tükröznék vissza Limonov kötetének egy teljes fejezetét, amely ráadásul nemcsak Vszevolod déli politikájával, hanem általában a Vlagyimir-szuzdali Rusz helyzetével foglalkozik a 12. század végétől a 13. század első feléig bezárólag.

összpontosította figyelmét.¹⁰⁶ Ny. F. Kotljár szerint Vszevolod Kijevtől távol élt, uralkodott, és egyáltalán nem törekedett arra, hogy Rurik trónjára üljön.¹⁰⁷

Vszevolodnak a déli ügyekhez való viszonyát az alábbi táblázat foglalja össze:

Kijevi fejedelmek	Trónra kerülésük éve	Trónra kerülésük módja
Rurik Rosztyiszlavics	1194	Vszevolod beleegyezésével
Ingvar Jaroszlavics	1200	Vszevolod beleegyezésével
Rurik Rosztyiszlavics	1203	Vszevolod beleegyezésével
Rosztyiszlav Rurikovics	1204	Vszevolod beleegyezésével
Vszevolod Csormnij	1210	Vszevolod beleegyezésével

Megállapítható, hogy 1194–1212 között a 11 kijevi trónváltásból összesen 5, tehát csaknem a fele köthető valamilyen formában a vlagyimiri Vszevolod tevékenységéhez. 1194-ben és 1203-ban ő segítette trónra nászát, Rurik Rosztyiszlavicsot; 1200-ban hozzájárult Ingvar Jaroszlavics fejedelemségéhez; 1204-ben döntő szava lehetett veje, Rosztyiszlav Rurikovics Kijev élére állításában; 1210 végén szintén ő egyezett bele abba, hogy későbbi násza, Vszevolod Csormnij kerüljön Rurik helyére. Mindez azt jelenti, hogy a vlagyimiri fejedelem figyelemmel kísérte Rusz déli részének eseményeit, sőt több esetben is hatást gyakorolt azokra. Tény, hogy közvetlenül egyetlen alkalommal sem avatkozott be. Még akkor sem, amikor jelentős presztízsveszteség érte. Ez pedig fordulatot jelentett bátyja, Andrej Bogoljubszkij kijevi politikájához képest, s természetesen nem maradt visszhang nélkül a történettudomány képviselői körében sem.¹⁰⁸

A történeti irodalomban több szerző is felhívta a figyelmet Vszevolod szeniori státuszára.¹⁰⁹ Bár Vszevolod Jurjevics valóban utolsóként maradt az élők sorában Vlagyimir Monomah unokái közül, rangidősségét konkrétan mindössze kétszer (1195-ben és 1203-ban) ismerték el, vagyis politikai súlyával kapcsolatban ebből a szempontból messzemenő következtetések aligha vonhatók le. Ráadásul egy másik genealógiai vonalon az Olgovicsok rangidős képviselője is igényt formálhatott a dinasztia szeniori pozíciójára. A csernyigovi fejedelmek de iure egyszer sem ismerték el a vlagyimiri fejedelem szeniori státuszát valamennyi Rurik-utód között. Mint láttuk, Vszevolod Csormnij is csak akkor fordult hozzá, amikor más lehetősége nem maradt Kijev megszerzésére.

A vlagyimiri Vszevolod befolyásának mértékét jól mutathatná, ha nyomon lehetne követni a Kijevi Fejedelemségből megszerzett „részének” sorsát. 1195-ben ugyan kapott öt települést, ám ezeket Rurik Rosztyiszlavics már a következő évben visszavette. 1200-ban,

¹⁰⁶ Janet Martin: *Medieval Russia, 980–1584*. Cambridge, 1995. 124, 117.

¹⁰⁷ Kotljár, 438.

¹⁰⁸ Ny. Ny. Voronyin azt hangsúlyozta, hogy Vszevolod számított a fegyveres harc és a nagy hadjáratok kudarcára, s a háború békés eszközökkel való folytatására törekedett: *Voronyin*, 349. Ju. A. Limonov véleménye szerint Andrejnek a terve megvalósításához déli hadjáratot kellett szerveznie, míg a 13. század elején a kijevi trón megszerzéséhez elég volt Vszevolod diplomáciai támogatása: *Limonov*, 106. Janet Martin úgy vélekedett, hogy Andrej Bogoljubszkij halála a dinasztikus kapcsolatok egy korszakának végét jelezte, mivel ezután a Jurjevicsok felhagytak a kijevi nagyfejedelmi trónért folytatott versengéssel: *Martin*, 117. Simon Franklin és Jonathan Shepard kötete szerint Vszevolod tanult Andrej bukásából: *Franklin – Shepard*, 351.

¹⁰⁹ *Kljucsevskij*, 330. *Tolocsko*, 154. *Fennell*, 1989. 38. *Martin*, 100, 117, 124. *Kotljár*, 437–438. *Gorszkij*, 2004. 149.

1203-ban vagy 1204-ben és valószínűleg 1211-ben, a közreműködésével zajlott trónváltások után értelemszerűen ismét kaphatott „rész”, de ez nem adatolható. Ráadásul 1206-ban elvesztette a megbízható déli bázisnak számító Perejaszlavl Fejedelemséget, és kétséges, hogy az még halála előtt visszakerült volna a dinasztia szuzdali ágának ellenőrzése alá.¹¹⁰

Megállapíthatjuk, hogy Kijevvel kapcsolatban Vszevolod Jurjevics (Nagyfészkü Vszevolod) apja és bátyja nyomdokain haladt, amennyiben nagy figyelemmel kísérte a délen zajló eseményeket. Ő azonban rendkívül óvatos volt, és a realitások talaján maradt. Nem indított hadjáratokat, és arra sem törekedett, hogy legközelebbi rokonait juttassa a kijevi trónra. Nem pazarolta az északkeleti erőforrásokat bizonytalan kimenetelű déli vállalkozásokra, inkább a diplomácia eszköztárát részesítette előnyben. Időnként ő maga kezdeményezett, máskor kivárta, hogy a kijevi trónon marakodó déli fejedelmek valamelyike a segítségét kérje. Aligha vitatható, hogy irányítása alatt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség a szétagolódott Kijevi Rusz egyik legerősebb, legstabilabb régiója volt. Azonban a legmegbízhatóbb forrásokból az nem olvasható ki, hogy Vlagyimir-Szuzdal egyértelműen Rusz többi része fölé kerekedett volna,¹¹¹ a Kljazma-parti Vlagyimir pedig fővárossá vált volna.

¹¹⁰ Csak 1213-ból van adat arra vonatkozóan, hogy Vszevolod vlagyimiri utóda, Jurij öccsét, Vlagyimirt állította a déli Perejaszlavl élére: PSZRL. T. I. 438.

¹¹¹ Csak a muromi és rjazanyi fejedelmek kényszerültek arra, hogy viszonylag hosszú időn keresztül alávessek magukat Vszevolod akaratának.

VLAGYIMIR-SZUZDAL ÉS NOVGOROD KAPCSOLATAI A 12. SZÁZADBAN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

A Kijevi Rusz északkeleti részét rosztovi, rosztov-szuzdali, szuzdali, ill. vlagyimir-szuzdali földként szokás említeni. A szuzdali föld kifejezés a 12. század 30-as éveitől korábban nem jelent meg, a század közepére viszont Szuzdal lett a legjelentősebb város, és az egész területet nem rosztovinak, hanem szuzdalinak kezdték nevezni.¹ A föld (zemplja) terminust korábban csak az egész államra vonatkoztatva használták (Russzkaja zemplja), a 12. századtól viszont Rusz elkülönült régióinak megnevezésére.² A szuzdali föld kifejezés első említése a dél-orosz évkönyvben az 1148-as évnél található.³ A Kijevvel szemben önállóvá váló régiókkal kapcsolatban az orosz nyelvű szakirodalom a voloszty, az oblaszty és a knyazsesztvo terminus technicusokat is használja. A magyar nyelvű munkákban stilisztikai szempontból a föld és a fejedelemség kifejezések alkalmazása tűnik leginkább elfogadhatónak.

A 12. század elején, amikor a Kijevi Rusz északkeleti része még déli fennhatóság alatt állt, Vlagyimir Monomah perejaszlavli fejedelem a fiát, a későbbiek során igen gyakran Dolgorukijként emlegetett Jurijt küldte oda. Minthogy fejedelemségének első éveiben Jurij még kiskorú volt, Monomah egy Georgij nevű kijevi előkelő gondjaira bízta.⁴ Nagykorúsága elérése után – egy rövid időszaktól eltekintve – Jurij előbb a kijevi nagyfejedelmek helytartójaként, majd szuzdali fejedelemként haláláig, 1157-ig kézben tartotta az északkeleti ügyek intézését.

Vlagyimir Monomah 1113-ban elfoglalta a kijevi trónt is, amelynek következő birtoosa fia, Nagy Msztyiszlav (1125–1132) volt. Ő tekinthető az utolsó tényleges nagyfejedelemnek. Utódai esetében a nagy jelző legfeljebb a primus inter pares helyzetet jelöli. 1132-ben Msztyiszlávot testvére, Jaropolk követte Kijev élén. Kettőjük korábbi megállapodása értelmében a jelentős déli központnak számító Perejaszlavlot Msztyiszlav fia, Vszevolod kapta. Perejaszlavlra Jurij Dolgorukij is pályázott, és Vszevolodot elűzte onnan. Jaropolk fejedelem azonban elhívta Jurijt a városból, és Vszevolod testvérét, Izjaszlávot küldte fejedelemnek. 1134-ben Jurij mégis megszerezte Perejaszlavlot, méghozzá úgy, hogy cserébe egyebek mellett Szuzdalt és Rosztovot átadta Jaropolknak. Ezúttal viszont az Olgoviccsok (Oleg csernyigovi fejedelem utódai) nem nyugodtak bele a változásba, s a kijevi fejedelem engedményre kényszerült. Jurij visszatért északkeletre, s úgy tűnik, tudomásul vette, hogy kudarcát nem Jaropolk okozta, mert 1135-ben már vele és más fivéreivel együtt harcolt az Olgoviccsok ellen.⁵

A fenti események ismertetése bizonyítja, hogy Jurij Dolgorukij Nagy Msztyiszlav halálának évében, 1132-ben még nem szakította el az északkeleti területeket Kijevtől. Ha

¹ V. A. *Kucskin*: Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj tretyji XIII vekov. Isztorija SZSZSZR, 1969/2. 74, 76.

² A. A. *Gorszki*: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenijja do Moszkovszkovo carsztva. Moszkva (M), 2004. 131.

³ Uo. 132.

⁴ Kijevo-Pecerszkij patyerik. In: Pamjatnyiki lityeraturi Drevnej Ruszi, XII vek. M., 1980. 418.

⁵ Polnoje szobranyije russzkih letopiszzej (PSZRL). T. I. M., 1962. 290, 295, 301–304. (oszlop). T. II. Moszkva, 1962. 276, 289, 294–298. (oszlop)

szembe is fordult Msztyiszlav utódával, Jaropolkkal, nem vonta ki magát annak hatalmas alól. Az ellentéteket közte és Jaropolk között távolról sem a rosztov-szuzdali föld függetlenségi törekvései, sokkal inkább a nemzeti rangsorrend betartása körül támadt bonyodalmak okozták. Jurij legfőbb célja a kijevi trón megszerzése volt, s ehhez Perejaszlavlot mint ugródeszkát kívánta felhasználni. Rosztov-Szuzdal csak az után lett igazán fontos számára, hogy ideiglenesen le kellett mondania Kijevvel kapcsolatos terveiről, és vissza kellett térnie északra. A rosztov-szuzdali föld ezután, tehát 1135-öt követően szakadt el Kijevtől, s tanulmányunkban azt vizsgáljuk, mi jellemezte ennek a területnek a kapcsolatait a szintén önállósult Novgoroddal.

Szuzdal és Novgorod viszonya Jurij fejedelemsége idején

Délen még tartott a viszály a Monomah-utódok és az Olgovicsok között, amikor Vszevolod novgorodi (korábban perejaszlavli) fejedelem két alkalommal is támadást vezetett a rosztov-szuzdali föld ellen. Az első hadjárat 1134-ben indult. A forrásokból úgy tűnik, hogy a novgorodi csapatok a Volga által nyújtott lehetőséget kihasználva támadtak, de a Dubna folyó volgai torkolatától visszafordultak.⁶ Az Első Novgorodi Évkönyv alapján egyértelmű a hadi vállalkozás egyik célja: Vszevolod a fivérét, Izjaszlavot akarta szuzdali fejedelemmé tenni.⁷ Ugyanakkor a fenti esemény egy folyamat nyitányát is jelentette, mivel ettől az időszaktól kezdődtek azok a novgorodi-szuzdali konfliktusok, amelyek a 12–13. század fordulójáig, a két állam közötti szilárdabb határ létrejöttéig tartottak. A viszály forrását ezúttal is a novotorzsoki volosztyok (a Novij Torg település környékén elhelyezkedő területek) jelentették.⁸ Egyébiránt 1134 utolsó napján a novgorodiak megismételték a támadást, azonban 1135 januárjában a Zsdanja-hegyen vívott csatában vereséget szenvedtek.⁹

1136-ban Novgorodban konfliktus robbant ki, amely a belső berendezkedésben és a Kijevhez fűződő viszonyban is változást eredményezett. Vszevolod Msztyiszlavics fejedelmet a novgorodiak, pszkoviak és ladogaiak részvételével tartott vecse (gyűlés) döntése értelmében családjával együtt a püspöki palotába zárták, ahol csaknem két hónapig harminc fegyveres őrizte. Ezután felszólították, hogy távozzon. Előtte azonban közölték vele, mivel vádolták meg, s a vádpontok között az is szerepelt, hogy 1135-ben gyáván viselkedett a szuzdaliakkal vívott ütközetben.¹⁰ Valamennyi pontot elolvasva, úgy tűnik, Vszevolod koncepciók eljárás áldozata lett. Hasonló vádakot több óorosz fejedelem ellen fel lehetett volna hozni. Azonban a vecse meglehetősen radikális fellépése elsősorban nem a fejedelem személye ellen irányult. Arra a fejedelmi tisztséggel kapcsolatos novgorodi elvárások és a tényleges helyzet közötti ellentmondás miatt került sor. Vszevolodnak, a kijevi fejedelem unokaöccsének elűzése egyúttal a Kijevvel való szakítást is jelentette. Az önállóvá vált novgorodi föld nem került a Rurik-dinasztia egyetlen ágának uralma alá sem. A kijevi, szuzdali és más fejedelmek gyakorta próbálták meg saját jelöltjüket a novgorodi

⁶ PSZRL. T. I. 302. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 23.

⁷ NPL. 23.

⁸ A. V. Kuza: Novgorodszkaja zemlja. In: Drevnyerusszkije knyazsesztva X–XIII vv. M., 1975. 197. (A novgorodi Novij Torg a Volgába ömlő Tverca folyó partján, a szuzdali határ közelében, kereskedelmi szempontból fontos útvonalon helyezkedett el.)

⁹ PSZRL. T. I. 303. NPL. 23.

¹⁰ NPL. 24.

trónra juttatni, de ezek mögött a törekvések mögött sok esetben egyszerűen presztízsszempontok húzódtak meg.

Vszevolod elűzése után a csernyigovi Szvjatoszlav Olgovics lett a novgorodi fejedelem. A kedélyek azonban nem csillapodtak le, mert Szvjatoszlav ellen merényletet követtek el, Vszevolod pedig Pszkovra támaszkodva próbálta meg visszaszerezni elvesztett pozícióját, de 1138 elején meghalt. Az Első Novgorodi Évkönyvben egy rövid megjegyzés olvasható az akkori állapotokról. Eszerint nem volt béke sem a pszkoviakkal, sem a szuzdaliakkal, sem a szmolenszkiekkal, sem a polockiakkal, sem a kijeviekkel.¹¹

A fenti időszakban Jurij Dolgorukij a Msztyiszlavicsok (Nagy Msztyiszlav utódai) szövetségese volt a csernyigovi fejedelmek ellenében. Ez az együtt működés Jurij számára novgorodi politikája első sikerét eredményezte, minthogy Szvjatoszlav Olgovicsot 1138 elején elűzték a városból, s a következő fejedelem éppen az ő fia, Rosztyiszlav Jurjevics lett. A forrásból a pálfordulás okát is megtudhatjuk: Novgorodban nagy volt a drágaság,¹² következésképpen a lakosság egy része éhezett. Ezt a szövetségeseik minden bizonnyal blokád segítségével érték el.¹³ Novgorod ellátásának problémáját leginkább a Szuzdallal kötött szövetség tudta megoldani. Jól ismert tény a szuzdali gabonatermelés jelentősége a kritikus években Novgorod számára. Ebben az összefüggésben érthető, hogy a novgorodi kereskedők, akik érdekeltek voltak a novgorodi-szuzdali kereskedelem bővítésében, aktívan részt vettek az 1136–1138. évi eseményekben. Politikai szempontból pedig a Szuzdallal kötött szövetség kompromisszumot jelentett Csernyigov támogatói és a Msztyiszlavicsok hívei között.¹⁴

1139-ben Kijevben, majd Novgorodban Szuzdal szempontjából meglehetősen kedvezőtlen változások történtek. Meghalt Jaropolk kijevi fejedelem, akit Dolgorukij másik bátyja, Vjaceszlav követett a trónon. A Monomah-ág rangidős képviselőjét azonban a csernyigovi Vszevolod Olgovics szinte a szó szoros értelmében kifüstölte Kijevből, és egészen 1146-ig ellenőrzése alatt tartotta a Kijevi Fejedelemséget.¹⁵ A déli eseményekről értesülve, Jurij hadjáratot akart indítani Vszevolod ellen. Fiának, Rosztyiszlav novgorodi fejedelemnek is a kijelölt gyülekezési helyre kellett volna érkeznie az északnyugati csapatokkal. A novgorodiak azonban megtagadták a támadásban való részvételt, mire Rosztyiszlav elmenekült. A szuzdali fejedelem ilyen körülmények között nem vállalta a Vszevoloddal való összeütközést, és a novgorodi elutasítás miatt bosszúból feldúlta Novij Torgot.¹⁶

Rosztyiszlav Jurjevics távozása után nem volt akadálya annak, hogy ismét Szvjatoszlav Olgovics legyen a novgorodi fejedelem. Azonban második periódusa sem tartott hosszú ideig (1139 vége–1141 ősze). Amikor fivére, a kijevi fejedelem megpróbált beavatkozni a novgorodi ügyekbe, Szvjatoszlav kénytelen volt elmenekülni. Szvjatoszlav menekülése után ismét a szuzdali Rosztyiszlav került a novgorodi trónra.¹⁷ Az északi Lavrentyij-évkönyvből megtudhatjuk, miért fordultak ismét a Rurik-dinasztia szuzdali ágához: Novgorod sehonnán sem kapott gabonát.¹⁸

¹¹ Uo. 24–25.

¹² Uo. 25.

¹³ V. L. Janyin: Novgorodszkije poszadnyiki. M., 1962. 96. (Uő: Novgorodszkije poszadnyiki. Izdanyije 2-je, pererabotannoje i dopolnyonnoje. M., 2003. 139.) L. V. Alekszejev: Szmolenszkaja zemlja v IX–XIII vv. M., 1980. 200.

¹⁴ Janyin, 1962. 96–97. (Janyin, 2003. 139.)

¹⁵ PSZRL. T. II. 302–303, 320–321.

¹⁶ NPL. 25.

¹⁷ Uo. 25–26.

¹⁸ PSZRL. T. I. 309.

Jurij Dolgorukij ezúttal is csak igen rövid ideig tudta befolyása alá vonni a novgorodi ügyeket. Az Első Novgorodi Évkönyv szerint a város lakói (nyilván a Szuzdal-ellenes csoportosuláshoz tartozók) letartóztatták Rosztyiszlav Jurjevicset, és négy hónapra a püspöki palotába zárták. Miután az új fejedelem megérkezett (1142. április 19.), Rosztyiszlávot visszaengedték az apjához.¹⁹ Ha figyelembe vesszük, hogy Dolgorukij fia 1141. november 26-án lett novgorodi fejedelem, és feltételezzük, hogy az új fejedelemnek a városba történő bevonulása után azonnal eltávozhatott, a négy hónapos fogság miatt arra a következtetésre jutunk, hogy Rosztyiszlav ezúttal még egy hónapig sem állt Novgorod élén. 1142 tavaszától 1154 végéig vagy 1155 elejéig a novgorodi fejedelmek a Msztyiszlavicsok közül kerültek ki.²⁰

A szuzdali fejedelem 1142 után sem helyezkedett semleges álláspontra Novgoroddal kapcsolatban, s az évtized második felétől a szuzdali-novgorodi viszony már ellenségessé vált. 1147-ben Jurij elfoglalta Novij Torgot és a Mszta folyó melletti területeket.²¹ 1148-ban Nyifont novgorodi püspök a szuzdali földre utazott a feszült helyzet rendezése érdekében, de nem sikerült békét kötnie Jurijjal. Ekkor már Izjaszlav Msztyiszlavics volt a kijevi fejedelem (1146–1154), aki éppen 1148 őszén állította fiát, Jaroszlávot Novgorod élére.²² Izjaszlav nehezményezte, hogy Jurij Novgorod-ellenes politikát folytat (elveszi az adókat, veszélyezteti az utak biztonságát), s elhatározta, hogy fellép ellene.²³ Izjaszlav még 1148 folyamán megérkezett Novgorodba, ahol Jaroszlav fogadta. A városban lelkesen üdvözölték, s ő fiával együtt olyan intézkedéseket tett, melyek tovább fokozták népszerűségét: lakomát rendezett a novgorodiaknak, majd a következő napon a vecse összehívására került sor. Ezután a novgorodiak, a pszkoviak és a karjalaiak a fejedelemmel együtt vonultak a Jurij Dolgorukij elleni harcba.²⁴

Az 1149. év elejének háborús eseményeit a források egymástól eltérően ismertetik. Az északkeleten készült Lavrentyij-évkönyv csak annyit ismer el, hogy Izjaszlav csapatai Uglecse Poljéig jutottak el,²⁵ a szuzdali veszteségekről nem tesz említést. A déli Ipatyij-évkönyvben viszont részletes leírás található. Eszerint Izjaszlav az északnyugati erőkkel a Medvegycica folyó torkolatához vonult, ahol csapataival fivére, Rosztyiszlav szmolenszki fejedelem csatlakozott hozzá. Onnan vízi úton, a Volgán Ksznyatyinhoz mentek. Miután Jurijjal nem sikerült megegyezni, Izjaszlav és Rosztyiszlav területeket foglalt el a Volga mindkét partján, és Uglecse Poljéhez vonult, majd tovább, a Mologa folyó torkolatához, ahonnan csapatokat küldtek Jaroszlavl városának elfoglalására. Ez utóbbi, úgy tűnik, nem sikerült, viszont sok foglyot ejtettek. A hadjárat időjárás-változás miatt fejeződött be. Rosztyiszlav fejedelem visszatért Szmolenszkbe, Izjaszlav pedig Novgorodba.²⁶ Az Első Novgorodi Évkönyv az Ipatyij-évkönyv adatait azzal egészíti ki, hogy a támadók a Volga mentén hat kisebb erődöt bevettek, és 7000 foglyot ejtettek.²⁷

¹⁹ NPL. 26.

²⁰ Uo. 26–29.

²¹ PSZRL. T. II. 339. A szakirodalomban ellentétes nézet alakult ki az elfoglalt területekkel kapcsolatban. V. A. Kucskin szerint Dolgorukij csaknem három évig meg is tartotta ezeket, míg A. V. Kuza éppen ellentétes módon foglalt állást: *Kucskin*, 79. *Kuza*, 197.

²² NPL. 28.

²³ PSZRL. T. II. 367.

²⁴ NPL. 28. PSZRL. T. II. 369–370.

²⁵ PSZRL. T. I. 320.

²⁶ PSZRL. T. II. 370–372.

²⁷ NPL. 28.

Véleményünk szerint a Lavrentyij-évkönyv egyszerűen elhallgatja az ellenséges koalíció által elért eredményeket, míg a másik két forrás némileg felnagyítja azokat. Furcsa, hogy a harcias Jurij Dolgorukij védelmi lépéseiről vagy ellentámadásáról egyetlen adat sem maradt fenn. A Msztyiszlavicsok által a Szuzdali Fejedelemségre mért csapás nem volt jelentékeny, sőt úgy tűnik, hogy azonnal nem is érte el a célját. A torzsoki és a Mszta melletti területek adóját Jurij csak a következő évben, 1150-ben adta vissza.²⁸

1149 nyarától Dolgorukij hadjáratokat indított Izjaszlav Msztyiszlavics kijevi fejedelem ellen, s így a szuzdali politikában a Novgoroddal kapcsolatos törekvések háttérbe szorultak. Csak az Izjaszlav 1154 novemberében bekövetkezett halála utáni események biztosítottak újabb lehetőséget Jurij számára a novgorodi helyzet befolyásolására. Amikor Izjaszlav meghalt, Novgorod élén öccse, Rosztyiszlav állt. Rosztyiszlav Kijevbe ment, hogy átvegye a bátyja helyét, s maga helyett fiát, Dávidot tette meg fejedelemnek. A novgorodiak azonban hamarosan „utat mutattak” Dávidnak, mert ő nem megegyezés alapján került a terület élére, és Nyifont püspök vezetésével követséget küldtek a szuzdali földre. Dolgorukijjal abban állapodtak meg, hogy az ő fia, Msztyiszlav lesz az új novgorodi fejedelem.²⁹

1155 elején Msztyiszlav már Novgorod élén állt, s az által, hogy apja 1155 tavaszán kijevi fejedelem lett,³⁰ némileg meg is szilárdult a helyzete. A hatalmi csoportosulások közötti belső harc azonban nem szűnt meg. 1157-ben megmozdulás kezdődött Novgorodban, melynek során a szuzdali orientáció hívei alulmaradtak. Msztyiszlávot elűzték a városból. Ezeket az eseményeket az Első Novgorodi Évkönyv és a Lavrentyij-évkönyv is előbb közli, mint Jurij halálhírét.³¹ A sorrend fordítva logikusabbnak tűnik, tehát feltételezhető, hogy Msztyiszlav elűzésére apjának Kijevben bekövetkezett halála adta meg a lehetőséget.

Andrej fejedelemsége: sikerek és kudarcok

A Szuzdali Fejedelemség élén Jurij Dolgorukijt fia, Andrej Bogoljubszkij követte (1157–1174). Andrej Szuzdal helyett az északkeleti Vlagyimir városát választotta székhelyül. Ő is igyekezett hatást gyakorolni a novgorodi ügyekre. Uralkodása időszakában a novgorodi fejedelmi székért közeli rokonai (a Jurjevicsek, vagyis Jurij utódai) versengtek a Msztyiszlavicsokkal (Nagy Msztyiszlav leszármazottaival).

1158 és 1160 között a szmolenszki Szvjatoszlav, Nagy Msztyiszlav unokája állt Novgorod élén. 1160-ban a novgorodiak Andrej fenyegetésének hatására Szvjatoszlávot elfogták, és Ladogába vitték. Ebben a szmolenszkiek ellenségei játszották a főszerepet. A novgorodiak arra kérték Bogoljubszkijt, hogy küldje el valamelyik fiát fejedelemnek, de ő testvérét, Msztyiszlávot akarta elküldeni. Msztyiszlav már volt fejedelem a Volhov partján található városban. Elképzelhető, hogy éppen ezért tiltakoztak a személye ellen a novgorodiak. Végül megegyeztek, s még 1160-ban egy másik Msztyiszlav, Andrej unokaöccse került Novgorod élére.³²

²⁸ PSZRL. T. II. 393.

²⁹ NPL. 29. (Dolgorukij Rosztyiszlav nevű fia, aki korábban kétszer is Novgorod élén állt, már nem jöhetett szóba, mert 1151-ben meghalt: PSZRL. T. II. 418.)

³⁰ NPL. 29.

³¹ Uo. 30. PSZRL. T. I. 348.

³² NPL. 30–31. PSZRL. T. II. 509–511.

Az elűzött Szvjatoszlav apja, Rosztyiszlav azonban ekkor Kijev fejedelme volt, s Andrej kiegyezett vele. Ennek a jele volt, hogy 1161-ben Andrej jóváhagyásával ismét Szvjatoszlav lett a novgorodi fejedelem.³³ 1167-ben, Rosztyiszlav kijevi fejedelem halála után valószínűleg összeesküvés készült Szvjatoszlav ellen, mivel ő Velikije Lukiba menekült, és megüzente, hogy nem akar a novgorodiak fejedelme lenni. Az utóbbiak ezután elűzték őt a településről. Andrej még ekkor sem változtatta meg az álláspontját: továbbra is Szvjatoszlávot támogatta. Szvjatoszlav szuzdali segítséggel felperzselt Novij Torgot, fivéréi ugyanezt tették Velikije Lukival, Andrej pedig – a szmolenszkiekkel és a polockiakkal szövetségben – lezáratta a Novgorodba vezető utakat. A konfliktusból mégis a novgorodiak kerültek ki győztesen: 1168-ban Szvjatoszlav helyett az akkori kijevi fejedelem fiát, Románt állították a novgorodi föld élére.³⁴

1169-ben a távoli északkeleten, a Zavolocsjének vagy Podvinjének nevezett területen összecsapás zajlott a novgorodiak és a vlagyimir-szuzdaliak között: a szintén a térség ellenőrzésére törekvő Novgorod képviselőiben Danyiszlav Lazutyinyics 400 főből álló druzsinával adószedésre indult az Északi-Dvinához. Andrej fejedelem hétezer sereget küldött ellene, de Danyiszlav megfutamította a szuzdaliakat. A meglehetősen elfogultnak tűnő novgorodi forrás szerint a konfliktus következtében 1300 szuzdali katona vesztette életét, míg a novgorodiak közül mindössze 15. A győztesek az általuk ellenőrzött területeken élőktől és a szuzdali szmerdektől is beszédtek az adót.³⁵

1169-ben Andrej Bogoljubzkij látványos formában ismertette el a Rurik-dinasztián belüli rangidősségét: koalíciót szervezett, amely márciusban fia, Msztyiszlav vezetésével elfoglalta Kijevet.³⁶ 1169–1170 telén a vlagyimir-szuzdali fejedelem Novgorod ellen indított hadjáratot. Ott még mindig a Kijevből elűzött Msztyiszlav Izjaszlavics fia, Roman volt a fejedelem. Ráadásul Roman, miután elfoglalta a novgorodi fejedelmi széket, ellenséges magatartást tanúsított: támadást intézett a szuzdali-szmolenszki koalíció ellen.³⁷ Bogoljubzkij viszont ismét részleges ellenőrzést kívánt gyakorolni a novgorodi események fölött. A hadjárat másik oka nyilvánvalóan az Északi-Dvinánál történt, fentebb ismertetett összecsapás volt.

A Novgorod ellen vezetett hadjáratot a források némiképpen eltérő módon ismertetik. Az Első Novgorodi Évkönyv legfontosabb adatai a következők: a szuzdali csapatokat ezúttal is Andrej fia, Msztyiszlav, a szmolenszkieket és toropecieket Roman, valamint Msztyiszlav Rosztyiszlavics vezette. A muromi, rjazanyi és polocki fejedelmek is részt vettek druzsináikkal a hadjáratban. A novgorodiak kitarítottak Roman fejedelem mellett. Miután a két fél közötti tárgyalások nem hoztak eredményt, heves összecsapás kezdődött. Végül 1170. február 25-én a védők Roman vezetésével győzelmet arattak. A támadók közül egyeseket lekaszaboltak, másokat elfogtak, míg az ellenséges hadsereg egy része megfutamodott.³⁸

³³ NPL. 31.

³⁴ Uo. 32–33.

³⁵ Uo. 33. (A szmerdek kifejezés a 12. században a parasztlakos jelölésére szolgált. A szmerdek szabadok és függetlenben lévők is lehettek. Nem valószínű, hogy a zord klímájú északi-északkeleti vidékeken kizárólag földművelésből éltek.)

³⁶ PSZRL. T. I. 354. T. II. 543–545. Kijev 1169. évi elfoglalásához és annak visszhangjához: *Makai János*: 1169 mint az óoroszlav történelem fordulójának éve. In: *Történelmi sorsfordulók*. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.

³⁷ NPL. 33.

³⁸ Uo. 33.

Ezen híradások egyoldalúságát jól ellensúlyozza az Ipatyij- és a Lavrentyij-évkönyv. A kettő közül az Ipatyij-évkönyv ismerteti részletesebben az eseményeket. Megtudhatjuk belőle, hogy a szövetséges csapatok még az ostrom előtt nagy pusztítást végeztek a novgorodi területeken: falvakat foglaltak el és gyűjtöttak fel, a férfiakat lekaszabolták, az asszonyokat, a gyermekeket, az értékesebb tárgyakat és az állatokat magukkal vitték. Ez a forrás a kudarc egyik okát abban jelöli meg, hogy az ellenséges táborban az emberek és a lovak között járvány ütötte fel a fejét, a visszavonulás körülményeit pedig sötét színekkel ecseteli.³⁹ A Nyikon-évkönyv, amellett, hogy sok mesés elemet őriz, több ponton egyértelművé teszi a fenti adatokat. Egyebek mellett tartalmazza azt a tényt, miszerint a győzelmet a védők számára egyik kitörésük hozta meg.⁴⁰

A Novgorod elleni támadás tehát a vlagyimiri fejedelem számára csúfos kudarccal végződött, és jelentős veszteségeket okozott. Azonban a novgorodi területek egy részét érintő súlyos károk miatt a másik félnek sem volt oka az ünneplésre. Elképzelhető, hogy a sikertelen hadjárat után Bogoljubszkij ismét blokád alá vette a novgorodi földet. Az északnyugaton bekövetkezett változásokat a források több változatban ismertetik. Az Első Novgorodi Évkönyv szerint 1170-ben Novgorodban nagy drágaság volt: egy dézsa rozst 4 grivnáért, egy kenyeret 2 nogatáért, egy pud mézet pedig 10 kunáért lehetett vásárolni. Közvetlenül az árak emelkedésének leírása után közli, hogy a novgorodiak tanácskoztak, és „utat mutattak Roman fejedelemnek”, majd békeajánlattal fordultak Andrej Bogoljubszkijhoz. Az új fejedelem, a szmolenszki Rurik 1170 októberében érkezett meg Novgorodba.⁴¹ Az Ipatyij-évkönyv szerint Roman, apjának a volhíniai Vlagyimirban bekövetkezett halála után, druzsinája követelésére távozott, Bogoljubszkij pedig Ruriknak adta Novgorodot.⁴² A Nyikon-évkönyvben egy harmadik, az előző kettőt részben ötvöző variáció található. Eszerint miután a novgorodiak megtudták, hogy Msztyiszlav Izjaszlavics meghalt, Románt elűzték, és Rurikot tették meg fejedelemnek.⁴³

Számunkra az Első Novgorodi Évkönyvben található leírás tűnik a leglogikusabbnak. Még akkor is, ha a krónikás a hírek egy részét csak egymás mellé helyezte, s nem minden esetben nevezte meg a köztük lévő logikai kapcsolatot. Az Ipatyij-évkönyvben található variáció logikailag szintén megállja a helyét, de csak kiegészíti a fenti forrás adatait. A Nyikon-évkönyv híradása önmagában nem fogadható el teljesen, mert a másik két forrás egyértelműen rávilágít Andrej Bogoljubszkijnak a novgorodi trón betöltésében játszott szerepére, ez pedig elhallgatja azt. Pedig a Vlagyimir-Szuzdali fejedelem még a következő években is befolyást gyakorolt a novgorodi ügyekre: amikor (1172-ben) Rurik Rosztyiszlavics délre távozott, a novgorodiak Bogoljubszkijtól kértek, és kaptak új fejedelmet. Ezúttal Andrej fia, Jurij érkezett hozzájuk.⁴⁴ Azonban az apja halálát követő évben, 1175-ben Jurijnak is meg kellett válnia a novgorodi fejedelmi pozíciótól.⁴⁵

³⁹ PSZRL. T. II. 560.

⁴⁰ PSZRL. T. IX. M., 2000. 242–243. (oszlop)

⁴¹ NPL. 33. (A novgorodi grivnát rúd alakúra formált, átlagosan 204 gramm súlyú, veretlen ezüstömbként kell elképzelni. A Kijevi Rusz területén a fenti időszakban 1 grivnának 20 nogata, ill. 25 kuna felelt meg. A nogata a váltópénz szerepét töltötte be, a kuna coboly- vagy hermelinprém volt: *Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 73.)

⁴² PSZRL. T. II. 561–562.

⁴³ PSZRL. T. IX. 246.

⁴⁴ PSZRL. T. I. 365. T. II. 566. NPL. 34.

⁴⁵ NPL. 34.

Feszültségek a Rosztyiszlavicsok miatt

1174-ben Andrej Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelem összeesküvés áldozata lett.⁴⁶ Meggyilkolása után heves küzdelem zajlott a hagyatékáért. A főszerepet öccsei (Mihalko és Vszevolod) és unokaöccsei (a szuzdali Rosztyiszlavicsok: Msztyiszlav és Jaropolk) játszották.⁴⁷ Egy évig a Rosztyiszlavicsok álltak a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség élén, 1175 nyarán azonban Mihalko szerezte meg a hatalmat. A vesztesek közül Msztyiszlav Rosztyiszlavics Novgorodba menekült, s a novgorodiak fejedelmüké tették.⁴⁸ 1176-ban, Mihalko halála után Msztyiszlav elhagyta Novgorodot, s a rosztoviak támogatásával ismét a vlagyimir-szuzdali földön harcolt, ám ezúttal Vszevolodtól szenvedett vereséget. Kudarca után Msztyiszlav ismét Novgorodba menekült, de most nem fogadták be. Útjának következő állomása Rjazany volt. Ott sógorát, Gleb fejedelmet rávette egy újabb támadás indítására. A külső beavatkozástól sem mentes vlagyimir-szuzdali belviszály csak 1177-ben fejeződött be. Az ellenséges tábor mindegyik vezetője Vszevolod foglya lett. A vlagyimiriak követelésére Msztyiszlav és Jaropolk Rosztyiszlavicsot megvakították, majd szabadon engedték.⁴⁹ A későbbi események alapján úgy tűnik, hogy Vszevolod két unokaöccsén csak jelképesen hajtották végre a kegyetlen ítéletet.

1176-ban a novgorodiak Vszevolod unokaöccsét, Jaroszlav Msztyiszlavicsot fogadták el fejedelmüknek.⁵⁰ 1177–1178 telén azonban a látását csodálatos módon visszanyerő Msztyiszlav és Jaropolk újból Novgorodba ment. Ekkor az idősebb testvért a novgorodiak ismét fejedelmüké tették, a fiatalabbat Novij Torg (Torzsok), Jaroszlávot pedig Volok Lamszkij élére állították.⁵¹ Ez azt jelentette, hogy a novgorodiak leváltották Vszevolod pártfogoltját, s az ellenségét ültették a helyére. Ráadásul az eltávolított Jaroszlav átállt: elfogadta Novgorod egyik központjának irányítását, azaz függő helyzetű fejedelemből lényegében helytartó lett.

Msztyiszlav azonban hamarosan, 1178 áprilisában meghalt, s a híres Szent Szófia-székesegyházban temették el. Msztyiszlav halála után Jaropolkot választották novgorodi fejedelemmé. Ekkor azonban Vszevolod utasítást adott, hogy a vlagyimir-szuzdali földön fogják el a novgorodi kereskedőket. A kereskedelem akadályozása erős fegyvernek bizonyult, és a novgorodiak kénytelenek voltak leváltani Jaropolkot.⁵² A vlagyimiri fejedelem nem érte be ennyivel, és a Novgorod fennhatósága alá tartozó Novij Torghoz vonult. Először várta az ott lakók által ígért váltságot, de a druzsinája zsákmányt akart szerezni, és elfoglalta a települést. A támadók ezúttal is elkövezték a szokásos szörnyűségeket (a lakosságot fogságba vetették, a „várost” kirabolták és felgyújtották).⁵³ Ezután a Volok Lamszkijjal való leszámolás következett, amelyhez a Vszevolod druzsinájának egy része is elegendőnek bizonyult. A vlagyimiriak a települést felgyújtották, a gabonakészleteket

⁴⁶ PSZRL. T. I. 367–371. T. II. 580–595. NPL. 34.

⁴⁷ Az 1174–1177-es belviszályhoz: *Makai János*: Zűrzavar Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: *Történelemszék* a katedrán. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.

⁴⁸ NPL. 34.

⁴⁹ PSZRL. T. I. 379–386. T. II. 605–606. NPL. 35.

⁵⁰ NPL. 224. Az Első Novgorodi Évkönyv régebbi szövegváltozatában Vszevolod és Jaroszlav rokonsági kapcsolata tévesen szerepel: Uo. 35.

⁵¹ Uo. 35, 225.

⁵² NPL. 35–36.

⁵³ NPL. 36, 225. PSZRL. T. I. 386. (A második forrás, a Lavrentyij-évkönyv a Novij Torg elleni támadást nem hozza összefüggésbe Jaropolkkal, hanem azzal indokolja, hogy a novgorodiak nem tartottak be egy Vszevoloddal kötött megállapodást.)

megsemmisítették. A lakosság elmenekült, Jaroszlav Msztyiszlavics pedig, aki talán még egy évig sem irányította Volok Lamszkijt, nagybátyja foglya lett.⁵⁴

Ezekben az években gyakran cserélődtek a novgorodi fejedelmek. 1180 nyarán Szvjatoszlav Vszevolodovics kijevi fejedelem fia, Vlagyimir került Novgorod élére. A változást egy Vlagyimir-Szuzdal elleni támadás követte 1180–1181 telén. Szvjatoszlav délről csernyigovi és kun harcosokkal, fia pedig északnyugatról novgorodi katonákkal érkezett. A csapatok a Tverca folyó volgai torkolatánál egyesültek, és felperzselték a Volga mentén elhelyezkedő város-erődöket. 40 versztányira megközelítették Perejaszlavl városát, és elérték a Vlenát. A folyó túlsó partján azonban felvonult Vszevolod fejedelem druzsinája. Az összecsapást az egyik fél sem erőltette, és kétheti farkasszem-nézés után a támadók visszafordultak.⁵⁵

1180-ban vagy 1181-ben a novgorodiak a korábban kudarcot kudarokra halmozó Jaropolk Rosztyiszlavicsot ismét Novij Torg élére állították. Ráadásul Jaropolk a Volgánál ellenséges magatartást tanúsított a vlagyimiri fejedelem „embereivel” szemben. Vszevolod válasza ezúttal sem maradt el: 1181-ben nagy erőket vonultatott fel. Saját csapatain kívül muromi és rjazanyi katonák is vele tartottak. Novij Torg blokádja négy-öt hétig húzódott. Mivel a lakosokat éhség kínozta, és a fejedelmük is megsebesült, megadták magukat. A győztesek a települést felgyújtották, lakóit pedig Vlagyimirba hurcolták, bár később visszaengedték őket. Vszevolod az elfogott Jaropolkot is magával vitte, s az utóbbinak a politikai pályafutása ezzel le is zárult. 1181–1182 telén Vlagyimir Szvjatoszlavics novgorodi fejedelemsége is véget ért. Miután „utat mutattak” neki, visszatért apjához, a kijevi fejedelemhez. A novgorodiak ezúttal Vszevolodhoz fordultak, aki a sógorát küldte hozzájuk.⁵⁶

Vszevolod sógora Novgorod élén

Vszevolod sógorát Jaroszlav Vlagyimirovicsnak hívták. Jaroszlav nagyapja a híres Nagy Msztyiszlav volt.⁵⁷ Azonban apja, Vlagyimir már nem játszott jelentős szerepet a Kijevi Rusz történetében. Nagy Msztyiszlav fiaként 1167-ben ugyan megpróbálkozott a kijevi trón megszerzésével, de ahhoz a nemzetségi rangsorrendben elfoglalt helye önmagában nem bizonyult elegendőnek.⁵⁸ Jaroszlávnak még ennyire sem tellett: ő egy Vszevolodtól függő fejedelem, a vlagyimir-szuzdali befolyás megtestesítője volt Novgorod élén. Bár Vszevolodnak apai ágon is rokona volt, szuzdali státuszát felesége révén nyerte el. Feltételezhető, hogy a vlagyimiri fejedelem feleségének, Marijának legalább két testvére volt. Jaroszlav az egyiküket feleségül vette, s így lett Vszevolod sógora.⁵⁹

⁵⁴ PSZRL. T. I. 387.

⁵⁵ NPL. 36. PSZRL. T. I. 388. (Az évkönyvben Vlenának nevezett folyó a Velja, a Dubna bal oldali mellékfolyója. Következésképpen Szvjatoszlav a Dubna folyót felhasználva vonult be a szuzdali földre. A Volgán, a Tverca torkolatától a Dubna torkolatáig, három város helyezkedett el: Tver, Sosa és Dubna. Ezeket gyűjtotta fel Szvjatoszlav és Vlagyimir, miközben Perejaszlavl felé haladt: *Kucskin*, 90–91.)

⁵⁶ NPL. 36–37. PSZRL. T. I. 388.

⁵⁷ NPL. 37.

⁵⁸ PSZRL. T. I. 353. T. II. 535–537.

⁵⁹ M. V. Scsepkina szerint a házasságkötésre 1180-ban került sor, Jaroszlav feleségét pedig Jaszinjának hívták: *M. V. Scsepkina: O proiszhozhgyenyii Uszpenszkovo szbornyika*. In: *Drevnyerusszkoje iszkusstvo. Rukopisznaja knyiga*. Pedkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 71–73. Mivel a szerző nem jelölte meg forrásait, az 1180-as évszám nem ellenőrizhető. A feleség neve viszont cáfolható, Jaszinját ugyanis Szvjatoszlav kijevi fejedelem fia, Msztyiszlav vette nőül: PSZRL. T. II. 625.

Jaroszlav először 1182–1184 között töltötte be a novgorodi fejedelmi tisztséget. Az Első Novgorodi Évkönyv alapján úgy tűnik, hogy Vszevolod hívta őt el a városból. A forrás szerint a novgorodiak elégedetlenek voltak vele, mert Jaroszlav sok kárt okozott a novgorodi volosztyban,⁶⁰ azonban a szövegből nem derül ki, hogy konkrétan mi történt. Az óorosz pakosztj (пакость) szónak a káron kívül még sok jelentése van: rossz, baj, gonoszság, fosztogatás, csalás stb. Bármilyen történt is, az egy kissé meglepi a kérdéskör kutatóját. Ha Novgorodban a fejedelem vétséget követett el, biztos számíthatott az elűzésre. Kérdés, hogy ilyen körülmények között milyen sérelmet okozhatott Jaroszlav fejedelem.

1184-ben a novgorodiak Msztyiszlav Davidovicsot, a szmolenszki fejedelem fiát hívták meg a trónra. Az erőviszonyok azonban már 1186-ban kezdtek megváltozni: ekkor Zavid (Nyerevinyics) poszadnyikot, a szmolenszki orientáció hívét leváltották, legalább is erre enged következtetni az, hogy az előbbi Szmolenszkbe ment, a tisztséget pedig a Szuzdal-barát Mihalko (Sztepanovics) kapta. 1186–1187 telén újabb esemény jelezte a szmolenszki irányzat gyengülését: Novgorodban a korábban eltávozott Zavid testvérét és egy társát meggyilkolták, a Volhov hídjáról a folyóba hajították.⁶¹ 1187-ben a novgorodi forrás szerint valakik szétzavartak egyes (pecserszkijnek és jugorszkijnek nevezett) személyeket Pecsorában, másokat pedig Zavolocsjében.⁶² Néhány sorral lejjebb az olvasható, hogy a novgorodiak elűzték fejedelmüket, Msztyiszlávot, majd Vszevolodtól a sógorát kérték helyette, s Jaroszlav még novemberben megérkezett.⁶³ Az utóbbi hírt az északkeleti forrás is megerősíti.⁶⁴ V. A. Kucskin az alábbi értelmezést adta a fenti eseményeknek: Vszevolod emberei kergették el a novgorodi adószedőket. A novgorodiak kérését a vlagyimiri fejedelemmel való megbékélési szándék diktálta, mivel az utóbbi akadályozta az adó beszédését Zavolocsjéből, Pecsorából és Jugrából.⁶⁵ Úgy tűnik, hogy a váltás a Szuzdalt támogató politikai csoportosulás és Vszevolod lépéseinek következménye volt.

Jaroszlav ezúttal 9 évig (1187–1196), tehát szokatlanul hosszú ideig ült a fejedelmi székben. Az Első Novgorodi Évkönyv beszámol a vele kapcsolatos eseményekről: több gyermeke született, szövetkezett a polockiakkal, hadjáratot vezetett a csudok ellen, Pszkovban járt, közreműködött az új főpap, Marturij megválasztásában és Vszevolod érdekeinek megfelelően kétszer is kivette a részét a novgorodi erők Csernyigov elleni mozgósításából.⁶⁶ A viharfelhők azonban 1195 végén vagy 1196 elején ismét gyülekezni kezdtek: a novgorodiak Miroška, az akkori poszadnyik vezetésével küldöttséget menesztettek Vszevolodhoz, és egyik fiát kérték fejedelmüknek, mivel Jaroszlávval elégedetlenek voltak. A vlagyimiri fejedelmet a Csernyigov elleni hadi előkészületek foglalkoztatták. Nem tett eleget a kérésnek, sőt a követeket sem engedte vissza Novgorodba. Később egy részük visszatérhetett, de néhányan fogságban maradtak. Végül a konfliktus a szokásos módon

⁶⁰ NPL. 37.

⁶¹ Uo. 37–38.

⁶² Uo. 38.

⁶³ Uo. 38–39.

⁶⁴ PSZRL. T. I. 406.

⁶⁵ *Kucskin*, 90. Zavolocsje – mint már említettük – a Vlagyimir-suzdali Fejedelemség északi határvidékén, az Északi-Dvinánál helyezkedett el. Pecsora alatt a Pecsora folyó vidékét kell értenünk. Az Urál északnyugati előterében az óorosz időszakban ugorok éltek, ezért ezt a területet Jugrának nevezték.

⁶⁶ NPL. 39–43. Az óorosz évkönyvek csugynak, azaz csudoknak nevezték a Baltikumban és annak közelében élő finnugor népeket, elsősorban az észteket. Korábbi kutatásokra hivatkozva Ja. Ny. Scsapov úgy vélekedett, hogy a 12. század második felében és a 13. század első negyedében csak egyes novgorodi püspökök rendelkeztek érseki titulussal, s Marturij (Marturij) fennmaradt pecsétjein is csak püspöki cím található. *Ja. Ny. Scsapov: Goszudarsztvo i cerkov Drevnyej Ruszi X–XIII vv. M., 1989. 65.*

oldódott meg: 1196 novemberében elűzték Jaroszlávot.⁶⁷ A forrás szerint a novgorodiak a radikális lépés előtt a fejedelmválasztás szabadságát hangoztatták, az elűzésről szóló döntést pedig (a «съдумавъше новгородъце» kifejezésből ítélve) a vecse hozta.⁶⁸ Érdemes megjegyezni, hogy Miroška olyan bojárcsoportot vezetett, amely ellenséges viszonyban volt a Vszevolodot támogató Mihalko által képviselt irányzattal.

Az elűzött fejedelem azonban nem utazott nagyon távolra, mivel Vszevolod Novij Torg (Torzsok) élére állította.⁶⁹ Ezután Jaroszlav adót szedett a környező területeken.⁷⁰ Az adott helyzet kétféleképpen értelmezhető: 1. Vszevolod megszállta a novgorodi fennhatóság alá tartozó Novij Torg-i volosztyot, pátfogoltja pedig igyekezett minél több kellemetlenséget okozni Novgorodnak. 2. V. A. Kucskin szerint a 12. század 80–90-es éveire Torzsokot két részre osztották, egy szuzdalira és egy novgorodira.⁷¹ E szerint az elképzelés szerint tehát Vszevolod a Vlagyimir-suzdali Fejedelemség egyik volosztyának élére állította Jaroszlávot.

Vszevolod nem érte be a Jaroszlav által Novgorodnak okozott kárral, hanem tovább fokozta a szomszédos területre gyakorolt nyomást: emberei Zavolocsjében és „az egész földjén”, vagyis a Vlagyimir-suzdali Fejedelemségben elfogták a novgorodiakat. (Az előbbiek adószedők, az utóbbiak kereskedők lehettek.) A novgorodiak végül elűzték soros (ezúttal csernyigovi) fejedelmüket, és hajlandóak voltak Jaroszlávot visszahívni. Vszevolod Jaroszlávot Vlagyimir városába hívta Novij Torgból. A novgorodi előkelőkből álló küldöttségnek így meglehetősen messzire kellett utaznia a régi-új fejedelemért. Jaroszlav valószínűleg 1197 végén érkezett ismét Novgorodba. Ezt követően már nem volt akadályja annak, hogy a foglyok hazatérjenek. Nagy volt az öröm a városban, amikor mindenki épségben megérkezett. Köztük volt Miroška poszadnyik is, aki a krónikás megjegyzése szerint két évet ült Novgorodért.⁷²

Jaroszlav ezúttal rövidebb időt töltött a novgorodi fejedelmi székben. Távozásának körülményeit a források eltérő módon ismertetik. Az Első Novgorodi Évkönyv, amelynek szövege az 1196. évnél kiemeli a szabad fejedelmválasztás jogát, azt tartalmazza, hogy 1199-ben Vszevolod elhívta Jaroszlávot Novgorodból, a vladikát (a főpapot, vagyis Marturijt), Miroška poszadnyikot és az előkelőket pedig megkérte, menjenek el a fiáért. Marturij útközben meghalt, a többiek azonban Miroška vezetésével megérkeztek a szuzdali földre. Vszevolod nagy tisztelettel fogadta a novgorodiakat, és „nekik adta” fiát, Szvjatoszlávot.⁷³

Az északkeleti Lavrentyij-évkönyv szerint⁷⁴ a novgorodiak küldöttsége kérte Vszevolodot, hogy küldje el a fiát fejedelemnek, vagyis hívja vissza Jaroszlávot. Vszevolod tanácskozott a druzsinájával, majd Szvjatoszlávot „adta” a novgorodiaknak. Az

⁶⁷ NPL. 42–43.

⁶⁸ Uo. 43.

⁶⁹ PSZRL. T. I. 414.

⁷⁰ NPL. 43.

⁷¹ Kucskin, 91.

⁷² NPL. 43.

⁷³ Uo. 44. Az évkönyv szövegében először Miroška, másodjára Mihalko szerepel poszadnyikként. Ez elírás lehet. V. L. Janyin szerint is Miroška ment Vszevolodhoz a novgorodi követséggel: *V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete. Gondolat, Bp. – Kárpáti, Uzsgorod, 1980. 279. V. Ny. Tatyiscsevnél fennmaradt egy adat (V. Ny. Tatyiscsev: Isztorija Rosszjizskaja. T. III. M., 1964. 166.), amely úgy is értelmezhető, hogy amikor Szvjatoszlav került Novgorod élére, Vszevolod azt követelte, hogy a jövőben csak az ő fiai üljenek az ottani trónra: M. V. Szedova: Szuzdal v X–XV vekah. M., 1997. 104.*

⁷⁴ A Lavrentyij-évkönyv adatai az 1199-es év eseményeiről: PSZRL. T. I. 415–416.

utóbbi négy bátyja is elkíserte (talán csak a szuzdali főváros határáig), és nagy volt az öröm Vlagyimir városában. Ha jól értelmeztük az évkönyv szövegét, Vszevolod megállapodást kötött a novgorodi követekkel. Egy ilyen lépés beleillik a két szomszédos terület közti viszony logikájába. A krónikás szerint a novgorodiak Vszevolod Jurjevics nagyfejedelem úrnak szólították Vszevolodot. Ez a megszólítás egyrészt meglehetősen alázatosnak tűnik az öntörvényű Novgorod képviselői részéről, másrészt az északkeleti forrás ugyan használja a nagyfejedelemi titulust, a novgorodi viszont nem. Megkérdőjelezhető, hogy a novgorodi előkelők így emlegették vagy szólították volna meg Vszevolodot. A vlagyimiri évkönyvíró igazi túlzása azonban az a novgorodiak szájába adott gondolat, mely szerint Novgorod a vlagyimiri fejedelem otcsinája és gyegyinjája. A két kifejezést ez esetben apai és nagyapai örökségként értelmezhetjük. Vszevolod nagyapja, Vlagyimir Monomah ugyan már kijevi nagyfejedelemsége (1113–1125) előtt ellenőrzése alatt tartotta Novgorodot, azonban a voloszty helyzete akkor is speciális volt. Vszevolod apja, Jurij Dolgorukij pedig soha nem állt Novgorod élén, bár időnként el tudta fogadtatni saját jelöltjeit fejedelemnek.

Vszevolod fiai Novgorod élén

Szvjatoszlav, aki megérkezésekor még nem töltötte be ötödik életévét,⁷⁵ először 1200 és 1205 között állt Novgorod élén.⁷⁶ Fejedelemsége szimbolikus volt, amennyiben Novgorodban a fejedelmi hatalmat ténylegesen Vszevolod Svjatoszlávot elkísérő bojárjai és a fejedelmi udvar gyakorolta.⁷⁷ Ebből az ötéves időszakból a téma szempontjából két esemény érdemel említést. Az egyik az egyházzal kapcsolatos: az 1199-ben elhalálozott Marturij vladika utóda még ugyanabban az évben a helyébe lépett, és személyének kiválasztását a novgorodi, tehát a helyi forrás a vlagyimiri fejedelemnek tulajdonítja.⁷⁸ Mitrofan beiktatására csak 1201-ben került sor, s a metropolita által Kijevben tartott szertartáson – ismételten rendhagyó módon – a novgorodi muzsok mellett Vszevolod muzsai is jelen voltak. Úgy tűnik, a küldöttség némileg elidőzött Kijevben, mivel a beiktatásra július 3-án került sor, a Novgorodba való megérkezésre viszont csak szeptember 14-én.⁷⁹

1205-ben Vszevolod elhívta Svjatoszlávot Novgorodból, és legidősebb fiát, Konsztantyint küldte helyette. Azzal indokolta döntését, hogy ellenséges támadás fenyeget, Svjatoszlav azonban még kiskorú. A novgorodi forrásban nem találunk kommentárt a trónváltáshoz, a következő híre azonban az, hogy ugyanakkor (a Szuzdal-barát) Mihalkótól elvették a poszadnyik tisztséget, és Miroska fiának, Dmitrnek adták. Konsztantyin megérkezésének a krónikás mindössze egy mondatot szentelt. Azzal viszont mintha azt a látszatot szerette volna kelteni, hogy az új fejedelem személyéről Novgorod döntött: „és örült az egész város saját akaratának (akarata megvalósulásának – M. J.)”⁸⁰

⁷⁵ Svjatoszlav életkorához: *Makai János*: Vszevolod fejedelem „nagy fészke”. In: *Acta Academiae Agriensis. Nova Series. Tom. XXXIX. Sectio Historiae. Eger, 2012.* 145.

⁷⁶ NPL. 45, 50.

⁷⁷ *M. B. Szverdlov*: *Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2003.* 630.

⁷⁸ NPL. 44. Ny. Ny. Voronyin szerint Mitrofan kinevezésével Vszevolod hallatlan módon megsértette a novgorodi szokásokat: *Ny. Ny. Voronyin: Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961.* 351.

⁷⁹ NPL. 45. A muzs szó nem közrendű férfit, előkelőt, bojárt is jelenthet. Marturij pecsétjeihez hasonlóan Mitrofan fennmaradt pecsétjein is csak püspöki titulus olvasható: *Scsapov*, 65.

⁸⁰ Az 1205. év eseményei a novgorodi forrásban: NPL. 49–50.

Az északkeleti forrás sokkal több teret szentelt az 1205. évi eseményeknek, bár a két és fél hasábot kitevő híradás nagyobb része bibliai citátumokból áll. Többek között az olvasható benne, hogy indulása előtt apja egy beszédet intézett Konsztantyinhoz, melynek lényege az alábbiakban foglalható össze: nemcsak Istentől kapott rangidőséget fivérei között és az egész orosz földön, hanem Vszevolod is neki adja a szeniori pozíciót. A szövegből az következik, hogy Nagy Novgorod fejedelmi tisztsége jelenti a rangidőséget az egész Kijevi Ruszban.⁸¹ Ez utóbbi természetesen nem több mint évkönyvírói túlzás. Az viszont teljességgel hihető, hogy Konsztantyint, aki valóban szenior volt fivérei között, indulásakor mások mellett három öccse, apja összes bojárja és valamennyi vlagyimiri kereskedő elkísérte a Sedaska folyóig.⁸² Figyelemre méltó, hogy az északkeleti forrás részletesebben ismerteti az új fejedelem Novgorodba való megérkezését és beiktatását, mint a helyi. Ráadásul ezeknek az információknak a jó része mentes a túlzásoktól. A Lavrentyij-évkönyv szerint Konsztantyint 1205. március 20-án Novgorodban Mitrofan püspök vezetésével nagy tömeg fogadta. A híres Szófia-székesegyházban trónra ültették, meghajoltak előtte, és tisztelettel megcsókolták. Onnan Konsztantyin a fejedelmi palotába ment, ahol megvendégelte a muzsokat. Azonban még ez – a minden bizonnyal a Konsztantyinnal rokonszenvező rosztovi évkönyvírás hagyatékát képező – híradás is utal arra, hogy Vszevolod fiának is szerződésekhöz kellett igazodnia Novgorodban.⁸³

1207-ben több olyan esemény is történt, amely jelentőséggel bírt a szuzdalinovgorodi kapcsolatok szempontjából. Egyrészt Vszevolod megbízottat küldött Novgorodba, akinek utasítására a Bölcs Jaroszlav emlékét őrző Jaroszlav-udvarban márciusban kivégezték Oleksza Szobiszlavicsot. Az utóbbi nyilván a Szuzdal-ellenes tábor egyik hangadója volt, s elképzelhető, hogy konkrét vétséget nem is követett el. Legalább is a novgorodi évkönyvíró szerint nem volt bűnös.⁸⁴ A következő esemény a novgorodiak részvétele volt a Rjazany elleni háborúban. Ez azért meglepő, mert az előbbieket korábban inkább a szuzdali fejedelmek ellen harcoltak, semmint az érdekeiért. Most azok ellen a rjazanyi fejedelmek ellen nyújtottak segítséget, akik általában arra kényszerültek, hogy segédcapatoikat bocsássanak Vszevolod, ill. elődei rendelkezésére. 1207-ben Konsztantyin Vszevolod kérésére nemcsak novgorodi, hanem pszkovi, ladogai és Novij Torg-i katonákat gyűjtött össze, majd Moszkvába vonult. Induláskor még úgy tűnt, hogy Csernyigov ellen fognak háborúzni, az Oka folyónál azonban a vlagyimiri fejedelem áruháza hivatkozva fogságba vetette a rjazanyi fejedelmek jó részét, majd megmaradt szövetségeseivel, köztük a novgorodiakkal a Rjazanyi Fejedelemséghez tartozó Pronszk ellen vonult. Vszevolod őriztette a kapukat, hogy a szomszédos pronszkiak ne jöhessenek ki vízért. Még azt is tudjuk, hogy a novgorodiakat Konsztantyin parancsnoksága alatt egy magaslaton elhelyezkedő kapuhoz állította.⁸⁵ Miután a település megadta magát, Vszevolod gazdagon megjutalmazta a novgorodiakat, megerősítette korábbi kiváltságait, és hazaengedte őket. A Pronszknál súlyosan megsebesült Dmitr poszadnyikot és másokat azonban magával vitte Vlagyimir-

⁸¹ M. B. Szverdlov szerint ezekben a szavakban az tükröződött, hogy a Kijevért folytatott harcot, a Novgorodért vívott harc váltotta fel: *Szverdlov*, 632.

⁸² A Konsztantyin búcsúztatásával kapcsolatos adatok: PSZRL. T. I. 422.

⁸³ Uo. T. I. 423.

⁸⁴ NPL. 50.

⁸⁵ PSZRL. T. I. 430–432.

ba.⁸⁶ Az utóbbiak nyilván a Szuzdal-ellenes táborhoz tartoztak. Konsztantyin sem tért vissza Novgorod élére, mivel apjától Vlagyimir-Szuzdalban kapott újabb feladatokat.⁸⁷

Mielőtt Vszevolod útnak indította a sikeres katonai vállalkozásban segítséget nyújtó novgorodiakat, ezt mondta nekik: „Aki jó hozzátok, azt szeressétek, a gonoszokat pedig végezzétek ki!” («кто вы добръ, того любите, а злыхъ казните»)⁸⁸ Nehéz szabadulni attól a gondolattól, hogy a szuzdali fejedelem felhívása jeladás lehetett az 1207. évi radikális eseményekre.⁸⁹ Miután a hadjárat résztvevői hazatértek, vecsét hívtak össze Dmitr poszadnyik és rokonai, ill. hívei ellen, s az alábbiakkal vádolták meg őket: a novgorodiakra ezüst,⁹⁰ a volosztyokban élőkre baromfi⁹¹ beszolgáltatását rótták ki, a kereskedőket bírságokkal terhelték, szállítási kötelezettséget rendeltek el,⁹² és ezen kívül is voltak követeléseik. Úgy tűnik, vétkesnek találták őket, mert Miroska és Dmitr udvarházát felgyújtottak, a többiekét kirabolták. Nemcsak javaikat, értékeiket tulajdonították el, hanem falvaikat és szolgálóikat is eladták, a zsákmányt pedig szétosztották: három grivna jutott fejenként. Pontosan nem is lehetett tudni, ki mit szerzett még magának, azt viszont igen, hogy sokan meggazdagodtak.

A fenti lezárolásnak voltak utóregzései is. Amikor Dmitr poszadnyik holttestét Vlagyimirből hazahozták, hogy az egyik kolostorban örök nyugalomra helyezték, az emberek egy része a Volhov hidjáról a vízbe akarta dobni. Erre csak azért nem került sor, mert Mitrofan vladika közbeavatkozott. A Vszevolod által küldött régi-új fejedelem, Szvjatoszlav 1208 elején érkezett Novgorodba. A novgorodiak ekkor Tvergyiszlav Mihalkovics személyében új (Szuzdal-barát) poszadnyikot választottak,⁹³ elődje, Dmitr sok feljegyzést tartalmazó tábláit⁹⁴ pedig átadták Szvjatoszlávnak. Továbbá Dmitr két fiát és két további novgorodit nemkívánatosnak nyilvánítottak,⁹⁵ s őket a fejedelem Vlagyimirba küldte fogságba.⁹⁶

Az 1207. évi eseményeknek sokféle interpretációja létezik. A marxista megközelítést jól szemlélteti pl. A. L. Mongajt álláspontja. Ő antifeudális felkelésről írt, és arról hogy a 12–13. század fordulóján az osztályharc kiéleződése a novgorodi kormányzatot a vlagyimiri nagyfejedelemmel való megegyezés keresésére kényszerítette, az utóbbi pedig saját céljai érdekében használta ki az osztályellentéteket.⁹⁷ Hasonlóan értékelte a helyzetet Ny. Ny.

⁸⁶ NPL. 50–51.

⁸⁷ PSZRL. T. I. 434.

⁸⁸ NPL. 50.

⁸⁹ Az 1207. évi novgorodi megmozdulások: Uo. 51, 248.

⁹⁰ Dmitr poszadnyik és köre feltehetően ezüstgrivnában követelt adót vagy illetéket.

⁹¹ A forrásban szereplő «куры» szó az óorosz nyelvben elsősorban kakasokat jelent: *I. I. Szreznyevszkij: Matyeriali dlja szlovarja drevnye-russzkavo jazika. T. I. SzPb., 1893. 1379. (oszlop). A. Preobrazsenszkij: Etyimologiceszkij szlovar russzkovo jazika. T. I. M., 1910–1914. 419. A szövegkörnyezet alapján logikusabb lenne a «куны» szó használata, de A. L. Mongajt hiába interpretálta így, az Első Novgorodi Évkönyv egyik szövegváltozatában sem ez áll: *A. L. Mongajt: Novgorodszkaja feodalnaja reszpublika. In: Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh casztyah. Otv. red. B. D. Grekov. Caszty I. (IX–XIII v.). Drevnyaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. M. 1953. 353.**

⁹² Néhány évvel korábban a novgorodi földön lóvész pusztított: NPL. 45–46. A parasztnak a szállítási kötelezettség elleni fellépését A. L. Mongajt ezzel hozta összefüggésbe: *Mongajt*, 353.

⁹³ Tvergyiszlav a korábban már említett, Szuzdal-barát Mihalko Sztjepanovics poszadnyik fia volt.

⁹⁴ Ezeken adózással kapcsolatos feljegyzések lehettek: *Mongajt*, 354.

⁹⁵ V. L. Janyin az említett két személyt szintén Dmitr hozzátartozójának tartja, valamint úgy véli, hogy a szövegkörnyezet alapján Dmitr Miroskinyics hatalomtól való megfosztásának egyik fő kezdeményezője Vszevolod volt: *V. L. Janyin: Novgorodszkije poszadnyiki. M., 1962. 119. (Janyin, 2003. 164.)*

⁹⁶ Az utóregzések: NPL. 51, 248–249.

⁹⁷ *Mongajt*, 353.

Voronyin is: a novgorodi városi lakosság és a volosztyok parasztsága kegyetlenül szenvedett a bojárok kizsákmányolásától és a politikai torzsalkodástól, s Vszevolod ügyesen használta ki ezt.⁹⁸

V. L. Janyin utalt arra, hogy az 1207. évi felkelés nem egyszer keltette fel a kutatók figyelmét, remek anyagot biztosítva ahhoz, hogy képet lehessen alkotni a 13. század eleji novgorodi osztályellentétek élességéről, azonban a felkelést nem minden aspektusból tanulmányozták kellő mértékben. Dmitr szerepével kapcsolatban pl. az alábbiakat állapította meg: Dmitr Miroskinyics hatalomra kerülése akkor történt, amikor felerősödött az egész bojár tábornak a fejedelemmel folytatott harca. Miroska (az apa) népszerűsége, a poszadnyikhatalom tekintélyének megerősödése Dmitr poszadnyikságának kezdetétől a családi oligarchia tényleges létrejöttéhez vezetett. Az utóbbi olyan intézkedéseket vezetett be, amelyek súlyos teherként nehezdedek Novgorod egész lakosságának vállára, és gazdaggá tették a Miroskinyicsek családját. Dmitr korlátlan autokrácia elérésére törekedett, s közben nem az osztály- és politikai erők tényleges csoportosulásaira támaszkodott, hanem saját tisztségének illuzórikus tekintélyére. Ezért a konszolidáció sikerei Dmitr alatt a konszolidáció szétrombolásához vezettek.⁹⁹

I. Ja. Frojanov elsősorban a vecsére koncentrált. Úgy vélekedett, hogy az évkönyvben felsorolt visszaélések alapján Dmitr Miroskinyics törvénysértéseitől a kereskedők szenvedtek, ill. a városi és a voloszty-beli népesség széles köre, s ők minden valószínűség szerint maguk mellé állították a vecsét. Továbbá azt állapította meg, hogy az elrabolt javak eladásából kapott „pénz” egyenlősítő elosztása a lehető legjobban bizonyítja a hűrt túlfeszítő vezetőket megbüntető vecsegyűlés demokratizmusát. Frojanov koncepciója szerint az évkönyvnek az eseményeket ismertető elbeszélése lehetővé teszi, hogy a vecsének a belső irányítás kérdéseiben és a politikai bíráskodásban való aktív szerepére következtessünk.¹⁰⁰

P. V. Lukin az 1207-es eseményeket két aspektusból is vizsgálta. Egyrészt a szovjet korszak neves történészének V. T. Pasutónak arra a megállapítására reagált, miszerint a fenti év vecséje a novgorodiak arisztokratikus csoportosulásának, a Miroskinyicsek ellenégeinek és Vszevolod híveinek a gyűlése volt.¹⁰¹ Lukin így reagált: természetesen minden megmozdulásnak vannak vezetői, de nem csak ők vesznek részt benne. Az évkönyv szövegéből egyértelműen következik, hogy a vecsén és az azt követő eseményekben nemcsak „arisztokraták”, hanem a városiak szélesebb körei vettek részt.¹⁰² Másrészt bírálta azokat a történészeket, akik az 1207. évi eseményeket helytelenül 1209-re datálták.¹⁰³

⁹⁸ Ny. Ny. Voronyin: *Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov*. T. I. M., 1961. 351.

⁹⁹ *Janyin*, 116–117. (Janyin, 2003. 162–163. A szerző 1962-es kiadású munkájának szakmai erőnyeit mutatja az a tény, hogy a hivatkozott megállapításokon négy évtized elteltével sem kellett változtatni. Janyin mindössze annyi módosítást hajtott végre, hogy a 2003. évi kiadás 162. és 163. oldalán is kihagyta a marxista történetírás által a társadalmi tagozódás bemutatására előszeretettel használt osztály fogalmat.)

¹⁰⁰ *I. Ja. Frojanov*: *Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii*. L., 1980. 182–183. Frojanov úgy vélekedett, hogy korábban már M. Ny. Tyihomirov is utalt a vecsének a politikai bíráskodás szférájában való hatáskörére. Az utóbbi szerint „a Dmitrrel való leszámolás a bünt elkövető poszadnyik megbüntetésének jellegét viselte”: *M. Ny. Tyihomirov: Kresztyjanszkije i gorodszkije vossztanyija na Ruszi XI–XIII vv*. M., 1955. 240.

¹⁰¹ *V. T. Pasuto*: *Cserti polityicseszkoje sztroja Drevnej Ruszi*. In: *Drevnyerusszkoje goszudarsztvo i jevo mezdunarodnoje znacsenyije*. M., 1965. 29–30.

¹⁰² *P. V. Lukin*: *O tak nazivajemoj mnogoznacsosztyi ponyatyija „vecse” v russzkij letopiszjah. Domongolszkoje vremja*. In: *Nyeiszcszerpajemoszty isztochnyika. K 70-letyiju V. A. Kucsina*. M., 2005. 61.

¹⁰³ Uo. 78–79. (148. sz. jegyzet). A bírálat egyrészt I. Ja. Frojanovra, másrészt A. V. Petrovra vonatkozik, ld. *I. Ja. Frojanov: Drevnyaja Rusz. Opit isszledovanyija szocialno-polityicseszkoj borbi*. SzPb. – M., 1995. 369–397. *A. V. Petrov: Ot jazicsesztva k szvjatoj Ruszi. Novgorodszkije uszobici. K izucsenyiju*

1208–1209 telén az Első Novgorodi Évkönyv szerint fordulat történt Novgorod és Szuzdal viszonyában: Msztyiszlav Msztyiszlavics fejedelem megtámadta Torzsokot (Novij Torgot), elfogta Szvjatoszlav dvorjanyinjait, a poszadnyikot¹⁰⁴ megbilincselték, javaikat pedig széosztották. Msztyiszlav azt üzenté a Novgorodba, hogy azért jött, mert hallott a fejedelem erőszakosságáról, és nagyon sajnálja az otcsináját. A város lakói ekkor Szvjatoszlav Vszevolodovicsot és muzsait fogságba vetették a vladika udvarházában (palotájában), majd Msztyiszlávot ültették a trónra. Msztyiszlav Vlagyimir-Suzdal ellen indult, de Vszevolod üzenetet küldött, amelyben egyrészt emlékeztette vetélytársát, hogy kettőjük közül ő a rangidős, másrészt minden fogoly szabadon bocsátását követelte, ill. kereskedők és árujuk átadását ígérte. Miután mindketten teljesítették ígéretüket, békét kötöttek.¹⁰⁵

A fenti információk csak akkor értelmezhetők megfelelő módon, ha az északkeleti forrásokat is bevonjuk a kutatásba. A Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolod a fiait Konsztantyin vezetésével Torzsokhoz küldte Msztyiszlav ellen. Az utóbbi a hír hallatán Torzsokból Novgorodba ment, onnan pedig Toropecbe, saját volosztyába. Konsztantyin a fivéréivel Tverből visszafordult, s miután a Novgorodból érkező Szvjatoszlav csatlakozott hozzájuk, valamennyien apjukhoz mentek Vlagyimirba.¹⁰⁶ A Voszkreszenszkij-évkönyv, Perejaszlavl Szuzdalszkij Évkönyve és a Moszkvai Évkönyvi Szvod érdemben mindezt csak az alábbiakkal egészíti ki: a novgorodiak kérésére a toropeci Msztyiszlav lett a fejedelmük, Szvjatoszlávot pedig maguknál tartották, ill. vlagyimiri részről Vszevolod fiai közül Jurij és Jaroszlav vett még részt a mozgósításban.¹⁰⁷

Első lépésként tisztázni kell Msztyiszlavnak, a novgorodiak „megmentőjének” személyét. Ez a fejedelem a szmolenszki Rosztyiszlavicsok ágához tartozott. A század elején már részt vett a Kijevi Rusz déli részén zajló belviszályban. 1207-ben a nem túl nagy presztízst jelentő Torcseszk élén állt, azonban Vszevolod Csormnij kijevi fejedelem annak feladására kényszerítette.¹⁰⁸ Ezután – amint az az északkeleti forrásokban szerepel – a Szmolenszki Fejedelemség részét képező, szintén jelentéktelen Toropecet irányította.¹⁰⁹

Ha a novgorodi és az északkeleti évkönyveket összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy az előbbi teljesen hihető verziót tartalmaz, az utóbbiak viszont röviden, szinte szégyenlősen tudósítanak a szuzdali fejedelmi család számára nagy presztízsvesztést jelentő konfliktusról. Mivel az információk illeszkednek egymáshoz, az 1208–1209 telén történtek könnyen rekonstruálhatók. Mindössze a sorrendiségen kell valamelyest módosítani, ill. a háttérrel megvilágítani. A toropeci fejedelmet nyilván a hangadó bojárok Szuzdal-ellenes képviselői hívták meg. Miután elfogadta a lehetőséget, a novgorodiak Szvjatoszlávot és kíséretét őrizetbe helyezték, Msztyiszlávot pedig trónra ültették. Az új fejedelem ezután támadást intézett az amúgy is sajátos helyzetű, a novgorodi-suzdali határon elhelyezkedő Novij Torg ellen. Vszevolod sem maradt tétlen. A Lavrentyij-évkönyv híradása arra enged

drevnyerusszkovo vecsevovo uklada. SzPb, 2003. 171. (Frojanov 1980-as kötete, amelyet fentebb a rövid historiográfiai áttekintéshez használtunk, szintén 1209-es datálást tartalmaz.)

¹⁰⁴ A dvorjanyinok Szvjatoszlav fejedelem kíséretének alacsonyabb rangú tagjai voltak. A poszadnyik kifejezés ez esetben nyilván nem Novgorod egyik legfontosabb hivatalnokát jelöli, hanem Szvjatoszlav egyik emberét, akit Novij Torg irányításával bíztak meg.

¹⁰⁵ NPL. 52.

¹⁰⁶ PSZRL. T. I. 435.

¹⁰⁷ Uo. T. VII. (Letopisz po Voszkreszenszkomu szpizsku). M., 2001. 116. Uo. T. XLI. (Letopiszec Perejaszlavlja Szuzdalszkovo). M., 1995. 128–129. Russzkije letopiszzi. T. 8. (Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka). Rjazany, 2000. 148.

¹⁰⁸ PSZRL. T. I. 429.

¹⁰⁹ Uo. 435.

következtetni, hogy egyrészt – a már többször bevált szuzdali módszert alkalmazva – novgorodi kereskedőket záratott be, áruikat pedig elkobozta, másrészt fiai részvételével erődemonstrációt tartott. Mindezt gyors megegyezés követte. Vszevolod belenyugodott abba, hogy tizenhárom-tizennégy éves fia elveszítette a szomszédos terület trónját, ő pedig nyolc éve tartó dominanciáját, s mindkét fél szabadon bocsátotta a foglyokat.

Felmerülhet a kérdés, Vszevolod miért nem indított nagyszabású hadjáratot a Novgorod fölötti hegemonia visszaszerzésére. Egyrészt óvatos, konfliktuskerülő politikus volt. (Többnyire csak a rjazanyi fejedelmek ellen alkalmazott radikális módszereket.) Másrészt bizonyára tanulsággal szolgált számára bátyja, Andrej 1170. évi sikertelen katonai vállalkozása. Harmadrészt látnia kellett, hogy sem a Szuzdal-barát bojárcsoportosulás, sem az általa a püspöki-érseki tisztségbe juttatott főpap támogatása nem biztosít elég alapot a szuzdali dominanciához. Ráadásul a haláláig (1212-ig) tartó időszakban tovább csökkent a befolyása: 1209 folyamán Tvergyiszláv elvesztette a poszadnyik tisztséget, 1210-ben pedig Marturijt fosztották meg püspöki székétől, s azt Antonyij foglalta el.¹¹⁰

– ○ –

Suzdal és Novgorod 12. századi és 13. század eleji viszonyát több tényező is befolyásolta. A két terület közti határvonal egyes részeit illetően még nem született megegyezés, s ezért nem volt egyértelmű, hogy melyik felet illeti meg az adószedés joga. Elsősorban Novij Torg vidéke és Zavolocsje számított problematikusnak. Az előbbinek a kontúrjai a század végére már kezdtek körvonalazódni,¹¹¹ azonban a vele kapcsolatos harcoknak kereskedelmi és politikai okai is voltak. Zavolocsje mindkét központtól nagyobb távolságra helyezkedett el, mint Novij Torg, és adminisztratív szempontból kevésbé szervezett terület lehetett. Rendezetlen státusza a következő időszakban további konfliktusokkal fenyegetett.

A szuzdali fejedelmek arra törekedtek, hogy pártfogoltjuknak juttassák a novgorodi fejedelmi széket. Ha ennek a mérlegét szeretnénk megvonni, érdemes átnéznünk az alábbi adatsort. A táblázat a 12. században és a 13. század elején a szuzdali fejedelmek által pártfogolt novgorodi fejedelmekkel kapcsolatos információkat foglalja össze:

¹¹⁰ NPL. 52.

¹¹¹ A. A. Zimin szerint Vszevolod és Novgorod megegyezése értelmében Novij Torg (és Volok Lamszkij) Novgorod és a szuzdali föld közös ellenőrzése alá került: A. A. Zimin: Novgorod i Volokalamszk v XI–XV vekah. In: Novgoroszkij isztoricseskij szbornyik, t. 10, Novgorod, 1961. 103–104. Ehhez a megállapításhoz John Fennell is csatlakozott: *Dzson Fennel: Krizisz srednyevokovoj Ruszi. 1200–1304.* (*J. Fennell: The Crisis of Medieval Russia. 1200–1304.*) M., 1989. 40.

A novgorodi fejedelelem neve	A szuzdali patrónus neve	A patrónussal való rokonság foka	A fejedelemség ideje	A távozás módja, ill. oka
Rosztjiszlav Jurj.	Jurij Dolgorukij	fia	1138–1139	menekülés
Rosztjiszlav Jurj.	Jurij Dolgorukij	fia	1141	elküldés
Mosztjiszlav Jurj.	Jurij Dolgorukij	fia	1155–1157	elűzés
Mosztjiszlav Rosztj.	Andrej Bogolj.	unokaöccse	1160–1161	megegyezés
Szvjatoszlav Rosztj.	Andrej Bogolj.	unokatestvére fia	1161–1167	elűzés
Rurik Rosztj.	Andrej Bogolj.	unokatestvére fia	1170–1172	önkéntes
Jurij Andrejevics	Andrej Bogolj.	fia	1172–1175	elküldés
Jarozslav Msztj.	Vszevolod Jurj.	unokaöccse	1176– 1177/78	leváltás
Jarozslav Vlagy.	Vszevolod Jurj.	sógora	1182–1184	elküldés
Jarozslav Vlagy.	Vszevolod Jurj.	sógora	1187–1196	elűzés
Jarozslav Vlagy.	Vszevolod Jurj.	sógora	1197–1199	megegyezés
Szvjatoszlav Vszev.	Vszevolod Jurj.	fia	1200–1205	Vsz. döntése
Konsztantyin Vszev.	Vszevolod Jurj.	fia	1205–1207	Vsz. döntése
Szvjatoszlav Vszev.	Vszevolod Jurj.	fia	1208	elküldés

Az adatok azt mutatják, hogy a szuzdali fejedelmek 14 alkalommal tudták elérni, hogy saját jelöltjük kerüljön Novgorod élére. Terveik megvalósítása érdekében – a korban bevett szokás szerint – elsősorban közeli rokonaikat használták fel. A pártfogoltak általában csak egy-két évig töltötték be a fejedelmi tisztséget. Kivételesen hosszúnak tűnik Szvjatoszlav Vszevolodovics és Szvjatoszlav Rosztjiszlavics megszakítás nélkül Novgorodban töltött 5, ill. 6 éve (1200–1205, 1161–1167), Jarozslav Vlagyimirovics 9 éve (1187–1196) pedig egyenesen rekordnak számít. Mivel a pártfogoltak fejedelemségének hossza döntő módon a novgorodi elit belső erőviszonyaitól függött, a szuzdali fejedelmek rokonainak szereplése többnyire csúfosan végződött: a 14 távozásból 8 menekülés, elküldés vagy elűzés formájában valósult meg. Ráadásul a két megegyezésből egy szintén leváltást jelentett. Mindössze két olyan alkalom akadt, amikor (1205-ben és 1207-ben) a szomszédos terület ura önállóan dönthetett a novgorodi trón sorsáról. 1200 és 1208 között Nagyfészku Vszevolod ugyan ellenőrzése alatt tartotta a szomszédos területet, de ez kivételes időszaknak számít, amely alapján nem lehet az egész periódust megítélni. Azért sem lehet ezt megtenni, mert 1208–1209 telén Vlagyimir-Szuzdal dominanciája olyan hirtelen szűnt meg, hogy az még a korszak kutatóját is meglepi. Ha ilyen könnyen szertefoszlott, akkor nem lehetett erős alapja, s ha életének utolsó éveiben Vszevolod már nem tudta visszaszerelni az elvesztett hegemóniát, arra a fiai között felosztott Vlagyimir-Szuzdálnak még kevesebb esélye volt. Ez azonban távolról sem jelentette azt, hogy utódai elvesztették az esélyt a novgorodi trón ideiglenes birtoklására.

Érdemes kitérni arra a kérdésre, hogy amikor a politikai vagy katonai nyomás nem használt, Szuzdal fejedelme kereskedelmi eszközök segítségével juttatta pártfogoltját a novgorodi fejedelmi székbe. A Kijevi Russzal és utódállamaival kapcsolatban az évköny-

vek 1024–1332 között 47 ún. „éhség-esztendőt” említenek.¹¹² Az éhezés réme a novgorodiakat is fenyegette. V. L. Janyin ezzel kapcsolatban az alábbi megállapításokat tette: a Novgorod inséges napjairól szóló híradások zöme a 11–13. századra esik. Az ok láthatóan abban van, hogy a korai időszakban kisebb volt a művelés alá fogott területek nagysága, mint a későbbi századokban. A városlakók gabonaellátásában fontos szerepet játszott a Szmolenszkkal, Kijevvel, Szuzdallal és Polockkal folytatott kereskedelem. Nem véletlenül kapcsolja össze a krónikás az ezekkel a városokkal történt összeütközéseket a novgorodi gabonakrízisekkel.¹¹³

A 12. században a novgorodiak előtt két lehetőség kínálkozott az éhínség elkerülésére. Az egyikért forduljunk egy híres nyírfakéreg-levélhez. A század első negyedében egy Gjurgij (Jurij) nevű személy a következő sorokat küldte délről Novgorodba: „Levél Gjurgijtól apjának és anyjának. Eladván az udvarházat, gyertek Szmolenszkebe vagy Kijevbe. Ott olcsóbb a kenyér. Ha nem jöttök, küldjete nekem levelet, egészségesek vagytok-e.”¹¹⁴ Ez az út azonban nem volt járható a lakosság többsége számára. Egyszerűbbnek bizonyult a kereskedőkre bízni a megoldást. A szomszédos Szuzdali Fejedelemségből be lehetett szerezni a hiányzó gabonamennyiséget. Ha valamelyik szuzdali fejedelem elfogatta a novgorodi kereskedőket, ill. lezáratta az utakat, Novgorod kénytelen volt politikai engedményt tenni. A Jurij Dolgorukij, Andrej Bogoljubszkij vagy Nagyfészkű Vszevolod által elért eredmények így is ideiglenes jellegűek voltak. A Szuzdali Fejedelemségnek esélye sem volt arra, hogy a szomszédos területet hosszú ideig alárendeltségben tartsa.

A gyakori viszályok ellenére a vizsgált időszakban csak négy jelentős (téli) katonai konfliktus robbant ki Szuzdal és Novgorod között. Háromszor a novgorodiak támadtak. 1134–1135-ben a később elűzött Vszevolod Msztjiszlavics vereséget szenvedett a szuzdaliaktól. Két alkalommal (1148–1149, 1180–1181) a kijevi, ill. csernyigovi fejedelem intézett támadást a novgorodiak segítségével és érdekében, jelentősebb eredmény nélkül. A szomszédos területről egy nagy hadjárat indult: 1169–1170 telén az Andrej fejedelem által küldött csapatok eljutottak ugyan Novgorod városáig, de ott kudarcot vallottak. Mindebből az következik, hogy a 12. században és a 13. század elején Szuzdal és Novgorod között összességében erőegyensúly állt fenn.

¹¹² Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Maecenas, 1997. 24.

¹¹³ Janyin, 1980. 227–228.

¹¹⁴ V. Petruhin: Drevnyaja Rusz, IX v.–1263 g. M., 2005. 127.

A VLAGYIMIR-SZUZDALI ÉS A RJAZANYI FEJEDELMEK KAPCSOLATAI A 12. SZÁZADBAN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

Murom és Rjazany

A 11. század végén a Kijevi Rusz belső helyzetét a Szent Vlagyimir utódai között dúló belviszály jellemezte. 1097-ben Ljubecsben a fejedelmek tanácskozásra gyűltek össze, és a befolyási övezetek elkülönítésével próbálták meg csökkenteni a szembenállást. A gyűlésen Szent Vlagyimir két dédunokája, Szvjatopolk kijevi nagyfejedelem és Vlagyimir Monomah perejaszlavli fejedelem játszotta a főszerepet. Az elfogadott alapelv («кождо да держитъ отчину свою», vagyis „mindenki megtarthatja atyai örökségét”) alapján úgy tűnik, hogy unokatestvéreik, a Szvjatoszlavicsok¹ megkapták, pontosabban visszakapták az egyik legjelentősebb központot, Csernyigovot és vele együtt a Kijevi Rusz keleti területeit.² A Szvjatoszlavicsok (Oleg, Dávid és Jaroszlav) közül a ljubecsi gyűlés után előbb valószínűleg Dávid (1097–1123), majd Jaroszlav (1123–1127) volt a csernyigovi fejedelem.³ Jaroszlav azért állhatott csak ilyen rövid ideig a fenti központ élén, mert unokaöccse, Vszevolod Olgovics elűzte őt, druzsináját (kíséretét) pedig lekasabolta, és kirabolta. Jaroszlav még az akkori kijevi nagyfejedelem, Nagy Msztyiszlav segítségével sem tudta visszaszerezni Csernyigovot, és be kellett érnie a távoli Murommal.⁴ Rjazany is az irányítása alá tartozott.⁵

Jaroszlav 1129-ben murom–rjazanyi fejedelemként halt meg.⁶ Ezután Murom élén fiai követték: Jurij (1129–?),⁷ Szvjatoszlav (†1145) és Rosztyiszlav (1145).⁸ Rosztyiszlav azonban csak rövid ideig ülhetett a muromi trónon, mivel 1146-ban már Rjazanyból úzték el.⁹ Teljes bizonyossággal nem állapítható meg, hogy mikor tért vissza, de 1152-ben már név szerint említik, csak a híradásból nem derül ki, hogy akkor Muromot vagy Rjazanyt

¹ A Szvjatoszlavicsok Szent Vlagyimir unokájának, Bölcs Jaroszlav fiának, Szvjatoszlavnak a fiai voltak.

² Poveszty vremennih let. SzPb., 1996. 109–110. Van olyan nézet, mely szerint Jaroszlav, a legfiatalabb fivér már ekkor megkapta a muromi oblasztyot, s az utóbbi hamarosan teljesen elkülönült: *Pjotr Golubovszkij: Isztorija Szeverszkoy zemli do polovini XIV sztoletyija*. Kijev, 1881. 100. (Az oblaszty kifejezés helyett a történettudomány napjainkban inkább a volosztyot használja. A voloszty a Kijevi Rusz területiális egységeinek elnevezése.)

³ Polnoje szobranije russzkih letopiszej (PSZRL). Tom (T.) I. Moszkva (M.), 1962. 290, 293, 296. (oszlop). Tom II. M., 1962. 282, 286, 290. (oszlop)

⁴ Uo. T. I. 296–297. T. II. 290–292.

⁵ Uo. T. VII. M., 2001. 242.

⁶ Uo. T. I. 301. T. II. 293. A. L. Mongajt, Rjazany történetének kutatója az alábbi, nem túl hízelgő jellemzést adta Jaroszlavról: „Ez a jelentéktelen fejedelem, aki egyetlen valamirevaló vállalkozással sem tűnt ki, aki az ellenség előőrseinek láttán elmenekült, aki bármilyen engedményre kész volt, fivére teljes ellentétének bizonyult”: *A. L. Mongajt: Rjazanszkaja zemlja*. M., 1961. 336. (A szerző Jaroszlav jellemét Olegével vette össze.)

⁷ PSZRL. T. VII. 242.

⁸ Uo. T. II. 318–319. Az utóbbi forrásban ez áll: 1145-ben meghalt Szvjatoszlav Muromban, és Rosztyiszlav ült a trónra. Jurijról és Szvjatoszlav trónra kerüléséről nincs szó.

⁹ Uo. T. II. 339. T. VII. 242.

irányította.¹⁰ Több mint valószínű, hogy Rosztyiszlav az elűzésből való visszatérés után ismét a muromi trónt foglalta el; s nem zárható ki, hogy a későbbiekben a Jaroszlavicsok két ágának képviselői a ljubecsihez hasonló megállapodást kötöttek, mely szerint a Muromi Fejedelemség a Szvjatoszlavicsoké, a Rjazanyi Fejedelemség pedig a Rosztyiszlavicsoké lett.¹¹ Akár született megegyezés, akár nem, Murom élén Szvjatoszlav leszármazottai követték egymást: előbb unokája, Jurij (†1174),¹² majd dédunokái, Vlagyimir (1174–1204)¹³ és Dávid (1204–1228).¹⁴ Úgy tűnik, hogy a Szvjatoszlavicsok és a Rosztyiszlavicsok között a muromi és a rjazanyi trónok öröklés szerinti cseréje 1162-ben szűnt meg.¹⁵ Attól kezdve Rjazany és a kisebb rjazanyi települések élén Rosztyiszlav leszármazottai álltak. Közülük témánk szempontjából elsősorban Rosztyiszlav fia, Gleb (†1179) és unokája, Roman (1179–1216)¹⁶ tevékenysége érdemel figyelmet.

A szakirodalomban egészen a mongol invázióig terjedő időszakra vonatkozóan előfordul a Murom-rjazanyi Fejedelemség, a Murom-Rjazany, ill. a murom-rjazanyi föld elnevezés.¹⁷ Azonban – mint láttuk – ennek az alkalmazása csak 1160-as évek elejéig tűnik indokoltnak, mivel akkortól a kevésbé széttagolt Muromi Fejedelemség és a több részből álló, nem egyszer belviszálytól szenvedő Rjazanyi Fejedelemség politikai és területi szempontból elkülönült egymástól. A 12–13. században a muromi föld az Oka alsó folyásánál helyezkedett el, bár a folyó volgai torkolatának vidéke már nem tartozott hozzá. Területének nagyobb része az Oka bal parti részére esett. Északon-északnyugaton a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséggel, délnyugaton a Rjazanyi Fejedelemséggel, keleten pedig a finnugor mordvinok földjével volt határos.¹⁸ Központja, az Oka partján épült Murom minden bizonnyal a szintén finnugor muromákról kapta a nevét, s egyik állomása volt a Rjazany és a Volgai Bulgária közötti kereskedelemnek.¹⁹

¹⁰ Uo. T. II. 455. A. V. Zsevnyak szerint Rosztyiszlav nagy kitarásával tűnt ki, és jelleme inkább nagybátyjára, Oleg Szvjatoszlavicséra, mint szelíd apjára, Jaroszlávra hasonlított, továbbá vele vette kezdetét az ádáz és nyughatatlan rjazanyi fejedelmek egész sora: A. V. Zsevnyak: *Hronyika Ruszi i Rjazanszkovo knyazsesztva*. Rjazany, 2000. 93.

¹¹ Sz. A. Melnyikov: *Naszledovanyije vlasztyi v Muromo-Rjazanszkom knyazsesztve* (XII–pervaja polovina XIII vv.). In: *Vesztnyk Akagyemii Jesztyesztvennih Nauk*, t. 6, 2006/4. 132. *Uő*: *Isztoriko-pravovijje faktori evoljucii Drevnyerusszkovo goszudarsztva* (IX–XV vv.). M., 2010. 49.

¹² PSZRL. T. I. 366. T. II. 580. T. VII. 244. T. IX. M., 2000. 248.

¹³ Uo. T. I. 421. T. VII. 244.

¹⁴ Uo. T. VII. 244.

¹⁵ 1162-ben Szvjatoszlav egyik fia, Vlagyimir még rjazanyi fejedelemként halt meg: Uo. T. II. 518–519. A Moszkvai Évkönyvi Szvodban ugyanez az esemény az 1161., míg a Nyikon-évkönyvben az 1160. év alatt van feltüntetve: *Russzkije letopiszi*. T. 8. *Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka* (MLSZV). Rjazany, 2000. 100. PSZRL. T. IX. 229.

¹⁶ Uo. T. II. 606. V. Ny. *Tatyiscsev*: *Isztorija rosszijszkaja*. T. III. M. – Leningrád (L.), 1964. 199.

¹⁷ Ld. pl.: A. L. *Mongajt*: *Murom-Rjazanszkoje knyazsesztvo*. In: *Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah*. Otv. red. B. D. Grekov. *Csaszty I* (IX–XIII vv.). Kijevszkaja Rusz. *Feodalnaja razdroblennosztj*. M., 1953. 406–414. *Günther Stökl*: *Russische Geschichte*. Stuttgart, 1990. 117. (5. kiadás). *Janet Martin*: *Medieval Russia, 980–1584*. Cambridge, 1995. 99. *Melnyikov*, 2006. 131–133. *Uő*, 2010. 42–52. Azonban még ezzel a néhány szerzővel is óvatosan kell bánni, hiszen *Mongajt*, aki a térség történetét igen alaposan ismerte, valószínűleg csak a nagy terjedelmű kötet szerkesztési elveihez igazodott, és a kortárs szerző, Melnyikov is behatóan tanulmányozta Murom és Rjazany fejedelmeinek történetét. Inkább a két nyugati szerzőnél érezhető bizonytalanság. Az ő mentségükre viszont az szolgál, hogy az általuk választott korszakhatárok között ettől a terminológiai problémától sokkal fontosabb kérdésekre kellett koncentrálni.

¹⁸ A Muromi Fejedelemség elhelyezkedéséhez: V. A. *Kucskin*: *Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero–Vosztocnoj Ruszi v X–XIV vv.* M., 1984. 102. (térkép).

¹⁹ A fenti kereskedelem régészeti bizonyítékai a muromi és rjazanyi földön talált arab pénzérmék: *Zsevnyak*, *Prilozsenyije*, 14.

A Rjazanyi Fejedelemség jórészt az Oka középső folyásának vidékén jött létre. Északnyugatai határánál az Oszjotr, a délnyugatinál pedig a Felső-Don folyt. Déli, a kunok által uralt sztyeppékkal érintkező területeit a Voronyezs, ill. annak mellékfolyói hálózták be. Keleten – a Muromi Fejedelemséghez hasonlóan – a mordvinok településterületével volt határos. Északnyugaton és északon Vlagyimir-Szuzdal volt a szomszédja. Központja, Rjazany városa, ha nem is a fejedelemség földrajzi középpontjában, de mindenképpen a belsejében, az Oka partján helyezkedett el.²⁰ A rjazanyi földön haladtak át a Fekete-tengerhez és a Volga középső folyásához vezető kereskedelmi útvonalak,²¹ s számottevő volt a növénytermesztés. A 12. században a fejedelemség déli részén termelt gabona eljuttott a távoli Nagy Novgorodba is. A legfontosabb tenyésztett állatnak a szarvasmarha számított. A méz és a viasz szintén a terület termékei közé tartozott. A legjelentősebb kézműipari központ Rjazany városa volt. A település északi részén egyebek mellett rézöntő, csontfaragó és fazekasműhelyek működtek.²²

Murom és a szomszédos, szuzdali, ill. vlagyimir-szuzdali terület viszonya egyhangúan, konfliktusmentesen alakult. A muromi fejedelmek a szuzdali Jurij Dolgorukij (1130-as évek–1157) szövetségi politikájában nem játszottak különösebb szerepet,²³ viszont személyesen vagy fiaik által vezetett druzsináikkal segítették Andrej Bogoljubszkij (1157–1174) katonai akcióit: 1169-ben és 1173-ban részt vettek a kijevi hadjáratokban, 1170 elején a Novgorod, 1171–1172 telén pedig a volgai bolgárok ellen indított támadásokban.²⁴ Az óorosz krónikások számára a fenti időszakból csak a segítségnyújtás ténye volt fontos. Mindössze egyetlen eseménysorozat – a volgai bolgárok elleni 1164-es hadjárat – kapcsán említik meg név szerint a muromi fejedelmet, nevezetesen Jurijt (†1174).²⁵ Jurij utódai, Vlagyimir és Dávid a belháború (1174–1177) és Nagyfészkü Vszevolod fejedelemsége (1176–1212) idején sem próbálták megszüntetni a Vlagyimir-Szuzdaltól való függést. 1180–1181 telén a muromiak segítséget nyújtottak a szuzdali föld elleni támadás elhárításában,²⁶ ill. 1181-ben szerepet vállaltak a Novgorodhoz tartozó Novij Torg blokádjában.²⁷ 1183-ban a muromi Vlagyimir részt vett Vszevolod volgai bolgárok ellen indított hadjáratában,²⁸ 1185-ben öccsével, Dáviddal segítette Vszevolodot a rjazanyi fejedelmek között kiobbant viszály elsimításában,²⁹ 1186-ban pedig szerepelt vállalt a Rjazany ellen indított megtorló jellegű támadásban.³⁰ Azonban Murom fejedelmeinek nem csak a küzdelem jutott: 1186-ban, amikor Vszevolod az egyik lányát hozzáadta a kijevi fejedelem unokaöccséhez, az esküvőre Dávid Jurjevics is meghívást kapott.³¹

²⁰ A Rjazanyi Fejedelemség határaihoz és központjaihoz: *Mongajt*, 1961. (oldalszám nélküli térkép)

²¹ *Martin*, 99.

²² *Mongajt*, 1953. 407–408.

²³ A rend kedvéért érdemes megemlíteni, hogy 1152-ben a muromiak Jurij oldalán részt vettek a Csernyigov elleni hadműveletben: PSZRL. T. II. 455.

²⁴ Az 1169-es hadjáratához: *Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov* (NPL). M. – Leningrád, 1950. 33. (Mivel ez esetben a muromiakat a két fő forrás, a Lavrentyij- és az Ipatyij-évkönyv nem említi, teljes biztonsággal nem állapítható meg a részvételük.) Az 1173. évi hadjáratához: PSZRL. T. II. 573. A Novgorod elleni támadáshoz: NPL. 33. PSZRL. T. I. 361. T. II. 560. Az 1171–1172 telén indított katonai akcióhoz: PSZRL. T. I. 364. T. II. 562–563.

²⁵ Uo. T. I. 352.

²⁶ Uo. T. II. 618.

²⁷ NPL. 36–37. MLSZV. 125.

²⁸ PSZRL. T. I. 389. MLSZV. 125.

²⁹ PSZRL. T. I. 402.

³⁰ Uo. 406.

³¹ Uo. 405.

A muromi fejedelmeknek a szuzdaliakhoz való viszonya reálpolitikának, de akár megalkuvó magatartásnak is tekinthető. Ennek egyik oka feltételezhetően az volt, hogy Muromot a szomszédos területről vízi úton (a Kljazmán és az Oka alsó folyásán hajózza) könnyen el lehetett érni, s ezért fejedelmei nem mertek nyílt konfliktust vállalni az eleve erősebbnek számító Jurij Dolgorukijjal, Andrej Bogoljubszkijjal vagy éppen Nagyfészkü Vszevoloddal szemben.

Szuzdal és Rjazany kapcsolatai 1174 előtt

1146-ban az Olgovicsok elvesztették Kijevet. Az ottani trónt Izjaszlav, Jurij Dolgorukij unokaöccse szerezte meg. A következő éveket a Kijev megszerzéséért harcoló szuzdali Jurij és a volhíniai-kijevi Izjaszlav szembenállása határozta meg.³² A már említett murom-rjazanyi Rosztyiszlav Jaroszlavics eleinte minden bizonnyal Izjaszlávot támogatta. Csak így van értelme annak az évkönyvi híradásnak, mely szerint 1146-ban Jurij két fia támadást intézett Rjazany ellen, ahonnan Rosztyiszlav fejedelem a kunokhoz menekült.³³ Rosztyiszlav később visszatért Rjazanyba, de ezt csak úgy tehette meg, hogy elfogadta a Dolgorukijjal kötött szövetség szükségességét. De, amikor Jurij távol volt, nehezen tudta elérni a szövetséges kötelezettségek teljesítését: pl. 1151-ben a távoli Osztyorszkij gorodokban nem kapott segítséget Rjazanytól.³⁴ 1152-ben viszont Rosztyiszlav fejedelem és rokonsága részt vett Dolgorukij Csernyigov ellen indított, sikertelen támadásában.³⁵ 1154-ben ismét változott a szuzdali-rjazanyi viszony. Ekkor Jurij elűzte Rosztyiszlav fejedelmet Rjazanyból, és saját fiát, Andrejt ültette a helyére. Rosztyiszlav a kunokhoz menekült, majd a segítségükkel rajtaütést hajtott végre. Az éjszakai támadás Dolgorukij fiát váratlanul érte. Druzinája nagy veszteségeket szenvedett: egyeseket megöltek, másokat börtönbe zártak, de akadtak olyanok is, akik az Oka folyóba fulladtak. Andrejnek nehezen sikerült az engedelmes Muromba, onnan pedig Szuzdalba menekülnie.³⁶ Mivel Jurij 1155-ben megszerezte a kijevi trónt,³⁷ a szuzdali-rjazanyi viszony kérdése háttérbe szorult, s ez a helyzet haláláig nem változott meg.

³² Jurij szuzdali fejedelem Kijevhez való viszonyához: *Makai János*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. *Aetas*, 1995/3. 80–86.

³³ PSZRL. T. II. 338–339. Jurij két fia Rosztyiszlav és Andrej volt. Andrej nem más, mint a későbbi vlagyimiri fejedelem, akinek halála után rövid ideig rjazanyi támogatással éppen Rosztyiszlav utódai irányították Vlagyimir-Szuzdalt.

³⁴ *Mongajt*, 1961. 343. Osztyorszkij gorodok az Osztyor folyó partján helyezkedett el, és Jurij Kijevért folytatott harcának egyik hídfőállása volt. A Nyikon-évkönyv szerint Dolgorukij valóban nem kapott onnan, vagyis Rjazanyból semmit: PSZRL. T. IX. 186. A rjazanyi segítség elmaradásának azonban Rosztyiszlav fejedelem vonakodása mellett más oka is lehetett, pl. az, hogy a gyorsan változó déli hadszíntérre egy idő után nem volt értelme elindítani a segédsapátot. A hosszú út biztosan nem lehetett akadály, mivel a rjazanyi erők később Andrej Bogoljubszkij és Vszevolod Bolsoje Gnyezdo, azaz Nagyfészkü Vszevolod távoli hadi vállalkozásaiban is részt vettek. Igaz, nem a hadjáratok közben hívták őket, hanem a főerőkkel indultak el.

³⁵ PSZRL. T. I. 338. T. II. 455, 457.

³⁶ PSZRL. T. XX. M., 2005. 117. A. L. *Mongajt* szerint ezt követően Rjazany visszatért a Szmolenszkkal való szövetséghez, amelyre már az 1140-es években is volt példa. De semmiféle szövetség nem tudta biztosítani Rjazanyban a teljes függetlenség megőrzését. Egyre jobban növekedett a szuzdali földtől való függése, míg végül az egyértelmű vazallitás jellegét öltötte. A vlagyimiri fejedelmek az összes ügybe beavatkoztak, védtek Rjazanyt az ellenségtől, ugyanakkor a rjazanyi csapatok részvételét követelték a saját hadi vállalkozásaikban: *Mongajt*, 1961. 343.

³⁷ PSZRL. T. I. 345. T. II. 478.

Dolgorukij halála után az északkeleti vecse életben lévő fiai közül a legidősebbet, Andrejt választotta meg fejedelemnek.³⁸ Mivel ő Szuzdal helyett Vlagyimirt tette székelyévé, ettől kezdve a vlagyimir-szuzdali, ill. a vlagyimiri jelző használata is indokolt. Andrej, aki 1154-ben még fejvesztve menekült a Rosztjiszlav által Rjazanyhoz vezetett kunok elől, 1160-ban támadást indított ellenük. A hadi vállalkozást szokás szerint nem személyesen irányította. Fia, Izjaszlav rosztovi és szuzdali katonáihoz rjazanyiak, muromiak és pronszkiak csatlakoztak. A hadjárat végül óorosz győzelemmel zárult, de sztyeplakók által okozott veszteségek igen jelentősek voltak.³⁹ Az Andrej által indított akció oka az lehetett, hogy a kunok korábban több alkalommal is zsákmányszerző portyákat indítottak a rjazanyi települések ellen.⁴⁰ A szomszédos terület feletti ellenőrzést visszaszerző vlagyimir-szuzdali fejedelem valószínűleg egyrészt bosszút akart állni a korábban őt elűző kunokon, másrészt gesztust kívánt gyakorolni a veszélyeztetett rjazanyi települések lakói felé.⁴¹ A rjazanyiak egy alkalom kivételével 1160 után is segítséget nyújtottak Andrej Bogoljubszkij (1157–1174) katonai vállalkozásaihoz: 1169-ben és 1173-ban részt vettek a kijevi hadjáratokban, 1170 elején a Novgorod, 1171–1172 telén pedig a volgai bolgárok ellen indított támadásokban.⁴²

A rjazanyiak részvétele a vlagyimir-szuzdali belviszályban (1174–1177)

A rjazanyi Rosztjiszlavot fia, Gleb követte a trónon, azonban a váltás időpontjára vonatkozóan nincs megbízható adat. Gleb fejedelem csaknem három évig jelentős, bár nem éppen dicsőséges szerepet játszott a szomszédos terület történetében. Andrej Bogoljubszkij meggyilkolása után heves küzdelem zajlott a hagyatékáért. A főszerepet öccsei (Mihalko és Vszevolod) és unokaöccsei (a Rosztjiszlavicsok: Msztjiszlav és Jaropolk) játszották. 1174 nyarán északkeleten ismét fejedelmet kellett választani, de az esélyes rokonok nem tartózkodtak Vlagyimir-Szuzdalban. Andrej egyetlen életben lévő fia Novgorod élén állt, öccsei pedig délen voltak.⁴³

Miután Andrej halálhírért megtudták, „a rosztoviak és a szuzdaliak és a perejaszlavliak és az egész druzsina a kicsitől a nagyig” Vlagyimirba mentek,⁴⁴ s az összegyűltek, akik nyilván a vecse tagjai voltak, a szomszédos muromi és rjazanyi fejedelmek váratlan támadásától tartottak.⁴⁵ Nem tudni, hogy a krónikás mire alapozta az utóbbi információt, mivel Murom engedelmes „vazallus” volt, s korábban általában Rjazany is elfogadta a szuzdali fejedelmek akarátát. Ha konfliktus tört ki, azt nem a rjazanyiak kezdeményezték.

³⁸ Uo. T. I. 348. T. II. 490.

³⁹ Uo. T. IX. 222. A híradásból úgy tűnik, hogy 1160-ban Pronszk már a rjazanyi föld egyik volosztjának központja volt.

⁴⁰ A Nyikon-évkönyvben ezek a kun támadások az 1150. és 1156. év eseményeinek ismertetésénél szerepelnek: Uo. T. IX. 184, 207.

⁴¹ A kunokkal kapcsolatban azért nehéz egyértelmű megállapításokat tenni, mert teljes bizonyossággal nem állapítható meg, hogy van-e átfedés a Rosztjiszlav fejedelemnek segítséget nyújtó, ill. a rjazanyiak kárára portyázó csoportosulások között.

⁴² Az 1169-es hadjáratához: NPL. 33. (Mivel ez esetben a rjazanyiakat a két fő forrás, a Lavrentyij- és az Ipatyij-évkönyv nem említi, teljes biztonsággal nem állapítható meg a részvételük.) Az 1173. évi hadjáratához: PSZRL. T. II. 573. A Novgorod elleni támadáshoz: NPL. 33. PSZRL. T. I. 361. T. II. 560. Az 1171–1172 telén indított katonai akcióhoz: T. I. 364. T. II. 562–563.

⁴³ Uo. T. I. 371. T. II. 595.

⁴⁴ Uo. T. I. 371. T. II. 595.

⁴⁵ Uo. T. I. 372. T. II. 595.

Vlagyimirban Msztyiszlav és Jaropolk Rosztyiszlavicsot választották meg fejedelemnek, majd a döntésről értesítették a rjazanyi Glebet. Az utóbbi természetesen örömmel fogadta a hírt, mivel a szuzdali Rosztyiszlavicsok sógora volt. Ezután a követek Csernyigovban közölték Msztyiszlávval és Jaropolkkal a választás eredményét. A bonyodalmak már ekkor elkezdődtek, mivel Mihalko és Vszevolod is ott tartózkodott. Úgy döntöttek, hogy a két Jurjevics és a két Rosztyiszlavics, tehát Jurij Dolgorukij két fia és két unokája együtt utazik Vlagyimir-Szuzdalba, s közülük a rangidőséget Mihalko kapja. A megegyezést a csernyigovi püspök jelenlétében a feszületre tett esküvel, azaz annak megsókolásával erősítették meg.⁴⁶

A teljes rokonság és Vlagyimir-Szuzdal politikai tényezői azonban nem tudtak egyezsége jutni a hatalom megosztásában, és a vetélkedés első köre a Rosztyiszlavicsok sikerét hozta: Vlagyimir városának élére Jaropolk került, Rosztovot pedig Msztyiszlav irányította.⁴⁷ A Rosztyiszlavicsok időszaka (1174 ősze–1175 nyara) azonban társadalmi elégedetlenséghez vezetett. A vlagyimiriak 1175-ben üzenetet küldtek az ismét Csernyigovban tartózkodó Mihalkónak. Kérték, hogy mint rangidős, jöjjön Vlagyimirba. Mihalkóval szemben a Rosztyiszlavicsok ezúttal alulmaradtak. Msztyiszlav Novgorodba, Jaropolk pedig Rjazanyaiba menekült a sógorához.⁴⁸ Rövid vlagyimiri fejedelemsége idején Mihalko bosszút akart állni Gleb fejedelmen. Hadjáratot indított, de útközben rjazanyi követek keresték fel. Jelezték, hogy Gleb minden bűnét elismeri, és mindent visszaküld, amit a sógoraitól, Msztyiszlávától és Jaropolktól elvett. Ez vonatkozott az aranyra, a vlagyimiri Uszpenzskij-székesegyházból eltulajdonított Istenanya-ikonra és a könyvekre is. Mihalko elfogadta Gleb ajánlatát.⁴⁹ A rjazanyi Gleb üzenetében foglaltak eltérnek a Lavrentyjev-könyv egy másik híradásától, ugyanis másutt az olvasható benne, hogy a Szent Istenanya székesegyházának aranyát a bojárok szerezték meg,⁵⁰ a híres Vlagyimiri Istenanya-ikon és a könyvek pedig a korábbi események ismertetésében nem is szerepeltek. Arról sem szólt híradás, hogy Gleb bármit eltulajdonított volna. A fentiek miatt ezeket az információkat fenntartással kell kezelni.

1176-ban Vszevolod követte Mihalkót a vlagyimiri trónon.⁵¹ Vszevolod megválasztása után a belháború ismét fellángolt. Rosztovba visszahívták Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot Novgorodból, s ő a rosztoviak segítségével támadást indított Vszevolod ellen. Az utóbbinak a csapatai azonban 1176 nyarán győzelmet arattak Msztyiszlav fölött. A vesztes Msztyiszlav ismét Novgorodba menekült, ám ezúttal nem fogadták be. A novgorodiak a szemére vetették, hogy korábban többször is elhagyta a várost. Útjának következő állomása Rjazany volt, s ott sógorát rábírta egy újabb támadás indítására. Gleb fejedelem még 1176 őszen a vlagyimir-szuzdali földre vonult, felgyújtotta Moszkvát és a környék még kisebb településeit. Vszevolod fel akarta venni vele a harcot, de Perejaszlavl mellett novgorodiak keresték fel, s azt tanácsolták neki, hogy nélkülük ne támadjon. Erre a vlagyimiri fejedelem visszatért a fővárosba. Mivel Gleb sem folytatta az offenzívát, a döntés a következő évre maradt.⁵²

⁴⁶ Uo. T. I. 372–373. T. II. 595–596.

⁴⁷ Uo. T. I. 373–374. T. II. 597–598.

⁴⁸ Uo. T. I. 375–377. T. II. 600–602.

⁴⁹ Uo. T. I. 379.

⁵⁰ Uo. T. I. 375.

⁵¹ Uo. T. I. 379–380.

⁵² Uo. T. I. 380–383.

Vszevolod nem vesztegette az idejét: már 1176–1177 telén külső és belső támogatókkal indult Rjazany ellen. Szvjatoszlav Vszevolodovics csernyigovi-kijevi fejedelem két fiát küldte segítségül, és Vszevolod unokaöccse, a déli Perejaszlavl élén álló Vlagyimir szintén erősítést hozott. A rosztoviak, a szuzdaliak és az egész druzsina is vele tartott. A Vszevolod vezetése alatt álló csapatok Kolomnához vonultak, azonban Gleb fejedelmet elkerülték. Ő egy másik útvonalat választott, és már Vlagyimir közelében járt. A krónikás felháborodva ismertette, milyen pusztítást végzett a szomszédos fejedelem kun szövetségeseivel a város környékén. Különösen nehezményezte a Bogoljubovban, Andrej egykori rezidenciáján történeteket. Eszerint Gleb „sok rosszat tett” a bogoljubovi templommal: elrendelte, hogy a pogányok törjék be az ajtaját, és rabolják ki. A bojárok falvait felgyújtatta, feleségeiket, gyermekeiket és ingóságait „pajzsra adta a pogányoknak”, vagyis lehetővé tette, hogy az utóbbiak bőséges zsákmányt szerezzenek. Ráadásul a támadók sok templomot lángba borítottak. A krónikás az események leírásának végén megállapította, hogy Gleb megharagította Istent és a Szent Istenszülőt.⁵³ Valószínűleg helytálló az a nézet, mely szerint a sztyeplakók ekkor törtek be először Zaleszjébe,⁵⁴ tehát Vlagyimir-Szuzdal területére.

A Kolomna alól visszavonult Vszevolod a Koloksánál érte utol az ellenséget. Ő a folyó jobb partján táborozott, míg Gleb a fiaival, a sógoraival, a kunokkal és a foglyokkal a túlsó parton. A két fél egy hónapig csak farkasszemet nézett egymással, mivel a folyó nem fagyott be annyira, hogy át lehessen kelni rajta. Az összecsapásra végül 1177. március 7-én került sor. A fenti napon Vszevolod fogatokat küldött a jégen keresztül a Koloksa túlsó partjára. Msztyiszlav felkészült ezek megtámadására, de a vlagyimiri fejedelem újabb harcosokat indított el Msztyiszlav ellen. Maga Vszevolod a Koloksa jobb partjának közelében, az ún. Pruszkov-hegyen várakozott. Gleb átkelt, és fiaival, ill. Jaropolkkal⁵⁵ együtt támadást indított ellene, ám amikor látta, hogy Msztyiszlav a túlsó parton megfutamodik, ő maga is menekülni kezdett. A következmények az egyik félre nézve katasztrófálisak voltak: a rjazanyiak egy része elesett, egy része fogságba került. Gleb fejedelem, egyik fia, Roman és sógora, Msztyiszlav Rosztyiszlavics Vszevolod foglya lett. Ugyanez lett a sorsa Msztyiszlav druzsinájának és közeli tanácsadóinak. A győztesek a kunokkal szintén leszámoltak.⁵⁶

⁵³ Uo. T. I. 383. Nem világos, hogy Gleb fejedelem melyik bogoljubovi, mai elnevezéssel bogoljubovói templom ajtaját törette be, és raboltatta ki. Ez egyrészt lehetett az Andrej Bogoljubszkij rezidenciájának közepén álló, a palotájával egybeépült Istenszülő születése-templom, vagy a még híresebb, a Nerl folyó partján ma is látható az Istenszülő lepléről (fátyláról) elnevezett templom, a Pokrov na Nerli. A szakirodalomban van olyan nézet, mely szerint ez utóbbi szenvedte el a pusztítást: *Ju. V. Szuharev: Vszevolod Bolsoje Gnyezdo*. In: *V. B. Perhavko – Je. V. Pcselov – Ju. V. Szuharev: Knyazja i knyaginyi Russzkoi zemli IX–XVI vv. M., 2002. 202.*

⁵⁴ Uo. 202. A Zaleszje kifejezés Erdöntúlinak fordítható. Vlagyimir Zalesszkij=Erdöntúli Vlagyimir. Mint ismeretes, Vlagyimir-Szuzdal az erdőövezet miatt védettséget élvezett a sztyeplakók betöréseivel szemben.

⁵⁵ A Lavrentyij-évkönyv szövege alapján valószínűsíthető, az Első Novgorodi Évkönyv szövegéből viszont egyértelműen kitűnik, hogy Gleb fejedelem sógoráról, Jaropolk Rosztyiszlavicsról van szó: PSZRL. T. I. 384. NPL. 35.

⁵⁶ A Koloksánál vívott csata részletes leírása: PSZRL. T. I. 383–384. Kolomna a Moszkva folyó partján épült, nem messze attól a helytől, ahol az utóbbi az Okába ömlik. Rjazanyi Fejedelemséghez tartozott, de a csernyigovi és a Vlagyimir-Szuzdali határ közelében helyezkedett el. A Pruszkova gora, vagyis Pruszkov-hegy a Koloksa folyó jobb partjának közelében található magaslat. A Koloksa egy kis folyó, amely Vlagyimir városának közelében ömlik a Kljazmába. A Kljazma Vlagyimir folyója, és az Okába viszi a vizét.

A foglyokat Vlagyimir városába vitték, de a nyugalom még mindig nem állt helyre. A lakosság soraiban zavargás kezdődött. A vlagyimiriak az elfogottakat ellenségnek tekintették, s azt követelték, hogy a fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy pedig adja át őket. Haragjuk elsősorban a szuzdaliak, ill. a rosztoviak, és nem a rjazanyiak ellen irányult. Vszevolod azonban egyelőre csak börtönbe záratta a foglyokat. Viszont nyomást gyakorolt a rjazanyiakra Jaropolk Rosztyiszlavics átadásának ügyében. Az utóbbiak először tanácskoztak («здумаша»), majd maguk mentek el Voronyezsbe, ahol elfogták Jaropolkot, és Vlagyimirba vitték.⁵⁷

A vlagyimiriak azonban nem érték be ennyivel. Néhány nap múlva nagy számban, felfegyverkezve a fejedelmi udvarba vonultak, és a foglyok megvakítását követelték. A Lavrentyij-évkönyv szerint Vszevolodot ez nagyon elsomorította, de azt nem tartalmazza, hogy pontosan mi történt, mivel megszakad az események ismertetése.⁵⁸ Az Ipatyij-évkönyv viszont kiegészítő információkkal szolgál. Eszerint a szmolenszki Msztyiszlav Szvjatoszlav Vszevolodovics közbenjárását kérte Msztyiszlav és Jaropolk érdekében. Gleb felesége a férje és a fia érdekében üzent. Szvjatoszlav Vszevolodovics (ekkor már kijevi fejedelemként) két egyházi személyt küldött követségbe Vszevolodhoz a fogoly fejedelmek szabadon bocsátása érdekében. Glebnek Ruszba, azaz délre kellett volna mennie. Ez nyilván a Rjazanyról való lemondást jelentette volna, de Gleb ezen az áron nem akart szabad lenni, s több mint kétévi fogság után, 1179 nyarán meghalt a börtönben. Fia, Roman viszont a kereszt megcsókolása (a hűségeskü letétele) után visszanyerte szabadságát. Msztyiszlávot és Jaropolkot is kiengedték, de őket megvakították, s csak utána távozhattak.⁵⁹

Vlagyimir-Suzdal és Rjazany kapcsolatai 1180 és 1196 között

1180-ban maguk a rjazanyi fejedelmek vonták be a szuzdalit belső vitáikba. Gleb két fia ekkor üzenetet küldött Vlagyimirba, és bepanaszolta a harmadikat, a rangidős Románt, miszerint az utóbbi – apósa, a csernyigovi-kijevi Szvjatoszlav Vszevolodovics tanácsára – volosztyokat vesz el tőlük, és ezzel megsérti a Vszevolodnak tett esküjét. Vszevolod erre Rjazany ellen vonult, majd a határ menti Kolomnában találkozott a két panaszossal. Ugyanott kíséretével együtt elfogatta Glebet, Szvjatoszlav fejedelem segítségül küldött fiát, és Vlagyimir városába küldte. Roman fejedelem megkísérelte az ellenálást. Az elővédeje átkelt az Okán, de tagjait a támadók a folyóhoz szorították. Közülük egyeseket megöltek, ill. foglyul ejtettek, mások vízbe fulladtak. Roman elmenekült, s két fivérével bezárkózott Rjazanyba. Vszevolod, miután elfoglalt egy kisebb települést, Rjazany városához vonult, ott azonban kibékült Románnal. Még szerződést is kötöttek, mely szerint minden fejedelemnek a szeniorátus rendje alapján kellett volosztyot kapnia.⁶⁰

⁵⁷ Uo. T. I. 385. I. Ja. Frojanov 1980-ban kiadott kötetében úgy vélekedett, hogy a «здумаша» terminus lehetővé teszi, hogy ott is vecsét lássunk, ahol azt a források egyáltalán nem említik. Példaként hozta fel a Lavrentyij-évkönyv 1177. évi híradásából fenti kifejezést, amely pontosabban így hangzik: «Рязанци же здумаша», és úgy értelmezi, hogy a rjazanyiak megegyeztek a vecsén (Jaropolk átadásáról): *I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1980. 181.*

⁵⁸ PSZRL. T. I. 385–386.

⁵⁹ Uo. T. II. 606.

⁶⁰ Uo. T. I. 387–388.

A fenti belviszály fő oka nyilván az volt, hogy a vlagyimiri fogságban meghalt Gleb fejedelem öt⁶¹ fiának kellett osztoznia a rjazanyi területek feletti uralmon. Közülük ketten (Vszevolod és Vlagyimir) minden bizonnyal Pronszk élén álltak. A rangidős Roman őket szerette volna kiiktatni a hatalmat gyakorlók köréből. A másik két Glebovics (Igor⁶² és Szvjatoszlav) Románt támogatta. A két pronszki fejedelem számára nem maradt más választás, mint ahhoz a fejedelemhez fordulni, aki lényegében Roman szeniorjának számított. Nem is csalódtak, hiszen Vszevolod megmentette őket attól, hogy voloszty nélküli fejedelemmé váljanak.

Érdeemes felhívni a figyelmet arra, hogy a konfliktusról fennmaradt északkeleti forrásrészlet kendőzetlenül vlagyimiri szemszögből íródott. A két veszélyben lévő Glebovics Vszevolodot urának és apjának nevezte, a viszályt lezáró megegyezést pedig „teljesen Vszevolod akarata szerint” («на всеи воли Всеволожи») kötötték meg.⁶³ Vlagyimiri krónikásra vall az is, ahogyan megkülönböztette a két felet: Roman előőrsének tagjai „a mi előőrsünk tagjaival” találkoztak, „Isten a mi előőrsünknek segített”, Roman katonái megfutamodtak, „a mieink pedig üldözték” őket.⁶⁴ Azt már nehezebb megállapítani, hogy a szerző személyesen részt vett-e a katonai akcióban. A forrásrészlet mindössze egy oszlopot (hasábot) tesz ki, s ezért nincs benne annyi konkrétum, amennyi bizonyítaná, hogy egészen Rjazany városáig eljutott.

Az is figyelmet érdemel, hogy az Ipatyij-évkönyvben található Kijevi Évkönyv adott részének szerzője – déli érdeklődésének megfelelően – jórészt egyetlen kérdésre, Gleb Szvjatoszlavics sorsára koncentrált. Verziója szerint Vszevolod Kolomnában egyszerűen magához rendelte Glebet. Az utóbbi nem akart hozzá menni, de nem tehetett mást, mert a kezében (a hatalmában) volt. Vszevolod nemcsak elfogta Glebet, hanem meg is bilincselte, Vlagyimirba küldte, ott őrséget állított mellé, és Gleb druzsináját is elfogatta.⁶⁵ Ugyanez a forrás Szvjatoszlav Vszevolodovics 1180–1181 telén Vlagyimir-Szuzdal ellen indított támadását azzal hozta összefüggésbe, hogy Szvjatoszlav, aki akkor ideiglenesen nem volt kijevi fejedelem, ki akarta szabadítani fogságban lévő fiát.⁶⁶ Az esemény témánk szempontjából is tanulsággal szolgál. Vszevolod az évkönyv szóhasználatával „az egész szuzdali haderővel”, valamint rjazanyi és muromi csapatokkal vonult Szvjatoszlav ellen. A muromiak részvételében semmi meglepő nincs, az viszont világos, hogy Roman fejedelem egy éven belül kétszer nem mert szembeállni Vszevoloddal. Így viszont apósával kellett harcolnia, akitől korábban katonai jellegű támogatást is kapott. A helyzet pikantériáját az jelentette, hogy amikor a Vlena folyó mellett Vszevolod türelmetlen druzsinája támadni akart, a fejedelem ezt nem engedte meg, a rjazanyi fejedelmeket viszont Szvjatoszlav csa-

⁶¹ Glebnek egy hatodik fiáról is van adatunk. Eszerint Jaroszlav a 12. század végén a Rjazanyi Fejedelemségben élt, és feleségül vette a kijevi Rurik lányát: Uo. T. II. 708. Több információval azonban nem rendelkezünk vele kapcsolatban. Feltételezhető, hogy nem játszott számottevő szerepet Gleb örökségének felosztásában. Ellenben, ha a rjazanyi ág jelentéktelen tagja volt, nem tudjuk mivel magyarázni sikeres házasságkötését. Még az is lehetséges, hogy a Kijevi Évkönyv adott részletének szerzője elírta a nevet, s valójában egy másik Glebovicsról van szó.

⁶² Igor apjával, Glebvel és bátyjával, Románnal együtt részt vett az 1177-es kolokszai ütközetben: Uo.T. I. 384. Úgy tűnik, ő nem esett fogságba, de számára valószínűleg ez volt a csata egyetlen pozitív vonatkozása.

⁶³ Uo. 387. és 388.

⁶⁴ Uo. 387.

⁶⁵ Uo. T. II. 614.

⁶⁶ Uo. T. II. 618.

patai ellen küldte. A külső beavatkozást azonban nem a rjazanyi segítségnyújtás, sokkal inkább Vszevolod halogató taktikája és az időjárás változása ítélte kudarcra.⁶⁷

Vszevolod 1181-ben még egyszer, Novij Torg blokádjakor igénybe vette a rjazanyi segítséget,⁶⁸ és további két év elteltével sem mutatkoztak konfliktus jelei a vlagyimiri-rjazanyi viszonyban. 1183-ban Vszevolod a távoli Volgai Bulgária ellen indított hadjáratot. Ezzel kapcsolatban a források nemcsak a rjazanyiak szerepére utalnak, hanem azt is tartalmazzák, hogy a hadi vállalkozásban a vlagyimiri fogságban meghalt Gleb fejedelem fiai közül négy részt vett, sőt név szerint felsorolják őket.⁶⁹

1185-ben ismét belviszály ütötte fel a fejét Rjazanyban. Az idősebb Glebovicsok (Roman, Igor, Vlagyimir) tanácskozásra hívták a fiatalabbakat (Vszevolodot, Szvjatoszlávot), és állítólag az elfogásukat, sőt a meggyilkolásukat tervezték. Az utóbbiak Pronszkba zárkóztak, mire az előbbieket megtámadták a települést. Amikor a szuzdali Vszevolod ezt megtudta, követeket küldött Románhoz és fivéreihez. Nehezményezte, hogy meg akarják ölni testvéreiket. Az idősebb Glebovicsok azonban még jobban megharagudtak, és Vlagyimir-Suzdal elleni támadást kezdtek fontolgatni. A fiatalabb Glebovicsoknak nem maradt más választása, mint patrónusuk segítségét kérni. Vszevolod a vlagyimiri druzsinát, valamint Jaroszlav nevű sógorát, Vlagyimir muromi fejedelmet és annak öccsét küldte a támogatásukra. Amikor a vlagyimiriak és a muromiak már rjazanyi területen, Kolomnánál jártak, a támadók felhagytak Pronszk ostromával. Ekkor az egyik fiatalabb Glebovics, Vszevolod csatlakozott a segítségül küldött erőkhöz, s Pronszkban csak Szvjatoszlav Glebovics maradt. Mivel Pronszk ostroma megszűnt, a segítségül küldött fejedelmek és a pronszki Vszevolod Vlagyimir városába indultak tanácskozni. Amikor ez nyilvánvaló lett, az idősebb Glebovicsok visszatértek Pronszkoz. A védők Szvjatoszlav irányításával heves ellenállást tanúsítottak, de amikor elzárták előlük a vizet, kénytelenek voltak megadni magukat. A Szvjatoszlav – a győztesekkel kötött szerződés alapján – megtarthatta Pronszkot. Testvére, Vszevolod feleségét, gyerekeit, bojárjait azonban fogságba vetették, Rjazanyba vitték, értékeiket pedig elvették. A segítségül küldött vlagyimiriak közül is sokan fogságba estek.⁷⁰

A beháború első szakaszának eseményei mindkét Vszevolodot felháborították. A pronszki teljesen magára maradt. Visszatért a rjazanyi területek peremére, Kolomnába, és szörnyen gyűlölte fivéreit. A szuzdali Vszevolod, amikor meghallotta, hogy a pronszki Szvjatoszlav kiadta a vlagyimiriakat, katonákat kezdett gyűjteni, ill. meglehetősen fenyegető módon követelte vissza a druzsináját. A Glebovicsok erre atyjuknak, uruknak és fivérüknek ismerték el Vszevolodot. Jelezték, hogy ők a fivérükkel harcoltak, aki nem engedelmeskedett nekik, ill. megígérték, hogy Vszevolod muzsait elengedik. Vszevolod azonban egyelőre nem akart békét kötni velük. 1185-ben erre nem is került sor.⁷¹

1186-ban Perfurij csernyigovi püspök közvetítő szerepet vállalt a szuzdali Vszevolod és a rjazanyi fejedelmek között. Erre azért kerülhetett sor, mert Rjazany akkor a csernyigovi püspökséghez tartozott. Vszevolod hallgatott Perfurijra és saját püspökére, Lukára. A csernyigovi püspököt békeajánlással Rjazanyba küldte. A delegátust a vlagyimiri fejedelem és a csernyigovi fejedelmek muzsai is elkísérték. Perfurij meg is érkezett a

⁶⁷ Az 1180–1181. évi hadjárat eseményei: Uo. T. I. 388. T. II. 618–620.

⁶⁸ NPL. 36–37. MLSZV. 125.

⁶⁹ PSZRL. T. I. 389. MLSZV. 125.

⁷⁰ PSZRL. T. I. 400–403.

⁷¹ Uo. T. I. 403.

Glebovicsokhoz, de semmilyen eredményt nem ért el. A forrás alapján nem lehet pontosan megállapítani, hogy mi történt. Úgy tűnik, hogy a püspök esetleg elfogult lehetett a rjazanyiak irányában. A krónikás szerint szégyen és becstelenség töltötte el, és visszatért Csernyigovba. Vszevolod először el akarta fogatni, de később meggondolta magát.⁷²

Az 1185–1186-os konfliktus utolsó részét egy megtorló hadjárat képezte, amely azt bizonyítja, hogy a vlagyimir-szuzdali fejedelem nem tudta rákényszeríteni akarát a rjazanyiakra. Vezetésével 1186-ban egy kisebb koalíció indult Rjazany ellen. Vszevolodon kívül ennek három, vele szemben alárendelt helyzetben lévő fejedelem volt a tagja: sógora, Jaroszlav, a muromi Vlagyimir és a bosszúvágytól égő, kolomnai Vszevolod. A csapatok átkeltek az Okán és a nem igazán ismert Ponovhoz vonultak, a környékén elfoglalták az összes falut, ill. sok foglyot ejtettek. A fenti rjazanyi területeket teljesen elpusztították.⁷³

Vszevolod és a rjazanyiak kapcsolatáról a következő adatok tíz évvel későbbiek. 1196-ban a vlagyimiri fejedelem a szmolenszki Dáviddal szövetségben támadást intézett a násza, a csernyigovi Jaroszlav ellen, és fejedelemsége peremterületeit pusztította. Miután Jaroszlav jelezte megegyezési szándékát, Vszevolod tanácskozni kezdett Dáviddal és a rjazanyi fejedelmekkel. Szövetségesei szerették volna folytatni a harcot, Vlagyimir-Szuzdal ura viszont békét akart kötni. Végül a csernyigovi Jaroszlav Vszevoloddal, Dáviddal és a rjazanyiakkal is rendezte a kapcsolatait.⁷⁴ Sajnos, ezeknek az eseményeknek az ismertetése keveset árul el a vizsgált kérdéskörrel. Úgy tűnik, hogy a rjazanyi fejedelmek a támadásban nem vettek részt. Vszevolod csak a folytatásról kérte ki a véleményüket. Ők harcolni akartak, de a vlagyimiri fejedelem másként döntött. Ez nem arra utal, hogy a korábbi viszonyban változás történt volna. Az viszont elgondolkodtató, hogy a csernyigovi fejedelem velük is szerződést kötött.

Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany kapcsolatai a 13. század elején

A Vlagyimir-Szuzdal és Rjazany közti, több szakaszból álló konfliktus következő fejezetére a 13. század elején került sor. 1207-ben Nagyfészkü Vszevolod elhatározta, hogy fellép a csernyigovi fejedelmekkel szemben, akik közül Vszevolod Csormnij akkor a kijevi trónt is birtokolta. Üzenetet küldött Novgorod élén álló fiához, Konsztantyinhoz. Konsztantyin a novgorodi, pszkovi, ladogai és Novij Torg-i katonákat Moszkvába vezette. A Csernyigov elleni katonai akcióban a rjazanyi és muromi fejedelmeknek (Románnak és testvéreinek, ill. Dávidnak) is részt kellett venniük. Ők csapataikkal az Oka magas, jobb partján vonultak fel. Vszevolod Moszkvában találkozott Konsztantyinval és az általa vezetett harcosokkal. Ott szerzett tudomást arról, hogy a rjazanyi fejedelmek titokban egyezkedtek a csernyigovi Olgovicsokkal. Vszevolod ezután Moszkvából az Okához indult. Konsztantyinon kívül további három fia csatlakozott hozzá. Ideérkeztek a rjazanyi és muromi fejedelmek is. A rjazanyiaknak egy sártorban kellett helyet foglalniuk, míg Vszevolod egy vászonponyva alá ült le. A tárgyalások nem személyesen, hanem a muromi Dávid és egy Mihail nevű megbízott közvetítésével zajlottak. Vszevolod végül arra a következtetésre jutott, hogy (kettő kivételével) valamennyi rjazanyi fejedelem összejátszott a

⁷² Uo. 404–405. Perfurij nevét esetenként Perfjurijnak, ill. Porfirijnak is írják.

⁷³ Uo. 406.

⁷⁴ Uo. T. II. 698–700.

csernyigoviakkal, majd tanácsadóikkal együtt elfogatta, és Vlagyimir városába vitette őket.⁷⁵

Az ítélezést követően a Csernyigov elleni hadjárat Rjazany ellenivé alakult át. Vszevolod csapatai átkeltek az Okán, és megtámadták Pronszkot. A város élén akkor Mihail fejedelem, Vszevolod Glebovicsnak, a szuzdali fejedelem korábbi hívének fia állt. Mihail megrettent a várható eseményektől, és Csernyigovba menekült. Mihail helyett a pronszkiak unokatestvérét, Izjaszlávot hívták meg fejedelemnek. Vszevolod képviselője megpróbálta rábeszélni a település lakóit a megadásra, de ők bíztak az erődítményükben. A támadók ekkor blokád alá vették Pronszkot. A védők hősiiesen harcoltak ugyan, de – mivel vízhez csak a településen kívül juthattak – szomjúság kínozza őket.⁷⁶ Háromhetes blokád után a pronszkiak megadták magukat, Vszevolod pedig Oleg Vlagyimirovicsot, a két lojalis rjazanyi fejedelem egyikét állította a település élére.⁷⁷

Pronszk semlegesítése után Vszevolod helytartóit állította a rjazanyi települések élére, és megindult Rjazany városa felé. Még csak Dobrijnál járt, amikor a központ lakóinak követői felkeresték, és jelezték, hogy teljesen alávetik magukat az akaratának. Vszevolod ezután nem folytatta a hadjáratot, hanem visszafordult. Még nem érte el fejedelemsége központját, amikor Arszenyij püspök⁷⁸ utolérte, és megerősítette a behódolás tényét. A rjazanyiak teljesítették az ígéretüket: miután valamennyien tanácskoztak,⁷⁹ a megmaradt fejedelmeket, tehát azokat, akik nem hódoltak be Vszevolodnak, a feleségekkel együtt Vlagyimir városába küldték.⁸⁰ Ezután a vlagyimiri fejedelem saját fiát, Jaroszlávot állította Rjazany élére.⁸¹

A Lavrentyij-évkönyvben az 1207. évi eseményekről szóló híradás egyértelműen vlagyimir-suzdali krónikás munkája. Az utóbbi vagy pontos információkat kapott, vagy személyesen is részt vett a hadjáratban. Mindezt az események egy részének aprólékos bemutatása támasztja alá. Ilyen pl. Vszevolod és a rjazanyi fejedelmek találkozásának, ill. az utóbbiak bűnössé nyilvánításának leírása vagy Pronszk blokádjának ismertetése. Az utóbbiból még az is kiderül, hogy Vszevolod az erőd hegyi (magaslaton elhelyezkedő) kapujához Konsztantyint állította a novgorodiakkal és beloozeróiakkal, a másodikhoz Jaroszlav nevű fiát a perejaszavliakkal, a harmadikhoz Dávidot a muromiakkal, ő maga

⁷⁵ Uo. T. I. 429–431. Az Első Novgorodi Évkönyv verziója valamelyest különbözik a Lavrentyij-évkönyvtől. Eszerint az Okánál hat rjazanyi fejedelem egy sátorban foglalt helyet, míg két másik, Gleb és Oleg Vlagyimirovics Vszevolod sátrában ült, s az utóbbiak vádolták meg rokonaikat azzal, hogy egyezkedtek a csernyigovi fejedelmekkel: NPL. 50.

⁷⁶ A vízhez jutás azért jelentett problémát, mert a magas, szűk helyen épült pronszki erődítménynek nem voltak kútjai: *Szuharev*, 209.

⁷⁷ A pronszki események a Lavrentyij-évkönyvben: PSZRL. T. I. 421–432. A Moszkvai Évkönyvi Szvod szerint Vszevolod Pronszk élére egyik tyiunját (kisebb druzsinájának tagját) állította. Ugyanez a forrás azt is tartalmazza, hogy a vlagyimiri fejedelem a behódolt Izjaszlav és fivérei között felosztotta otcsinájukat, azaz atyai örökségüket: MLSZV. 147. Izjaszlav Vlagyimirovics két testvéréről tudjuk, hogy ők (Gleb és Oleg) nem fordultak szembe Vszevoloddal, azt viszont nehéz megállapítani, hogy melyik volt az otcsinájuk a Rjazanyi Fejedelemségen belül.

⁷⁸ Rjazanyának ekkor már saját püspöke volt. V. Ny. Tatyiscsev szerint a rjazanyi egyházmegye 1198-ban jött létre: V. Ny. *Tatyiscsev*: Isztorija Rosszijszkaja. T. IV. M. – L., 1965. 326. Ja. Ny. Scsapov a Rjazanyi Püspökség létrehozását 1187 és 1207 közé tette, s ezen belül elfogadhatónak tartotta a Tatyiscsev által megadott konkrét dátumot. Továbbá jelezte, hogy a Muromi Fejedelemség területe is a fenti püspökséghez tartozott: *Ja. Ny. Scsapov*: Goszudarsztvo i cerkov Drevnyej Ruszi X–XIII vv. M., 1989. 51.

⁷⁹ A «Рязанци вси здумавше» kifejezést I. Ja. Frojanov természetesen a vecsére való utalásként értelmezte: *Frojanov*, 181.

⁸⁰ RSZRL. T. I. 432–433.

⁸¹ Uo. 434.

pedig négy másik fejedelemmel együtt a (Pronja) folyón túl elhelyezkedő, ún. Kun mezőn táborozott. A krónikás az események egy részét napra pontosan megadta: Vszevolod augusztus 19-én vonult ki Vlagyimirből, a rjazanyi fejedelmek elfogására az Oka mellett szeptember 22-én került sor, a pronszkiak október 18-án adták meg magukat, Vszevolod november 21-én érkezett vissza Vlagyimir városába. Imponáló magabiztossággal igazodott el a fejedelmek időnként kibogozhatatlannak tűnő névsorában is: nemcsak Vszevolod fiainak a nevét tudta, hanem pontosan ismerte a rjazanyi fejedelmek népes famíliáját, sőt a családtagoknak a szuzdali fejedelemhez való viszonyát is. A rangidős Roman Glebovicst, testvérét, Szvjatoszlávot és Roman hét unokaöccsét a Vszevolod-ellenes táborba sorolta. Tudósításából megtudhatjuk, hogy mindössze Roman másik két unokaöccse, Gleb és Oleg Vlagyimirovics nem fordult szembe Vlagyimir-Suzdal urával, sőt mindketten részt vettek Pronszk blokádjában is.⁸² Ez az arány természetesen eleve magában hordozta a további konfliktusok veszélyét.

Az esetenként jelentéktelennek tűnő adatok a téma szempontjából fontos megállapításra adhatnak lehetőséget. A rjazanyi fejedelmek felsorolásakor pl. a szerző mintegy mellékesen megjegyezte, hogy Vszevolod meghalt Pronszkban.⁸³ Itt Vszevolod Glebovics fejedelemről van szó, aki – mint láttuk – 1186-ban Kolomnában rekedt, mivel még a szuzdali Vszevolod támogatása ellenére is alulmaradt fivéreivel szemben. A haláláról szóló információ szerint viszont valamikor 1186 és 1207 között visszatérhetett Pronszkba, sőt a központot fiára hagyta. Mihail viszont kevésbé volt hűséges a vlagyimiri fejedelemhez, és részt vett a csernyigoviakkal való egyezkedésben. Ellenkező esetben a Pronszk elleni támadás hírére aligha menekült volna apósa védőszárnyai alá, Csernyigovba.⁸⁴

Az 1207-es eseményeket feljegyző írástudó egyértelműen Nagyfészkü Vszevoloddal rokonszenvezett. Többször nagyfejedelemnek titulálta; Pronszk ostroma kapcsán megjegyezte, hogy nem akart vérontást; ill. amikor megkímélte Rjazanyt, a könyörületességét hangsúlyozta.⁸⁵ A híradásba azonban olyan adatokat is beleszótt, amelyekkel oldotta annak az egyoldalúságát. A rjazanyi fejedelmek elszántságát azzal is kiemelte, hogy miután nagy részük Vszevolod fogságába került, egyikük pedig elmenekült, még mindig akadt, aki vállalta Pronszk védelmének irányítását. Szinte elismeréssel írt a pronszkiak kemény küzdelméről, és arról is tudósított, hogy a rjazanyiak ellentámadásra is képesek voltak: Roman Igorevics vezetésével megtámadták a vlagyimiri fejedelem Okán álló hajóit, s a rakományt csak úgy sikerült megvédeni, hogy közben megérkeztek Vszevolod Pronszk alól élelemért küldött katonái.⁸⁶

A Rjazany engedelmisségben tartásáért alkalmazott vlagyimiri erőszaknak csak állomásai voltak, a végét még 1207-ben sem lehetett látni. A Lavrentyij-évkönyv szerint 1208-ban a rjazanyiak elfogták és megbilincseltek Jaroszlav Vszevolodovics „embereit” (nyilván druzsinájának tagjait), sőt egy részüket meg is gyilkolták.⁸⁷ Ekkor a sértett apa a szomszédos terület központjához vonult, ahol fia fogadta őt. A település lakói azonban

⁸² A részletes adatok a Lavrentyij-évkönyvben: Uo. 430–433.

⁸³ Uo. 430.

⁸⁴ A Vszevolod Gleboviccsal és fiával, Mihaillal kapcsolatos adatok: Uo. 406, 431.

⁸⁵ Uo. 430–433.

⁸⁶ Uo. 431–432.

⁸⁷ A Jaroszlav „emberei” elleni fellépést A. V. Zsevnyak két tényezőre vezette vissza. Egyrészt feltételezte, hogy a megmozdulás oka a vlagyimiri druzsina magatartása lehetett, mert az utóbbi túlságosan sokat engedett meg magának. Másrészt szerinte az események alakulásához a becsvágyó Gleb Vlagyimirovics is hozzájárulhatott, aki szolgálataiért többet várt Vszevolodtól, mint amennyit valójában kapott: *Zsevnyak*, 122.

továbbra sem tanúsítottak engedelmességet. Vszevolod utasítására ekkor a rjazanyiaknak javaikkal együtt el kellett hagyniuk városukat, amelyet a vlagyimiriak felgyújtottak. Ugyanez a sors várt Belgorodra is. Rjazany lakosait, köztük Arszenyij püspököt, Vlagyimir-Szuzdalba vitték.⁸⁸

1209 elején a rjazanyi föld meggyötört lakói mégis képesek voltak ellentámadásra. A Lavrentyij-évkönyvben csak egy rövid híradást találunk ezzel kapcsolatban: a korábban Csernyigovba menekült Mihail és a Pronszk élén őt követő Izjaszlav⁸⁹ betört a szuzdali földre, és Moszkva környékét kezdte pusztítani. Vszevolod fejedelem Jurij nevű fiát küldte ellenük, és az utóbbi legyőzte őket.⁹⁰ Úgy tűnik, a 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod az eseményekkel kapcsolatban egy másik, bővebb északkeleti tudósítást őrzött meg, mint a Lavrentyij-évkönyv. A moszkvai forrás egyrészt rávilágít arra, hogy a rjazanyi fejedelmek azért mertek támadni, mert azt hitték, hogy Vszevolod fiait még mindig a Novgoroddal támadt konfliktus köti le. Másrészt nem egyszerűen tényt közöl, hanem konkrétumokkal alátámasztva, szemléletesen ismerteti Izjaszlav és Mihail vereségének körülményeit.⁹¹

A vlagyimiri-rjazanyi viszony kérdése a következő év végén tartott diplomáciai tárgyalásokon is felmerült. A Lavrentyij-évkönyv rövid híradása szerint 1210-ben Vszevolod Csormnij és a többi csernyigovi fejedelem megbízásából Matfej kijevi metropolita Vlagyimir-Szuzdalba érkezett. A nézeteltérések rendezését követően Vszevolod kibékült az Olgovicsokkal, a metropolitát pedig megajándékozta, és tisztelettel engedte útjára.⁹² A Moszkvai Évkönyvi Szvodból azt is megtudhatjuk belőle, hogy a metropolita télen érkezett, karácsonykor istentiszteletet tartott a Szent Istenszülő vlagyimiri székesegyházában, és több napig tartó látogatása kellemes légkörben zajlott. Ugyanezen forrás híradása szerint a rjazanyi fejedelmek feleségeit már Matfej látogatása alatt szabadon engedték.⁹³ Az utóbbi információ arra enged következtetni, hogy a felek a rjazanyiak ügyében is egyeztettek. Az eredmény azonban csekély volt, hiszen sem az 1207-ben Vszevolod Csormnijjal tárgyalásokat folytató rjazanyi fejedelmek, sem a püspök, sem a Vlagyimir-Szuzdalba hurcolt lakosság nem kapta vissza a szabadságát. Ebben az állapotban Vszevolod életében nem következett be változás. 1212. évi halála után azonban az őt a vlagyimiri trónon követő fia,

⁸⁸ PSZRL. T. I. 434. A moszkvai forrás ezúttal is szolgál kiegészítésekkel. Egyrészt azt állítja, hogy a rjazanyiak tanácskoztak Gleb és Izjaszlav Vlagyimiroviccsal, és ki akarták adni Jaroslávot: MLSZV. 148. Tehát ez a verzió arra utal, hogy Vszevolod fia is fogságban volt. A másik adalék szerint a rjazanyiakat, a feleségeket és a gyerekeket is beleértve, széttelepítették a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség „városaiban”: Uo. 148.

⁸⁹ V. A. Kucskin véleménye szerint a támadáskor Izjaszlav rjazanyi, Mihail pedig pronszki fejedelem volt: *Kucskin*, 98.

⁹⁰ PSZRL. T. I. 434.

⁹¹ MLSZV, 148–149. Az 1209. évi események ismertetésekor felbukkanó topográfiai adatok vizsgálata után Kucskin azt feltételezte, hogy az Oka folyó bal partján a csernyigovi volosztyok Vszevolod idejében már vlagyimiriak lettek: *Kucskin*, 98. Közérthetőbben: Moszkvától és a Moszkva folyótól délre Vszevolod Csernyigov rovására terjeszkedett, és egészen az Oka partjáig tolta ki a határt. Ez nem jelenti azt, hogy a Moszkva és Oka közötti terület teljesen vlagyimiri fennhatóság alá került volna, mivel a Moszkva folyó okai torkolatának közelében elhelyezkedő Kolomna és környéke még a mongol hódítás előestéjén is Rjazanyhoz tartozott: ld. *Kucskin*, 102. (térkép).

⁹² PSZRL. T. I. 435.

⁹³ MLSZV. 149. A Szent Istenszülő vlagyimiri székesegyháza az Andrej Bogoljubszkij által építettett, majd öccse Vszevolod alatt felújítottatott, ma is működő Uszpenszkij-székesegyház.

Jurij a rjazanyi foglyokat hazaengedte.⁹⁴ Az egyik adat szerint ez Románra, a rangidős fejedelmre nem vonatkozott: ő egészen 1216. évi haláláig börtönben maradt.⁹⁵

– o –

A szuzdali-rjazanyi viszony értékelése nem váltott ki nagy vitákat a történettudomány képviselői között. Az nyilván nem is lehetett polémia tárgya, hogy az előbbi fejedelmek bevonták az utóbbiakat a háborúikba, más kérdéseket azonban a kutatók sokszor különböző szempontok alapján közelítettek meg. Egyes történészek együttesen értékelték a szuzdali fejedelmek fentebb ismertetett tevékenységét, mások ugyanazt részekre szedték. Íme, néhány nézet: a Rjazanyi Fejedelemség egyre inkább a Vlagyimir-szuzdali Rusz politikai befolyásának szférájába került.⁹⁶ Szuzdalia fejedelmei kiterjesztették befolyásukat néhány óorosoz szomszédjukra is. A 12. század második felében Murom és Rjazany fejedelmei függésbe kerültek tőlük.⁹⁷ Andrej Bogoljubszkij és III. Vszevolod kihasználta a legkisebb lehetőséget is arra, hogy gyengébb szomszédait függő helyzetben tartsák. Olyan helyzetbe süllyesztették őket, amely kevésbé különbözött a vazallusi állapottól. Elérték azt, hogy Rjazany szilárdan az ellenőrzésük alatt maradjon.⁹⁸ A rjazanyi fejedelmek magukon érezték Vszevolod súlyos kezét, engedelmeskedtek akarátának, s ő rjazanyi földet lényegében meghódította, és egyesítette a Vlagyimiri Nagyfejedelemséggel.⁹⁹ Vszevolod főhatalma már elismert és nyílt uralom volt, mivel pl. a rjazanyi fejedelmek hozzá intézett szavaiban megjelent a goszpogyin kifejezés.¹⁰⁰ Vszevolod alárendeltségben tartotta a féktelen rjazanyi fejedelmeket.¹⁰¹ Vszevolod csaknem teljhatalmúlag rendelkezett az egymással állandóan ellenségeskedő rjazanyi fejedelmekkel.¹⁰² A Rjazanyi Fejedelemség csaknem állandóan északkeleti szomszédja politikájának pályáján volt kénytelen keringeni. Az ottani fejedelmek mindig Vszevolod „vazallusai” voltak. A függés legkisebb megsértése az ellenállás erővel való elnyomásához és a korábbi állapot helyreállításához vezetett.¹⁰³ A gyengébb szomszédok, pl. Murom-Rjazany rövid idő alatt függésbe kerültek, és el kellett ismerniük az új nagyfejedelemt, Vszevolod „sztarejsinszvoját”. A genealógiától függetlenül a leghatalmasabb lett a legidősebb, és ennek felelt meg az úr (goszpogyin) megszólítás, amely a kijevi korszak fejedelmei között elképzelhetetlen lett volna.¹⁰⁴ A 13. század elején a rjazanyi fejedelmek ingadoztak a Vlagyimir és Csernyigov közötti orientáció kérdésében, de Vszevolodnak a rjazanyi föld elleni hadjáratai után a szuzdali befolyás felújult.¹⁰⁵ 1208-ban a rjazanyi földet a vlagyimiri fejedelemséghez csatolták. Ez volt a

⁹⁴ PSZRL. T. I. 437.

⁹⁵ *Tatyiscsev*. T. III. 199.

⁹⁶ *Mongajt*, 1961. 347.

⁹⁷ Martin, 99.

⁹⁸ *Dzson Fennel*: Krizisz srednyevokovoj Ruszi, 1200–1304. (*John Fennel: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304*). M., 1989. 49.

⁹⁹ V. O. *Kljucsevszkij*: Kursz russzkoj isztorii. Csaszty I. In: Szocsinyenyija v gjevjatyi tomah. Tom I. M., 1987. 331–332.

¹⁰⁰ Ny. Ny. *Voronyin*: Zodcsesztvo Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov. Tom I. M., 1961. 351. A goszpogyin szó urat, sőt uralkodót is jelent.

¹⁰¹ M. V. *Scsepkina*: O proiszhozgyenyii Uszpenszkovo szbornyika. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga. Redkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 80.

¹⁰² B. A. *Ribakov*: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 560.

¹⁰³ Ju. A. *Limonov*: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1987. 104.

¹⁰⁴ *Stökl*, 117. A sztarejsinszvo kifejezés rangidősséget, szeniorátust vagy szeniori pozíciót jelent.

¹⁰⁵ A. A. *Gorszkij*: Russzkije zemli v XIII–XIV vekah. Putyi polityicseszkoje razvityija. M., 1996. 12.

közvetlen területfoglalás első példája, amikor egy orosz fejedelem egy másik rovására növelte meg birtokait.¹⁰⁶ Vszevolod elhatározta, hogy aláveti a rjazanyi fejedelmeket, akik ha egyesítették volna erejüket csernyigovi rokonaikkal, komoly fenyegetést jelentettek volna a hatalmára.¹⁰⁷ Vszevolod elfojtotta Murom és Rjazany fejedelmeinek ellenállását.¹⁰⁸

A fenti vélemények közül azok, amelyek teljhatalomról és területfoglalásról szólnak, túlzásnak tűnnek. A többi nézetből jórészt az következik, hogy Rjazannal szemben – legalább is Vszevolod uralmának időszakában – egyfajta vlagyimiri hegemonia bontakozott ki. Azonban, amennyiben rendszerezzük a tanulmányban részletesen ismertetett eseményeket, még ezt az elképzelést is árnyalni kell. Jurij Dolgorukij kétszer kényszerítette menekülésre Rosztyiszlav fejedelmet, mégsem sikerült a Rjazany közvetlen irányítását megszereznie. Mivel Rosztyiszlávnak csak Jurij egyetlen hadjáratában kellett segítséget nyújtania, 1157-ig a déli szomszéd Szuzdaltól való komolyabb függéséről aligha beszélhetünk. Andrej fejedelemségének időszakában a szuzdali-rjazanyi viszony kiegyensúlyozott volt. Bogoljubszkij nagyszabású célokat tűzött ki maga elé, s ezek elérése érdekében erőszakos politikát folytatott. Mivel Rjazanyban nem dúlt belviszály, hadjárataihoz pedig megkapta a kért segítséget, a kapcsolatok nem voltak problematikusak. A változás 1174-ben kezdődött, amikor is Gleb rjazanyi fejedelem a Rosztyiszlavicsokat támogatta nagybátyjokkal, Mihalkóval szemben. Ez teljesen érthető volt, hiszen tapasztalatlan sógorainak megosztott fejedelemsége a rjazanyi fejedelem számára a függés lazítását vagy akár megszüntetését jelenthette volna. A Rosztyiszlavicsok azonban sem Rosztovban, sem Vlagyimirban nem tudták megőrizni hatalmukat. Az új vlagyimiri fejedelem, a beteg Mihalko támadást akart indítani Gleb ellen, de azt Mihalko halála után maga Gleb indította meg 1176 őszén. Az akkor még jelentéktelennek számító Moszkva felgyújtása után a rjazanyi fejedelem 1176–1177 telén Bogoljubovot és környékét pusztította. Vszevolod azonban őt és az újból próbálkozó Rosztyiszlavicsokat is végleg legyőzte, és mindannyiukon bosszút állt. Életének utolsó évét Gleb vlagyimiri fogolyként töltötte, s fia, Roman is csak a függés elismerése után, 1179-ben térhetett vissza Rjazanyba. Az 1174-et követő viharos események nem jelentik Rjazany politikai súlyának növekedését. Gleb szerepe csak a szuzdali földön dúló belviszály miatt értékelődött fel, de a beavatkozásból a rjazanyi fejedelem a lehető legkevésbé hozta ki. Bölcsőbb, óvatosabb fellépéssel legalább a trónját megőrizhette volna.

A következő szűk három évtizedben a déli szomszéd függése egyrészt teljesen egyeztetett azzal, amely Andrej fejedelemsége alatt volt megfigyelhető: Vlagyimir-Suzdal katonai segítségét kért és kapott Rjazanytól. Az utóbbi még jobban is járt, mivel az óvatos Vszevolod általában nem indított olyan nagyszabású hadjáratokat, mint elődje. Az 1179 és 1207 közti időszak másik jellegzetessége a szuzdali fejedelemnek a rjazanyi belvillongásokba való bevonása volt. Akár a trónviszály kifejezését is lehetne használni. Az ismertetett események alapján úgy tűnik, hogy a Rjazanyi Fejedelemségben ekkor csak két voloszty, következésképpen két trón, a rjazanyi és a pronszki létezett. Gleb fejedelem öt fia és tíz unokája számára a két voloszty még akkor is kevésnek bizonyult, ha a hatalomból nem csak a rangidősöknek jutott. Az emberi természettel ellenkezett volna, ha ebben a helyzet-

¹⁰⁶ *Mihail Heller*: Az Orosz Birodalom története. Osiris–2000, Bp., 1996. 55. Heller munkájának magyar fordításában Vszevolod és rokonai hercegekként szerepelnek, azonban a fejedelem kifejezés sokkal elfogadottabb és pontosabb.

¹⁰⁷ *Martin Dimnik*: The Rus' principalities. In: Maureen Perrie (ed.): The Cambridge History of Russia. Vol. I. From Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 118.

¹⁰⁸ Uő: III. Vsevolod. In: Encyclopedia of Russian History. Editor in chief: James R. Millar. Vol. 4. New York, 2004. 1653.

ben Gleb utódai nem estek volna egymásnak. A sértettek ahhoz a fejedelemhez fordultak, akivel szemben a rjazanyiak szeniorja is függő helyzetben volt. Vszevolod 1180-ban Rjazanyhoz vonult, és megállapodást kötött Románnal. Még az 1185–1186-os konfliktus sem járt nagy pusztítással. 1185-ben Vlagyimir urát leginkább az háborította fel, hogy az általa küldött fegyveresek is fogságba estek. 1186-ban ugyan károkat okozott az Okától délre, feltehetően Kolomna közelében, de egyetlen nagyobb központot sem foglalt el.

A szuzdali-rjazanyi viszonyban csak 1207–1208-ban következett be gyökeres fordulat. Ez minden bizonnyal Csernyigovval volt kapcsolatos. A csernyigovi-rjazanyi szövetség veszélye, mint láttuk, a korábbi évtizedekben is fennállt, 1207-ben azonban úgy tűnt, hogy a Glebovicsok döntő többsége nem tartja tiszteletben a Gleb halála után vállalt függetlenséget. Vszevolod csak ekkor alkalmazott radikális eszközöket: hat fejedelmet azonnal elfogatott, egy koalíciós hadsereggel elfoglalta Pronszkot, a települések egy részének élére saját helytartóit állította, Rjazany lakóit arra kényszerítette, hogy további fejedelmeket küldjenek vlagyimiri fogságba, a város irányítását pedig fiára, Jaroszlávra bízta. Az igazi szörnyőség azonban csak ezután következett: 1208-ban Vszevolod felgyújtatta a fejedelemség legfontosabb települését, s a lakosságot a püspökkel együtt Vlagyimir-Szuzdalba vitette.

Ha Nagyfészkű Vszevolod fejedelemségének (1176–1212) rjazanyi vonatkozású eseményeit összevetjük a szakirodalomban található nézetekkel, az az érzésünk támad, hogy a kutatók értékeléseit az 1207–1208. évi események a kelleténél nagyobb mértékben befolyásolták. A Kijevi Rusz történetének forrásai hemzsegnak a Rurik-dinasztia tagjainak egymás elleni torzsalkodásáról szóló híradásokról. Az egyik fejedelem letaszította a trónról, majd elűzte a másikat. A fejedelmek erőszakos halála sem volt példa nélküli esemény. A támadó fél gyakorta vett blokád alá, rabolt ki vagy éppen gyújtott fel egy-egy települést. Vszevolod egyáltalán nem tartozik a békétlen fejedelmek közé. Nem egyszer olyan sértést is megtorlás nélkül hagyott, amely miatt fivére, Andrej minden bizonnyal hadjáratot indított volna. Ha tehetné, inkább a tárgyalásos megoldásokat választotta. Hosszú ideig a függésben lévő rjazanyi fejedelmek civakodását is türelemmel viselte, tapintatosan kezelte. Egyszerre hat fejedelem bebörtönzése ugyan szokatlan jelenség volt, de még az után is maradtak Glebovicsok Rjazanyban, hogy néhányukat pótlólag szintén vlagyimiri fogságba kellett küldeni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a legdurvább lépést maguk a rjazanyiak provokálták ki: Jaroszlav druzsinájának likvidálása vezetett a főváros felgyújtásához. Egy település felperzseléséhez képest jóval ritkább volt a lakosság elhurcolása. Vszevolod viszont nem először folyamodott ehhez a megtorló lépéshez. 1181-ben, miután a vetélytárs, Jaropolk Rosztyiszlavics irányítása alatt álló novgorodi Novij Torgot bevette, a települést ugyancsak felgyújtatta, lakóit pedig Vlagyimirba vitette. Ám akkor viszonylag gyorsan megengedte, hogy az elhurcoltak visszatérjenek.¹⁰⁹

Kérdés, hogy a két település szenvedett-e jóvátehetetlen károkat. A forrásokból ítélve Novij Torg 1181 után is létezett, és fontos szerepet játszott a novgorodi-szuzdali kapcsolatokban. Úgy tűnik, 1208-ban Rjazany városa sem hamvadt el véglegesen. A hazaengedett lakosság vagy felújította a házakat, vagy új épületeket emelt. Mivel a fő építőanyag a fa volt, ez nem okozott megoldhatatlan problémát. A települést nem a vlagyimiriak pusztították el véglegesen 1208-ban, hanem a mongol hódítók 1237-ben.¹¹⁰ A mongol támadás első hulláma után a város nem épült újjá, ezért az oroszok Régi Rjazanynak vagy Ó-Rjazanynak

¹⁰⁹ PSZRL. T. I. 388. NPL. 36–37. MLSZV. 125.

¹¹⁰ PSZRL. T. I. 460.

(Старая Рязань) nevezték el, a régészeti kutatások számára pedig a szó szoros értelemben kincsesbányának bizonyult. Az archeológia tanúsága szerint a mongol invázió előtti Rjazany két fő alkotóelemből állt: egy erődből és egy, a 12. század folyamán fából készült falakkal és tornyokkal körülvett részből. Mivel az utóbbi nem volt teljesen lakott, veszély esetén valószínűleg a környékeliek is idemenekültek. A Szerebrjanka folyónál volt egy ún. Vízi kapuja, amelynek rácsán átfolyt a nélkülözhetetlen víz. Három kőtemplommal rendelkezett. Bojárok és közrendű városiak lakóépületeinek alapjait is feltárták.¹¹¹

A fejedelmek bebörtönzését és Rjazany felgyújtását azért sem érdemes túlértékelni, és Vszevolodnak a korban szokatlanul nagy hatalmat tulajdonítani, mert a rjazanyi-pronszki ellenállás folytatódott. Mint láttuk, Gleb két unokája még 1209-ben is képes volt arra, hogy ellentámadást indítson, és Moszkva környékét dúlja. A következő évben a fejedelmek feleségeit már szabadon engedték, 1212-ben pedig (Roman Glebovics kivételével) a renitens fejedelmek, Arszenyij püspök és Rjazany városának lakosai szintén hazatérhettek. Tehát a vlagyimiri befolyást erőszakos eszközökkel is csak ideiglenesen lehetett növelni. A Szuzdalhoz lojális Muromnak viszont egyetlen alkalommal sem kellett az erősebb szomszéd beavatkozását elszenvednie.

¹¹¹ Rjazany bemutatásához: *V. Ja. Petruhin: Drevnyaja Rusz, IX v. –1263 g. M., 2005. 145.*

A VLAGYIMIR-SZUZDALI FEJEDELMEK ÉS A VOLGAI BOLGÁROK VISZONYA A 12. SZÁZADBAN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

Előzmények

A Nyomdai Évkönyv az 1107-es évnél arról tudósít, hogy a bolgárok megtámadták Szuzdalt, bekerítették a várost, és „sok gonoszságot műveltek”: falvakat és pogosztokat foglaltak el, számos földművest megöltek. A szuzdaliak egy ideig nem léptek fel velük szemben, mert nem volt fejedelmük. Később azonban kivonultak a városból, és az összes bolgárt lekaszabták.¹ A Kijevi Rusz északkeleti része, amelynek Rosztov volt a központja, a 11–12. század fordulóján Vlagyimir Monomah perejaszlavli fejedelem irányítása alatt állt. Intelem c. művének tanúsága szerint maga Monomah is többször járt Rosztovban.² Távollétében fiai (Msztyiszlav és Vjacseszlav) képviselték az érdekeiket.³ Úgy tűnik, a bolgár támadás idején Vlagyimir Monomah egyik fia sem tartózkodott északkeleten, a volgai bolgárok pedig kihasználták a kínálózó lehetőséget. Nem az első számú központot, hanem a vízi úton (a Volga, az Oka, a Kljazma, a Nerl és a Kamenka folyókon hajózva) szintén jól megközelíthető Szuzdalt támadták meg.

A bolgár támadást követően a perejaszlavli fejedelem több gondot fordított a rosztovi terület védelmére. Egyrészt olyan helytartót nevezett ki, aki tartósan északkeleten maradt. A Kijevi Barlangkolostor paterikonja ezzel kapcsolatban az alábbi információkat tartalmazza: „Vlagyimir Monomah Georgijt küldte a szuzdali földre, és rábízta saját fiát, Georgijt. Sok évvel később Georgij Vlagyimirovics Kijevben ült; saját tiszjackijának, Georgijnak mint apjának, átadta a szuzdali oblasztyot.”⁴ A fenti, látszólag kaotikus forrásrészlet valójában hasznos adalékokkal szolgál. A benne szereplő két Georgij közül az egyik az előkelők közé tartozott. A paterikon szerint apja egy Simon nevű varég volt.⁵ A másik Georgij nem más, mint Monomah egyik legfiatalabb fia, aki Jurij Dolgorukijként ismeretes. Vlagyimir Monomah tehát fiát tette meg a forrás által szuzdalinak nevezett terület helytartó-fejedelmének. A paterikon időpontot ugyan nem ad meg, de ennek a lépésnek a bolgár támadást követően volt értelme. Mivel Jurij 1107-ben hozzávetőlegesen 10 éves lehetett,⁶ apja a varég Georgij gondjaira bízta. Másrészt 1108-ban Monomah erődöt alapí-

¹ Polnoje szobranijje russzkih letopiszej (PSZRL). Tom. (T.). XXIV. Moskva (M.), 2000. 73. A «много зла сътвориша» kifejezés gyakori az évkönyvekben. Többféleképpen fordítható: sok gonoszságot műveltek, sok bajt okoztak, sok rosszat tettek. A pogosztok a Kijevi Rusz időszakában egyebek mellett adószedő központok voltak.

² Poveszty vremennih let (PVL). Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1996. 102, 104.

³ Uo. 96, 109. Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). M. – Leningrád (L.), 1950. 161.

⁴ Kijevno-Pecszerszkij patyerik. In: Pamjatnyiki lityeraturi Drevnej Ruszi, XII vek. M., 1980. 418. A tiszjackij kifejezés ezredest, katonai vezetőt jelent. Az oblaszty nagyobb területi egység elnevezése a Kijevi Rusz idején.

⁵ Uo.

⁶ Kucskin, 1984. 69.

tott a Kljazma folyó partján,⁷ nem messze attól a helytől, ahol Nerl beleömlik. Ezzel nyilván a Szuzdalba vezető vízi út biztonságát kívánta növelni. A várat az alapítóról nevezték el Vlagyimirnak, s körülötte létrejövő település az óoroszkorszak egyik legjelentősebb központja lett.

Támadások Jurij és Andrej fejedelemsége idején

1120-ban Jurij támadást indított a bolgárok ellen, sok foglyot ejtett, és legyőzte a bolgár haderőt.⁸ Az akció egybeesett Vlagyimir Monomah kijevi politikájának érdekeivel.⁹ Elképzelhető, hogy a hadjáratot az oroszok a kunok kérésére vezették. Az utóbbiakra a volgai bolgárok nyomása nehezedett, s ekkortájt épen az a kun kánság szenvedett tőlük vereséget, amelyhez Monomahot rokoni kapcsolatok fűzték.¹⁰ Ezeket a nézeteket kiegészíthetjük a források néhány adatával. Egyrészt az Elmúlt idők elbeszéléséből (Poveszty vremennih let) kiderül, hogy korábban Monomah Jurijt Ajepa kun kán lányával házasította össze.¹¹ Másrészt az Ipatyij-évkönyv az 1117-es évnél azt tartalmazza, hogy a bolgár kán (a forrás szóhasználatával: fejedelem) megmérgeztette Ajepát.¹²

Az 1130-as évek közepétől Jurij Dolgorukij kivonta magát a kijevi fejedelem ellenőrzése alól, s jelentős energiát fordított az északkeleti területek kiépítésére, megszervezésére.¹³ 1149-től a kijevi trón megszerzésére törekedett.¹⁴ Az évkönyvek tanúsága szerint Dolgorukij az 1152-es év egy részét is a déli harcokba bonyolódva töltötte.¹⁵ Úgy tűnik a bolgárok ezt kihasználták: felhajóztak a Volgán, és váratlanul támadást intéztek a Szuzdaltól északra elhelyezkedő Jaroszlavl ellen. A település lakói nélkülöztek, de eleinte senki sem vállalkozott arra, hogy külső segítséget hívjon. Végül az éjszakai sötétséget kihasználva egy fiatal férfi kiszökött, és értesítette a rosztoviakat. Ők felvonultak a bolgárok ellen, győzelmet arattak, s felmentették Jaroszlavlot.¹⁶

A fenti időszakban, tehát a 12. század közepén a Szuzdali Fejedelemség központi területe a Volga és a Kljazma folyók között helyezkedett el. Délen a határ egyes szakaszai megközelítették az Okát, míg nyugaton átlépték a Volgát. A távoli északon még volt egy jelentős adminisztratív központ, Beloozero, de az ellenőrzése alá tartozó terület nagyságát a rendelkezésre álló információk alapján nem lehet pontosan megadni. Ugyanilyen bizonytalanok a délen a Rjazanyi Fejedelemséggel, keleten pedig a finnugor törzsek településterületével érintkező határok.¹⁷ A Szuzdali Fejedelemséget a Volgai Bulgáriától több száz kilométernyi távolság választotta el. Ha a bolgárokat 1152-ben a befolyási övezet kiterjesztésének szándéka vezette volna, a köztes területeket kellett volna megtámadniuk. Ők azon-

⁷ PSZRL. T. XX. M., 2005. 103. NPL. 467.

⁸ PSZRL. T. I. M. 1962. 292. (oszlop). T. II. M., 1962. 285–286. (oszlop).

⁹ V. A. *Kucskin*: O marsrutah pohodov drevnyerusszkijh knyazej na goszudarsztvo volzsszkijh bulgar v XII-pervoj tretyji XIII v. In: *Isztoricseszskaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. M., 1975.* 35.

¹⁰ P. P. *Tolocsko*: *Drevnyaja Rusz.* Kijev, 1987. 105.

¹¹ PVL. 120.

¹² PSZRL. T. II. 285.

¹³ Jurij önállósodási törekvéséhez: *Makai János*: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. *Világtörténet*, 1991/1–2. 39–41.

¹⁴ Jurij Dolgorukij Kijevért folytatott harcához: *Makai János*: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. *Aetas*, 1995/3. 80–86.

¹⁵ PSZRL. T. I. 338–339. T. II. 455–459.

¹⁶ A Jaroszlavl elleni bolgár támadáshoz: Uo. T. XXIV. 77.

¹⁷ A Szuzdali Fejedelemség területének kiterjedéséhez: *Kucskin*, 1984. 99. (térkép a 12. század közepéhez)

ban a szuzdali föld belsejében elhelyezkedő Jaroszlavl alatt jelentek meg, s ezért az akciót zsákmányszerzési kísérletnek minősíthetjük.

A szuzdali (vlagyimir-szuzdali) befolyás kiterjesztése a 12. század második felében és a 13. század első felében is folytatódott. A nyugati és déli határok már nem módosultak jelentős mértékben. Délkeleten viszont a Volga partvidékének újabb szakaszát és az Oka folyó volgai torkolatát sikerült ellenőrzés alá vonni. Keleten az Unzsa folyó alsó folyása is a vlagyimiri uralmi zóna része lett. Északkeleten, a beloozeri körzettől keletre Usztyug vidékét szintén látogathatták az adószedők.¹⁸ A mongol hódítás előtti időszak bemutatása terminológiai szempontból azért problematikus, mert 1212 után északkeleten is részfejedelemségek alakultak ki, s például az említett usztyugi terület nem közvetlenül a vlagyimir-szuzdali nagyfejedelem, hanem a rosztovi fejedelem fennhatósága alá tartozott

A Volgai Bulgária alapvetően a mai oroszországi Tatár Köztársaság területén helyezkedett el, bár egyes részei kívül estek annak határain. A bolgárok a folyók mentén telepedtek le. A 13. század elején csaknem egybefüggő településterület létezett a Volga, a Káma, a Sesma és a Nagy-Cseremsan által határolt részeken. A Volgától nyugatra viszonylag nagyobb népesség koncentrálódott a Szvijaga középső folyásánál, ill. egyes mellékfolyóinak vidékén. Bolgárok a Nagy-Cseremsan volgai torkolatától délre, a Volga hatalmas kanyarulatában elhelyezkedő, később Zsiguli néven szereplő félszigeten is éltek, bár valószínűleg kisebb létszámban, mint a Szvijaga mentén.¹⁹

A 12. század közepén, tehát Jurij Dolgorukij életének utolsó éveiben a Volga felső folyásának egy része szuzdali, középső folyásának egy része pedig bolgár ellenőrzés alatt állt. A Szuzdali Fejedelemség és a Volgai Bulgária ugyan nem rendelkezett közös határral, de a korábbi konfliktusok arra utaltak, hogy a viszonylag nagy távolság ellenére is váratlan támadást intézhetnek egymás ellen. Mivel az egyik fél kelet, a másik pedig nyugat felé tudta befolyási övezetét kiterjeszteni, újabb hadjáratokra lehetett számítani. A két hatalom közé szoruló mordvinokat komoly veszély fenyegette.

Jurij Dolgorukij fia, Andrej Bogoljubszkij követte a szuzdali föld élén. Andrej fejedelemsége idején (1157–1174) Szuzdal helyett Vlagyimir lett a központ. Első támadására a bolgárok ellen 1164-ben került sor. Ezzel kapcsolatban a Lavrentyij-évkönyv meglehetősen tendenciózus hangvétellel a következő adatokat tartalmazza: a vlagyimiri csapatokat maga Bogoljubszkij vezette. Vele tartott fia, Izjaszlav, öccse, Jaroszlav és Jurij muromi fejedelem is. Az óorosz csapatok győzelmet arattak a bolgár fejedelem (kán) fölött, aki seregének csak egy kis részével tudott Velikij gorodba (a Nagy városba) visszavonulni. Ezután a támadók Brjahimovot elfoglalták, további három várost pedig felperzseltek.²⁰ A híradásból lehetetlen megállapítani Bogoljubszkij sikerének mértékét. Az sem derül ki be-

¹⁸ A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területének kiterjedéséhez: Uo. 102. (térkép a 13. század 30-as éveire)

¹⁹ A Volgai Bulgária területének megállapításához: R. G. *Fahrutgyinov*: *Ocserki po isztorii Volzsszkoi Bulgarii*. M., 1984. 10. (térkép a 10. századtól a 13. század elejéig tartó időszakhoz). A magyar kutatók közül Róna-Tas András 1973-ban a Csuvas és a Tatár Autonóm Köztársaság területén bolgár nyelvű feliratokat tanulmányozott. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy hol volt a volgai bolgár etnikum nyugati határa. Megállapította, hogy a 922 és 1236 közötti időből – tehát a volgai bolgárok fénykorának idejéből – addig egyetlen felirat sem került elő, s a legrégebb nyelvemlék 1281-ből való. A rendelkezésre álló adatok alapján azt a következtetést vonta le, hogy a volgai bolgárok nyugati határa lényegében a Szvijaga folyó nyugati partja lehetett: *Róna-Tas András*: *A volgai bolgárok fővárosában*. Keletkutatás, 1974. 142, 144–145. Tehát Róna-Tas András álláspontja a nyugati határ kérdésében megegyezik azzal, amelyet R. G. *Fahrutgyinov* is képvisel.

²⁰ PSZRL. T. I. 352–353.

lőle, hogy miért nem folytatták a megvert ellenség üldözését. Nagy hangsúlyt helyezett viszont az évkönyvíró az Istenanyának a győzelem kivívásában játszott szerepére, ugyanis a támadók még a híres Vlagyimiri Istenanya-ikont is magukkal vitték.²¹

Az 1171–1172 telén indított második támadás viszont kudarcot vallott. Ekkor Andrej Bogoljubszkij Msztyiszlav nevű fiát küldte a bolgárok ellen, s hozzá a muromi és rjazanyi fejedelmek fiai is csatlakoztak. Az Oka torkolatánál két hetet vártak az erősítésre, és elhatározták, hogy azzal a druzsinával együtt indulnak el a bolgárok ellen, amelyet Borisz Zsigyiszlavics vajda (hadvezér) vezetett. A támadók váratlanul törtek az ellenséges területekre, hat falut és egy várost elfoglaltak, a férfiakat lekaszabolták, az asszonyokat és a gyerekeket pedig fogságba vetették. A Lavrentyij-évkönyv ezen eseményeket feljegyző krónikása – elfogultsága ellenére is – csak ennyi eredményt konstatált, s egyértelműen utalt a hadjárat végkimenetelére: a bolgárok, miután tudomást szereztek róla, hogy a fejedelmek csak kis létszámú druzsinával érkeztek, hatezer katonát gyűjtöttek össze, és üldözőbe vették az oroszokat. Azonban csak húszversztányira közelítették meg őket, azután visszafordultak. A támadók, akiket az évkönyvíró sokatmondó megállapítása szerint a Szent Istenanya és a keresztény imádság mentett meg, Istent dicsőítették, és hazaindultak.²²

Ezt a katonai akciót Andrej fejedelem rosszul időzítette, és rosszul készítette elő. A krónikás leírta, hogy a hadjárat senkinek sem tetszett a résztvevők közül, s az okot is megnevezte: «зана непогодье є [есть] зимѣ воевати Болгарь» („mert télen nem alkalmas az idő a bolgárokkal folytatott harcra”). Ugyanígy a következményt is megjelölte: «и подуче не идяху».²³ Az utóbbi kifejezést szó szerint aligha lehet visszaadni. Úgy fordíthatnánk, hogy (a harcosok) mentek is meg nem is, az orosz történetírás egyik klasszikusa, Sz. M. Szolovjov szavaival: lassan és kedvetlenül vonultak.²⁴ Nem tudjuk, milyen druzsinát vártak a fejedelmek az Oka torkolatánál. V. A. Kucskin szerint Andrej Bogoljubszkijét, amelyet ő nem küldött el. Úgy látszik, csak egy előrs érkezett meg Borisz Zsigyiszlavics vezetésével.²⁵ A lényeg az, hogy a Msztyiszlav rendelkezésére álló erők nem bizonyultak elegendőnek, s a bolgárok megfutamították a támadókat.

Ha óorosz sikerről nem is, de egy, a témánk szempontjából fontos tényről a krónikás beszámolt: Msztyiszlav, mielőtt a muromi és a rjazanyi fejedelmek fiainak csapataival találkozott, Gorogyecben tartózkodott.²⁶ Ez a település (akkor talán még csak egy kis erődítmény) Jurij Dolgorukij idején még nem létezett, tehát már Andrej uralma alatt épült. Ez azt jelenti, hogy – mivel Gorogyec a Volga bal partján helyezkedett el – a vlagyimir-szuzdali befolyás az 1170-es évek elején keleti irányban nemcsak elérte a folyót, hanem valamelyest azon túl is érvényesült.

Egyes adatok szerint Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásának is van bolgár vonatkozása.²⁷ A 15. századi másolatban fennmaradt Radziwill-évkönyv egyik miniatúráján azt látjuk, hogy a merénylők egyike levágja a fejedelem bal kezét, ill. az áldozat (bolgár) fele-

²¹ Uo. 353.

²² Uo. T. I. 364. A hadjárat bemutatása megtalálható az Ipatyij-évkönyvben is: PSZRL. T. II. 564–566.

²³ Uo. T. I. 364. A Radziwill-másolat és a Moszkvai Hittudományi Akadémia b jelű kézírata alapján ismert szövegváltozatokban a «подуче» szó helyett a jobban értelmezhető «идуче» olvasható: Uo. 364.

²⁴ Sz. M. Szolovjov: Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. Knyiga I, t. 2. M., 1959. 645.

²⁵ Kucskin, 1975. 38.

²⁶ PSZRL. T. I. 364.

²⁷ Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásához: Makai János: Egy 12. századi fejedelemgyilkosság anatómiája. Világtörténet, 1992/ 1–2. 44–54.

sége a levágott végtagot tartja.²⁸ A forrás szövege azonban nem említi a fejedelemszorongó szerepét, s arról más fontos óorosz kútfők (pl. a Lavrentyij- és Ipatyij-évkönyv, az Első Novgorodi Évkönyv) szintén hallgatnak. A 16. századi Tveri Évkönyv szövege viszont felbújtó szerepet tulajdonít a feleségnek, és az okot is megadja: a férj «много зла учини Болгаромъ» („sok rosszat tett a bogárokkal”).²⁹ V. Ny. Tatyiscsev 18. századi történetíró is bűnrészesnek tartotta a fejedelemszorongót. Szerinte Bogoljubszkij sógora, valamint felesége haragudott a fejedelemeire, és kereste a megfelelő időpontot a meggyilkolására.³⁰ Tehát rendelkezünk egy miniatúrával, amely nincs összhangban ugyanannak a forrásnak a szövegével. Van egy későbbi évkönyvünk, amely viszont alátámasztani látszik a fenti ábrázolást. Végül segítségül hívhatunk egy még később élt történetírót, aki sok esetben számunkra ismeretlen forrásokból dolgozott. Ennek ellenére több történész is összefüggésbe hozta a gyilkosságot a feleséggel, ill. a bolgárokhoz fűződő viszonytal.³¹

Nagyfészki Vszevolod fejedelem kísérletei

1183-ban Vszevolod – Bogoljubszkij öccse, vlagyimir-szuzdali fejedelem – vezetett hadjáratot a bolgárok ellen. R. G. Fahrutgyinov szerint az ok az volt, hogy a bolgárok orosz kereskedőket raboltak ki az Oka folyón.³² A Lavrentyij-évkönyv részletesen bemutatja az eseményeket. Eszerint Vszevolodhoz a következő fejedelmek csatlakoztak: unokaöccse, Izjaszlav a déli Perejaszlavlból; Vlagyimir, Szvjatoszlav kijevi fejedelem fia; Msztyszlav Davidovics a szmolenszki ágból, valamint négy rjazanyi és a muromi fejedelem. A támadók behatoltak a bolgár területekre, partra szálltak, majd két napig Tuhcsin gorodoknál álltak. A beloozeri csapatot hagyták hátra a hajók őrzésére. Később a bolgárok Torcszkból (Torcseszkből) és más településekről kiindulva megtámadták a hajókat, de a beloozeriak megfutamították őket, és jelentős veszteségeket okoztak nekik. Több mint ezren a Volgába fulladtak. A Velikij gorod felé vezető úton az óorosz katonák Jemjak (kán) kunjaival találkoztak, akik azért jöttek, hogy egy bolgár „fejedelemmel” együtt harcoljanak, ám végül a szlávokhoz csatlakoztak. A Vszevolod által vezetett csapatok a Cseremsan folyón átkelve jutottak el Velikij gorodig. Ott Izjaszlav fejedelem a kitörő gyalogosokkal vívott harcban súlyosan megsebesült, és hamarosan meghalt. A támadók tíz napig tartották blokád alatt Velikij gorodot, majd a bolgárok békét ajánlottak. Ezután Vszevolod a katonákkal a hajókhoz vonult, s azokon visszatért Vlagyimirba. Útközben még lovasokat küldött a mordvinok ellen. Unokaöccsét, Izjaszlav fejedelmet a Szent Isten-szülő vlagyimiri székesegyházában temették el.³³

Az események leírása megtalálható az Ipatyij-évkönyvben is. Ez alábbi fontos kiegészítésekkel szolgál: 1. Vszevolod segítséget kért Szvjatoszlav kijevi fejedelemtől, ő pedig fiát, Vlagyimirt küldte. 2. A szövege alapján teljesen egyértelmű, hogy a támadók a Volga Iszadi nevű szigetén szálltak partra, s a beloozeriakat itt érte a bolgárok ellentámadása. 3.

²⁸ Radzivilovszkaja letopisz. Faksimilnoje vozproizvedenyije rukopiszi. SzPb. – M., 1994. 215. (543. miniatúra)

²⁹ PSZRL. T. XV. M., 2000. 250–251. (oszlop)

³⁰ V. Ny. Tatyiscsev: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M. – L., 1964. 249.

³¹ Kucskin, 1975. 39. Kucskin, 1984. 93. B. A. Ribakov: Miniatyuri Radzivilovszkoj letopiszi i russzkije licevije rukopiszi X–XII vv. In: B. A. Ribakov: Iz isztorii kulturi Drevnej Ruszi. M., 1984. 228–229. Fahrutgyinov, 88. Riza Barijev: Volzsszkije bulgari. SzPb., 2005. 102.

³² Fahrutgyinov, 88.

³³ PSZRL. T. I. 389–390.

A szigeten partraszálló bolgárok létszáma ebben a forrásban ötezer, az oroszokkal vívott harcban elesettek száma pedig (a több mint ezer vízbe fulladt bolgár mellett) három és fél ezer.³⁴ Az Első Novgorodi Évkönyv híradása szokás szerint rövidebb. A krónikás mindössze két momentumot talált említésre méltónak: Vszevolod „az egész oblasztyával”, vonult a bolgárok ellen, ill. az utóbbiak megölték Izjaszlav fejedelmet.³⁵ A kettő közül az első azért fontos, mert egyrészt nem szerepel a másik két forrásban, másrészt azért, mert azt jelenti, hogy a fejedelem Vlagyimir-Szuzdal teljes haderejét magával vitte.

Az évkönyvek egyes adatai némi magyarázatot igényelnek. Első olvasásra nem világos, mit kerestek a kunok a Volgai Bulgáriában. A. P. Szmirnov szerint ekkor a bolgár állam belviszálytól szenvedett.³⁶ V. A. Kucskin ezt azzal egészítette ki, hogy a kunok hadjáratának célpontja Bolgar városa volt, amelynek fejedelmét (kánját) korábban nyilván elűzték, ezért kénytelen volt Jemjakhoz fordulni segítségért.³⁷ Az útvonal ismertetése során felbukkanó topográfiai adatok egy része nem azonosítható. A kevésbé jelentőseket nem is neveztük meg, de még a hadi vállalkozás szempontjából jelentős Iszadi-sziget sem lokalizálható teljesen egyértelműen. A Volgán kívül csak a Kis-Cseremsan folyó és a közelében elhelyezkedő Velikij gorod jelent megbízható támpontot.

V. A. Kucskin szerint a mongol hódítás előtti időszakban az 1183. évi hadjárat volt az óorosz fejedelmek legjelentősebb hadjárata a bolgárok ellen. Erről nemcsak a vlagyimiri évkönyvírás őrzött meg részletes elbeszéléseket, hanem tudtak róla Nagy Novgorodban és emlékeztek rá Rusz déli részén is. Az utóbbi bizonyítékként az Igor-ének Vszevolodot dicsőítő sorait idézte.³⁸ Érdemes tehát megvizsgálni a résztvevők politikai presztízsét és az elért eredményeket. A legnagyobb politikai súllyal természetesen Vszevolod fejedelem rendelkezett, s a harcosok jó részét is ő biztosította, mivel az egész vlagyimir-szuzdali haderőt mozgósította. Szvjatoszlav kijevi fejedelem elküldte ugyan fiát, Vlagyimirt, de arról nem tudunk, hogy erős druzsinát is küldött volna vele. Vszevolod unokaöccse, a halálos sebet szerző Izjaszlav a kunok miatt állandó fenyegetettségben élő déli Perejaszlavl urának testvére volt. Sok katonát aligha hozott, hiszen rájuk délen is nagy szükség volt. A jelenlétével érzékeltette, hogy a perejaszlavli ág továbbra is Vszevolodot ismeri el rangidősnek. A szomszédos Szmolenszk fejedelme sem jelent meg, csak egy gesztust tett fia, Msztyiszlav elküldésével. A széttagolt Rjazanyi Fejedelemséget négy fejedelem is képviselte, a muromit egy. Ezek a nem túl jelentékeny szomszédok már Andrej Bogoljubszkij idejében is Vlagyimir-Szuzdal befolyása alatt álltak. A résztvevő fejedelmek száma tehát megtevésztő. Az eredményeket tekintve sem kedvezőbb a mérleg. Sikerült elhajózni a Volga egyik szigetéig, majd ott megvédeni a hátrahagyott hajókat a jelentős számban felvonuló bolgárokkal szemben. Sikerült eljutni az egyik legjelentősebb városig, és ott békét kötni. Foglyokról és hadizsákmányról nem szólnak a források. Valószínűleg ezt szerette volna kompenzálni Vszevolod a visszaút során, amikor is lovas harcosokat küldött a mordvinok ellen, de ennek a kísérletnek az eredményét sem ismerjük. Ha az 1183-as támadás mérlegét összevetjük az 1164. évi hadjárat mérlegével, azt tapasztaljuk, hogy Andrej fejedelem vállalkozása eredményesebb volt, mint öccséé.

³⁴ Uo. T. II. 625–626.

³⁵ NPL. 37.

³⁶ A. P. Szmirnov: *Volzsszkije Bulgari*. M., 1951. 39.

³⁷ Kucskin, 1975. 40. Ju. V. Szuharev véleménye szerint Jemjak kunjait egy lázadó bolgár „fejedelem” hívta segítségül: *Ju. V. Szuharev: Vszevolod Bolsoje Gnyezdo*. In: V. B. Perhavko – Je. V. Pcselov – Ju. V. Szuharev: *Knyazja i knyaginyi Russzkoj zemli IX–XVI vv.* M., 2002. 205.

³⁸ Kucskin, 1975. 41.

Vszevolod uralma idején még két kisebb jelentőségű hadjáratra került sor. A Lavrentyij-évkönyv szerint 1186-ban a fejedelem az egyik vajdája vezetésével a gorogyecieket küldte a bolgárok ellen. Az oroszok sok falut elfoglaltak, és sok fogollyal tértek vissza.³⁹ A Nyikon-évkönyv pedig azt tartalmazza, hogy 1205-ben Vszevolod flottát küldött a bolgárok ellen, s ez a Volgán Homoliig jutott, majd foglyokkal és zsákmánnyal érkezett vissza.⁴⁰ Az rejtély marad, hogy pontosan hol helyezkedett el a Homolinak nevezett település.

A Volgai Bulgária széles körű gazdasági kapcsolatai

Érdeemes megvizsgálni, hogy miért lehetett vonzó célpont az oroszok számára az a Volgai Bulgária, amely ellen bármely támadás nagy kockázattal járt. A gazdaság fő ágazata a mezőgazdaság volt. A lakosság többsége falvakban lakott, és földműveléssel, állattenyésztéssel, vadászattal, halászáttal foglalkozott. A falvkból egyebek mellett gabonát, húst és állatbőröket szállítottak a városokba. Gabonából a lakosság szükségleteit meghaladó mennyiséget termeltek, az állatbőrökből pedig a városokban a legjobb minőségű kelet-európai bőrárut állították elő. Az iparban jelentős helyet foglalt el a városépítő tevékenység, a vaskohászat- és feldolgozás, az ötvösmesterség és a fazekasság.⁴¹

A bolgárok kereskedelmének bemutatásához olyan forrásokkal is rendelkezünk, amelyek a szuzdali–bolgár viszályok idején keletkeztek. Szerzőjük, Abu-Hámid al-Garnáti elsősorban muszlim jogtudós és igehirdető volt. 1135–36-ban és 1150-ben is járt a Volgai Bulgáriában. Az egyik művét 1155-ben, míg a másikat 1162-ben írta.⁴² A második tartalma jelentős mértékben ismétli az elsőét.⁴³ Ezekben a munkákban értékes információkat is találunk, bár a szerzőt a csodálatos történetek sokszor jobban érdekelték, mint az emberek, népek mindennapi élete.

Al-Garnáti szerint a bolgárok a föld alól előkerülő elefántagyarakat szállították Hvárezmbe és Horászánba.⁴⁴ Nekik adózott Arú tartomány, ahol hódra, hermelinre és szürke mókusra vadásztak. Onnan kerültek ki a legkitűnőbb minőségű hódprémek.⁴⁵ Al-Garnáti úgy vélekedett, hogy a bolgárok egy Viszú nevű terület felett is fennhatóságot gyakoroltak. Onnan is kitűnő hódbőrt, ill. hódprémet hoztak, s cserébe fényezetlen, markolat és díszítés nélküli kardokat szállítottak. Ezek pengéje az iszlám területén, pl. Azerbajdzsánban és Iszfahánban készült. Viszú népe elvitte a kardokat egy, a Sötétség országához közeli tartományba (a Júra néven ismert országba), ahol cobolyprémre és rabszolgákra cserélte. A kereskedők cobolyprémért cserébe marha- és juhcsontot is szállítottak. Júra lakói a kardpengék segítségével a tengerben megszerezhették egy hegy magasságú hal húját.⁴⁶ Al-Garnáti szerint a bolgárok a bizánciaktól egy, a Földközi-tengerben élő agyaras

³⁹ PSZRL. T. I. 400.

⁴⁰ Uo. T. X. M., 2000. 50.

⁴¹ A Volgai Bulgária mezőgazdaságához és iparához: *Barijev*, 87–89.

⁴² A két mű címe: Murib an baad adzsáib al-Magrib (Nyugat országai néhány csodájáról szóló világos beszámoló), Tuhfat al-albáb va nuhbat al-adzsáb (A szívek ajándéka és a válogatott csodák könyve).

⁴³ A mohamedán szerző és munkáinak bemutatása: *O. G. Bolsakov: Abu-Hámid al-Garnáti és művei*. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 11–28.

⁴⁴ Murib. Uo. 43–44.

⁴⁵ Murib. Uo. 45.

⁴⁶ Murib. Uo. 45, 47–49. Tuhfat. Uo. 87–88.

állat cserzett és csikokra vágott bőrét szerezték be.⁴⁷ Egy másik híradásából pedig arra, lehet következtetni, hogy volgai tokhalból készült enyvvvel is kereskedtek.⁴⁸

A kutatók al-Garnáti kissé zavarosnak tűnő adatait már többé-kevésbé megfejtették. Az elefántagyar valójában mamutsont volt. Arú területe, amely Viszú mellett helyezkedett el, valószínűleg az orosz krónikák Arföldje, amelyet finn törzsek laktak, talán a mai udmurtok elődei. Viszú népe (az orosz krónikákban: vesz) alighanem a vepszék őseit jelöli. A „vesz” a Keleti-Ladoga mellékétől a Fehér-tó mellékéig húzódó vidéket foglalta el. Területe az európai–arab kereskedelmi útvonalon helyezkedett el. Összekötő kapocs lehetett a Ladoga és a Káma melléke között, s nagyon hamar Rusz részévé vált. Júrá az orosz évkönyvek Jugrája. Júrá népe az osztjákok és a vogulok elődeit jelenti. A kidolgozatlan vaspengékről (kardokról) és a hegy magasságú halról szóló leírások a szigonyos bálnavadászatra vonatkoznak.⁴⁹ Az agyaras tengeri állatról szóló elbeszélésben nyilván egybeolvadt a rozmár és a delfin,⁵⁰ de a delfin bőréről lehet szó, mivel az élőhely és a cserzés helye alapján erre lehet következtetni.

Abu-Hámid al-Garnáti két alkalommal járt a Kijevi Rusz területén is.⁵¹ Ehhez képest nem sok információt hagyott ránk a keleti szlávokról. Az általunk vizsgált kérdéskörrel lényegében csak az alábbiakat közölte: „Ha egy köztük élő muszlim kereskedni kezd egy szlávval, és az nem tud fizetni, akkor eladják őt magát, a gyerekeit és a házát, s megadják az illető kereskedőnek az adósságot.”⁵² A híradás csak arra utal, hogy a Kijevi Ruszban védték a mohamedán kereskedők érdekeit, de konkrétan nem utal sem Szuzdalra, sem pedig a bolgárokra.

Abu-Hámid al-Garnáti leírása csak vázlatos képet fest a volgai bolgár kereskedelemről. Már a 10. századi arab geográfus és utazó, al-Mukaddaszi megnevezte a fentiek jó részét, és további bolgár exportcikkeket is említett: pl. nyest- és rókaprémet, kecskebőrt, viaszt, nagy halakat, sapkákat, hódpézsmát, bagariabőrt, mézet, „páncélingeket”, szláv rabszolgákat, juhokat és szarvasmarhákat.⁵³

A bolgárok kereskedelmének átfogó értékeléséért érdemes R. G. Fahrutgyinovhoz fordulni. Fahrutgyinov szerint a Volgai Bulgária két irányban folytatott nemzetközi kereskedelmet: nagy prémügyleteket bonyolított Északkal, onnan értékes szőrmeárut kapott, amelyre nagy volt a kereslet keleten; ill. pénzzel való kereskedelmet a fejlett országokkal, miközben tranzitközpont maradt Nyugat és Kelet között. Összességében azoknak a népeknek és országoknak a felsorolása, amelyekkel gazdasági kapcsolatban állt, változatos és földrajzi szempontból kiterjedt. Ezek Észak népei, a baskírok, a Kijevi Rusz, az utóbbin keresztül a Baltikum és a skandináv országok, valamint Bizánc, a Kazár Birodalom, az Észak-Kaukázus, Közép-Ázsia, az Arab Kalifátus, Perzsia és India.⁵⁴

⁴⁷ Tuhfat. Uo. 81.

⁴⁸ Tuhfat. Uo. 85.

⁴⁹ *Mongajit*: Történelmi kommentár Abu-Hámid al-Garnáti műveihez. Uo. 111–120. A Júrá kifejezéshez még érdemes idézni Czeglédy Károly értékelését: „A Jugra név tehát kifogástalan képzés, és jelentése „vogul-ság-osztjákság.” *Czeglédy Károly*: Jegyzetek a magyar kiadáshoz. Uo. 186.

⁵⁰ *O. G. Bolsakov*: Jegyzetek a Tuhfat al-albábhhoz. Uo. 166.

⁵¹ *Bolsakov*: Abu-Hámid al-Garnáti és művei. Uo. 14–15.

⁵² Murib. Uo. 53–54.

⁵³ A Muhammad ibn Ahmad Samsz al-Din al-Mukaddaszi által említett exportcikkek felsorolása: *A. Ja. Garkavi*: Szkazanyija muszulmanszkih piszatyalej o szlavjanah i ruszah (sz VII veka do konca X veka). SzPb., 1870. 282.

⁵⁴ Fahrutgyinov, 41.

A Volgai Bulgária városai

A volgai bolgárok nagyobb településeivel kapcsolatos polémia a mai napig sem zárult le. Az alábbiakban csak a témánkkal kapcsolatos kérdéseket érintjük. A magyar kutatók közül Zimonyi István több tanulmányt is szentelt a Volgai Bulgária történetének.⁵⁵ Ő a középkori orosz forrásokban a bolgár városok közül Velikij gorod, Brjahimov, Torceszk (Torčesk) és Osel (Ošel) nevét találta.⁵⁶ A magunk részéről ezekhez még hozzátennénk Tuhsin gorodokot,⁵⁷ bár az utóbbi a neve alapján valószínűleg nem tartozott a legnagyobb települések közé. Sajnos, az orosz krónikások vagy nem ismerték a bolgár–török földrajzi neveket, vagy a bevett gyakorlatnak megfelelően (?) a szláv variánsukat adták meg. A fenti elnevezések közül is csak Osel képez kivételt. A többi azonosításra szorul.

Velikij gorodot (a Nagy várost) V. A. Kucskin Biljarként, R. G. Fahrutgyinov pedig Buljarként említi.⁵⁸ A település ott jött létre, ahol a Biljarka folyó Kis-Cseremsanba ömlik.⁵⁹ Az 1164. évi események ismertetése során említett Brjahimov pontos helyének megállapítása viszont lehetetlen vállalkozásnak tűnik. Fő forrásunk, a Lavrentyij-évkönyv csak arról tudósít, hogy az oroszok elfoglalták. A Nyikon-évkönyv ellenben azt tartalmazza, hogy a Káma mellett helyezkedett el.⁶⁰ A Volgai Bulgária történetének 19. századi kutatója, Sz. M. Spilevszkij Brjahimovot Bulgar városával azonosította.⁶¹ (Nem tévesztendő össze Buljarral.) V. A. Kucskin csaknem egy évszázaddal később megjelent tanulmányában nem fogadta el ezt az álláspontot. Úgy vélte, hogy a település helye pontosan nem ismert, az viszont világos, hogy a hadi események a Káma alsó folyásának vidékén játszódtak.⁶² Bulgar pedig nem ott helyezkedett el, hanem a Volga bal partjának közelében, a Káma volgai torkolatától délre. Zimonyi István is kizárta, hogy a két név ugyanazt a várost jelölje.⁶³ Sz. M. Spilevszkij koncepciójának azonban akadtak hívei is. A 20. század első felében V. F. Szmolin támogatta, s az utóbbi bizonyítékai R. G. Fahrutgyinovot teljesen meggyőzték.⁶⁴ Néhány évvel ezelőtt megjelent munkájában R. Barijev Brjahimovot szintén Bulgarral azonosította.⁶⁵

⁵⁵ *Zimonyi István: The Volga Bulgars between wind and water (1220–1236)*. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XLVI (2–3). 1992/1993. 347–355. Uő: Volgai bolgárok és a volgai út. In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2000. 695–702. Uő: The Towns of the Volga Bulgars in the Sources (10–13th Century). In: Szrednyevokovaja Kazany: voznyikovenyije i razvityije. Matyeriali Mezsdunarodnoj konferencii. Kazany, 1–3 ijunyja 1999 goda. Redkollegija: F. S. Huzin i dr. Kazany, 2000. 134–140.

⁵⁶ *Zimonyi: The Towns*, 134.

⁵⁷ Tuhsin gorodok az 1183. évi hadjárat ismertetésénél szerepel: PSZRL. T. I. 389.

⁵⁸ Például *Kucskin*, 1975. 37, 40. *Fahrutgyinov*, 62, 97. A város helyi török nevére tanúskodik az írásos forrásokban és a folklórban fennmaradt Biler elnevezés. Ez a mai tatár kiejtés szerint módosult szó. Orosz átírásban Buljar, Bular, Bjular, néha Bolar. A Biljar a város módosult neve, s a változásban az orosz kiejtés játszott szerepet: *Fahrutgyinov*, 95, 97.

⁵⁹ *Kucskin*, 1975. 37.

⁶⁰ PSZRL. T. IX. M., 2000. 230.

⁶¹ *Sz. M. Spilevszkij: Drevnyije goroda i drugije bulgaro-tatarszkije pamjatnyiki v Kazanszkoj gubernyii*. Kazany, 1877. 118–124.

⁶² *Kucskin*, 1975. 37.

⁶³ *Zimonyi: The Towns*, 137–138.

⁶⁴ *V. F. Szmolin: Bolgarszkij gorod Brjahimov*. Izvesztija Obscsesztva arheologii, isztorii i etnografii (pri Kazanszkom unyiverszityete). T. XXXIII, vip. 1, Kazany, 1925. *Fahrutgyinov*, 61.

⁶⁵ Barijev, 86.

Torcseszki pontos helyét sem tudjuk megadni. Elképzelhető, hogy a Káma folyótól délre helyezkedett el.⁶⁶ Osel't V. A. Kucskin – Ny. F. Kalinyin és A. H. Halikov nyomán – a Volga jobb partjától 9 kilométerre, a Kilna folyó szvíjagái torkolatához helyezte.⁶⁷ Ugyanő Tuhcsin gorodokot az ún. Kuralovo gorogyicsével kapcsolta össze. Az utóbbi Szpasszki városának közelében, Kuralovo faluban található.⁶⁸

A fentiekén kívül olyan bolgár települések is voltak, amelyek neve a muzulmán földrajzi irodalomban maradt fenn. Közülük számunkra Bulgar (Bolgár) városa fontos. Elnevezése (Bolgari Velikije) orosz forrásban csak a 14. században jelent meg.⁶⁹ Teljesen meglepő, hogy korábban az orosz krónikások nem jegyezték fel róla használható információt. Pedig – mint ismeretes – Bulgar a Baltikum és a mohamedán világ között folytatott kereskedelemben összekötő kapcsot jelentett, s ennek útvonala részben a Szuzdali Fejedelemségen keresztül vezetett. Ráadásul a 12–13. században az óorosz csapatok többször eljutottak a Volgai Bulgária területére. Azt gondolnánk, hogy a már említett Abu-Hámid al-Garnáti, aki személyesen is járt a városban sok hasznos információval szolgál. Ehhez képest a Muribban azt írta, hogy „Bulgar is nagy város, az egész fenyőfából épült, a falai pedig tölgyfából. A falon kívül nagyszámú egyéb nép él. A város már kívül esik a hetedik égövön... A Bulgar szó „tudós férfit” jelent... Bulgar városa fennhatóságot gyakorol egy Viszú nevű terület fölött, amelynek lakosai adóznak nekik.”⁷⁰ A Tuhfatban még az áll, hogy „Bulgar városa az iszlám birodalmának északi végén fekszik, Szadzsszintől negyvennapos járóföldnyire délre.”⁷¹ Ezen kívül a szerzőnél még találunk adatokat, de al-Garnáti Bulgarról festett képe bizony elég vázlatosra sikerült.

Számunkra azért lenne fontos Bulgarról (Bolgarról) egy igazán megbízható és részletes írott forrás, mert annak segítségével állást tudnánk foglalni a bolgárok fővárosáról szóló vitában. Ennek hiányában viszont inkább a három álláspontot ismertetjük. Az elsőt még Sz. M. Spilevszkij dolgozta ki a 19. században. A lényege az alábbiakban foglalható össze: a 10–12. században Bulgar volt az első számú központ, de a 12. század második felében a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség többször is megtámadta a bolgárokat. A veszély miatt Biljar lett a főváros.⁷² Ezzel a koncepcióval találkozunk a szovjet korszak 1953-ban kiadott szintézisében is.⁷³ A. P. Szmirnov szintén a fenti álláspontot képviselte.⁷⁴ Így vélekedett A. L. Mongajt al-Garnáti műveire írt kommentárjában,⁷⁵ valamint R. G. Fahrutgyinov is széles körben ismert, 1984-ben megjelent művében.⁷⁶

⁶⁶ Kucskin, 1975. 41.

⁶⁷ Uo. 42.

⁶⁸ Uo. 40. A település helyzetét V. A. Kucskin A. P. Szmirnovra és részben Sz. M. Spilevszkijre támaszkodva adta meg. (Kuralovo falu a legújabb térképeken a Kujbisevi víztároló partján található. Szpasszki azonosítása problematikus.)

⁶⁹ Fahrutgyinov, 60.

⁷⁰ Murib. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása, 42, 44–45.

⁷¹ Tuhfat. Uo. 87. Szadzsszín valószínűleg Szakszin városa volt a Volga torkolatvidékén. Ez esetben Bulgar Szadzsszintől nem délre, hanem északra helyezkedett el.

⁷² Spilevszkij, 124–126.

⁷³ V. A. Ledjajev: Narodi Szrednyevo Povolzsja i Priuralja v IX–pervoj csetvertyi XIII v. In: Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh casztyah. Otv. red. B. D. Grekov. Caszty I (IX–XIII. vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. M., 1953. 723.

⁷⁴ A. P. Szmirnov: O sztolice goszudarsztva volzszzskih bulgar. Szovjetszkaja arheologija, 1971/1. 98–102.

⁷⁵ Mongajt: Történelmi kommentár. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása, 112. (A kötet orosz nyelven 1971-ben jelent meg, több mint egy évtizeddel előzte meg a magyar kiadást.)

⁷⁶ Fahrutgyinov, 46–62, 91, 93–97.

A második álláspont kialakítása az egykori Biljar területén folytatott ásatások vezetőjének, A. H. Halikovnak a nevéhez fűződik. Ő azt tapasztalta, hogy Biljar 25-ször nagyobb volt Bulgarnál, ill. a Volgai Bulgária régészeti anyagának egynegyede Biljarban és környékén, egy 50 kilométer átmérőjű területen helyezkedik el. Ezért 1970-es évekre arra a következtetésre jutott, hogy Biljar nemcsak a 12–13. században, hanem már a 10. század első felében történt alapításától a volgai bolgárok fővárosa volt.⁷⁷

A harmadik álláspont Zimonyi István nevéhez fűződik, és csak a 10–12. századi helyzet értékelésében tér el az előző kettőtől. Ennek kialakítása során Róna-Tas András⁷⁸ és Ligeti Lajos⁷⁹ megállapításaira is támaszkodhatott. Zimonyi István koncepciója az alábbiakban foglalható össze: a köztörök nyelvben az országot Bulgarnak, a bolgár–törökben pedig Bularnak és Bilernek nevezték, és egyidejűleg két város viselte ugyanazt a dupla nevet: Bulgar, Biler. Ez lehetett a külföldi szerzők félreértéseinek a forrása. Nem csoda, hogy a muzulmán írók meglehetősen bizonytalan elképzeléssel rendelkeztek Bulgar pontos helyéről. Bonyolítja a dolgot, hogy az uralkodói udvar rendszeres vándorlása a középkorban bevett gyakorlat volt. Valószínűnek tűnik, hogy a volgai bolgárok uralkodói is több helyen tartózkodtak, s más városok mellett Bolgari és Biljarszk (Bulgar és Biler) a legjelentősebb uralkodói város (központ) lehetett. A régészeti feltárás szerint a 10–13. században létezett egy város Bolgari falu szomszédságában és egy óriási méretű város Biljarszk falu közelében. Az előbbi a köztörök, az utóbbi a bolgár–török alakot őrizte meg. Jelenlegi tudásunk szerint nem lehet meghatározni, hogy közülük melyik volt a birodalom fővárosa a 10–12. században. A 12. század közepétől a mongol hódításig a Velikij gorod (Nagy város) terminus Biljarszkra (Bilerre) vonatkozott.⁸⁰

– o –

A 12. századi és 13. század eleji szuzdali–bolgár konfliktusok értékelése elsősorban topográfiai szempontból problematikus. Mivel sem az órosz krónikások, sem a mohamedán szerzők nem hagytak ránk pontos adatokat a Volgai Bulgária településeiről, nem árt az óvatosság a szláv támadók által elért eredmények számbavétele kapcsán. (A Vlagyimir-suzdali Fejedelemség városai, ill. adminisztratív központjai ellen intézett bolgár rajtaütések mérlege az órosz évkönyvek alapján könnyebben elkészíthető.) A szuzdaliak 1120 és 1205 között támadták a volgai bolgárok országát. Eget rengető sikereket egyetlen alkalommal sem értek el. Általában kisebb településeket foglaltak el, és foglyokat ejtettek. Többször is előfordult, hogy kénytelenek voltak visszavonulni az ellentámadást indító bolgárok elől. Még az Andrej fejedelem által személyesen vezetett 1164. évi és a Vszevolod nagyfejedelem közvetlen irányítása alatt 1183-ban lebonyolított hadjárat alatt sem sikerült a két legfontosabb bolgár várost (Bulgart és Bilert) bevenni. Egyes történészek ugyan feltételezik, hogy az 1164-ben elfoglalt Brjahimov Bulgarral azonos, ám az elképzelés vitatott. A bolgárok még 1219-ben is képesek voltak arra, hogy Usztyugot elfoglalják,⁸¹ bár ennek

⁷⁷ A. H. Halikov: O sztolice domongolszkaj Bulgarii. Szovjetszkaja arheologija, 1973/1. 83–89.

⁷⁸ Róna-Tas, 149.

⁷⁹ Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. 280.

⁸⁰ Zimonyi: The Towns, 137–138. (Zimonyi István koncepciójának ismertetésénél a zárójelben szereplő szavak e sorok szerzőjének az értelmezést megkönnyítő megjegyzései.)

⁸¹ PSZRL. T. X. 81. Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisnij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 160.

a településnek a jelentősége messze elmaradt a számottevő vlagyimir-szuzdali központokétól. Az oroszok már a következő évben, 1220-ban megtorolták a rajtuk esett sérelmet.⁸² A két fél közötti konfliktusok nyilván összefüggésben álltak a kereskedelmi érdekekkel. Ugyanakkor a hadjáratok növelték Északkelet-Rusz fejedelmeinek tekintélyét. A zsákmányszerzés pedig a keleti szláv druzsinák tagjait és a bolgárokat egyaránt motiválta. Az eseményeket, eredményeket mérlegelve megállapítható, hogy a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és a Volgai Bulgária között a 12. században és a 13. század általunk vizsgált éveiben erőegyensúly állt fenn.

⁸² MLSZV. 160–162. PSZRL. T. I. 444–445.

VSZEVOLOD FEJEDELEM A TÖRTÉNETÍRÁSBAN

Vszevolod Bolsoje Gnyezdo, azaz Nagyfészkü Vszevolod vlagyimir-szuzdali fejedelem (1176–1212) kevésbé vitatott történelmi személyiségnek tűnik, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij (1157–1174). Azonban ennek bizonyításához vagy cáfolatához könyvtárnyi terjedelmű szakirodalom ismerete szükséges. A vizsgáldást érdemes az 1917 előtti orosz történetírás klasszikusainak kötetivel kezdeni, a szovjet időszak tudósainak produktumai-val folytatni, majd az 1991-et követő évek orosz történészeinek munkáival befejezni. A témával kapcsolatban nem kerülhető meg a nyugati szerzők álláspontjának tanulmányozása sem.

Vszevolod értékelése az orosz történetírásban

Az orosz történelem első jelentős szintézisét V. Ny. Tatyiscsev készítette a 18. század első felében. Munkája az Orosz történelem a legrégebbi időktől címet kapta. Tatyiscsev szerint Jurij Dolgorukij trónt alapított Fehér-Ruszbán,¹ s fiai (Andrej és Vszevolod) már Fehér-Rusz nagyfejedelmek voltak.² Művében precíz évkönyvíróként lelkiismeretesen ismertetett sok, Vszevoloddal kapcsolatos adatot, azonban ezekhez kevés értékelő megjegyzést fűzött. Jurij Dolgorukij és Andrej Bogoljubszkij is kapott tőle nekrológot,³ tanulmányunk főszereplője viszont nem. Tatyiscsev Vszevolod halálával kapcsolatban mindössze az alábbiakat közölte: „Április 14-én, éppen húsvét napján meghalt az igazhívó Vszevolod-Dimitrij nagyfejedelem, Jurij Vlagyimirovics fia; 37 évig volt nagyfejedelem, összesen 58 évet élt, és április 15-én a Szent Istenszülő aranytetejű templomában temették el.”⁴

Ny. M. Karamzin a nemesi történetírás legkiemelkedőbb képviselője volt. A 19. század első évtizedeiben terjedelmes munkát írt az orosz állam történetéről. Vszevolodról viszonylag részletes értékelést adott, melynek lényege az alábbiakban foglalható össze: ez az uralkodó, akit az évkönyvekben nagynak neveznek, fiatal korától kezdve szerencsésen, megfontoltan kormányzott, és szigorúan felügyelte az igazságszolgáltatást. Nem a szegények, nem a gyengék reszkettek tőle, hanem a kapzsi főurak. A Görögországban nevelkedett Vszevolod ott ravaszságot, nem pedig emberszeretet tanulhatott: néha kegyetlenül bosszút állt, de mindig igazságosnak akart látszani. A többi fejedelemtől engedelmisséget követelt, de ok nélkül nem fosztotta meg őket trónjuktól, és erőszakmentesen kívánta a hatalmat gyakorolni. Az ütközetekben bátor volt, mindegyikben győztes, a vérontást nem szerette. Uralkodásra született, és – bár nem nevezhették Oroszország egyeduralkodójának – (fejedelemsége) Andrej Bogoljubszkijéhez hasonlóan az egyeduralom szerencsés napjaira emlékeztetett. Amikor az újabb krónikások dicsérik az erényeit, megállapítják, hogy befejezte a bosszúállást: Andrej még életben levő gyilkosait kivégeztette. Ájtatosságát az akkori szokás szerint templomok építésével bizonyította, de fejedelemségének más emlé-

¹ V. Ny. Tatyiscsev: *Isztorija Rosszijszkaja*. Tom (T.) III. Moszkva – Leningrád (M. – L.), 1964. 44.

² Uo. 60, 115. Fehér-Rusz (Belaja Rusz) alatt Tatyiscsev Rusz északkeleti részét értette, a délnyugati pedig Kis-Rusznak (Malaja Rusz) nevezte.

³ Uo. 59–60, 104–105.

⁴ Uo. 187.

keket is állított: erődöket épített.⁵ Karamzin még ezen a pozitív értékelésen is túltett, amikor annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a szétagoltság véget érhetett volna, és egységes állam jöhetett volna létre, ha Vszevolod megszüntette volna a részfejedelmi rendszert.⁶

Az orosz polgári történetírás egyik legnagyobb hatású alakja, Sz. M. Szolovjov a 19. század közepén kezdett hozzá hazája történetjének részletes feldolgozásához. Oroszország története a legrégebbi időktől című, 29 kötetet kitöltő szintézise három évtized alatt készült el. Szolovjov fontosnak tartotta azt a tényt, hogy Kijev 1169. évi bevétele után Vszevolod bátyja Vlagyimirban maradt: „Andrej ezen lépése nagy jelentőségű esemény volt, fordulópontra, amelytől a történelem új irányt vett, amelytől Ruszban a dolgok új rendje kezdődött”.⁷ A szerző a dolgok új rendjén az állami viszonyokat értette, s úgy ítélte meg, hogy ekkor mutatkozott meg a nemzeti viszonyokból az állami viszonyokba való átmenet lehetősége.⁸ Szerinte az, hogy Andrej nem ment Kijevbe Dél-Rusz és Észak-Rusz elkülönüléséhez vezetett, s északon azért tudták sokkal könnyebben elfogadni a dolgok új rendjét, mert ott érintetlen talaj volt, nem létezett a fejedelmi nemzetség egységének hagyománya.⁹ Szolovjov koncepciójában Vszevolod részben azért kapott jelentős szerepet, mert ő örökölte bátyja törekvéseit.¹⁰ Úgy ítélte meg, hogy a két terület teljes szétválása csak Vszevolod halála után történt meg, ekkor ui. Délnyugat-Rusz kiszabadult Észak-Rusz ránehezedő befolyása alól, mivel az utolsó összekötő kapocs – a Jurjevicsek rangidőssége és ereje – összeomlott, és a két rész egészen addig a saját életét élte, amíg északon ismét megjelentek az egyeduralmuk, az orosz földek egyesítői.¹¹

Szolovjov azonban nemcsak Vszevolod Délnyugat-Rusz fölötti befolyását hangsúlyozta, hanem más óorosz területeken is jelentékenynek ítélte meg a hatalmát: a rjazanyi fejedelmek az ő akaratának engedelmeskedtek, bosszút állt a dinasztia csernyigovi tagjain, az egyik szmolenszki fejedelem bocsánatot kért tőle,¹² Novgorodot egy ideig saját akaratának rendelte alá.¹³ Ugyanakkor a forrásokat jól ismerő szerző kénytelen volt elismerni, hogy élete végén „Nagy Vszevolod” törekvései, hasonlóan bátyja törekvéseihez, kudarcra voltak ítélve a régi Rusz fejedelmei miatt: Andrej csapatai szégyenkezve menekültek Msztyiszlav, az apa bátorsága miatt, Vszevolod pedig Novgorodot volt kénytelen átengedni Msztyiszlávnak, a fiúnak.¹⁴

⁵ Ny. M. Karamzin: *Isztorija goszudarsztva Rosszijszkovo. Knyiga (Kny.) I, t. 3. M., 1988. 82. (oszlop). Andrej Bogoljubszkij meggyilkolásához és a bosszúálláshoz: Makai János: Egy 12. századi fejedelemség anatómiája. Világtörténet, 1992/1–2. 44–54.*

⁶ Karamzin, kny. I, t. 3. 119. Karamzinnak ezzel a nézetével aligha lehet egyetérteni. Egyrészt a Kijevi Ruszban a részfejedelemségek kialakulása Vszevolod korában még be sem fejeződött, másrészt a 12–13. század fordulójának egyetlen jelentősebb fejedelme sem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy a szétagoltságot megszüntesse.

⁷ Sz. M. Szolovjov: *Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. In: Szocsinyenyija. Kny. I, t. 2. M., 1988. 512. Kijev bevételéhez és a következmények értékeléséhez: Makai János: 1169 mint az óorosz történelem fordulójának éve. In: Történelmi sorsfordulók. EKTF Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.*

⁸ Szolovjov, kny. I, t. 2. 514.

⁹ Uo. 514–515.

¹⁰ Uo. 515.

¹¹ Uo. 585. A Dél-, ill. Délnyugat-Rusz kifejezéseket a szakirodalom felváltva használja, s ugyanez a helyzet az Észak-, ill. Északnyugat-Rusz terminusokkal is. A Jurjevicsek Jurij Dolgorukij fiai, de ha a rangidőségről van szó, a megnevezés csak Andrejre és Vszevolodra vonatkozik.

¹² Uo. 571–575.

¹³ Uo. kny. II, t. 4. 509.

¹⁴ Uo. kny. I, t. 2. 584–585. Mindkét Msztyiszlav a szmolenszki–kijevi Rosztyiszlavicsok összetartó klánjához tartozott. Az előbbi Rosztyiszlav kijevi fejedelem (1159–1167) fia, míg az utóbbi az unokája volt.

A kiváló polgári történész, bár jelezte az évkönyvíró elfogultságát, a Lavrentyjev-évkönyvben szereplő nekrológot is felhasználta az értékeléshez. Eszerint Vszevolod a gonoszokat kivégeztette, a jóakaratókhoz kedves volt, mert a fejedelem azért viseli a kardot, hogy a gonosztevőkön bosszút álljon, és a jókat dicsérje. Csak a nevétől is reszketett minden ország, dicsőségének híre mindenütt elterjedt, isten minden ellenségét alávetette a hatalmának. Szívében mindig istenfélelmet érezve a szűkölködőknek alamizsnát adott, és igazságosan bíraskodott az erős bojárookra való tekintet nélkül, akik megkárosították az embereket.¹⁵

Sz. M. Szolovjov követője a moszkvai egyetemi katedrán és részben az orosz történelemtudományról alkotott nézeteit tekintve V. O. Kljucsevszkij volt. Ő tekinthető a cári birodalom egyik, ha ugyan nem a legjelentősebb történésze a századfordulón. Fő műve Az orosz történelem kurzusa, a híres Kursz, amelyet jórészt már az 1880-as években összeállított, de kiadására csak a 20. század elején került sor. Ennek köteteiben Kljucsevszkij nem a tényanyagot, hanem az elméleti kérdéseket állította előtérbe, s Oroszország múltját nem a nagyfejedelmek és cárok tevékenysége alapján mutatta be. Vszevolodról az alábbi értékelést adta: fejedelemsége sok mindenben Andrej Bogoljubszkij külső és belső tevékenységének folytatása volt. Bátyjához hasonlóan elismertette magát az egész orosz föld nagyfejedelmének, és hozzá hasonlóan nem ment Kijevbe, hogy apja és nagyapja trónjára üljön. Dél-Ruszt a távoli Kljazma partjairól kormányozta, Kijevben a nagyfejedelmeket ő ültette trónra. Politikai nyomása érezhető volt az orosz föld legtávolabbi, délnyugati szélén is. Unokaöccse, Vlagyimir halicsi fejedelem, aki lengyel segítséggel szerezte vissza apja trónját, Vszevolod védelme alá helyezte magát. A rjazanyi fejedelmek is magukon érezték súlyos kezét, engedelmeskedtek akarátának, és parancsára a csapataival együtt saját katonai egységeiket is elküldték a hadjáratokba. A rjazanyi földet lényegében meghódította, és egyesítette a Vlagyimiri Nagyfejedelemséggel. Más szomszédoknak is nehézségei támadtak Vszevoloddal. A szmolenszki fejedelem a bocsánatát kérte egy helytelen tettéért. Nagy Novgorodban önkényesen intézkedett: saját akarata alapján adott neki fejedelmeket, megsértette régi szokásait, az ok megnevezése nélkül kivégeztette „muzsait”. Az északi krónika szerint csak a nevétől is reszketett minden ország, és mindenütt elterjedt dicsőségének híre.¹⁶ Nyilvánvaló, hogy Kljucsevszkij és tanára, Szolovjov értékelésében vannak hasonló vonások. Ugyanezt tapasztalnánk, ha összevetnénk a két kiváló történészt Vlagyimir-Szuzdalról alkotott koncepcióját, ám annak bemutatása nem tartozik szorosan a tanulmány témájához.

Vszevolod a szovjet korszak kutatóinak publikációiban

A szovjet történetírás korai évtizedeiben kevés eredmény született a Vszevolod-értékelésben, és ennek csak az egyik oka volt az, hogy a kutatók elsősorban nem a fejedelmek tevékenységére koncentráltak. A. Ny. Naszonov már 1924-ben tanulmányt jelentetett meg Északkelet-Rusz fejedelmeinek és városainak kapcsolatáról. Ennek egy olyan eleme van, amely a téma szempontjából jelentőséggel bír. Mint ismeretes, halála előtt Vszevolod Vlagyimir városát jelölte ki legidősebb fia, Konsztantyin számára, ő azonban Vlagyimirt és Rosztovot egy kézben akarta egyesíteni. Naszonov úgy vélekedett, hogy

¹⁵ Uo. 585.

¹⁶ V. O. Kljucsevszkij: Kursz russzkoj isztorii. Csaszty (Cs.) I. In: Szocsinyenyija v gjevjatyi tomah. T. 1. M., 1987. 331–332. A muzs szó itt előkelő férfiként értelmezhető.

Vszevolod tapintatosan bölcs lépéssel válaszolt, amikor összehívta az összes város képviselőjét, hogy támogatásukkal a fiatalabb Jurijnak adhassa a rangidősséget. Mivel javaslatot elfogadták, a szerző szerint Vszevolod diplomáciai győzelmet aratott.¹⁷

V. V. Mavrogyin Rusz 9–16. századi történetéről készített, 1939-ben kiadott kötetében Vlagyimir-Szuzdal külön fejezetet kapott, a munka azonban nem tudományos, hanem népszerűsítő jellegű.¹⁸ Ugyanebben az évben jelent meg V. A. Galkin könyve Északkelet-Rusz 8–15. századi politikai történetéről, amely szintén népszerűsítő, s ebben a kategóriában is alulmarad Mavrogyin teljesítményével szemben.¹⁹ 1941-ben, az ún. nagy honvédő háború első évében jelent meg Ny. L. Rubinstein kötete az orosz historiográfiáról. Ezt a 21. század elején több orosz kutató pozitív értékelés kíséretében ismételtelen kiadta. Vszevolod fejedelem és az évkönyvek kapcsolatáról időtálló megállapítások találhatók benne: az évkönyvírás kutatói túlságosan gyakran alkalmaznak a korai szvodokra olyan fogalmakat és jellemzéseket, amelyek a későbbi, 15. század végi–16. század eleji moszkvai forrásokkal kapcsolatosak. A 12. század végén a Vlagyimiri Fejedelemség történetében, Vszevolod tevékenységében egyes történészek már hajlamosak Rusz politikai egységének első eszméit, nemzeti egyesítésének programját keresni. Azonban a rosztov-szuzdali föld, a Vlagyimiri Fejedelemség története a 12. század végén és a 13. század elején csak a Kijevi Ruszban a 11. században kezdődő feudális széttagolódás folyamatának egyenes folytatása, és hiábavaló ennek az időszaknak az évkönyvi szvodjaiban egyesítő tendenciákat keresni.²⁰

Az 1950-es évek sem hoztak áttörést a kérdés tanulmányozásában. Historiográfiai szempontból tanulságos lenne ismerni az akkori szovjet, marxistának nevezett történelemtudomány²¹ domináns képviselőjének, B. D. Grekovnak az értékelését, de Vszevolod tevékenysége egyáltalán nem állt érdeklődésének homlokterében. Még a Kijevi Ruszról készített összefoglaló munkájában²² is hiába keressük a vlagyimir-szuzdali fejedelemséggel kapcsolatos nézeteit, mivel a kötet lényegében 1169-ig tárgyalja a korszakot. Grekov volt a felelős szerkesztője az 1950-es évek két részből álló, nagy vállalkozásának is, amely a Szovjetunió történetének vázlatára (röviden: Ocserki) címet kapta,²³ és a 9–15. század történetét tárgyalta. Ennek első, a 13. századig tartó részét a Kijevi Rusz legismertebb kutatói

¹⁷ A. Ny. Naszonov: *Knyaz i gorod v Rosztovo-Szuzdalszkaj zemle*. Veka, Petrográd, 1924/1. 25.

¹⁸ V. V. Mavrogyin: *Obrazovanyije Russzkovo nacionalnovo gosudarstva*. L., 1939.

¹⁹ V. A. Galkin: *Szuzdalszkaja Rusz*. Ivanovo, 1939. Ju. A. Limonov szerint Galkin hozzá nem értő módon használta fel a forrásokat, túlértékelte a helytörténeti anyag objektivitását, és könyve hemzseg a téves adatoktól: Ju. A. Limonov: *Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii*. L., 1987. 11.

²⁰ Ny. L. Rubinstein: *Russzkaja isztoriografija*. Pod. red. A. Ju. Dvornycsenko, Ju. V. Krivosejeva, M. V. Mandrik. Szanktpetyerburg (SzPb.), 2008. (Második kiadás.) A szvod általában olyan évkönyvredakció, amely jelenlegi formájában nem maradt fenn, de más források alapján rekonstruálható. A feudális jelző használata a korszak történettudományában megszokott dolognak számított.

²¹ Újabbán akad olyan történész is, aki kétségbe vonja, hogy B. D. Grekov és hívei valóban marxisták voltak. Észreveszi Grekov koncepciójának alapját a gazdasági determinizmus alkotta, s ez még a 21. század elején is uralkodik az orosz tudományban. A gazdasági determinizmust az idézte elő, hogy a fenti kutatót a Kijevi Rusz társadalmi fejlődésének fő vonulata érdekelte, s figyelmét azokra a tényezőkre koncentrálni kezdte, amelyek az új társadalmi-gazdasági rend, a feudalizmus kialakulását jelentették. Ennek következtében Grekov minden tanítványa főként a régi Rusz társadalmi-gazdasági rendjének kezdte szentelni a figyelmét. Engels azonban úgy vélekedett, hogy a gazdasági és a többi (politikai, jogi, filozófiai, vallási stb.) tényező között kölcsönhatás van. Ily módon Grekov és nagyszámú követője eltért a marxizmus alapjaitól, miközben marxistának nevezte magát: D. Ny. Alekszandrov: *Feodalnaja razdroblennoszty Ruszi*. M., 2001. 3–4.

²² B. D. Grekov: *Kijevszkaja Rusz*. M., 1953.

²³ Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah. Otv. red. B. D. Grekov. M. 1953.

írták. A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség bemutatására A. Ny. Naszonov kapott megbízást, s azt az értékelést fogalmazta meg, hogy Vszevolod a legjelentősebb politikai tényező volt Ruszban a 12. század végén és a 13. század elején. Véleménye szerint ilyennek tartották őt a kortársak is.²⁴ A Halics-volhíniai Fejedelemségről szóló részben V. T. Pasuto azt emelte ki, hogy Vlagyimir halicsi fejedelem segítségért fordult Vszevolodhoz, és a két rokon közötti viszonyra a nyugatról kölcsönzött vazallus szót használta.²⁵ Egy másik részben A. L. Mongajt Vszevolod Novgoroddal kapcsolatos politikáját mutatta be: csaknem egész fejedelemsége alatt a novgorodi trónon az ő pártfogoltjai ültek, a legfontosabb tisztségekre pedig számára megfelelő személyeket választottak. Megsértve a szabad Novgorod vecsei rendjét, 1199-ben Vszevolod Mitrofant tette meg érsekké, és kivégeztette a vele szemben leginkább ellenséges novgorodi bojárokat. A Novgorodi Köztársaság a Vlagyimir-szuzdali Rusz politikai pályájára került.²⁶

Ny. Ny. Voronyin régész, művészettörténész és történész már az 1930-as években is publikált. Északkelet-Rusz 12–15. századi építészetéről szóló munkájának első kötete 1961-ben jelent meg. Ebben az általunk vizsgált kérdéshez több adalék is található. Voronyin szerint a 13. század elejére a vlagyimiri föld ereje és a vlagyimiri dinasztia politikai súlya megnőtt. A Rosztjiszlavicsok még halálos sértésként rótták fel Andrej Bogoljubszkijnak, hogy hozzájuk mint podrucnyikokhoz fordult, Vszevolod főhatalma viszont már elismert és nyílt uralom volt. A szerző ezt azzal támasztotta alá, hogy a rjazanyi fejedelmek és a halicsi Vlagyimir hozzá intézett szavaiban megjelent a goszpogyin (господин) kifejezés.²⁷ Voronyin elemezte és értékelt Vszevolodnak az óorosz főpapokhoz való viszonyát is. Mint ismeretes Andrej fejedelem korábban önálló északkeleti metropoliát szeretett volna létrehozni.²⁸ A szerző rámutatott, hogy Vszevolod többé nem vetette fel az önálló vlagyimiri metropolia kérdését. Hangsúlyozta, hogy Andrej csaknem tíz évig harcolt Leon (rosztovi) görög püspökkel; Vszevolod tekintélye azonban nagy volt, és Leon egészen haláláig (az 1180-as évek elejéig) olyan észrevétlen maradt, hogy tevékenységének erről a szakaszáról semmit sem tudunk. A következő két rosztovi főpaphoz fűződő viszonyáról a szerző az alábbiakat állapította meg: a vlagyimiri fejedelem nem fogadta el az információi szerint szimónia következtében kinevezett újabb görög püspököt, s helyette saját jelöltjét, Lukát javasolta. Az évkönyv tanúsága szerint Vszevolod a tiltakozását nagyon éles formában nyilvánította ki. Ilyen vakmerően még egyetlen orosz fejedelem sem mert beszélni az orosz egyház fejével. Végül a kijevi metropolita kénytelen volt Lukát beiktatni a rosztovi püspökségbe, utódát, Ioannt pedig már ellenkezés nélkül nevezték ki. Voronyin végső értékelése az volt, hogy a metropolita ellenállása megtört, a vlagyimiri föld egyházi önállósága és tekintélye megerősödött.²⁹

Voronyin figyelmét több, Vszevolod fejedelemségének időszakára vonatkozó híradás is felkeltette. Az 1184. évi tűzvész leírásához a Lavrentyij-évkönyv krónikása bibliai idé-

²⁴ Uo. Cs. I (IX–XIII. vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. 331.

²⁵ Uo. Cs. I (IX–XIII. vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. 372.

²⁶ Uo. 352. A vecse az óorosz népgyűlés, gyűlés, amely a Kijevi Rusz idején jelentős hatalmi tényező volt, Novgorodban pedig 1136 után a legfontosabb intézménynek számított.

²⁷ Ny. Ny. Voronyin: *Zodcseszto Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XV vekov*. T. I. M., 1961. 351. A Rosztjiszlavicsokhoz ld. a 14. sz. jegyzetet. A podrucnyik alárendelt személyt, alárendelt fejedelmet, a goszpogyin urat jelent.

²⁸ Andrej és a főpapok viszonyához: *Makai János*: Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXI. Sectio Historiae*. Eger, 1993. 137–148.

²⁹ Voronyin, 348.

zetekkel tűzdelt, moralizáló gondolatokat csatolt.³⁰ Az 1192. évi tüzeset leírása után hasonló kiegészítést találunk. Az itteni példázatok szintén homályos, közvetett utalásokat tartalmaznak, de az 1184. évi szöveghez képest erőteljesebb hangvételűek.³¹

Voronyin a fenti információk mögött társadalmi elégedetlenséget látott. A «колебанье» kifejezést zavargásként értelmezte, a forrás adott részét pedig úgy, hogy a keresztények közti félelem, zavargás és nyomorúság szörnyűbb és félelmetesebb volt, mint maga az 1184-es tűzvész.³² A szerző az 1184. és az 1192. évi tüzesetet egymással, valamint a későbbi építkezésekkel is összefüggésbe hozta. Abból indult ki, hogy mindkét tragikus esemény Vlagyimir városának fejedelmi-püspöki részében kezdődött. Úgy gondolta, ezek nem a véletlen művei voltak, mivel a második eseményt követő évben elkezdődött a vár kőfalának építése, amely elzárta a fejedelmi és püspöki udvart a város középső részétől, s ezután egy másik komoly műveletre is sor került: a nyugtalan vlagyimiri piacot a Volgai kapu mögötti folyami kikötőből szintén a középső városrészbe, a vár falai alá helyezték át. Voronyin szerint ezeket az intézkedéseket a fejedelmi hatalom saját szövetségesei, a polgárok ellen tette, mivel arra törekedett, hogy önállóságukat és politikai erejük növekedését korlátozza.³³

A szerző úgy vélekedett, hogy az 1174-es év tapasztalata Vszevolodot valószínűleg a parasztsággal kapcsolatos intézkedések megtételére kényszerítette. A bizonyítékokat a fejedelem nekrológjának egyes soraiban és az adószedő körutakon való személyes részvételében találta meg. A nekrológban szó van az igazságos bíraskodásáról, s Voronyin s ezt úgy interpretálta, hogy a fejedelmi igazságszolgáltatás nyilván leereszkedett az egyszerű emberekhez, kénytelen volt felvállalni az „árvák” védelmét, és kis mértékben korlátozni az előkelők jogait. Az utóbbiakról azt állapította meg, hogy azok nemcsak adószedő körutak voltak a fejedelmi birtokokon, hanem a fejedelemnek bíraskodással és ellenőrzéssel egybekapcsolt útjai is. A szerző szerint a fentebb felsorolt lépések a falu bizonyos fokú megnyugtatót eredményezték, minthogy többé nem hallunk a parasztok megmozdulásairól.³⁴

Egy évvel Voronyin kötete után jelent meg V. L. Janyin, a híres Novgorod-kutató munkája az ottani poszadnyikok tevékenységéről. A szerzőnek értelemszerűen foglalkoznia kellett a szomszédos Vlagyimir-Szuzdal fejedelmeivel is. Témánk szempontjából különleges figyelmet érdemel az a rész, amely az 1207–1209. évi eseményeket elemzi. Janyin szerint az 1207. évi novgorodi felkelés már nemegyszer megragadta a kutatók figyelmét, mert ez alapján képet lehetett alkotni a 13. század eleji éles osztályellentétekről, ő maga azonban, más aspektusból közelítette meg a kérdést.³⁵ Írt Dmitr poszadnyik intézkedéséről, törekvéseiről, majd azt taglalta, hogyan viszonyult hozzá a vlagyimir-szuzdali fejedelem: 1207-ben a novgorodiak a poszadnyik vezetésével részt vettek Vszevolod Rjazany elleni hadjáratában. A részvételt a fejedelem arra használta fel, hogy előkészítse a Dmitrrel való leszámolást, s a hazainduló novgorodiakat erre bujtogatta. Rögtön a hadjáratból való visz-

³⁰ Polnoje szobranije russzkih letopiszej. T. I. M., 1962. 392–394. (oszlop)

³¹ Uo. 409–411.

³² Voronyin, 346.

³³ Uo. 346–347. (A szerző ultramárciusi évszámait helyett ez esetben is az általánosabban használt márciusiakat adtuk meg.)

³⁴ Uo. 347. Az 1174-es év tapasztalata kifejezés utalás az Andrej Bogoljubszkij halála után kitört zavargásokra, ld. *Makai, 1992.* 45, 51–52. Az „árvák” minden bizonnyal függő helyzetbe kényszerített személyek voltak.

³⁵ V. L. Janyin: *Novgorodszkije poszadnyiki.* M., 1962. Ennek az alapvető munkának a második kiadása csak 2003-ban jelent meg. A poszadnyik Novgorod egyik legfontosabb, ha ugyan nem a legjelentősebb választott tisztségviselője volt a tárgyalt időszakban.

szatérés után Novgorodban vecsét hívtak össze Dmitr és fivérei ellen, majd kirabolták az udvarházaikat. A társadalmi elégedetlenséget kihasználva Vszevolod és az őt támogató bojár csoport megszabadult a velük szemben ellenséges poszadnyiktól, s helyette a fejedelem egykori hívének a fia lett az új tisztségviselő. 1208-ban új fejedelem is érkezett Novgorodba, Vlagyimir-Szuzdal urának 13 éves fia. A novgorodiak hozzájárulása ahhoz, hogy Dmitr gyermekeit és más hozzátartozóit Vszevolod börtönbe vethesse, arra utal, hogy a poszadnyik hatalomtól való megfosztásának egyik fő kezdeményezője a fejedelem volt.³⁶ Janyin arra is rámutatott, hogy Vszevolod ezúttal csak rövid ideig tudta ellenőrzése alatt tartani a szomszédos Novgorodot: 1209-ben a novgorodiak egy része a déli Rosztyiszlavicsok egyik képviselőjét hívta meg a trónra, s ez Vszevolod számára az 1207-es felkelés politikai eredményeinek felszámolását jelentette.³⁷

Az 1970-es évek elején M. V. Scsepkina is készített egy rövid értékelést tanulmányunk főszereplőjéről: III. Vszevolod nyolc évet töltött Bizáncban a Komnénosz-időszakban; Andrej Bogoljubszkijhoz hasonlóan folytatta Vlagyimir díszítését, megerősítését; s az évkönyv nagynak nevezte őt. Ezután Scsepkina a Karamzin által készített jellemzés egy részét idézte, s azt fűzte hozzá, hogy Vszevolod adót vetett ki a volgai bolgárokra, fellépett a kunok ellen, és alárendeltségben tartotta a féktelen rjazanyi fejedelmeket.³⁸

L. V. Cserepnin a szovjet történelemtudomány egyik markáns képviselője volt. Értékeléséből kiderül, azok közé tartozott, akik a nyugati fejlődés sajátosságait az óorosz viszonyok között is megpróbálták kimutatni: Vszevolod fejedelemsége fontos szakasz a „rosztovi, és szuzdali és vologyimeri föld” politikai egységének megerősítésében. A krónikás nagyfejedelemnek nevezi őt, Kijevben, Novgorodban tett intézkedéseiről szól, dicsőíti halálának leírásakor. Vszevolod számára nyilván nem voltak fölöslegesek a 12. század 70-es éveit politikai harcainak tanulságai. A hatalomért folytatott küzdelemben ő és vetélytársai kénytelenek voltak a rendi csoportok követeléseinek engedelmeskedni, s miután Vszevolod megerősödött megértette, hogy az alakulóban levő rendeket feltétlenül a nagyfejedelmi hatalom támaszává kell tenni.³⁹

Az évtized második felében jelent meg O. M. Rapov kötete a 10–13. századi Rusz fejedelmi birtokairól. A történettudomány mai állása szerint ennek a címe is vitatható, ugyanakkor nem szolgált újdonsággal a Vszevolod-értékelésben: „Andrej Bogoljubszkijnak és Vszevolod Bolsoje Gnyezdónak sikerült egyesíteni a rosztov-szuzdali földet. Ennek köszönhetően mindkét fejedelem a legerősebb volt az akkori orosz fejedelmek között. Ők nemcsak saját fejedelemségükben uralkodtak, hanem ellenőrzésük alatt tartották Rusz sok északnyugati, központi, illetve déli területét is. Ezért nem véletlenül kezdték Északkelet-Rusz uralkodóit nagyfejedelmeknek nevezni.”⁴⁰

Az 1980-as évek elején B. A. Ribakov írt értékelést: Vszevolod idején a Vlagyimiri Fejedelemség megerősödött, nagyobb területűvé vált, belső helyzete a városok és a dvorjansztvo támogatásának köszönhetően megszilárdult, és Európa egyik legnagyobb területű feudális állama lett, amelyet jól ismertek Rusz határain túl is. Vszevolod hatást

³⁶ Uo. 117–119. Dmitr poszadnyikot személyesen nem érte bántódás, mert a rjazanyi hadjárat során szerzett sebesülésébe Vlagyimirban belehalt.

³⁷ Uo. 119.

³⁸ M. V. Scsepkina: O proiszhozgyenyii Uszpenskovo szbornyika. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga. Redkollegija: V. Ny. Lazarev, O. I. Podobedova, Sz. O. Smidt. M., 1972. 80.

³⁹ L. V. Cserepnin: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerusszkoje goszudarsztva X–nacsala XIII v. Isztoricseszkije zapiszki, № 89. M., 1972. 394.

⁴⁰ O. M. Rapov: Knyazszeszkije vlagyenyija na Ruszi v X–pervojoj polovinye XIII v. M., 1977. 156–157.

tudott gyakorolni Novgorod politikájára; gazdag részfejedelemséget kapott a kijevi földön, néha beavatkozott a dél-orosz ügyekbe, de azok nélkül az óriási erőfeszítések nélkül, amelyeket fivérének, Andrejnek kellett tennie; csaknem teljhatalmúlag rendelkezett az egymással állandóan ellenségeskedő rjazanyi fejedelmekkel.⁴¹

Ribakov már egy korábbi könyvében annak a meggyőződésének adott hangot, hogy Vlagyimir-Szuzdalban Vszevolod fejedelemsége idején éles társadalmi konfliktusok jelentek meg,⁴² majd a krónikás személyére koncentrálna elemezte a társadalmi tematikával telített évkönyvrészleteket. Úgy vélte, hogy a Lavrentyij-évkönyv 1184–1192 közötti szakaszának egy szerzője van, vagyis az 1184. és 1192. évi tűzvészrel kapcsolatos információk ugyanattól a személytől származnak. Ribakov az első tragikus esemény alkalmából írt intelmet mérsékeltebbnek, míg a másodikat szenvedélyesen és élesen leleplezőnek ítélte meg. Az elsőben sokkal általánosabb társadalmi-erkölcsi motívumokat talált, míg a másodikról úgy vélekedett, hogy az egész 12–13. századi évkönyvírásban nem található ennyire társadalmi töltetű mű. Továbbá azt állapította meg, hogy az 1192. évi intelemben a szerző legfőképpen a falvakkal rendelkező személyek önkényeskedését támadta, de megfizetett a bátorságáért, mivel a minden feudális vezető réteg érdekeit sértő, merész intelem után az évkönyvírás irányítói mellőzték a tehetséges, de nyughatatlan szerzőt.⁴³

Ugyancsak az 1980-as évek elejének produktuma Ju. A. Kizilov könyve, amelyet az uljanovszki tanárképző főiskola adott ki. Felsőoktatási jegyzetnek készült, azonban több annál, mivel források elemzését tartalmazza, és a témához kapcsolódó szakirodalom ismeretéről tanúskodik. A szerző egyik említésre méltó észrevétele a Vszevolod által az 1174–1177. évi trónharcok során legyőzött rosztoviakhoz kapcsolódik. Eszerint a rosztoviak részvételének nincs nyoma III. Vszevolod és a novgorodiak nagyszámú összeütközésében. Az utóbbiak ellensége a korábbiakhoz hasonlóan csak a (most Vlagyimirban székelő) szuzdali fejedelem és az erős szuzdali föld, de nem Rosztov volt. A fennmaradt vlagyimiri feljegyzések alapján a rosztoviak a fejedelemnek a volgai bolgárokkal vívott szakadatlan háborúiban sem vettek részt.⁴⁴

Vszevolod hatalmával kapcsolatban Kizilov több tényezőre is rávilágított: hatalma növekedésének anyagi alapját a fejedelemtől függő, nagy kiterjedésű fekete földek jelentették, amelyek adói fedezték a kormányzat kiadásait; politikai és társadalmi előfeltételei pedig a külpolitikai feszültségnek a legfontosabb határoknál való fenntartásában és a városi lakosság szélesebb rétegeire való támaszkodásban rejlettek. Ebben az időszakban Vszevolod legfőbb hűbérúri hatalma (сюзеренитет) kiterjedt az „egész rosztovi föld” volosztjaira, magára a rosztovi földre és más volosztjokra: Uglecse poljére, Jaroszlavlra, Kosztromára és Beloozerora. Ezek iránt a földek iránt a figyelmét a Mologa, Sekszna, Szuhona és Unzsa folyók medencéinek a 12. század végétől kibontakozó tömeges kolonizációja keltette fel.⁴⁵

⁴¹ B. A. Ribakov: Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982. 560. A dvorjansztvo a fejedelemtől függő, katonai vagy udvari szolgálatot ellátó réteg volt. Az idetartozókat dvorjanyinoknak nevezzük.

⁴² B. A. Ribakov: „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971. 292.

⁴³ B. A. Ribakov: Danyii Zatochnyik i vlagyimirszkoje letopiszanyije konca XII veka. In: Uő: Iz isztorii kulturi Drevnyej Ruszi. Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 163–171.

⁴⁴ Ju. A. Kizilov: Zemli i knyazsesztva Szevero-Vosztocnoj Ruszi v period feodalnoj razdroblennosztvi (XII–XV vv.). Uljanovszk, 1982. 21.

⁴⁵ Uo. 21–22. A volosztj ez esetben egy fejedelemségen belüli, egy konkrét központot körülvevő területi egység elnevezése.

A szerző úgy vélekedett, hogy egészen a mongol invázióig a kortársak a vlagyimir-szuzdali fejedelmekről mint Rusz leghatalmasabb kormányzóiról írtak, akiknek csak a nevétől is „reszketett minden ország”, és akiknek hadai evezőikkel ki tudták öntetni a Volgát.⁴⁶ A fentiekhez annyi megjegyzés feltétlenül szükséges, hogy a reszketésről szóló rész Vszevolod nekrológiájából való, a Volga vizének kilocsantása pedig az Igor-ének hozzá intézett soraiból; s az értékelés, bár részben Jurij Dolgorukijra, különösen pedig Andrej Bogoljubszkijra is vonatkozhatna, a konkrétumok miatt csak Nagyfészki Vszevolod hatalmának jellemzésére használható.

V. A. Kucskin már az 1960-as évek végén tanulmányt szentelt az Északkelet-Ruszban bekövetkező területi változásoknak, majd tovább tanulmányozta ezt a kérdést, s kutatási eredményeit az 1980-as években egy külön kötetben tette közzé.⁴⁷ A szerző értékelése szerint Vszevolod alatt nemcsak a vlagyimir-szuzdali föld jelentősége nőtt meg és fejedelmének az összoroszl és nemzetközi ügyekben megmutatózó tekintélye erősödött meg, hanem a fejedelemség területe is jelentősen kiterjedt, közigazgatása pedig bonyolultabbá vált.⁴⁸ A területi változások vonatkozásában figyelemre méltó álláspontra helyezkedt: érdekes, hogy a Vszevolod alatt megjelent városokkal kapcsolatos adatok egy kivételével nem az ő fejedelemségének idejére, hanem a halála utáni első hét évre vonatkoznak. Az 1178-as évnél lehet olvasni Glegyen (Usztyug) építéséről, 1213 és 1219 között pedig további öt települést említene a források (Kosztromát, Nyerehtát, Szol Velikaját, Zubcovot és Unzsát). A fenti hétéves időszakban azonban heves harc dúlt Vszevolod fiai között, s így az utóbbi városokat akkor nem alapíthatták. Kétségtelen, hogy ezek még 1212 előtt létrejöttek. Tehát Vszevolod alatt fejedelemségének területe nyugaton egy kissé, északkeleti és keleti irányban pedig intenzíven növekedett. A keleti terjeszkedés a Volgai Bulgária elleni támadásokkal volt összefüggésben.⁴⁹ Kucskin úgy vélekedett, hogy a 12. század végén és a 13. század elején nem maradtak változatlanok a déli határok sem. Az Oka bal partján a rjazanyi birtokok valószínűleg Kolomna környékére korlátozódtak, míg máshol a folyó bal partja már szuzdali volt.⁵⁰

1987-ben két fontos kötet is megjelent a témával kapcsolatban. Az egyikben P. P. Tolocsko kijevi történész és régész a régi Rusz társadalmi-politikai történetét vizsgálta. A szerző arra is felhívta a figyelmet, amiről kollégái viszonylag keveset írtak: az 1183 körüli időszakra lehet tenni Szvjatoszlav kijevi fejedelem közeledését Vszevolodhoz, Rusz egyik legerősebb fejedelméhez, aki elismerte az előbbi rangidősnek. Szvjatoszlav nem mint idősebbhez, sőt nem is mint egyenlőhöz, hanem mint fiatalabbhoz fordult Vszevolodhoz.⁵¹ Véleménye szerint Vszevolod azért lehetett Rusz egyik legerősebb fejedelme, mert leszámolt a rosztovi bojárokkal és a részfejedelmekkel, a politikai helyzet stabilizációja pedig északkeleten kedvezően hatott a gazdasági és kulturális fejlődésre, s egy erős és nagy fejedelemség élén állva Vszevolod befolyást gyakorolt az összoroszl ügyekre is.⁵²

⁴⁶ Uo. 25.

⁴⁷ V. A. Kucskin: Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj tretyji XIII vekov. (Centri i granyici). Isztorija SZSZSZR, 1969, № 2. 62–94. *Uő*: Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. Moszkva, 1984.

⁴⁸ Kucskin, 1984. 93.

⁴⁹ Uo. 93–94.

⁵⁰ Uo. 97–98.

⁵¹ P. P. Tolocsko: Drevnyaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. Kijev, 1987. 150.

⁵² Uo. 154. A részfejedelmek alatt itt a szuzdali Rosztyiszlavicsokat, Vszevolod unokaöccseit kell értenünk. Csak az után érezhette magát Északkelet-Rusz urának, hogy fegyverrel védte meg velük szemben a hatalmát. Vszevolod (valamint bátyja, Mihalko) és a Rosztyiszlavicsok küzdelméhez: *Makai János*: Zűrzavar

Tolocsko ismertette Tatyiscsevnek a fejedelmi kapcsolatokról szóló híradását. Eszerint az 1200-as évek elején a halics-volhíniai Roman azt javasolta a dinasztia egyes tagjainak, hogy utazzanak Kijevbe a nagyfejedelem választásának új rendjét megvitatni. A részfejedelmek nem teljesítették a kérést. Vszevolod konkrétan arra hivatkozott, hogy nem lehet „a régi szokást megsérteni”. A szerző azt a következtetést vonta le, hogy Roman a 13. század eleji Ruszt Kijev vezetésével, a hat legjelentősebb fejedelemség konföderációjaként képzelte el; Vszevolodot ugyan egyértelműen nem ítélte el a visszautasítás miatt, de hivatkozását ürügynek minősítette.⁵³

Úgy tűnik, az ukrán kutató az 1980-as években túlságosan nagy jelentőséget tulajdonított az egységnek, ill. az egyesítésnek. Az alábbi, összefoglaló értékelésnek tekinthető sorai legalább is erre engednek következtetni: Rusz egykori egysége helyreállításának irányvonala, amely délnyugaton Roman tevékenységében jelentkezett, Vszevolod fejedelemsége alatt az ország északkeleti részét is jellemezte. Ez mindenben megmutatkozott: a vlagyimir-szuzdali építészek, művészek és írók állandóan a kijevi kulturális örökséget tartották szem előtt, a népi mondákban és bilinákban összorosz hősöket énekeltek meg. Az óoroszlak népi tudata, amely a 13. század elején a lakosság egyre szélesebb rétegeit járta át, az egyesítő folyamatok visszafordíthatatlanságát bizonyította. Ezek végső győzelmé azonban később következett be, s ekkor még, különösen Vszevolod halála után Északkelet-Ruszlakban időlegesen felújulnak a centrifugális tendenciák.⁵⁴

Az 1987-ben megjelent másik kötet szerzője, Ju. A. Limonov szintén ismert szakember volt.⁵⁵ A fenti évben adták ki a Vlagyimir-szuzdali Ruszlak című könyvét, amely a terület társadalmi-politikai viszonyait vizsgálja. A mai napig ez az egyetlen igazi tudományos munka, amely kizárólag a mongol hódítás előtti Vlagyimir-Szuzdallal foglalkozik. Sajnos, ez sem fogja át a régió történelmének minden fontos aspektusát, ráadásul az első része a kronológiai rendet követi, míg a második tematikus írásokat tartalmaz. Bár a Vszevolod és közvetlen utódai tevékenységét bemutató fejezet nem a teljesség igényével készült, legfontosabb megállapításai figyelmet érdemelnek.

Limonov Vszevolod és az őt támogató központ lakosságának viszonyáról a következőket írta: a fejedelem különösen a hatalomra kerülése utáni első években szentelt nagy figyelmet a vlagyimiriak véleményének. Mindazonáltal ők valószínűleg nem mindig voltak elégedettek Vszevoloddal. A rendkívül óvatos hivatalos krónika is kénytelen megjegyezni, hogy ezen két oldal (a fejedelem és a város) akarata és tettei gyakran nem estek egybe. A vlagyimiriak – pontosabban Vlagyimir vecsége – nem ritkán Vszevolod álláspontjával ellentétesen léptek fel.⁵⁶

A szerző Északkelet-Ruszlak külkapcsolatairól az alábbi értékelést fogalmazta meg: az évkönyvi feljegyzések alapján a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség „külpolitikája” a 12. század végén és a 13. század elején energikus, kompromisszumot nem kötő, időnként kegyetlen, de mindig aktív volt, s a vlagyimiriak, a kis feudális urak, a kereskedők, valamint talán részben a szmerdek érdekeit tükrözte. A Rjazanyi Fejedelemség csaknem állandóan

Vlagyimir-Szuzdalban (1174–1177). In: Történezként a katedrán. Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. Líceum Kiadó, Eger, 2009. 319–335.

⁵³ *Tolocsko*, 155. A részfejedelmek itt a Rurik-dinasztia azon tagjai, akik a Kijevtől elkülönült területeket irányítják.

⁵⁴ Uo. 156. A bilina hősi ének az orosz népköltészetben.

⁵⁵ Már húsz évvel korábban kötete jelent meg a vlagyimir-szuzdali évkönyvirásról: *Ju. A. Limonov: Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkoi Ruszi*. L. 1967.

⁵⁶ *Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoi isztorii*. L., 1987. 103.

északkeleti szomszédja politikájának pályáján volt kénytelen keringeni. Az ottani fejedelmek mindig Vszevolod „vazallusai” voltak. A függés legkisebb megsértése az ellenállás erővel való elnyomásához és a korábbi állapot helyreállításához vezetett.⁵⁷ A vlagyimir-szuzdali föld továbbra is a hagyományos keleti politikát folytatta. A volgai bolgárok elleni hadjáratok nem területszerzésre irányultak, hanem a vlagyimiri kereskedelem konkrét feladataihoz kapcsolódtak.⁵⁸ A déli politika volt az egyik legösszetettebb oldala a vlagyimir-szuzdali föld külpolitikai doktrínájának. A fejedelemség pozíciója olyan volt, hogy törekvéseit sok esetben figyelembe vették a legfontosabb kérdések megoldásakor. A kijevi trónra kerülés sokban függött a szuzdali földtől. Az, ami Andrej Bogoljubszkij idejében kivételes jelenség volt, Vszevolod alatt csaknem hagyománnyá vált. Míg Andrejnek a terve megvalósításához hadjáratot kellett szerveznie délre, a 13. század elején elég volt Vszevolod vlagyimiri nagyfejedelem diplomáciai támogatása ahhoz, hogy valaki megszerezze a kijevi trónt.⁵⁹

A Szovjetunió felbomlásának évtizedében két kötetben adták ki a Radziwill-évkönyv szövegét és miniatúráit. Az egyikben található G. M. Prohorov tanulmánya a fenti forrásról. Ebben a szerző – V. A. Kucskinra hivatkozva – azt írta, hogy a tárgyalt időszakban (1205–1206 körül) a vlagyimir-szuzdali föld szétagolódásának folyamata zajlott, s a 12. század 40–50-es éveiben kibontakozó szétagolódás a 13. század első két évtizedében politikai realitás lett. Úgy vélte, Vszevolod, az energikus központosító maga is elősegítette ezt, amikor ugyelokat jelölt ki fiai számára.⁶⁰

I. Ja. Frojanov azzal tűnt ki kollégái közül, hogy a Kijevi Rusz történetét jóval óvatosabban közelítette meg, és annak bemutatásakor igyekezett elkerülni a nyugat-európai viszonyokkal való erőszakolt párhuzamba állítást. Nagy visszhangot kiváltó, korai műveiben elsősorban jelenségekkel és folyamatokkal foglalkozott, ezért azok a téma szempontjából kevésbé használhatók.⁶¹ Egy 1995-ös kötetében viszont írt Vszevolod Jurjevicsről is. Felfigyelt arra a körülményre, hogy a vlagyimir-szuzdali trónharcokban aratott győzelem után, 1177-ben kétszer is zendülés tört ki a terület központjában, s a résztvevők a fogságba esett szuzdaliakkal és rosztoviakkal való leszámolást követelték. Ezeket az eseményeket Frojanov nem antifeudális megmozdulásokként vagy a két szembenálló fél kibékíthetetlen ellentétéként fogta fel, sokkal inkább a vlagyimiriak azon törekvéseként, hogy a rosztoviakkal és szuzdaliakkal szemben megvédjék függetlenségüket. A szerző ehhez még hozzátette, hogy a zendülés Vlagyimir Északkelet-Rusz feletti főhatalma megszilárdításáért folytatott harcának záró akkordja volt.⁶²

A következő évtized elején jelent meg Sz. M. Novakovszkaja-Buhman tanulmánya Vszevolod udvari temploma, a vlagyimiri Dmitrijevszkij (Demeter)-székesegyház Dávid cárt ábrázoló domborműveiről. A szerző szerint a Dáviddal kapcsolatos kompozíciók részben az isteni eredetű, erős cári hatalom témáját fejtik ki. Ez öltött testet koronázásának

⁵⁷ Uo. 103–104. A szmerd általában a földművesek elnevezése volt. Limonov a belső kolonizációban részt vevő telepéseknek tartotta őket: Uo. 104.

⁵⁸ Uo. 104.

⁵⁹ Uo. 104, 106.

⁶⁰ G. M. Prohorov: Radzivilovszkij szpizok Vlagyimirszkoj letopiszi po 6714 (1205/6) god. In: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatur. Otv. red. M. V. Kukuskina. SzPb., 1994. 279. Az ügyel kifejezés részfejedelemséget jelent.

⁶¹ I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-ekonomiceszkoy isztorii. L. 1974. Uő: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityiceszkoy isztorii. L. 1980.

⁶² Uő: Drevnyaja Rusz. Opit isszledovanyija isztorii szocialnoj i polityiceszkoy borbi. M.–SzPb., 1995. 672–680.

jelenetében. Bár Ruszban a 12–13. század fordulóján nem is létezett a cárrá való felkenés szokása, a vlagyimiri fejedelmek hatalmi törekvései nyilvánvalóak. Andrej Bogoljubszkij a Komnénosz Manuel bizánci császárral való egyenlőségre törekedett, s nem kétséges, hogy bátyjához és az európai uralkodókhoz hasonlóan III. Vszevolod is új Dávidként, új Salamonként akarta magát látni.⁶³

Ehhez az időszakhoz köthető M. B. Szverdlov tekintélyes terjedelmű munkája is, amelyben a szerző a fejedelem tevékenységét több szempont alapján értékelte. A vlagyimir-szuzdali elittel kapcsolatos politikájáról az alábbiakat írta: az „új emberek” és más rétegekhez tartozók határozottan harcoltak az erős nagyfejedelmi hatalom visszaállításáért, Vszevolod pedig teljesítette ezt a feladatot. A fejedelem nekrológiájának egy részletéből Szverdlov azt a következtetést vonta le, hogy Vszevolod az egész arisztokráciát alávetette a hatalmas Vlagyimir-szuzdali Fejedelemségben. A bojárok voltak a fejedelemnek szolgáló felső réteg tagjai, amely az alapját alkotta az udvari és a helyi arisztokráciának is. Ahogyan az Ruszban régóta szokásban volt, a bojárok erőszakot alkalmaztak, sérelmeket okoztak az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozó embereknek, és holoppá tették az elszegényedett „árvákat”. De Vszevolod nagyfejedelem arra törekedett, hogy igazságos szabályozásról gondoskodjon, s ebben egyrészt nagyapját, Vlagyimir Monomah nagyfejedelmet követte, másrészt megvalósította a hatalom egyik alapvető feladatát, az igazságszolgáltatást.⁶⁴

Szverdlov a második tűzvészt követő munkálatokat társadalmi szempontból vizsgálta. Szerinte a tüzeset után Vszevolod Vlagyimirban jelentős eszmei tartalommal bíró építkezésbe fogott. A fejedelmi udvar körül kőfalakat kezdtek emelni, s ez a rezidenciát egy kis erődítménnyé alakította át. Vszevolod a Volgai-kapun túli kljazmai kikötőt áthelyezte az erődítmény falai alá. Az utóbbinak az építése a hatalmat és a nagyfejedelem életének növekvő elzártságát szimbolizálta, a piac átvitele pedig a fölötte gyakorolt erősödő ellenőrzést.⁶⁵

A szerző úgy ítélte meg, hogy a többi orosz területhez fűződő viszonyban Vszevolod megszilárdította hatalmát és politikai elsőségét.⁶⁶ A fejedelem déli törekvéseinek értékelésébe negatív elem is bekerült: Vszevolod kijevi politikai eseményekre való befolyásának mértéke támogatóinak és ellenfeleinek konkrét erőviszonyaitól függött, maga a város és lakói viszont a fejedelmi ambíciók és szenvedélyek összeütközésének szenvedő alanyai voltak.⁶⁷

Ugyancsak 2003-ban a Frojanov-féle irányvonalhoz tartozó Ju. V. Krivosejev Északkelet-Rusz 12–14. századi történetéről szóló könyvet jelentetett meg. Az 1177. évi vlagyi-

⁶³ Sz. M. Novakovszkaja-Buhman: Car David v reljefah Dmitrijevskovo szobora vo Vlagyimire. In: Drevnyerusszkoje iszkusstvo. Vizantijja, Rusz, Zapadnaja Jevropa. Poszvjascsjajetszja 100-letyiju szodnya rozsgyenyija Viktora Nyikityicsa Lazareva (1897–1976). Otv. red. L. I. Lifsic. SzPb., 2002. 183. Az orosz cár szó Novakovszkaja-Buhmannál természetesen nem szó szerint értelmezendő. Királyt, fejedelmet vagy általában uralkodót jelent. A szerző Vszevolod-értékeléséhez annyit feltétlenül érdemes megjegyezni, hogy isteni eredetű, erős hatalomról az óorosz fejedelmek esetében aligha lehet beszélni.

⁶⁴ M. B. Szverdlov: Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003. 627–628. A holopok ebben az időszakban teljesen jogfosztott személyek, tehát lényegében rabszolgák voltak.

⁶⁵ Uo. 628. Ha Szverdlov nem hivatkozott volna, akkor is nyilvánvaló lenne, hogy e tekintetben Ny. Ny. Voronyin nézetét vette át: ld. Voronyin, 346–347. Még a tűzvész éveként is a Voronyin által feltüntetett 1193-at adta meg, pedig az a márciusi számítás szerint 1192. Egyébiránt a kőfalak építésének és a vlagyimiri kereskedők életében fontos szerepet betöltő piac áthelyezésének más oka is lehetett.

⁶⁶ Szverdlov, 628.

⁶⁷ Uo. 629.

miri megmozdulásokkal kapcsolatban a szerző azt írta, hogy ezeket a szovjet történészek osztály-jellegű, a feudális társadalom felső rétege ellen irányuló fellépésként értékelték.⁶⁸ Krivosejev értékelése ellenben sokkal inkább Frojanovéra emlékeztet. Eszerint a városlakók a fejedelem személyében szövetségesre, nem pedig ellenfélre találtak. Vszevolodot mint az obscsina fejét figyelmeztették. Ennek a két erőnek szembeállítása az egyiknek a másiktól való hamis elszakítását jelenti. Mindenesetre sem ekkor, sem a továbbiakban nem fedezhető fel antagonizmus a viszonyukban. Vszevolod idején a „fejedelem, város, emberek” szisztéma meglehetősen szilárd volt. A láthatóan egységben fellépő városlakók gyűlöletét elsősorban fogságba vetett ellenségeik, a rosztoviak és a szuzdaliak váltották ki. A vlagyimiriak zendülését az általuk drágán megszerzett függetlenség megvédésére való törekvés váltotta ki. Ebből adódott a fejedelemmel mint a város védelmezőjével szemben támasztott követelés.⁶⁹

2004-ben megjelent, Rusz című kötetében A. A. Gorszkij egyebek mellett Vszevolodnak az óorosz fejedelmek között elfoglalt helyét vizsgálta, és az alábbiakat állapította meg: az 1190-es évek közepéig nem pályázott domináns szerepre, ebben az időszakban a kijevi társfejedelmekkel, Szvjatoszlávval és Rurikkal együtt legfeljebb a három legerősebb fejedelem egyikének tarthatjuk. A vlagyimiri krónikás szerint a 12. végén–13. század elején leginkább Vszevolod rendelkezett a kijevi trón sorsáról, de az évkönyvíró nyíltan felnagyította saját fejedelmének szerepét. A 13. század elején nem volt gyengébb Vszevolodtól Roman halics-volhíniai fejedelem (1199–1205), 1205-től 1210-ig pedig a vlagyimiri fejedelem nem gyakorolt döntő befolyást a Rurik és a csernyigovi Vszevolod között zajló harcra.⁷⁰ Gorszkij rámutatott a Vszevolodot követő északkeleti fejedelmek helyzetére is: az apa halála (1212) után semmiféle utalás nincs arra, hogy fiai igényt tartottak volna az egész Ruszban való vezető szerepre. Az okot is megadta: Vszevolod is csak politikai nyomásgyakorlással volt hatással a dél-orosz ügyekre, fiai azonban a 13. század 30-as éveit nem rendelkeztek az ehhez szükséges eszközökkel sem.⁷¹

2010-ben kiadott kötetében Sz. A. Melnyikov is foglalkozott a vlagyimiri fejedelemmel. Megállapította, hogy Vszevolod lett Jurij Dolgorukij hagyatékának egyetlen örököse, majd felsorolta azokat a központokat, amelyek alapítására Kucskin szerint is az ő fejedelemségének időszakában került sor. Úgy vélekedett, hogy a fenti tényezők lehetőséget adtak Vszevolod számára, hogy rendkívüli hatalomra tegyen szert, és a régi Rusz politikai életének egyik főszereplője legyen.⁷²

Vszevolod alakja a nyugati történeti irodalomban

Vszevolod tevékenysége nem került el az Oroszországtól, ill. a Szovjetuniótól nyugatra alkotó, azaz a közép- és nyugat-európai, valamint észak-amerikai kutatók figyelmét sem. Az amerikai Yale Egyetem professzora, George Vernadsky (Georgij Vernadskij) egy sorozat második köteteként 1948-ban jelentette meg *Kievan Russia* című munkáját. Ebben egyrészt azt írta, hogy Szuzdaliában egy nehéz időszak után Andrej testvérének, III.

⁶⁸ Ju. V. Krivosejev: Rusz i mongoli. Isszledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XIV vv. Izdatyelsztvo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiverszityeta, 2003. 39.

⁶⁹ Uo. 39–40.

⁷⁰ A. A. Gorszkij: Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenyija do Moszkovszkovo carsztva. M., 2004. 149–150.

⁷¹ Uo. 150–151.

⁷² Sz. A. Melnyikov: Isztoriko-pravovije faktori evoljucii Drevnyerusszkovo goszudarsztva (IX–XV vv.). M., 2010. 75.

Vszevolodnak vlagyimiri nagyfejedelemként sikerült fokozatosan visszaállítania a politikai egységet. Másrészt Vszevolod szerepét elsősorban Kijev kapcsán vizsgálta, s enyhén negatív színezetű véleményt fogalmazott meg róla. Megállapításainak lényege az alábbiakban foglalható össze: a 12. század végén a volhíniai Roman és a szuzdali Vszevolod a kijevi trón ellenőrzéséért versengett, s mindkettő rivalizálást és bizalmatlanságot próbált kelteni a kijevi régió kisebb hatalmú fejedelmei között. 1200-ban Roman, ekkor már Volhínia és Halics irányítója, a kunokra összpontosította figyelmét, és súlyos csapást mért rájuk. Győzelmének hatását aláaknázták az orosz fejedelmek közötti újabb nézeteltérések. Feltehetőleg Vszevolod felbujtására, Rurik vezetésével számos kijevi és csernyigovi fejedelem fellázadt Roman hűbérúri hatalma ellen. Miután a fentiek 1203-ban megtámadták Kijevet, kun szövetségeseik könnyörtelenül kirabolták a várost. Roman sikeresen bosszút állt ugyan a kunokon, de kompromisszumot kellett kötnie Vszevoloddal, és közös gyámság alatt új fejedelmet neveztek ki Kijev élére. Roman 1205-ben meghalt, s Vszevolod maradt a legerősebb orosz fejedelem. Mivel őt nagyon lekötötte saját hatalmának megszilárdítása Szuzdaliában, kevésbé avatkozott bele a déli ügyekbe. Hagyta, hogy Kijevben 1206-tól a csernyigovi Vszevolod kormányozzon.⁷³

A másik híres emigráns, Michael Florinsky (Mihail Florinszkij), a Columbia Egyetem oktatója két kérdéskör – a Novgorodhoz és a szeniorátushoz való viszony kapcsán – olyan gondolatokat is megfogalmazott, amelyek nem tekinthetők általánosnak a történelemtudományban. Úgy vélte, hogy a volgai bolgárok elleni harccal Vszevolod folytatta elődei politikáját, s ez a küzdelem együtt járt a Novgorod fölötti ellenőrzéssel, amely őt különösen foglalkoztatta. Florinsky szerint a novgorodiak aggódtak a rosztov-szuzdali fejedelmek erősödő befolyása miatt, de nem sok sikerrel próbáltak meg támogatást szerezni ellene Szmolenszkben és Csernyigovban. Az amerikai szerző úgy látta, hogy Novgorodnak is érdekében állt a Szuzdallal való együttműködés: nyugati kereskedelmének fejlődése gyakori konfliktusokhoz vezetett Svédországgal, Litvániával és a német lovagokkal a kereskedelmi utak ellenőrzése miatt, továbbá ki akarta terjeszteni uralmát a szomszédos finnugor területekre is. Ezekhez a vállalkozásokhoz szüksége volt szövetségesekre és katonai vezetőkre, a rosztov–szuzdali fejedelmek pedig nagyon is alkalmasnak bizonyultak a fenti szerepre. Az utóbbiakat sok gazdasági és politikai kötelék kapcsolta Novgorodhoz, hadi tapasztalatokkal rendelkeztek, és veszély esetén katonai segítséget tudtak nyújtani. De ennek a segítségnek megvolt az ára: a rosztov-szuzdali fejedelmek Jurij Dolgorukijtól kezdve következetesen arra törekedtek, hogy Novgorodot függésbe vonják. Erőfeszítéseiket III. Vszevolod alatt siker koronázta, amikor is a novgorodiak elfogadták a vlagyimiri nagyfejedelem vezető szerepét, és kérték, hogy saját választottjait nevezze ki fejedelmüknek.⁷⁴

A rangidősség kérdésében Florinsky határozottan bírálta az északkeleti fejedelmeket. Leírta az ismert nézetet, mely szerint Andrej Bogoljubszkij szétválasztotta Kijevet és a szeniorátus rendszerét, majd megfogalmazta, hogy Vszevolod az utóbbit a Vlagyimiri Nagyfejedelemséghez kötötte. A kijevi és a vlagyimiri szeniorátust élesen szembeállította.

⁷³ *George Vernadsky: Kievan Russia. In: G. Vernadsky – M. Karpovich: A History of Russia. Volume II. New Haven, 1948. 222.* Annak ellenére, hogy Vernadsky a mai napig tekintélynek számít, legalább két vonatkozásban pontosítani kell az általa leírtakat. Egyrészt az 1170-es évek végétől Északkelet-Ruszban (Szuzdaliában) Vszevolod hatalmát már nem fenyegette komolyabb veszély, következképpen nem ezért nem avatkozott be aktívabban a déli ügyekbe. Másrészt 1206 és 1210 között Rurik Rosztiszlavics és a csernyigovi Vszevolod Szvjatoszlavics között még harc folyt Kijevért, s a szuzdali (Nagyfészkü) Vszevolod csak 1210-től hagyta, hogy ott a csernyigovi Vszevolod kormányozzon.

⁷⁴ *Michael T. Florinsky: Russia: a History and an Interpretation. Volume (Vol.) I. New York, 1953. 49–50.*

Úgy vélte, az előbbi a Kijevi Oroszországban főként az idegen támadókkal szembeni közös fellépést szolgálta, a rosztov-szuzdali fejedelmek viszont önző politikájuk leplezésére használták fel. Így például Andrej és Vszevolod rávette a szmolenszki fejedelmeket, hogy Rosztov-Szuzdal érdekében harcoljanak Novgorod és Csernyigov ellen, és Vszevolod ugyanezt az elvet alkalmazta a rjazany-muromi fejedelmekkel kapcsolatban.⁷⁵ A fentiek ismeretében nem meglepő, ha Florinsky Andrej és Vszevolod tevékenységéről negatív értékelést adott: sajnálatos, hogy a vlagyimiri nagyfejedelmek presztízsüket és hatalmukat Északkelet-Oroszország regionális érdekeinek képviselőit használták fel, gyakran kárt okozva ezzel más fejedelemségeknek.⁷⁶

A kölni Günther Stökl 1962-ben jelentetett meg kötetet az orosz történelemről. Ahhoz képest, hogy a szerző a kezdetektől a 20. századig tárgyalta az eseményeket, a viszonylag nagy teret szentelt a fejedelem tevékenységének. Véleménye szerint Andrej öcsének, Vszevolodnak ugyancsak a korlátlan fejedelmi hatalom megvalósítása volt a célja. Tapasztalatai miatt azonban már okosabb volt, kevesebb erőszakos módszert alkalmazott, ezért hosszú távon is nagyobb sikereket ért el.⁷⁷

A szerző általában összevonva értékelte az északkeleti fejedelmek külpolitikáját: a külső terjeszkedés összhangban volt a belső stabilizációval. A vlagyimiri fejedelmek lépésről lépésre, kiszámíthatatlan kockázatok nélkül növelték a hatalmukat. A gyengébb szomszédok, mindenekelőtt Szmolenszk és Murom-Rjazany rövid idő alatt függésbe kerültek, és el kellett ismerniük az új nagyfejedelem, Vszevolod „sztarejsinszvoját”. A genealógiától függetlenül a leghatalmasabb lett a legidősebb, és ennek felelt meg az úr megszólítás, amely a kijevi korszak fejedelmei között elképzelhetetlen lett volna.⁷⁸

A volgai út az új nagyfejedelem közvetlen érdekeit érintette. Ez északnyugaton Novgorod, délkeleten pedig a volgai bolgárok kezében volt. Stökl szerint Vszevolod és fiai Novgorodot annyira a befolyásuk alatt tartották, hogy krónikásaik Vlagyimiri és Nagy Novgorodi Nagyfejedelemről kezdtek írni. Ő is utalt a két szomszédos terület érdekeinek kölcsönhatására és az abból adódó problémára: a gazdasági függőség mellett a novgorodi politika is súlyos helyzetben volt. A városnak nagy területe és kereskedelmi kapcsolatainak katonai védelméhez fejedelemre volt szüksége. Csak az teljesíthette a feladatot, aki reális hatalommal rendelkezett, de ilyen hatalmuk csak a vlagyimiri nagyfejedelem jelöltjeinek volt. Ők azonban nemcsak a város önállóságát, hanem önkényes lépéseikkel nem ritkán Novgorod lelegelementárisabb érdekeit is veszélyeztették. Ugyanakkor a volgai bolgárokkal kapcsolatban Szuzdal-Vlagyimirnak nem voltak ilyen messzire tekintő céljai, és itt szerényebb sikerek is születtek.⁷⁹

Egy rövid áttekintésből sem hagyható ki a kaliforniai Nicholas Riasanovsky Oroszország története című kötete. Ez jó példa arra, hogy az összefoglaló munkáktól esetenként nem sokat várhatunk a témával kapcsolatban. Különösen érvényes a fenti megállapítás abban az esetben, ha a szerző nem a középkor kutatója. Riasanovsky – némiképpen Kljucsevszkij értékelésére emlékeztetve – azt állapította meg, hogy Vszevolod nagyfejede-

⁷⁵ Uo. 50–51.

⁷⁶ Uo. 54.

⁷⁷ *Günther Stökl*: Russische Geschichte. Stuttgart, 1990. 115. (Ez már az ötödik kiadás. Az utolsó, a hetedik a szerző halála után, 2009-ben jelent meg.)

⁷⁸ Uo. 117. A sztarejsinszvo kifejezést rangidősséggnek, szenioritásnak vagy szeniori pozíciónak fordíthatjuk.

⁷⁹ Uo. 117–118.

lemként egész Oroszország fölött érezte hatalmát,⁸⁰ majd Vlagyimir-Szuzdal Vszevolod halála utáni felosztását példaként említve arra hívta fel a figyelmet, hogy a nagyfejedelmi tisztség – északkeleten való elhelyezkedésével és a fejedelmi utódlás bonyolult, kijevei gyakorlatával együtt – az orosz egység szimbóluma maradt, miközben a területeket felosztották.⁸¹

John Fennell oxfordi professzor a középkori Rusz válságáról írt könyvet. Ebben nem az a meglepő, hogy angol nyelven 1983-ban adták ki, sokkal inkább az, hogy a munka még a Szovjetunió létezésének időszakában oroszul is megjelenhetett. Fennell is kitért a vlagyimiri fejedelem értékelésére. Eszerint III. Vszevolod I. Vlagyimir (980–1015) egyik legbölcsebb és legelőrelátóbb utóda volt, akinek tekintélyét a kortárs fejedelmek széles körben elismerték,⁸² s közülük a déliek úgy tekintettek rá, mint az elsőre az egyenlők között (primus inter pares) vagy mint a rangidősre Rurik valamennyi utóda között.⁸³ Továbbá a szerző úgy látta, hogy vlagyimiri fejedelemként a nemzetközi küzdőtéren is rendkívüli módon megnőtt a tekintélye, fejedelemségének területe pedig jelentősen növekedett.⁸⁴ Fennell véleménye szerint a fejedelem halálának is komoly hatása volt: 1212-ben III. Vszevolod meghalt. Rusz északkeleti részét harminckét évig irányította irigylésre méltó hozzáértéssel, tapintattal és türelemmel, emellett vlagyimiri nagyfejedelemként kormányzása nagyobb része alatt ügyesen manipulálta a déli politikai erőket. Halála után – és kétségkívül ennek következményeként – hamarosan az összes orosz fejedelemség politikai sorsában jelentős változások történtek. A tatárok 1223. évi, első betörését megelőző évtized a szuzdali földön III. Vszevolod nagyszámú fia közti kegyetlen belháborúknak, délen ugyanakkor az erőviszonyok teljes megváltozásának lett a szemtanúja.⁸⁵

A 20. században a nyugati történetírásban többen is figyelmet szenteltek a nagyfejedelmi cím használatának. L. K. Goetz⁸⁶ tanulmánya még a század elején jelent meg, s évtizedek múltán újabb rövidebb-hosszabb produktumok születtek.⁸⁷ A kérdés egyik legismertebb kutatójának a lengyel Andrzej Poppe bizonyult. Az 1970-es években készített munkájában azt elemezte, hogyan jelenik meg a nagyfejedelmi titulus az Igor-énekben,⁸⁸ 1984-es lengyel nyelvű írása pedig a Kijevei Rusz egész időszakára kiterjesztette a vizsgáldást.⁸⁹

⁸⁰ *Nicholas V. Riasanovsky: A History of Russia.* New York – Oxford, 1984. 91. (A kötet először 1963-ban jelent meg.)

⁸¹ Uo. 92.

⁸² *Dzson Fennell: Krizisz srednyevekovoj Ruszi. 1200–1304. (John Fennell: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304).* M., 1989. 37.

⁸³ Uo. 38.

⁸⁴ Uo. 40.

⁸⁵ Uo. 72–73. Nem tudni, John Fennell, a precíz és megbízható történész könyvében miért szerepel az a kitétel, miszerint Vszevolod harminckét évig irányította Rusz északkeleti részét. A fejedelem uralma valójában harminchat évig tartott (1176–1212).

⁸⁶ *L. K. Goetz: Der Titel „Grossfürst” in den ältesten russischen Chroniken.* In: *Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte*, vol. I, 1911. 23–66, 177–213.

⁸⁷ *Knud R. Schmidt: Sociale Terminologie in russischen Texten des frühen Mittelalters. (Bis zum Jahre 1240).* Kopenhagen, 1964. 293. *Jean-Pierre Arrignon: Usage et valeur du titre de Grand Prince (Velikij Knjaz’) dans la Russie du Nord-est aux XIIIe et XIVe siècles.* In: *Les Principautés au Moyen-Age.* Bordeaux, 1979. 173–184. *Wladimir Vodoff: La titulature des princes russes du Xe au début de XIIe siècle et les relations extérieures de la Russie Kievienne.* In: *Revue des Etudes Slaves*, vol. LV, 1983. 139–150. *Uő: La Titulature princière en Russie du XIe au début du XVe siècle. Questions de critique des sources.* In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, vol. XXXV, 1987. 1–35.

⁸⁸ *Andrzej Poppe: On the Title of Grand Prince in the Tale of Ihors’ Campaign.* In: *Eucharisterion: Essays to Omeljan Pritsak.* Harvard Ukrainian Studies, vol. III–IV, 1979–1980. 684–689.

⁸⁹ *Uő: O tytule wielkoksiażęcym na Rusi.* In: *Przegląd Historyczny*, tom LXXV, 1984, № 3. 423–439.

Az utóbbinak 1989-ben megjelent, kiegészített, angol nyelvű változata széles körben ismertté vált.⁹⁰ Ebben a források mellett Poppe kollégái korábbi eredményeit is felhasználta. Legfontosabb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze: az első orosz fejedelem, aki rendszeresen használta a nagyfejedelmi címet, Vszevolod volt. Ez vlagyimiri kormányzása első éveiben nem, csak a 12. század végétől figyelhető meg. Az 1180-as évekhez kapcsolódó néhány említés az évkönyv későbbi átdolgozásának eredménye lehet. A cím következetes alkalmazása 1190-ben kezdődik, és 1195 után kerül túlsúlyba.⁹¹

Poppe szerint Vszevolod nagyfejedelmi tituluszának elismerését a többi orosz területen bizonyos fenntartásokkal fogadhatták, s feltételezését igyekezett konkrétumokkal alátámasztani: a Kijevi Évkönyvben megfigyelhetjük, hogy őt délen nem nevezték következetesen nagyfejedelemnek, s a krónikás hozzáállása azt tükrözi, hogy Szuzdal uralkodójának politikai befolyása ingatag volt. A novgorodi évkönyvírók sem nevezték így Vszevolodot, de a realitások rugalmasságra kényszerítették őket. Az 1199-ben Vlagyimirba érkező követek nagyon jól tudták, hogy nem engedhetik meg maguknak a protokoll megsértését, ezért a Vszevolod Jurjevics Nagyfejedelem Úr megszólítást alkalmazták. Kijev uralkodói (Szvjatoszlav Vszevolodovics és Rurik Rosztyiszlavics) részéről a titulus használata szemmel láthatóan másodrangú kérdésnek számított, és inkább válasz volt a Kljazma menti Vlagyimir törekvéseire.⁹²

Az 1990-es évek közepéről két kötetet érdemes említeni. Az elsőnek a szerzője, Janet Martin, a Miami Egyetem professzor asszonya Vszevolod Kijevhez való viszonyát vizsgálva az alábbiakat állapította meg: Andrej Bogoljubszkij halála is a dinasztikus kapcsolatok egy korszakának végét jelezte a Kijevi Ruszban. A Jurjevicsék, az utódlásért küzdő egyik fő ág képviselői és a hagyományos rend tartópillérei felhagytak a nagyfejedelmi trónért folytatott versengéssel. Vszevolod, bár az idősebb nemzedék tagja volt, és a század végére elismerték a dinasztia rangidős fejedelmének, saját patrimoniumára, a szomszédos Rjazanyi, ill. Muromi fejedelemségre és Novgorodra összpontosította figyelmét.⁹³ 1194-ben, Svjatoszlav kijevi fejedelem halála után a vlagyimiri fejedelem nem követelte ugyan magának a kijevi trónt, de döntő szava volt abban, hogy Rurik legyen az utód.⁹⁴ Az 1206–1212 közötti események még kevésbé voltak áttekinthetők, mint a korábbiak, mert Vszevolod, a rangidős fejedelem életben volt, és hol az egyik, hol a másik pályázó érdekében vetette latba tekintélyét.⁹⁵ A cambridge-i szerzőpáros, Simon Franklin és Jonathan Shepard szintén Vszevolod kijevi politikájával kapcsolatban fogalmazott meg említést érdemlő gondolatot. Eszerint ő már részt vett az 1173-ban zajlott kegyetlen hadjáratban, és tanult testvére bukásából. Időről-időre megnyomta az emelőkart, nyomást gyakorolt és fenyegetett is, de igen kevés hajlandóságot mutatott az iránt, hogy a déli ügyekbe közvetlenül is beavatkozzon.⁹⁶

A magyar történelemtudomány képviselői közül a Szvák Gyula által szerkesztett, Oroszország története című, 1997-es kötetben Font Márta Vszevolod kun hadjárata, halicsi

⁹⁰ *Uő*: Words that Serve the Authority. On the Title of „Grand Prince” in Kievan Rus’. In: Acta Poloniae Historica, t. 60. Warsawa, 1989. 159–184.

⁹¹ Uo. 174.

⁹² Uo. 175.

⁹³ *Janet Martin*: Medieval Russia, 980–1584. Cambridge, 1995. 117.

⁹⁴ Uo. 100.

⁹⁵ Uo. 124.

⁹⁶ *Simon Franklin – Jonathan Shepard*: The Emergence of Rus, 750–1200. London – New York, 1996. 351. 1173-ban egy Andrej által szervezett had indult Kijev ellen, de Visgorodnál vereséget szenvedett. Bogoljubszkij nem tudta kiköszörölni a csorbát, mert 1174-ben meggyilkolták.

unokaöccséhez fűződő viszonya és a Gesta Hungarorum szerzőjének egy megállapítása kapcsán fogalmazott meg értékelést: az 1190-es évek végén a vlagyimir-szuzdali fejedelem vezetésével indult el egy nagy hadi vállalkozás a kunok ellen, ahol Vszevolod már mint az „egész Rusz” vezetője lépett fel. Az ő uralkodása számos ponton emlékeztet Vlagyimir Monomah kijevi politikai metódusára: a szűkebb család szeniorjaként viselt nagyfejedelmi méltóságra. Miután az elűzött Vlagyimir lengyel segítséggel visszatért, anyai nagybátyjához, Vszevolodhoz fordult, és a tőle kapott „garancia” mellett tudott megmaradni Halics élén egészen 1199. évi haláláig. Az eset kapcsán világosan kirajzolódik, hogy Rusz „primus inter pares” fejedelmének már nem a kijevi nagyfejedelmet, hanem a vlagyimir-szuzdalit tekintették. Ugyanígy látta a magyar Anonymus is, midőn azt állította, hogy „Rusciam, que Susudal vocatur” (Ruscia, amit Szuzdálnak hívnak), azaz a Ruszt Szuzdallal tekintette azonosnak.⁹⁷

A következő évben Font Márta önálló kötetet jelentetett meg a keleti szlávok középkori történetéről. Ebben Vszevoloddal részletesebben foglalkozott, s kitért arra a kérdésre is, amelyre – megbízható adatok híján – nehéz egyértelmű választ adni. Véleménye szerint a fejedelem hosszú és Vlagyimir-Szuzdal számára belső nyugalmat hozó uralmának alapjaira csak következtetni tudunk. A volgai bolgárokkal szemben elért területi hódítások a kereskedelem számára teremtettek nyugodtabb feltételeket, s ez nyilvánvaló érdeke lehetett az előddel, Andrejjel elégedetlen rosztov-szuzdali elitnek is. A befolyás kiterjesztése valószínűleg több adót és nagyobb jövedelmet jelentett a fejedelemnek, amelyből további hadakozáshoz nyert erőt.⁹⁸

A későbbiekben a Pécsi Egyetem professzor asszonya – Anonymusnak egy másik megállapítását is vizsgálva – több tanulmányában⁹⁹ visszatért III. Béla egykori jegyzőjének Ruszról, ill. Szuzdálról alkotott elképzelésére. 2005-ben megjelent kötetében így foglalta össze koncepcióját: az a jelenség, hogy Anonymus egyszer azt állítja, hogy „Ruscie, que Susudal vocatur”, máskor „duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susudal”, azzal magyarázható, hogy Ruscia/Ruthenia/Rusz központja Kijevből lassan Szuzdalba helyeződött át. A Kijev–Rusz fogalom azonosítása régebbi tradíció, a Ruscia–Szuzdal azonosítása nem lehet régebbi, mint Vszevolod, a Nagy Fészek uralkodása.¹⁰⁰

A birminghami Maureen Perrie szerkesztésében 2006-ban jelent meg Cambridge-ben egy újabb Oroszország-történet első kötete. Ennek a korai Russzal és Moszkóvia felemelkedésével foglalkozó részét igen neves brit és észak-amerikai kutatók (Jonathan Shepard, Simon Franklin, Martin Dimnik, Janet Martin) írták. Az 1462-ig terjedő időszak kapcsán az egyetlen kivételt az orosz V. L. Janyin jelenti, akinek a nevéhez a középkori Novgorod történetének bemutatása fűződik. Az óorosz fejedelemségek helyzetét tárgyaló részben a torontói Dimnik az alábbi értékelést adta a vlagyimiri fejedelemről: Vszevolod Nagy Fészek hatalma Roman Msztyiszlavics halálakor (1205-ben) volt a legnagyobb. Nem avatko-

⁹⁷ *Font Márta*: A Rusz régiói. In: Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula: Oroszország története. Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas, 1997. 70.

⁹⁸ *Uő*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 66.

⁹⁹ *Uő*: Anonymus „Ruscia”-képének alapjai és forrásértéke. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: Klaniczay Gábor – Nagy Balázs. ELTE BTK Közép- és Koraiújkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp., 1999. 210, 217. *Uő*: Kijev–Halics–Szuzdal. Az Árpád-házi királyok Rusz-beli kapcsolatai és a széttagolódás folyamata. In: Találkozások Oroszországgal. Szerk.: Ágoston Magdolna. Szombathely, 2003. 51–52.

¹⁰⁰ *Uő*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 21. Szeged, 2005. 89, 100. A „duces Ruthenorum, scilicet de Kyeu et Susudal” kifejezés jelentése: a ruténok, azaz Kijev és Szuzdal vezérei (fejedelmei).

zott a déli ügyekbe, energiáit arra fordította, hogy az északkeleti területek fölött megszilárdítsa uralmát. Elhatározta, hogy aláveti a rjazanyi fejedelmeket, akik ha egyesítették volna erejüket csernyigovi rokonaikkal, komoly fenyegetést jelentettek volna a hatalmára. A Kaspi-tengertől induló kereskedelem feletti az ellenőrzéséért hadat viselt a volga-kámai bolgár és a mordvin törzsek ellen. Megsemmisítette a kun táborhelyeket a Don folyó mellett, és megerősítette a védelmet a Közép-Volga és az Északi-Dvina mentén. Bár, a Volga felső folyásánál novgorodi területeket szerzett, magát Novgorodot nem sikerült elfoglalnia. Oda a Rosztyiszlavicsok közé tartozó Msztyiszlav Udaloj fészkelte be magát. Vszevolod saját patrimoniumában – Andrejhez hasonlóan – központosító politikát folytatott a helyi ellenzék elnyomásával és a városok megerősítésével. Ő is épített templomokat, s közülük az egyik legkülönlegesebb Szent Demeter vlagyimiri székesegyháza, amely domborműveiről híres. Végül az évkönyv-szerkesztmény fennmaradása, mint apja és bátyja esetében is, azt bizonyítja, hogy uralma alatt virágzó irodalmi tevékenység folyt.¹⁰¹

– o –

A szakirodalomban található nézetek áttekintése után megállapítható, hogy Vszevolod vlagyimiri fejedelem (1176–1212) tevékenysége már több évszázada megragadta a történészek figyelemét. Egyebek mellett összefoglaló munkák, szűkebb tematikát tárgyaló kötetek, szacikkek és ismeretterjesztő munkák foglalkoztak vele. Mivel a fejedelem általában tartózkodott a szélsőséges megnyilvánulásoktól, személyiségét többnyire pozitív jelzőkkel illették. Vlagyimir-szuzdali uralmával kapcsolatban például elemezték az 1170-es évek belháborúiban aratott győzelmét, a vesztesek megbüntetésekor tanúsított magatartását és építkezéseit. Néhány szovjet tudósnak az a törekvése, hogy a nagy vlagyimiri tűzvészekről szóló évkönyvi híradások alapján éles társadalmi konfliktusokat mutasson ki, nem bizonyult túlságosan sikeresnek. Vszevolod halálának évét (1212) Északkelet-Rusz további sorsára nézve többen kronológiai határként értelmezték. A hasonló nézetekkel azonban óvatosan kell bánni. Andrej erőszakkal űzte el fivéreit Vlagyimir-Szuzdalból, Vszevolodnak pedig a trónharcokban aratott győzelem tette lehetővé a rokonság veszélyes tagjainak eltávolítását. Az utóbbinak a „fészkeben” (családjában) ugyanakkor hat fiú is életben maradt, s közülük ötöt Vszevolod nem űzhetett el a későbbi nyugodt kormányzás érdekében. Az örökösök nagy száma viszont előrevetítette az apa halála utáni felosztást és az azzal kapcsolatos feszültségeket.

Még a kisebb terjedelmű szintézisek szerzői is kitértek déli politikájára. Kijevhez és a dinasztia belüli rangidősséghez való viszonya ugyan az elismerés mellett kritikát is kapott, de a történészek azt nem vitatják, hogy Vszevolod Jurjevics az egész, a 12. század második felében már szétagolt Kijevi Rusz egyik legjelentősebb politikai tényezője volt. Azonban a kiváló nemesi történétírónak az a nézete, mely szerint szétagoltság véget érhetett volna, és egységes állam jöhetett volna létre, ha Vszevolod megszüntette volna a részfejedelmi rendszert, a kor viszonyainak ismeretében költői túlzásnak tűnik. 12. századi helyzet kapcsán ugyanakkor egyes szovjet történészek is megemlítették az egyesítést.

A kutatók nagy figyelmet szenteltek a fejedelem „külpolitikájának” más vonatkozásaira is. Novgorod feletti gyakorolt befolyásának mértékét sokszor eltérően ítélték meg. Ez nem egy alkalommal egyszerűen nézőpont kérdése volt. Egy dolog azonban bizonyos: csak

¹⁰¹ *Martin Dimnik: The Rus' principalities. In: Maureen Perrie (ed.): The Cambridge History of Russia. Vol. I. From Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 118.*

az alapján, hogy élete végén alulmaradt a szmolenszki ághoz tartozó Msztyiszlávval szemben, novgorodi politikájáról nem lehet reális véleményt alkotni. Örvendetes, hogy több szerző Vlagyimir-Szuzdal és Novgorod érdekeinek bizonyos fokú összefonódásáról is írt. Vszevolod rjazanyi politikája nem váltott ki különösebb polémiát a történészek körében. A volgai bolgárok és a kunok ellen indított támadásokról általában pozitív értékelések születtek.

Vszevolod tevékenysége csak apja, különösen pedig bátyja lépéseivel összevetve ítélni meg korrekt módon, s ezt az összehasonlítást a szerzők jó része elvégezte. A róla szóló értékelések tanulmányozása után megállapítható, hogy Vszevolod nemcsak kevésbé vitatott történelmi személyiségnek tűnik, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij,¹⁰² hanem az is.

¹⁰² Vszevolod apjának, különösen pedig bátyjának értékeléséhez: *Makai János*: A Vlagyimir-Szuzdali Fejedelemség és Andrej Bogoljubszkij az orosz történetírásban. *Világtörténet*, 1988/3. 66–83. *Uő*: Andrej Bogoljubszkij a szovjet korszak történetírásában. In: *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series*. Tom. XXIII. Sectio Historiae. Eger, 1998. 169–186.

A VLAGYIMIR-SZUZDALI ÁLLAMISÁG A 12. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN ÉS A 13. SZÁZAD ELEJÉN

Tanulmányunk alapgondolatát Font Márta kötete (A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században) szolgáltatta. Ebben a munkában a szerző az állam ismérveivel is foglalkozott. Úgy vélekedett, hogy ha az állam fogalmán egy intézményrendszer működését értjük, akkor az általa vizsgált területen és időben aligha beszélhetünk róla; ha viszont a régió keresztény uralkodói által létrehozott új hatalmi központok létezését az állammal azonosítjuk, akkor államról kell beszélnünk.¹ Font Márta igyekezett elkerülni a fogalomhasználat kettősségét. Így inkább az uralmi központ, hatalmi központ, uralmi zóna meghatározásokat alkalmazta, illetve felvetette a politikai központ és a politikai egység kifejezéseket is.²

Bár a kérdés felvetése indokolt, több ok, például a könnyebb kezelhetőség az állam fogalmának használata mellett szól. Ez a dolgozat azt vizsgálja, mi jellemezte a vlagyimir-szuzdali berendezkedést a 12. század második felében és a 13. század elején. A szempontok az alábbiak: a terület kiterjedése (központok és határok), a vecse működése, a fejedelem és a druzsina kapcsolata.

A terület kiterjedése

A Kijevi Rusz északkeleti részét a rosztovi, rosztov-szuzdali, szuzdali, majd vlagyimir-szuzdali föld elnevezéssel illették. A rosztov-szuzdali földet Jurij Dolgorukij fejedelem a 12. század 30-as éveinek második felében vonta ki Kijev politikai fennhatósága alá.³ Ez természetesen nem jelentette a Kijevvel való kapcsolat teljes megszakítását. Jurij Dolgorukij északkeleten újabb várakat, illetve településeket hozott létre. Egyértelműen ugyan csak három település (Ksznyatyin, Jurjev és Dmitrov) alapítása kapcsolódik a nevéhez, azonban még több esetben valószínűsíthető ugyanez.⁴ A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területének kialakulását több történész is vizsgálta. V. A. Kucskin tanulmányt és kötetet is szentelt a kérdésnek.⁵ Az általa közölt térképek alapján a 11. század végén a Kijevi Rusz északkeleti része, amelyből később Dolgorukij Szuzdali Fejedelemsége kialakult, egy megközelítőleg észak-déli irányban húzódó, keskeny terület volt. Amennyiben a megadott lépték pontos, északi és déli végpontjai több száz kilométerre helyezkedtek el egymástól, míg kelet–nyugati irányban 150–250 kilométer lehetett a kiterjedése. A legjelentősebb központnak Rosztov, illetve Beloozero számított, de még olyan városok

¹ Font Márta: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században. Balassi, Bp., 2005. 7.

² Uo. 8, 17.

³ Makai János: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. Világtörténet, 1991. tavasz–nyár. 40.

⁴ Uo. 43.

⁵ V. A. Kucskin: Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj tretyji XIII vekov. (Centri i granicy). Isztorija SZSZSZR, 1969/2. 62–94. Uő: Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. Moszkva (M.), 1984.

is, mint Rosztov és Szuzdal, a határ közelében helyezkedtek el. Jurij Dolgorukij idején az északi és a keleti határok nem módosultak. Annál jelentősebb változások történtek viszont délnyugaton és délen. Délnyugaton, a Volga felső folyásánál újabb területek kerültek szuzdali ellenőrzés alá, s déli irányban is kitolódtak a határok. Délen a Kljazma és a Moszkva folyók már jórészt szuzdali területen haladtak keresztül.⁶

Jurij Dolgorukij fia, Andrej Bogoljubszkij követte az északkeleti fejedelmi trónon (1157–1174). Andrej Szuzdal helyett Vlagyimir városát választotta központnak. Az ő irányításának időszakából is vannak olyan évkönyvi adatok, amelyek a terület növekedésére utalnak. 1166-ban a fejedelem fia, Msztyiszlav a távoli északkeleten, a Zavolocsjének nevezett területen járt.⁷ Ezt a vidéket Podvinje néven is említik, mivel az Északi-Dvina közelében helyezkedik el. Feltételezhető, hogy Msztyiszlav adószedési céllal tette meg a több száz kilométeres utat. Három év múlva ugyanitt összecsapás zajlott a novgorodiak és a vlagyimiriak között: 1169-ben a szintén a térség ellenőrzésére törekvő Novgorod képviselőjében Danyiszlav Lazutyinyics 400 főből álló druzsinával adószedésre indult az Északi-Dvinához. Andrej fejedelem hétezres sereget küldött ellene, de Danyiszlav megfutamította a szuzdaliakat. A meglehetősen elfogultnak tűnő novgorodi forrás szerint a konfliktus következtében 1300 szuzdali katona vesztette életét, míg a novgorodiak közül mindössze 15. A győztesek az általuk ellenőrzött területeken élőkötől és a szuzdali szmerdektől is beszédtek az adót.⁸

Andrej Bogoljubszkij alatt a terjeszkedés másik iránya a keleti volt. Két olyan hadjáratról is tudunk, amely a Volgai Bulgária ellen irányult. 1164-ben maga Bogoljubszkij vezette a vlagyimiri erőket, s a muromi fejedelem is csatlakozott hozzá. Az óorosz csapatok győzelmet arattak a bolgár uralkodó felett, aki seregének csak egy kis részével tudott a fővárosába visszavonulni. Ezután a támadók egy várost elfoglaltak, további hármat pedig felperzselték.⁹ Az 1171–1172 telén indított második hadjárat viszont kudarcot vallott. Ekkor Andrej Bogoljubszkij Msztyiszlav nevű fiát küldte a bolgárok ellen, akihez a muromi és a rjazanyi fejedelmek fiai is csatlakoztak. Az Oka folyó torkolatánál két hetet vártak az erősítésre, és elhatározták, hogy Borisz Zsigyiszlavics vajda (vojevoda) vezetésével egy előretolt druzsinát indítanak a bolgárok ellen. Az óorosz harcosok váratlanul törtek az ellenséges területekre, hat falut és egy várost elfoglaltak, a férfiakat lekaszabolták, az asszonyokat és a gyerekeket pedig fogságba vetették. A bolgárok, miután tudomást szereztek róla, hogy a fejedelmek csak kis druzsinával érkeztek, 6000 katonát gyűjtöttek össze, és üldözőbe vették a támadókat.¹⁰ Ennek az eseménysorozatnak a leírásakor bukkan fel első ízben Gorogyec település neve.¹¹ V. A. Kucskin véleménye szerint a régészeti anyag megerősíti, hogy Gorogyecet a 12. század második felében alapították, s létrejöttét 1164 és 1172 közé teszi. Úgy véli, hogy a következő időszakban a vlagyimir-suzdali fejedelmek

⁶ Kucskin, 1969. 64. Kucskin, 1984. 74, 99.

⁷ Polnoje szobranyije russzkih letopiszej (PSZRL). Tom I. M., 1962. 353. (Az Orosz Évkönyvek Teljes Kiadásának I. és II. kötete esetében a megadott sorszám nem oldalt, hanem oszlopot jelöl.)

⁸ Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov (NPL). Moszkva – Leningrád (L.), 1950. 33. Az óorosz druzsina kifejezés általában a fejedelem kíséretét jelöli, azonban más jelentéssel is bír. Ez esetben nyilván a Danyiszlav Lazutyinyics vezetése alatt álló fegyveresekről és adószedőkről van szó. A szmerd földművest, parasztot jelent. A szuzdali szmerdek említéséből arra lehet következtetni, hogy Zavolocsje lakosságának egy része ekkorra már a szuzdali földnek adózott. Lehetséges, hogy ez az állapot 1166-tól, tehát Msztyiszlav útja óta állt fenn.

⁹ PSZRL. T. I. 352–353.

¹⁰ Uo. 364.

¹¹ Uo. 364.

volgai bolgárok elleni hadjáratainak fő bázisa ez a település volt.¹² Témánk szempontjából Gorogyec (Gorogyec Ragyilov) azért fontos, mert a Volga mellett épült fel, és megjelenésével keleten egy újabb, legalább 100 kilométeres sáv került Vlagyimir-Szuzdal fennhatósága alá.

Andrej Bogoljubszkij halála után belviszály dúlt, majd hosszú ideig öccse, Vszevolod Bolsoje Gynezdo birtokolta a fejedelmi trónt. A terület növekedése Vszevolod fejedelemsége alatt (1176–1212) tovább folytatódott. V. A. Kucskin a fenti kérdést is vizsgálta. Megállapításainak lényege az alábbiakban foglalható össze: érdekes, hogy a Vszevolod alatt megjelent városokkal kapcsolatos adatok egy kivételével nem az ő fejedelemségének idejére, hanem a halála utáni első hét évre vonatkoznak. Az 1178-as évnél lehet olvasni Glegyen (Usztyug) építéséről, 1213 és 1219 között pedig további öt települést említenek a források (Kosztromát, Nyerehtát, Szol Velikáját, Zubcovot és Unzsát). A fenti hétéves időszakban azonban heves harc dúlt Vszevolod fiai között, ezért nem lehetséges, hogy az utóbbi városok akkor jelentek meg. Ezek kétségkívül még 1212-ig létrejöttek. Tehát Vszevolod alatt fejedelemségének területe nyugaton egy kissé, északkeleti és keleti irányban pedig intenzíven növekedett. A keleti terjeszkedés a Volgai Bulgária elleni támadásokkal volt összefüggésben.¹³

Amint láttuk, a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területe a 12. század második felében és a 13. század elején folyamatosan növekedett. A határait elsősorban a régi és újabb központokhoz viszonyítva tudjuk megadni. A politikai szempontból jelentős városok közül a fenti időszak végére Rosztov már a terület belsejébe került, viszont Szuzdalról és Vlagyimirról ez korántsem mondható el. Vlagyimir, a főváros földrajzi értelemben peremvidéknek számított, hiszen a muromi területek kevesebb mint 100 kilométerre kezdődtek tőle. Moszkva és későbbi vetélytársa, Tver pedig egyértelműen határ menti település volt. Északon két kiszögellés helyezkedett el: az egyik Beloozero körzete, a másik Zavolocsje volt. Az utóbbinak az ellenőrzését megkönnyítette a valószínűleg Vszevolod fejedelemsége alatt alapított Usztyug. A két kiszögellés közé novgorodi földek ékelődtek. A legnehezebb feladatnak az északkeleti és keleti határok meghatározása tűnik. Az Usztyugtól Unzsa irányába vezető határvonalat például nem lehet pontosan kijelölni. A tárgyalt időszakban alapított központok létrejöttében néhány esetben a kereskedelem is szerepet játszhatott. Máskor a katonai szempont dominált. Ugyanakkor összességében valószínűleg az adminisztratív feladatok ellátása volt a legfontosabb.

A vecse működése

A Lavrentyij (Lavrentyjev)-évkönyv alapján úgy tűnik, hogy a vecse a Kijevi Rusz minden volosztyában létezett. Az 1175. év eseményeinek ismertetésénél az olvasható a forrásban, hogy a novgorodiak, a szmolenszkiek, a kijeviek, (a polockiak) és az összes voloszty (lakói) kezdettől fogva vecsére gyűltek össze.¹⁴ (A polockiak a Lavrentyij-

¹² Kucskin, 1984. 91–92.

¹³ Uo. 93–94.

¹⁴ PSZRL. T. I. 377. A fenti helyen a legfontosabb rész óorosz nyelven így szerepel: «и вся власти якож на дому на вѣча сходятся». A дом szó az óoroszban templom jelentéssel is bír: *I. I. Szreznyevszkij: Matyeriali dlja szlovarja drevnye-russzkavo jazika. T. I. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1893. 701. (oszlop).* Eszerint az alábbi értelmezésnek is van létjogosultsága: az összes voloszty (lakói) a vecsén gyűlnek össze, mint a templomban. Azonban a Radziwill-másolatban a на дому kifejezés helyett a logikailag helyesebbnek tűnő на думу szerepel, s ez így módosítja az értelmezést: az összes voloszty (lakói) tanácskozássra,

évkönyv 14. századi szövegében még nem szerepelnek, csak két 15. századi szövegváltozatban, a Radziwill-másolatban és a Moszkvai Hittudományi Akadémia b jelzésű kéziratában bukkannak fel. Ezt az eltérést a Lavrentyij-évkönyv fentebb feltüntetett kiadása zárójelben hozza.) I. Ja. Frojanov véleménye szerint a vecse Ruszban a 11. század második felétől a 13. század elejéig a legfőbb hatalmi szerv volt, melynek segítségével a nép a számára kívánatos irányban hatott a politikai életre.¹⁵ Ju. A. Limonov szintén a régi Rusz legfontosabb intézményének tartotta a vecsét.¹⁶ P. V. Lukin úgy vélekedett, hogy a források alátámasztják a vecséről mint a különböző társadalmi helyzetű városiak politikai gyűléséről szóló hipotézisét, s a mongol hódítás előtti időszak évkönyvi híradásai között egy sem akad, amelyben valami mást neveznének vecsének.¹⁷ Azonban ennek a hatalmi szervnek az északkeleti történetét nem könnyű kutatni, mivel maga a kifejezés csak kivételes alkalommal, az 1175. évre vonatkozó híradásban bukkan fel a forrásokban. Így közvetett adatokra kell támaszkodnunk.

Ju. A. Limonov megállapította, hogy a 11. század végén Rosztovban és Szuzdalban már működött vecse, s feltételezése szerint az a század 70-es éveiben jött létre.¹⁸ A 12. század egy része Jurij fejedelemségének időszaka volt, ám a krónikások ekkor nem a vecsére figyeltek. Nem véletlenül állapította meg L. V. Cserepnin, hogy alig van adat, amely lehetővé tenné, hogy vázoljuk Jurij Dolgorukij és a helyi lakosság különböző rétegeinek viszonyát.¹⁹ Dolgorukij több hadjáratot indított Kijev ellen, és 1155-ben megszerezte az ottani trónt. A délen folyó harcokban fiai is segítettek.²⁰ Közülük Andrej, aki 1155-ben már a legidősebb volt, apja akarata ellenére északkeletre távozott.²¹ Jurij Dolgorukij 1157-ben Kijevben halt meg.²² Így a szuzdali trón is megüresedett, s a betöltésével kapcsolatos évkönyvi adatok a vecse működésére utalnak.

Az 1157-es évnél a Lavrentyij-évkönyvben az áll, hogy miután a rosztoviak és a szuzdaliak valamennyien tanácskoztak, Andrejt választották meg, majd Rosztovban és Szuzdalban apja trónjára ültették.²³ A fenti híradásnak természetesen több értelmezése lehet. Akad olyan nézet, mely szerint „Andrej Bogoljubszkij nyilvánvalóan a szuzdali bojárok pártfogoltja volt, akik a városi patriciátussal szövetségben cselekedtek. A vecsének Andrej trónra ültetésében való részvételéről semmiféle adat nincs. Úgy tűnik, a városi tanács cselekedett.”²⁴ Sajnos, városi tanácsról nincs konkrét információnk, viszont a

vecsére gyűlnek össze. Jonas Granberg svéd történész is figyelmet szentelt a forrásrészletnek. A duma («дума») szó megjelenését a későbbi évkönyvírók szerkesztése következményének tartotta, mivel szerinte az utóbbiak nem az értették a fenti „fordulatot”. Sőt, feltételezte, hogy az egész részlet interpoláció lehet, s emiatt nagyon nehéz értelmezni az adott esetben a vecse kifejezést: *Jonas Granberg: Veche in the Chronicles of Medieval Rus. A Study of Functions and Terminology. Göteborg, 2004. 93–94.*

¹⁵ I. Ja. Frojanov: Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1980. 184.

¹⁶ Ju. A. Limonov: Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1987. 120.

¹⁷ P. V. Lukin: O tak nazivajemoj mnogoznacsnosztyi ponyatyija „vecsé” v russzkih letopiszjah. Domongolszkoje vremja. In: Nyeiszcserpajemoszty isztocsnyika. K 70 letyiju V. A. Kucskina. M., 2005. 70.

¹⁸ Limonov, 12–13.

¹⁹ L. V. Cserepnin: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerusszkovo goszudarsztva X–nacsala XIII v. Isztoricseszkije Zapiszki/89. M., 1972. 389.

²⁰ Jurij Dolgorukij Kijevért folytatott harcához: Makai János: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 80–86.

²¹ PSZRL. T. II. 482.

²² Uo. T. I. 348. T. II. 489.

²³ PSZRL. T. I. 348. Az Ipatyij-évkönyv szerint a vlagyimiriak is a tanácskozók között voltak, és Andrejt Vlagyimirban is trónra ültették: PSZRL. T. II. M., 1962. 490.

²⁴ Cserepnin, 390.

«здумавше вси» („miután valamennyien tanácskoztak”) kifejezésből a lakosság széles körének részvételére következtethetünk. Figyelemre méltó ugyanakkor egy másik évkönyvi adat, mely szerint Jurij Dolgorukij az északkeleti területeket fiatalabb fiaira hagyta.²⁵ Ezek szerint a trón betöltésében nem a fejedelmi akarat, hanem feltételezhetően a vecse állásfoglalása döntött. A választás nyilván Rosztovban, az első számú központban történt, majd a fejedelmet mindkét helyen beiktatták. Sajnos, nem tudjuk, hogyan zajlott a trónra ültetés. Az viszont ismeretes, hogy Andrej Vlagyimirt választotta székhelyéül, a város mellett építtetett rezidenciát, s arról kapta a ragadványnevét.

Bogoljubszkij vlagyimiri fejedelemségének időszakából (1157–1174) alig van olyan adatunk, amely a vecsére utalhat. Így mindössze kettőt említünk, s mindkettő Leon püspökkel kapcsolatos. 1159-nél az olvasható, hogy a rosztoviak és a szuzdaliak elűzték őt, 1164-nél pedig az, hogy az eretnek tanokat hirdető Leont Feodor (Andrej pártfogoltja) felülmúlta egy vitában, amelyet a fejedelem és „az összes ember előtt” folytattak le.²⁶ A fenti adatokból aligha vonható le messzemenő következtetés. Rosztov és Szuzdal lakói már korábban is hallatták hangjukat, viszont 1174-ben és az azt követő években a vlagyimiriak is aktívan részt vettek a politikai életben. Ezért el kell fogadnunk Ju. A. Limonov megállapításait a vlagyimiri vecse létrejöttéről: „Valószínűleg a XII. század 60-as éveitől nem később jelent meg. 1174-re, Andrej Bogoljubszkij halálának idejére nemcsak létezett, hanem az elkövetkező beháborúban játszott szerepéből ítélve, már bizonyos tradíciókkal is rendelkezett a város irányításában.”²⁷

Miután Andrej halálhírét megtudták, „a rosztoviak és a szuzdaliak és a perejaszlavliak és az egész druzsina a kicsitől a nagyig Vlagyimirba mentek”,²⁸ ahol Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavicsot választották meg fejedelemnek.²⁹ Ez a rövid forrásrészlet sok információval szolgál. Egyrészt az egész vlagyimir-szuzdali földet képviselő vecsére utal. Másrészt rámutat, hogy már nemcsak a rosztoviak és a szuzdaliak, hanem a perejaszlavliak is beleszóltak a döntésbe. Harmadrészt egyértelművé teszi, hogy 1174-re megnőtt Vlagyimir városának jelentősége. Nyilván a vlagyimiriak is beleszóltak a fejedelmválasztásba. Problémát jelent viszont a „вся дружина от мала до велика” kifejezés értelmezése. Azt hihetnénk, hogy a fiatalabb és az idősebb druzsinát jelöli, ám azt általában a mladsaja és sztarsaja jelzővel illették. A szövegkörnyezet is lehetővé tesz egy másik variációt: I. Ja. Frojanov arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kifejezést mint a Vlagyimirban egyesült nép egyes társadalmi összetételének bizonyítékát kell értelmezni. Közöttük voltak egyszerű és előkelő „férfiak”. A druzsina minden valószínűség szerint a rosztoviak, szuzdaliak és perejaszlavliak összefoglaló elnevezése.³⁰

A vlagyimiri döntés végrehajtása azonban akadályba ütközött. A követeknek Csernyigovba kellett utazniuk a Rosztjiszlavicsokért, de Mihalko Jurjevics, Bogoljubszkij öccse is ott tartózkodott, sőt onnan Vlagyimirba ment. Erre az egész északkeleti haderő a városhoz vonult, és 7 hétig blokád alatt tartotta. A lakosságot éhség gyötörte, ezért a vlagyimiriak felszólították Mihalkót, hogy döntsön a saját sorsáról. Miután Mihalko elhagyta

²⁵ PSZRL. T. I. 372.

²⁶ Uo. T. I. 349, 351–352. T. II. 493.

²⁷ Limonov, 128.

²⁸ PSZRL. T. I. 371.

²⁹ Uo. 372. A Rosztjiszlavicsok Andrej Bogoljubszkij unokaöccsei voltak.

³⁰ Frojanov, 179.

Vlagyimirt, Jaropolk Rosztyiszlavics lett a fejedelem, Rosztovban pedig az idősebb Rosztyiszlavics, Msztyiszlav foglalta el a trónt.³¹

A Lavrentyij-évkönyvből azt nem tudjuk meg, hogy a vlagyimiriak hívták-e Mihalkót, vagy csak elfogadták fejedelemnek. Azt viszont igen, hogy távozását követően először megállapodást kötöttek a Rosztyiszlavicsokkal, s csak azután engedték be őket. Még az is kiderül, hogy a szerződés szövegét az Uspenszkij-székesegyházban helyezték el.³² A krónikás a vlagyimiriak magatartására egyértelmű magyarázatot adott: nem a Rosztyiszlavicsok ellen harcoltak, csak nem akartak a rosztoviaknak behódolni, akik azzal fenyegetőztek, hogy felgyújtják Vlagyimirt, és poszadnyikot (helytartót) állítanak az élére. Ráadásul a rosztoviak azt hangoztatták, hogy a vlagyimiriak az ő kőműves holopjaik (rabszolgáik).³³ A «наши холопи каменъници» kifejezést még akkor sem szabad szó szerint értelezni, ha Andrej Bogoljubszkij idején Vlagyimirban intenzív építkezés folyt, s viszonylag jelentős lehetett a kőművesek száma. Ezek a szavak egy régi város lakóinak megvetését fejezik ki egy későbbi alapítású település lakóival szemben. A következő év eseményeinek ismertetésekor a krónikás egyértelműen leírta a szokásjogot: a vecsén a prigorodok (alárendelt városok) a régebbi városok döntését fogadták el; itt Rosztov és Szuzdal volt a régi város, Vlagyimirt pedig a bojárok prigorodnak nevezték.³⁴ Úgy tűnik azonban, hogy a vlagyimiriak vonakodtak elismerni az alárendelt város státuszát; nem akartak helytartót, s ismét elérték, hogy saját fejedelmük legyen.

A Rosztyiszlavicsok nem sokáig álltak a vlagyimir-szuzdali föld élén. A Jaropolk fejedelem druzsinájával elégedetlen vlagyimiriak követeket küldtek Rosztovba és Szuzdalba, hogy előadják sérelmeiket, de nem kaptak segítséget. Ekkor Mihalko Jurjevicshez fordultak. Mihalko ismét Csernyigovból érkezett, és öccse, Vszevolod is vele tartott. Azonban nem jutottak el Vlagyimirig, mert Msztyiszlav Rosztyiszlavics csatára kényszerítette őket. Mivel az ütközetet a Jurjevicsok nyerték, a vlagyimiri trón Mihalkóé lett (1175–1176). Ezután szuzdaliak egy része átállt az új fejedelem oldalára. Üzenetet küldtek hozzá, amelyben jelezték, hogy csak a bojárok harcoltak együtt Msztyiszlávval. Végül Mihalko kiegyezett a szuzdaliakkal és a rosztoviakkal is, Vszevolodot pedig Perejaszlavl fejedelmévé tette.³⁵

Az 1175. évi események az északkeleti lakosság erős aktivitását mutatják. Mielőtt a vlagyimiriak Rosztovhoz és Szuzdalhoz fordultak volna, hangoztatni kezdték, hogy Jaropolk fejedelmet ők fogadták el, és a megegyezést esküvel erősítették meg. Miután a vlagyimiriak nem kaptak segítséget a régi városoktól, Mihalkót hívták meg a trónra. A Msztyiszlav fölött aratott győzelem után a kolostorfőnökök, a papok „és az összes ember” («и вси людѣ») ünnepélyesen fogadta az új fejedelmet. A szuzdaliak viszont két táborra szakadtak. Végül ők is és a rosztoviak is közös megegyezéssel, esküvel megerősített szerződés alapján fogadták el Mihalko fejedelemségét.³⁶ Úgy véljük, hogy a fenti vlagyimiri, szuzdali és rosztovi események a vecse működésére utalnak. Az államiság másik tényezője kapcsán két megállapítást tennénk. Egyrészt a vlagyimir-szuzdali föld élén továbbra is két fejedelem állt. Másrészt változások is történtek: Vlagyimir visszaszerezte vezető szerepét, Perejaszlavl is kapott fejedelmet, míg Rosztov presztízse csökkent.

³¹ PSZRL. T. I. 372–374.

³² Uo. 373–374.

³³ A szerződés elhelyezése és a rosztoviak álláspontja: Uo. 374.

³⁴ Uo. 377–378.

³⁵ Uo. 374–379.

³⁶ Uo. 375, 377–379.

A nyugalom ezúttal sem tartott sokáig. 1176-ban meghalt a korábban is betegeskedő Mihalko Jurjevics. Öccsét, Vszevolodot a vlagyimiriak a híres Aranykapu előtt fogadták, felesküdték rá, majd trónra ültették. A „rosztoviak és a bojárok” azonban ismét Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot hívták meg magukhoz. Vszevolod Msztyiszlav ellen vonult, és Rosztovot felajánlotta unokaöccsének. Üzenetében a hatalomgyakorlás forrásait is megjelölte: Msztyiszlávot a rosztoviak és a bojárok, míg őt Isten és a vlagyimiriak hívták, illetve választották meg. Vszevolod azt is felajánlotta, hogy a szuzdaliak maguk döntsenek arról, kit hívnak meg fejedelemnek. Msztyiszlav a kompromisszumot elutasította, az ütközetet elvesztette, s így ismét menekülnie kellett.³⁷ Ezek az események a vlagyimiri és a rosztovi vecse szerepére utalnak. A krónikás az utóbbi esetben még el is különítette a rosztoviakat és a bojárokat, tehát a város lakóit, ill. az idősebb druzsina tagjait. A szuzdali vecse szerepét pedig Vszevolod külön is hangsúlyozta: „Szuzdal legyen közös; akit ők akarnak, az legyen a fejedelmük.”³⁸

A Vszevolod által legyőzött Msztyiszlav Rosztyiszlavics sem Rosztovban, sem Novgorodban nem talált menedéket. Végül Gleb rjazanyi fejedelemhez menekült, s őt Vszevolod ellen hangolta. 1176 ősztől 1177 tavaszáig ismét harcok dúltak. Gleb előbb felperzselt Moszkvát, majd Vlagyimir környékét rabolta. Vszevolod azonban ismét felülkerekedett, s rengeteg foglyot ejtett. Gleb és fia, valamint Msztyiszlav is köztük volt. A foglyokat Vlagyimirba vitték. Ott Vszevolodnak ezúttal saját támogatóival gyűlt meg a baja, mivel a harmadik napon zendülés kezdődött: a bojárok és a kereskedők azt követelték, hogy a fejedelem vagy végeztesse ki, vagy vakíttassa meg, vagy adja át nekik a foglyokat. Vszevolod ellenállt, s egyelőre csak börtönbe záratta őket. A rjazanyiaknál viszont elérte, hogy Jaropolk Rosztyiszlavicsot kiadják. Később újra zavargás kezdődött, amelyben a városi lakosság ismét a bojárokkal együtt vett részt. Az elégedetlenkedők felfegyverkezve a fejedelmi udvarba vonultak, Vszevolod pedig nem tudta megakadályozni a foglyok megvakítását.³⁹ Az ismertetett események a vlagyimiriak széles körű és szervezett fellépését mutatják. A háttérben nyilván a vecse állt.

Azonban a vlagyimiriak nagy számban való megjelenése még nem feltétlenül bizonyítja a vecse összehívását. Az 1206-os évnél a Lavrentyij-évkönyv részletesen beszámol Vszevolod beteg feleségének kolostorba vonulásáról. A fejedelemasszonyt az „összes bojár” («бояре вси») és az „összes városlakó” («горожане вси») is elkísérte.⁴⁰ Ugyanennél az évnél olvashatunk arról, hogy kik fogadták Vszevolod fejedelem fiát, a Novgorodból érkező Konsztantyint. A felsorolás tartalmazza az „összes városlakó a kicsitől a nagyig” («горожане вси от мала и до велика») kifejezést is.⁴¹ A szövegkörnyezet alapján ezek az események nem a vecse működését mutatják, legfeljebb arra utalnak, hogy egy-egy ünnepélyes eseményen Vlagyimir lakói tömegesen jelentek meg.

Bizonyítéknak tekinthető viszont a 15. század végi Moszkvai Évkönyvi Szvod 1211-re vonatkozó híradása, amely lényegében Vszevolod Bolsoje Gnyezdo⁴² végakarátának bejelentéséről és annak megerősítéséről szól: „Vszevolod nagyfejedelem összehívta az összes bojárját a városokból és a volosztyokból, [meghívta – M. J.] Ioan püspököt, a kolostorfőnököket, a papokat, a kereskedőket, a dvorjanyinokat és az összes embert, és fiának,

³⁷ Uo. 379–382.

³⁸ Uo. 380–381.

³⁹ Uo. 382–386.

⁴⁰ Uo. 424.

⁴¹ Uo. 428.

⁴² Vszevolod Jurjevics a Bolsoje Gnyezdo (Nagy Fészek) ragadványnevet népes családja miatt kapta.

Jurijnak adta Vlagyimirt... és mindenkit a kereszthez vezetett, és minden ember megcsókolt [azt, vagyis felesküdt – M. J.] Jurijra”.⁴³

Miután sorra vettük és elemeztük az északkeleti vecsével kapcsolatos adatokat, elfogahatónak tartjuk Ju. A. Limonov összegzését. Ennek lényege a következő: A vlagyimir-szuzdali föld néhány városi központjában közhatalmi szerv, a vecse létezett. A vecse a fejedelmi hatalommal szerződő fél szerepét játszotta. A fejedelmet hívták a trónra. A hatalmát egy sor kérdésben a vecse korlátozta. Néha a vecse ítélete értelmében a fejedelmet elűzték, és egy másik pályázóval helyettesítették. A fejedelem és a vecse között létrejött összes szerződést meghatározott dokumentumokba, esküvel megerősített okmányokba foglalták. Ezek tartalmazták azokat a feltételeket, melyek alapján a fejedelem megkapta a város és a föld, vagyis az oblaszty feletti hatalmat. A szerződés megszegése a fejedelem leváltásához vezetett. A vecse szervezte a helyi városi obscsinát, szükség esetén betöltötte a törvényhozó és végrehajtó szerv szerepét, szervezte a helyi népfelkelést.⁴⁴

A fejedelem és a druzsina kapcsolata

A történészek eddig elég sok figyelmet fordítottak az óorosoz druzsina, vagyis kíséret bemutatására.⁴⁵ Ez a fontos intézmény a szuzdali földön is két részből állt: idősebb és fiatalabb, más fordításban nagy és kis druzsinából. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyen szerepet játszott az északkeleti druzsina, ill. milyen volt a viszonya a területet irányító fejedelemmel.

Andrej Bogoljubszkij fejedelemségének időszakára vonatkozóan (a meggyilkolását bemutató forrás kivételével) nem maradt fenn sok adat a kíséretéről. Érdekes viszont, hogy az egyik híradás még Jurij Dolgorukij druzsinájára vonatkozik: Andrej 1161 körül öccseit (Msztjiszlavot és Vaszilkót), unokaöccseit (Msztjiszlav és Jaropolk Rosztjiszlavicsot), valamint „apja előkelő embereit” («мужи отца своего переднии») elűzte a fejedelemség területéről. A krónikás ugyanott a szélsőséges lépés okát is megadta: szerinte Andrej ezt azért tette, mert „az egész szuzdali föld egyeduralkodója akart lenni” («хотя самовластец быти всѣи Суждальской земли»)⁴⁶ A fentiek alapján Bogoljubszkij sem a rokonságával, sem pedig apja idősebb druzsinájának tagjaival nem akart osztozni a hatalmon.

⁴³ Russzkije letopiszi. T. 8. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka (MLSZV). Rjazany, 2000. 149–150. A Vszevolod által összehívott gyűlés jellegének kérdése megosztotta a történettudomány képviselőit. A rendezvény több kutatót a későbbi moszkvai zemszkij szoborokra emlékeztette: *Günther Stökl*: *Russische Geschichte*. Stuttgart, 1990. 117. (Ötödik kiadás. Első kiadás: 1962.) *Cserepnyin*, 394. *Hartmut Rüss*: *Das Reich von Kiev*. In: *Handbuch der Geschichte Russlands*. Herausgegeben von M. Hellmann, Münster – K. Zernack, Giessen – G. Schramm, Freiburg. Band 1: *Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum*. Herausgegeben von M. Hellmann. Lieferungen 4/5, Stuttgart, 1979. 346. Ju. V. Szuharev egyértelműen zemszkij szoborról írt: *Ju. V. Szuharev*: *Vszevolod Bolsoje Gnyezdo*. In: *V. B. Perhavko – Je. V. Pcselov – Ju. V. Szuharev*: *Knyazja i knyaginyi russzkoi zemli IX–XVI vv. M.*, 2002. 212. George Vernadsky és Font Márta nem fogadta el a zemszkij szoborról szóló teóriát: *George Vernadsky*: *Kievan Russia*. In: *G. Vernadsky – M. Karpovich: A History of Russia. Volume II*. New Haven, 1948. 187. *Font Márta*: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 66. Ju. V. Krivosejev sem tartotta zemszkij szobornak az 1211. évi gyűlést. Ő és mestere, I. Ja. Frojanov viszont úgy vélekedett, hogy az vecse volt: *Ju. V. Krivosejev*: *Rusz i mongoli. Issledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocnoj Ruszi XII–XIV vv.* Izdatyelsztvo Sz.-Petyerburgszkovo Unyiverszityeta, 2003. 51–54, 58–59. *I. Ja. Frojanov*: *Drevnyaja Rusz. Opit issledovanyija isztorii szocialnoj i polityicseszkoj borbi*. M. – SzPb., 1995. 693–694.

⁴⁴ Limonov, 145.

⁴⁵ Ld. pl. *Frojanov*, 1980. 64–98. *Font*, 1998. 81–84.

⁴⁶ PSZRL. T. II. 520.

Andrej fejedelem azonban saját idősebb druzsinájának tagjaival sem volt jó viszonyban. Sajnos, közülük csak keveset ismerünk név szerint: elsősorban a Kucskovicsokat, vagyis Jakim Kucskovicsot és Pjotr nevű vejét,⁴⁷ valamint Jefrem Mojzicsot.⁴⁸ Ha hihetünk V. Ny. Tatyiscsevnek, Jakim Kucskovics apját Jurij Dolgorukij végeztette ki, lánytestvérét pedig Andrejhez adták feleségül.⁴⁹ A Kucskovicsok valószínűleg már 1157 előtt Andrej közvetlen környezetéhez tartoztak. Az egyik híradás szerint ők vették rá Andrejt, hogy északkeletre költözzön, s ezt a lépést a fejedelem 1155-ben apja engedélye nélkül tette meg.⁵⁰ Csaknem két évtized múlva a Kucskovicsok már Andrej ellenségei voltak. Arra, hogy saját bojárjai miért fordultak szembe Bogoljubszkijjal, jórészt közvetett adatokból tudunk következtetni. Az Andrej Bogoljubszkij meggyilkolását ismertető forrás azonban közvetlen okot is megnevez: Andrej kivégeztette (vagy ki akarta végeztetni) Jakim Kucskovics testvérét, s ezután húszan összeesküvést szőttek ellene.⁵¹

A Bogoljubovban elkövetett gyilkosság után az összeesküvők kirabolták a fejedelem palotáját. Miután Bogoljubszkij halálhírét megtudták, Bogoljubov lakói folytatták a fejedelmi udvar kifosztását.⁵² A felkelők a fiatalabb druzsina tagjait sem kímélték: „És sok baj történt (Andrej – M. J.) volosztyában: a poszadnyikok és a tyiunok házaikat kirabolták, őket pedig és a gyetszkijeket és a mecsnyikeket megölték, házaikat kifosztották.”⁵³ Andrej Bogoljubszkij fiatalabb druzsinájának fenti tagjai az adók, illetékek és bírságok kivetését, illetve beszédését minden bizonnyal jelentős mértékben saját meggazdagodásukra használták fel, és visszaéléseikkel az egész rendszert, sőt magát a fejedelmet is gyűlöletessé tették.

A tragikus eseményeket ismertető elbeszélésben jelent meg először a „dvorjanye” kifejezés, bár még csak „dvoranye” («дворане») alakban. A Lavrentyij-évkönyvben ez áll: „Bogoljubov lakói és a dvoranyinok kirabolták a fejedelmi házat”.⁵⁴ A dvorjanyinok kezdetben nyilván a fejedelmek részben szabad, részben függésben levő szolgálói voltak. Összetételük változáson ment keresztül egyes katonai elemek csatlakozása miatt, akik kiszorultak a fiatalabb druzsinából, és a fejedelmi udvarban telepedtek le. A 12. század végétől a fiatalabb druzsina fokozatosan összeolvadt a fejedelmi udvarral.⁵⁵ A Lavrentyij-évkönyvben található változat teljesen elválasztja a dvorjanyinokat a poszadnyikoktól, tyiunoktól, gyetszkijektől és mecsnyikektől, amikor azt állítja, hogy az előbbiek raboltak, míg az utóbbiakat kirabolták, sőt meg is ölték őket.⁵⁶

Tehát a bojárrok mellett az udvari szolgák is szembefordultak a fejedelemmel. Ténykedésük nem merülhetett ki csak a bogoljubovi palota fosztogatásában, mert véleményünk szerint segítségük (vagy legalábbis passzivitásuk) nélkül a merénylők nem tudták volna tervüket megvalósítani. Anbal kulcsár, az udvartartás vezetője szintén az összeesküvők közé tartozott, sőt ő nyújtotta a legnagyobb segítséget az idősebb druzsina tagjainak.⁵⁷ Arra

⁴⁷ Uo. T. I. 369. T. II. 586.

⁴⁸ Uo. T. XX. M., 2005. 128. T. XLI. M., 1995. 100.

⁴⁹ V. Ny. Tatyiscsev: Isztorija Rosszijszkaja. T. III. M. – L., 1964. 249.

⁵⁰ NPL. 467.

⁵¹ PSZRL. T. II. 585–586.

⁵² Uo. 589, 592.

⁵³ Uo. 592.

⁵⁴ Uo. T. I. 369–370.

⁵⁵ Frojanov, 1980. 95–97.

⁵⁶ PSZRL. T. I. 370.

⁵⁷ Uo. T. I. 369. T. II. 586.

vonatkozóan is van adatunk, hogy miért volt ilyen a dvorjanyinok magatartása: a Nyikon-évkönyv szerint az udvarban szolgálatot teljesítők nem szerették Andrejt.⁵⁸

A fentiekből az derül ki, hogy Bogoljubszkij fivéreit és apja bojárjait elűzte, saját idősebb druzsinájával nem tudott harmonikus viszonyt kialakítani, és udvari szolgálói sem szerették. Azonban a 12. századi Ruszban a konfliktusok ilyen radikális eszközökkel történő megoldása nem volt megszokott jelenség, s az összeesküvők hosszú távon nem sok jóra számíthattak. Végül Mihalko Jurjevics (1175–1176) bosszút állt bátyja gyilkosain: utasítására a Kucskovicsokat, Anbal kulcsárt és 15 bűntársukat kivégezték.⁵⁹

Az Andrej és Mihalko fejedelemsége közötti időszakban a Rosztyiszlavicsok álltak a vlagyimir-szuzdali föld élén. Természetesen ők is druzsináik segítségével irányították a területet. Az utóbbiak tevékenysége azonban a Lavrentyij-évkönyv szerint újabb konfliktusokhoz vezetett. A kisebb druzsina tagjai, a gyetszkijek sok nehézséget okoztak a jövedelmek beszedése során.⁶⁰ A fejedelmek a bojárrokra hallgattak, s nyilván Jaropolk Rosztyiszlavics idősebb druzsinájának számlájára kell írunk a vlagyimiri Uszpenzskij-székesegyház értékeinek megdézsmálását és jövedelmének megcsapolását.⁶¹ Mivel Msztyiszlav és Jaropolk druzsinái a harcban kevésbé bizonyultak eredményesnek, 1175-ben a Rosztyiszlavicsok alulmaradtak Mihalkóval szemben. Mihalko rövid uralma után, 1176-ban Vszevolod került a vlagyimiri trónra.

A beháború azonban folytatódott, mivel a rosztoviak és a bojárrok, vagyis a rosztovi vecse és az idősebb druzsina visszahívta Msztyiszlav Rosztyiszlavicsot. Az ezt követő események ismertetése a Lavrentyij-évkönyvben fontos adalékokkal szolgál az északkeleti druzsina történetéhez. A krónikás szerint Msztyiszlav összegyűjtötte a rosztoviakat, a bojárrokat, a grigybát, az általa paszinkinek nevezett személyeket és az egész druzsinát, s Vlagyimir városa felé vonult. Vszevolod a vlagyimiriakkal, saját druzsinájával és a nála maradt bojárrokkal indult Msztyiszlav ellen.⁶² A rosztoviak és a vlagyimiriak alatt valószínűleg ezen városok fegyverforgatásra alkalmas, szabad jogállású lakóit, tehát a népfelkelést kell értenünk. A bojárrok nyilván az idősebb druzsinát képviselték. A grigyba a fiatalabb druzsina tagjainak összefoglaló elnevezése volt.⁶³ Érdekes, hogy a krónikás külön kiemelte a paszinkinek nevezett személyeket. Ők udvari szolgák voltak.⁶⁴ S ha a felsorolás nem lenne elég bizonyíték arra, hogy Msztyiszlav a rosztoviakon kívül az egész kíséretet összegyűjtötte, a végén még ott szerepel az „egész druzsinát” («всю дружину») kifejezés is. Vszevolod kíséretének leírását már nehezebb értelmezni. A „nála maradt bojárrok” («бьяше боярь остался оу него») megfogalmazás azt sejteti, hogy a vlagyimiri bojárrok egy része Rosztovba ment, és Msztyiszlávot támogatta. Elképzelhető, hogy a „saját druzsinájával” («с дружиною своею») szóösszetétel Vszevolod Perejaszlavlból áthozott kíséretét jelenti, s ehhez talán az elhunyt Mihalko fiatalabb druzsinája is csatlakozott.

Vszevolod bizonytalanságát látszik alátámasztani az az üzenet is, melyet a döntő összecsapás előtt Msztyiszlávhoz küldött. Ebben a béke fejében Rosztovot felajánlotta ellenfelének. Számunkra azonban most az üzenet a druzsina szempontjából fontos. Vszevolod

⁵⁸ Uo. T. IX. M., 2000. 221.

⁵⁹ *Tatyiscsev*, 113. Az Első Novgorodi Évkönyv is beszámol a megtorlásról, bár meglehetősen ellentmondásosan: NPL. 468.

⁶⁰ PSZRL. T. I. 374.

⁶¹ Uo. 375.

⁶² Uo. 380.

⁶³ *Font*, 1998. 83. *Font*, 2005. 246.

⁶⁴ *Font*, 1998. 83. *Font*, 2005. 247.

először azt állapította meg, hogy Msztyiszlávot az idősebb druzsina («старейшая дружина») hívta meg, majd a rosztoviak és a bojárok meghívásáról beszélt; saját maga és bátyja hatalmának forrásaként pedig Istent és a vlagyimiriakat nevezte meg.⁶⁵ Mint ismeretes, Msztyiszlav Rosztyiszlavics ezúttal is vereséget szenvedett, s így az Északkelet-Rusz fölötti ellenőrzés megosztására nem került sor.

Vszevolod Bolsoje Gnyezdo fejedelemségének további időszakából is rendelkezünk olyan adatokkal, amelyek a személyes druzsinával kapcsolatosak. Sajnos, ezek száma nem nagy, ezért a két fél viszonyának alapos bemutatására nincs lehetőség. A Lavrentyjev-évkönyv szerint 1178-ban a fejedelem a Novgorodhoz tartozó, gazdag Torzsokhoz vonult, és meg akarta sarcolni. Mivel Vszevolod druzsinája zsákmányra vágyott, a fejedelem kénytelen volt beleegyezni Torzsok elfoglalásába. A város bevételét a szokásos fosztogatás és gyűjtogatás követte.⁶⁶

Az 1190-es évnél azt olvassuk, hogy a „nagyfejedelem” Rosztovban volt adószedő körúton, majd Szuzdalba, onnan pedig Vlagyimirba ment.⁶⁷ Ez az információ azért érdekes, mert az adó személyes begyűjtése a Kijevi Rusz létrejöttétől kezdve létezett, s a fejedelmek a druzsina segítségével végezték. Feltételezhető, hogy ezúttal is így történt a jövedelem beszedése.

Az 1195. évi híradás szerint Vszevolod Jurij nevű tyiunjának vezetésével embereket küldött Ruszba, vagyis délre Gorogyec Osztyorszkij erődjének felépítésére.⁶⁸ Ebből arra következtetünk, hogy a fiatalabb druzsina tagjai még a 12. század végén is fontos megbízásokat kaptak a fejedelemtől.

Az idősebb druzsina tagjai jelen voltak az ünnepélyes eseményeken. 1205-ben Vszevolod legidősebb fia, Konsztantyin novgorodi fejedelem lett. Amikor elindult, sokan elkísérték a Sedaska folyóig. Köztük volt apja összes bojárja is.⁶⁹ A krónikás sorai alapján úgy tűnik, visszatérésekor ismét nagy tömeg gyűlt össze a Sedaskánál. Természetesen Vszevolod idősebb druzsinájának tagjai is kivonultak Konsztantyin fogadására.⁷⁰

Már utaltunk arra az 1211. évhez kapcsolódó híradásra, amely Vszevolod Bolsoje Gnyezdo végakaratainak bejelentéséről szól. Ennek értelmében a fejedelem nem Konsztantyinnak, hanem a fiatalabb Jurijnak szánta a vlagyimiri trónt. Mivel a lépés a szeniorátus megsértését jelentette, elfogadtatásához széles körű támogatásra volt szükség. A rendezvényre Vszevolod mind saját bojárjait, mind pedig a dvorjanyinokat meghívta.⁷¹ Az előbbieket a korabeli társadalom tekintélyes tagjai voltak, tehát jelenlétük nem szorul magyarázatra. A dvorjanyinok azonban 1174-ben még csak mint fosztogató udvari szolgák jelentek meg. Ha pontos az évkönyvi adat, 1211-re jelentősen megnőtt a presztízسük. Mivel a forrás a fiatalabb druzsina tagjainak meghívását külön nem említi, elképzelhető, hogy már őket is a dvorjanyinok között kell keresnünk.

A fejedelem és a druzsina kapcsolatának vizsgálata nem könnyű feladat. Viszonylag kevés közvetlen adattal rendelkezünk, a közvetett információk pontos értelmezése pedig nem minden esetben lehetséges. Maga a druzsina kifejezés például jelenthet összegyűlt embereket, fegyveres katonai egységet vagy fejedelmi kíséretet. A forrásokban szereplő

⁶⁵ PSZRL. T. I. 380.

⁶⁶ Uo. 386.

⁶⁷ Uo. 408.

⁶⁸ Uo. 412.

⁶⁹ Uo. 421–422.

⁷⁰ Uo. 428.

⁷¹ MLSZV. 149–150.

bojárokról nem mindig lehet kideríteni, hogy az idősebb druzsina tagjai vagy druzsinán kívüli előkelők. Az viszont kiderült az ismertett adatokból, hogy a fejedelmek északkeleten is támaszkodtak a druzsinára.

– o –

A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség területe az általunk tárgyalt időszakban folyamatosan változott, s a változás elsősorban növekedést jelentett. A régészeti leleteknek és az évkönyvi adatoknak köszönhetően meg tudjuk nevezni az új adminisztratív, illetve katonai központokat, s ezekhez viszonyítva ki tudjuk jelölni a határokat. Ha az államiság egyik kritériuma az, hogy az alapját képező terület körülhatárolható legyen, akkor a vlagyimir-szuzdali föld a 12. század második felében és a 13. század elején már állami jelleggel bírt.

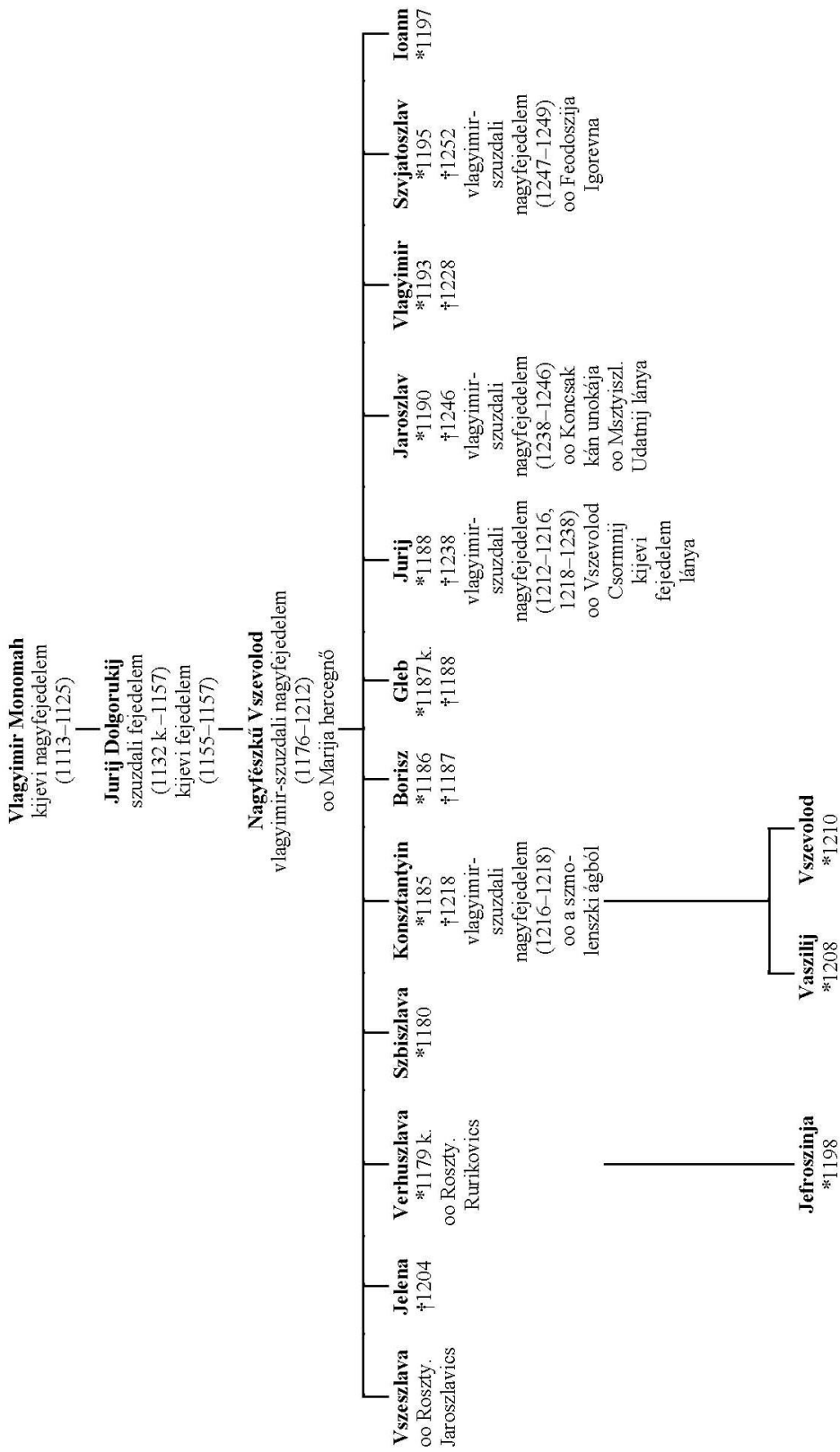
A fenti területnek nemcsak a központjait tudjuk megnevezni, hanem arról is vannak információink, hogy közülük a nagyobbak (Rosztov, Szuzdal, Vlagyimir, Perejaszlavl Zalesszkij⁷²) vecsével rendelkeztek. A vecse két fajtáját különböztethetjük meg: az egyik az egész fejedelemséggel kapcsolatban hozott döntéseket, míg a másik csak egy központ és körzetének ügyeiben volt illetékes. A fejedelem csak a vecse beleegyezésével szerezhette meg a trónt, a hatalom gyakorlása során pedig tekintettel kellett lennie a vele kötött szerződésre. Ez az intézmény ellentmondhatott a fejedelemnek, megvonhatta tőle a támogatást, vagy el is űzhette őt. A vecse egyrészt a fejedelmi hatalom ellensúlyát képezte, másrészt annak támaszául is szolgált. Úgy véljük, hogy a vecse egy kezdetleges államszervezet nélkülözhetetlen elemét jelentette.

A vlagyimir-szuzdali államszervezet a fejedelmet sem nélkülözhetette. Ő irányította a külkapcsolatokat, az adószedést, a bíraskodást és az építkezéseket; ő vezette a hadjáratokat és intézte az egyház egyes ügyeit. Ezeknek a feladatoknak a jó részét csak a druzsina segítségével tudta ellátni. A fejedelem igénybe vette a druzsina tanácsait, katonai erejét, adminisztratív és egyéb szolgálatait. Ha a fejedelem és bojárjai között éles ellentét alakult ki, annak végzetes következménye lehetett. Nagy veszélyt jelentett a fejedelemre nézve az is, hogyha kíséretének tagjai visszaéltek a hatalommal, s ezáltal ellenszenvet keltettek a lakosság körében. Azonban a kisebb-nagyobb konfliktusok ellenére a fejedelemnek szüksége volt a druzsinára, a druzsinának a fejedelemre, az északkeleti államszervezetnek pedig mindkettőre.

⁷² Perejaszlavl Zalesszkijban a vecse valószínűleg a 12. század 70-es éveiben, a vlagyimiri vecsével csaknem egy időben jött létre: *Limonov*, 134–135.

III. MELLÉKLETEK

Nagyfészki Vsevolod családjá



Megjegyzés: az unokák közül csak azok szerepelnek, akik 1212 előtt születtek

IV. ÖSSZEGZÉS

Északkelet-Rusz a 12. század közepére vált a Kijevi Rusz önálló régiójává. A mongol hódításig két igen jelentős fejedelme volt. Andrej Bogoljubszkij (1157–1174) folytatta a terület megszervezését, azonban irreális célkitűzései a fejedelemség határain kívül katonai vereségeket, belül pedig személyes tragédiát és zűrzavart okoztak. A kötetben szereplő tanulmányok elsősorban azt vizsgálják, hogyan alakult Vlagyimir-Szuzdal sorsa Andrej öccse, Nagyfészku Vszevolod irányítása (1176–1212) idején.

Andrej meggyilkolását belviszály követte (1174–1177). Ebből legfiatalabb testvére került ki győztesen. Vszevolod a végső győzelmet arra is felhasználta, hogy oldalági rokonait kiszorítsa a hatalomból. Az 1174–1177. évi eseménysorozat több volt vlagyimir-szuzdali belviszálynál, mivel a Kijevi Rusz több régióját érintette, sőt a kunok is részt vettek benne.

Nagyfészku Vszevolod uralma alatt a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség belső helyzetét összességében stabilitás jellemezte. Mindössze két külső támadás kelthetett félelmet, de mindkettőt sikerült visszaverni. Terméketlen évekről és pusztító árvizekről nem maradt ránk feljegyzések, járványról is mindössze egy. A rendkívüli égi jelenségek ugyan riadalmat okoztak a lakosság körében, társadalmi feszültségekhez azonban nem vezettek. A tűzvészek viszont nemcsak félelemmel töltötték el az embereket, hanem anyagi javaikat is veszélyeztették, sőt sok esetben meg is semmisítették azokat. A tüzesetekhez fűzött évkönyvi kiegészítések azonban nem elégségesek ahhoz, hogy általános társadalmi elégedetlenségre vagy zavargások kitörésére következtessünk.

1211-ben váratlanul feszültség keletkezett Vlagyimir-Szuzdalban: Vszevolod fejedelem legidősebb fia, Konsztantyin nem fogadta el a várható örökség apja által javasolt felosztását. Vszevolod ekkor egy gyűlést hívott össze, s a szokásjog megsértésével a szeniori pozíciót a másodszülött Jurijnak adta. A hagyaték felosztásának, ill. a gyűlés jellegének kérdése már a 18. század óta foglalkoztatja a keleti szláv és a nyugati szakembereket. A történészek az események sokféle értékelését adták. A források adatainak ismeretében úgy tűnik, hogy a bonyolult helyzetnek nem volt jó megoldása. 1211-ben még csak a regnáló fejedelem és az első számú örökös konfliktusa volt megfigyelhető, az 1212–1216 között zajló belső küzdelmekben viszont már Vszevolod mindegyik fia részt vett. A harcok jelentős kárt okoztak a lakosságnak, a Vlagyimir-szuzdali Fejedelemséget pedig presztízsveszteség érte.

A források alapján Vszevolod fejedelemnek összesen négy lánya és nyolc fia volt. A konkrét adatokat egy genealógiai táblázat szemlélteti. A nagy fészekkel foglalkozó tanulmány bemutatja, hogyan használta fel Vszevolod a fiai és a lányait politikai céljainak megvalósítása érdekében. A fejedelem távolabbi rokonairól is gondoskodott, ha nem érezte veszélyesnek vlagyimir-szuzdali jelenlétüket.

Északkelet-Rusz és Kijev viszonyát az évkönyvek elsősorban a Rurik-dinasztia tagjainak szemszögéből világítják meg. A vlagyimir-szuzdali fejedelem lépéseinek értékeléséhez két táblázat készült. Az egyik a kijevi trón sorsának alakulását mutatja a tárgyalt időszakban. A másik azokat a kijevi fejedelmeket tünteti fel, akik Vlagyimir urának hozzájárulásával kerültek hatalomra. 1194–1212 között a 11 kijevi trónváltásból összesen 5, tehát csaknem a fele köthető valamilyen formában Vszevolod tevékenységéhez. Mindez

azt jelenti, hogy a vlagyimiri fejedelem figyelemmel kísérte Rusz déli részének eseményeit, sőt több esetben hatást is gyakorolt azokra. Tény, hogy közvetlenül egyetlen alkalommal sem avatkozott be. Még akkor sem, amikor jelentős presztízsveszteség érte. Ez pedig fordulatot jelentett bátyja, Andrej Bogoljubszkij kijevi politikájához képest, aki kétszer is koalíciós hadat indított Kijev ellen.

Vlagyimir-Szuzdal és a szomszédos Novgorod kapcsolataival is külön tanulmány foglalkozik. Vszevolod fejedelem 1200 és 1208 között ugyan viszonylag erős ellenőrzés alatt tartotta Novgorodot, de a fenti időszak kivételt jelentett, s nem lehet alapul venni az egész periódus megítéléséhez. A 12. században és a 13. század elején a két szomszédos politikai képződmény között összességében erőegyensúly állt fenn.

A szuzdali-rjazanyi viszony Vszevolod uralma idején sokrétű volt. A rjazanyi fejedelmek közül Gleb vlagyimiri fogságban halt meg, mivel korábban Vszevolod vetélytársait támogatta. Utódai sokat marakodtak, s közülük néhányan Vlagyimir urát tekintették döntőbíróknak. 1207-ben Vszevolod a rjazanyi fejedelmek jó részét elfogatta, a központ élére pedig helytartót állított. 1208-ban mindezt Rjazany felgyújtása és lakosságának Vlagyimir-Szuzdalba telepítése követte. A kutatók értékeléseit az 1207–1208. évi események a kelletnél nagyobb mértékben befolyásolták. A függésben lévő rjazanyi fejedelmek civakodását Vszevolod fejedelem hosszú ideig türelemmel viselte. A legdurvább lépést, a központ felgyújtását és kiürítését maguk a rjazanyiak provokálták ki. A települést pedig nem a vlagyimiriak pusztították el véglegesen 1208-ban, hanem a mongol hódítók 1237-ben.

Északkelet-Rusz és a Volgai Bulgária viszonyát csak a Vszevolod előtti időszak eseményeivel együtt érdemes értékelni. Az óoroszl csapatok 1120 és 1205 között támadták a bolgár területeket, de eget rengető sikereket egyetlen alkalommal sem értek el. Általában kisebb településeket foglaltak el, és foglyokat ejtettek. Többször is előfordult, hogy kénytelenek voltak visszavonulni az ellentámadást indító bolgárok elől. Még az 1164. és 1183. évi hadjáratok alatt sem sikerült a két legfontosabb bolgár várost (Bulgart és Bilert) bevenni, a bolgárok pedig 1212 után is képesek voltak arra, hogy egy kisebb óoroszl települést elfoglaljanak. A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és a Volgai Bulgária között a 12. században és a 13. század elején erőegyensúly állt fenn.

Egy tanulmány a Nagyfészkú Vszevolodról szóló értékeléseket tartalmazza. A fejedelem halálának évét Északkelet-Rusz további sorsára nézve több történész kronológiai határként értelmezte, de az ilyen nézetekkel óvatosan kell bánni. Vszevolod tevékenysége csak bátyja lépéseivel összevetve ítélni lehet korrekt módon. Ezt az összehasonlítást a szerzők jó része elvégezte. A róla szóló vélemények tanulmányozásából az derült ki, hogy Vszevolod kevésbé vitatott történelmi személyiség, mint bátyja, Andrej Bogoljubszkij.

Az utolsó tanulmány a vlagyimir-szuzdali államisággal foglalkozik. Három tényezőt vizsgál: a terület központjait és határait, a vecse tevékenységét, a fejedelem és a druzsina viszonyát. A fejedelemség területe a tárgyalt időszakban növekedett. Meg tudjuk nevezni a központokat, s ezekhez viszonyítva ki tudjuk jelölni a határokat. Mindez a kezdetleges államiság egyik kritériuma lehet. A vlagyimir-szuzdali földön a 12. században már működött a vecse. A fejedelem csak a vecse beleegyezésével szerezhette meg a trónt, a hatalom gyakorlása során pedig tekintettel kellett lennie a vele kötött szerződésre. Ez az intézmény ellentmondhatott a fejedelemnek, megvonhatta tőle a támogatást, vagy el is űzhette őt. A vecse az északkeleti államiság nélkülözhetetlen eleme volt. A vlagyimir-szuzdali államszervezet a fejedelmet sem nélkülözhetette. Ő vezette a hadjáratokat, irányította a külkapcsolatokat, az adószedést, a bíraskodást és az építkezéseket, ő intézte az egyház egyes ügyeit.

Ezeknek a feladatoknak a jó részét csak a druzsina segítségével tudta ellátni. A fejedelem igénybe vette a druzsina tanácsait, katonai erejét, adminisztratív és egyéb szolgálatait. A kisebb-nagyobb konfliktusok ellenére a fejedelemnek szüksége volt a druzsinára, a druzsinának a fejedelemre, a kezdetleges északkeleti államnak pedig mindkettőre.

V. РЕЗЮМЕ

Северо-Восточная Русь стала самостоятельным регионом Киевской Руси к середине XII века. До монгольского нашествия она имела двух значительных князей. Андрей Боголюбский (1157–1174 гг.) продолжал организацию территории, но его нереальные цели привели к военным поражениям за границей, и личной трагедии, а также вызвали волнения в пределах княжества. Исследования этого тома прежде всего занимаются судьбой Владимиро-Суздальской земли при младшем брате Андрея Всеволоде Большое Гнездо (1176–1212 гг.).

После убийства Андрея началась междоусобица (1174–1177 гг.). Всеволод, победивший в этой борьбе, вытеснил из власти своих родственников по боковой линии. События 1174–1177 гг. означали больше, чем владими́ро-суздальская междоусобица, так как в них принимали участие другие регионы Киевской Руси и даже половцы.

При Всеволоде Большое Гнездо внутреннее положение Владимиро-Суздальского княжества было стабильным. Опасность представляли всего два внешних нападения, но их удалось отразить. Мы не имеем данных о неурожайных годах и губительных наводнениях, и была только одна эпидемия. Чрезвычайные небесные явления пугали жителей, но не приводили к напряжению внутри общества. В то время как пожары не только пугали людей, а и уничтожали их материальные средства. Однако по летописным припискам, связанным с пожарами, нельзя делать вывод об общественном недовольстве или начале мятежей.

В 1211 г. возникло напряжённое положение: Константин Всеволодович не принял предложение отца о разделении наследства. В ответ Всеволод созвал собрание и старши́нство передал второму сыну Юрию. Восточнославянские и западные историки уже с XVIII века занимаются данным вопросом о разделении наследства и характере собрания. Они дали различные оценки. По данным источников кажется, что это сложное положение не могло иметь хорошего решения. В 1211 г. наблюдался только конфликт Всеволода со старшим сыном, а во внутренней борьбе 1212–1216 гг. уже принимали участие все сыновья князя. Междоусобица наносила ущерб и населению и авторитету Владимиро-Суздальского княжества.

На основании источников у князя Всеволода было 4 дочери и 8 сыновей. Конкретные данные содержит генеалогическая таблица. Исследование, занимающееся «большим гнездом» Всеволода, показывает как он использовал сыновей и дочерей в осуществлении своих политических целей. Князь заботился и о родственниках по боковой линии, если не считал опасным их пребывание во Владимиро-Суздальской земле.

Связи между Северо-Восточной Русью и Киевом летописи освещают прежде всего с точки зрения членов династии Рюриковичей. В одном из исследований этого тома можно найти две таблицы к оценке шагов владими́ро-суздальского князя. Первая показывает судьбу киевского престола, а вторая перечисляет по именам тех князей, которые вступили на стол по воле Всеволода. В период с 1194 по 1212 гг. из

11 смен владетеля киевского престола 5, т.е. почти половину смен можно связать с деятельностью Всеволода. Итак владимирский князь наблюдал за событиями Южной Руси и неоднократно оказывал влияние на них. Однако, он ни один раз не вмешался в южные дела радикально. Это означало поворот по сравнению с политикой Андрея Боголюбского.

Отдельное исследование занимается отношениями между Владимиро-Суздальской землей и соседним Новгородом. С 1200 до 1208 гг. князь Всеволод держал Новгород под относительно сильным контролем, но этот период является исключительным. В XII веке и начале XIII века в конечном итоге Владимиро-Суздальское княжество и Новгород находились в равновесии.

Суздальско-рязанские отношения при Всеволоде были сложными. Рязанский князь Глеб умер в заточении во Владимире, потому что раньше он поддерживал соперников Всеволода. Его потомки много раз ссорились между собой и некоторые из них считали владимирского князя арбитром. В 1207 г. Всеволод пленил большую часть рязанских князей, а на рязанский стол посадил своего посадника. В 1208 г. он приказал поджечь Рязань, а жителей города переселить во Владимиро-Суздальское княжество. Исследователи переоценивали значение событий 1207–1208 гг. Всеволод долгое время терпеливо переносил ссоры рязанских князей. Самый грубый шаг – поджог и эвакуацию его жителей спровоцировали сами рязанцы. Город был окончательно уничтожен не владимирцам в 1208 г., а монгольским захватчиком в 1237 г.

Связи Северо-Восточной Руси с Волжской Булгарией стоит оценивать только вместе с событиями, происшедшие до княжества Всеволода. Древнерусские войска нападали на земли болгар с 1120 до 1205 гг., но грандиозных успехов не имели. Не раз они вынуждены были отступать перед булгарами, которые переходили в контрнаступление. Даже в походах 1164 и 1183 гг. не удалось захватить самые важные болгарские города. В XII веке и начале XIII века Владимиро-Суздальское княжество и Волжская Булгария находились в равновесии.

Одно из исследований содержит оценки личности Всеволода Большое Гнездо. Некоторые историки год смерти князя считали хронологической границей, но с такими мнениями стоит обращаться с осторожностью. Корректно оценивать деятельность Всеволода можно только в сопоставлении с деятельностью его старшего брата. Большинство историков сравнивал их действия. На основании оценок выясняется, что Всеволод был менее спорной исторической личностью, чем его брат Андрей Боголюбский.

Последнее исследование занимается темой владимиро-суздальской государственности. Круг вопросов исследования: центры и границы этой территории, деятельность веча, отношения князя с дружиной. В изучаемый период территория Владимиро-Суздальского княжества расширялась. Появляется возможность назвать новые центры и по отношению к центрам определить новые границы на картах. Всё это можно считать одним из признаков первоначальной государственности. Во Владимиро-Суздальской земле существовало вече. Князь приходил к власти только по соглашению с вечем, а потом князь должен был соблюдать заключённый с ним «ряд». Вече могло противостоять князю, лишить его помощи и даже выгнать князя. Вече было необходимым элементом зачаточной северо-восточной государственности. Владимиро-Суздальское государство не могло

обойтись без князя. Он возглавлял походы, управлял внешними связями, занимался правосудием, строительством и некоторыми делами церкви. Большинство дел он мог решить только с помощью дружины. Князь использовал военную силу и административные услуги дружины, прислушивался к советам дружины. Однако, несмотря на конфликты князю нужна была дружина, дружине – князь, а зачаточному северо-восточному государству – и князь и дружина.

VI. FORRÁSKIADVÁNYOK

- Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985.
- A középkori orosz történelem forrásai. Szerk.: Szili Sándor. Pannonica, Bp., 2005.
- Font Márta*: Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996.
- Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916.
- Kijevó-Pecserszkij patyerik. In: Pamjatnyiki lityeraturi Drevnyej Ruszi, XII vek. Moszkva (M.), 1980.
- Polnoje szobranije russzkih letopiszej (PSZRL). Tom I. M., 1962, 1997. (Lavrentyjevszkaja letopisz)
- PSZRL. Tom II. M., 1962, 1998. (Ipatyjevszkaja letopisz)
- PSZRL. Tom III. M., 2000. (Novgorodszkaja pervaja letopisz sztarsevo i mladsevo izvodov. M. – Leningrád (L.), 1950.)
- PSZRL. Tom VII. M., 2001. (Letopisz po Voszkreszenszkomu szpizsku)
- PSZRL. Tom IX. M., 2000. (Nyikonovszkaja letopisz)
- PSZRL. Tom X. M., 2000. (Nyikonovszkaja letopisz)
- PSZRL. Tom XV. M., 2000. (Tverszkój szbornyik)
- PSZRL. Tom XX. M., 2005. (Lvovszkaja letopisz)
- PSZRL. Tom XXIV. M., 2000. (Tyipografszkaja letopisz)
- PSZRL. Tom XXV. M., 2004. (Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka. In: Russzkije letopiszi. T. 8. Rjazany, 2000.)
- PSZRL. Tom XXXVIII. L., 1989. (Radzivilovszkaja letopisz)
- PSZRL. Tom T. XLI. M., 1995. (Letopiszec Perejaszlavlja Szuzdalszkovo)
- Poveszty vremennih let. M. – L., 1950. (Szankt-Petyerburg (SzPb.), 1996.)
- Radzivilovszkaja letopisz. Fakszimilnoje vozszproizvegyenyije rukopiszi. SzPb. – M., 1994.
- Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatúr. SzPb. – M., 1994.

VII. FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS SEGÉDLETEK

- Alekszandrov, D. Ny.* Feodalnaja razdrobennoszty Ruszi. Moszkva (M.), 2001.
- Alekszejev, L. V.* Szmolenszkaja zemlja v IX–XIII vv. M., 1980.
- Arrigno, Jean-Pierre.* Usage et valeur du titre de Grand Prince (Velikij Knjaz') dans la Russie du Nord-est aux XIIIe et XIVe siècles. In: Les Principautés au Moyen-Age. Bordeaux, 1979. 173–184.
- Barijev, Riza.* Volzsszkije bulgari. Szankt-Petyerburg (SzPb.), 2005.
- Berezskov, Ny. G.* Hronologija russzkovo letopiszanyija. M., 1963.
- O. G. Bolsakov:* Abu-Hámid al-Garnáti és művei. Jegyzetek a Tuhfat al-albábhoz. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 11–28, 165–168.
- Bótor Timea:* A tatár függéstől az önálló uralkodóig. A Moszkvai Fejedelemség története a nagyfejedelmi végrendeletek (1336–1462) tükrében. Russica Pannonica, Bp., 2011.
- Czeglédy Károly:* Jegyzetek a magyar kiadáshoz. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 184–188.
- Cserepnyin, L. V.* Vecse i knyaz v Rosztovo-Szuzdalszkoi zemle. Vecse i knyaz v Novgorodszkoi zemle. In: Uő: K voproszu o haraktyere i forme drevnyerusszkovo goszudarsztva X–nacsala XIII v. In: Isztoriczeszkije zapiszki/89. M., 1972. 389–395, 395–408.
- Deér József:* A magyar törzsszövetség és a patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928.
- Dimnik, Martin.* III. Vsevolod. In: Encyclopedia of Russian History. Editor in chief: Millar, James R. Vol. 4. New York, 2004. 1653.
- Dimnik, Martin.* The Rus' principalities (1125–1246). In: Maureen Perrie (ed.): The Cambridge History of Russia. Vol. I. From Early Rus' to 1689. Cambridge, 2006. 98–126.
- Dvornycsenko, A. Ju. – Krivosejev, Ju. V.* Ocserk pervij: Prinyatyije hrisztyiansztva. In: *Dvornycsenko, A. Ju. – Krivosejev, Ju. V. – Szokolov, P. A. – Saposnyik, V. V.* Russzkoje pravoszlavije: ot krescsenyija do patriarsesztva. SzPb., 2012. 7–88.
- Fahrutgyinov, R. G.* Ocserki po isztorii Volzsszkoi Bulgarii. M., 1984.
- Fennell, John.* Last Years of Riurik Rostislavich. In: Essays in Honour of A. A. Zimin. Columbus (Ohio), 1985. 159–166.
- Fennel, Dzsón.* Krizisz szrednyevekovoi Ruszi, 1200–1304. (*J. Fennell: The Crisis of Medieval Russia, 1200–1304.*) M., 1989.
- Florinsky, Michael T.* Russia: a History and an Interpretation. Volume I. New York, 1953.
- Font Márta:* Magyarok a Kijevi Évkönyvben. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 11. Szeged, 1996.
- Font Márta:* A Rusz régiói. In: *Font Márta – Krausz Tamás – Niederhauser Emil – Szvák Gyula:* Oroszország története. Szerk.: Szvák Gyula. Maecenas, 1997. 63–123.

- Font Márta*: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Balassi, Bp. – University Press, Pécs, 1998. 83.
- Font Márta*: Anonymus „Ruscia”-képeinek alapjai és forrásértéke. In: A középkor szerete-
te. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk.: Klaniczay Gábor –
Nagy Balázs. ELTE BTK Közép- és Koraiújkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp.,
1999. 207–218.
- Font Márta*: Kijev – Halics – Szuzdal. Az Árpád-házi királyok Rusz-beli kapcsolatai és a
széttagolódás folyamata. In: Találkozások Oroszországgal. Szerk.: Ágoston Mag-
dolna. Szombathely, 2003. 46–52.
- Font Márta*: A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12.
században. Balassi, Bp., 2005.
- Font Márta*: Árpád-házi királyok és Rurikida fejedelmek. Szegedi Középkorász Műhely,
Szeged, 2005.
- Font Márta*: A régiókra bomlott Rusz, 1204–1389. In: „Kelet-Európa” és a „Balkán”,
1000–1800. Intellektuális-történeti konstrukciók vagy valós történeti régiók?
Szerk.: Sashalmi Endre. Pécsi Tudományegyetem Kelet-Európa és a Balkán Törté-
nete és Kultúrája Kutatási Központ. Pécs, 2007. 175–184.
- Franklin, Simon – Shepard, Jonathan*. The Emergence of Rus, 750–1200. London – New
York, 1996.
- Frojanov, I. Ja.* Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-ekonomicseszkoy isztorii. L., 1974.
Frojanov, I. Ja. Kijevszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoy isztorii. L.,
1980.
- Frojanov, I. Ja. – Dvornycsenko, A. Ju.* Goroda-goszudarsztva Drevnyej Ruszi. L., 1988.
- Frojanov, I. Ja.* Drevnyaja Rusz. Opit isszledovanyija isztorii szocialnoj i polityicseszkoy
borbi. M. – SzPb., 1995.
- Galkin, V. A.* Szuzdalszkaja Rusz. Ivanovo, 1939.
- Goetz, L. K.* Der Titel „Grossfürst” in den ältesten russischen Chroniken. In: Zeitschrift für
Osteuropäische Geschichte, vol. I, 1911. 23–66, 177–213.
- Golubovszkij, Pjotr.* Isztorija Szeverszkoy zemli do polovini XIV sztoletyija. Kijev, 1881.
- Gorszki, A. A.* Russzkije zemli v XIII–XIV vekah. Putyi polityicseszkovo razvityija. M.,
1996.
- Gorszki, A. A.* Rusz. Ot szlavjanszkovo Rasszelenyija do Moszkovszkovo carsztva. M.,
2004.
- Granberg, Jonas.* Veche in the Chronicles of Medieval Rus. A Study of Functions and
Terminology. Göteborg, 2004.
- Grekov, B. D.* Kijevszkaja Rusz. M., 1953.
- Grusevskij, M.* Isztorija Ukraini – Ruszi. T. 2. Lviv, 1905.
- Halikov, A. H.* O sztolice domongolszkoy Bulgarii. Szovjetszkaja arheologija, 1973/1. 83–
89.
- Mihail Heller*: Az Orosz Birodalom története. In: Orosz történelem I. Osiris – 2000, Bp.,
1996.
- Hodinka Antal*: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916.
- Isztorija Kijeva. T. I. Drevnyij i szrednyevkovij Kijev. Otv. red. Artyemenko, I. I. Kijev,
1982.
- Janyin, V. L.* Novgorodszkije poszadnyiki. M., 1962.

- V. L. Janyin: Nyírfakéreg levelek üzenete. Gondolat, Bp. – Kárpáti, Uzsgorod, 1980. (Fordította: Szvák Gyula.)
- Janyin, V. L. Novgorodszkije poszadnyiki. Izdanyije 2-je, pererabotannoje i dopolnyonnoje. M., 2003.
- Karamzin, Ny. M. Isztorija goszudarsztva Rosszijszkovo. Knyiga I, t. 3. M., 1988.
- Kizilov, Ju. A. Zemli i knyazsesztva Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v period feodalnoj razdroblennosztyi (XII–XV vv.). Uljanovszk, 1982.
- Kljucsevszkij, V. O. Kursz russzkoj isztorii. Csaszty 1. In: Szocsinyenyija. T. I. M., 1956 (1987).
- Klossz, B. M. Nyikonovszkij szvod i russzkije letopiszi XVI–XVII vv. M., 1980.
- Klossz, B. M. Szpiszok Carszkovo Szofijszkoy I letopiszi. In: Letopiszi i hronyiki. M., 1984. 25–37.
- Klossz, B. M. Pregyiszlovije k izdanyiju 2000 goda. In: Polnoje szobranijje russzkih letopiszej. T. XXIV. M., 2000. IX.
- Kotljarsz, Ny. F. Drevnyerusszkaja goszudarsztvennoszty. SzPb., 1998.
- Krivosejev, Ju. V. Rusz i mongoli. Isszledovanyije po isztorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi XII–XIV vv. Izdatyelsztvo Sz.–Petyerburgszkovo Unyiverszityeta, 2003.
- Kucskin, V. A. Rosztovo-Szuzdalszkaja zemlja v X–pervoj trefyji XIII vekov. In: Isztorija SZSZSZR, 1969/2. 62–94.
- Kucskin, V. A. O marsrutah pohodov drevnyerusszkih knyazej na goszudarsztvo volzsszkih bulgar v XII–pervoj trefyji XIII v. In: Isztoriceszskaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. M., 1975. 31–45.
- Kucskin, V. A. Formirovanyije goszudarsztvennoj tyerritorii Szevero-Vosztocsnoj Ruszi v X–XIV vv. M., 1984.
- Kuza, A. V. Novgorodszkaja zemlja. In: Drevnyerusszkije knyazsesztva X–XIII vv. M., 1975. 144–201.
- Ligeti Lajos: A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986.
- Limonov, Ju. A. Letopiszanyije Vlagyimiro-Szuzdalszkoy Ruszi. L., 1967.
- Limonov, Ju. A. Vlagyimiro-Szuzdalszkaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. L., 1987.
- Lukin, P. V. O tak nazivajemoj mnogoznacsnosztyi ponyatyija „vecse” v russzkih letopiszjah. Domongolszkoje vremja. In: Nyeiszczerpajemoszty isztocsnyika. K 70-letyiju V. A. Kucskina. M., 2005. 36–83.
- Makai János: A Vlagyimir-szuzdali Fejedelemség és Andrej Bogoljubszkij az orosz történet-írásban. In: Világtörténet, 1988/3. 66–83.
- Makai János: Jurij Dolgorukij tevékenysége Északkelet-Oroszországban. In: Világtörténet, 1991/1–2. 38–46.
- Makai János: Egy 12. századi fejedelemgyilkosság anatómiája. Világtörténet, 1992/1–2. 44–54.
- Makai János: Andrej Bogoljubszkij egyházpolitikája. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXI. Sectio Historiae. Szerk.: Nagy József. Eger, 1993. 137–148.
- Makai János: A Szuzdali Fejedelemség külpolitikája a 12. század 30–50-es éveiben. Aetas, 1995/3. 76–95.

- Makai János*: Andrej Bogoljubszkij a szovjet korszak történetírásában. In: Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series. Tom. XXIII. Sectio Historiae. Szerk.: Kaló Ferenc – Nagy József. Eger, 1998. 169–186.
- Makai János*: 1169 mint az óoroszl történelem fordulatóának éve. In: Történelmi sorsfordulók. Szerk.: Kaló Ferenc. EKTf Líceum Kiadó, Eger, 1999. 7–29.
- Martin, Janet*. Medieval Russia, 980–1584. Cambridge, 1995.
- Mavrogyn, V. V.* Obrazovanyije Russzkovo nacionalnovo goszdarsztva. L., 1939.
- Márki Sándor*: Az oroszok hazánk történetében. Nagyvárad, 1877.
- Sz. A. Melnyikov*: Naszledovanyije vlasztyi v Muromo-Rjazanszkom knyazsesztve (XII–pervaja polovina XIII vv.). In: Vesztnyik Akagyemii Jesztyesztvennih Nauk, 2006/4. 131–133.
- Melnyikov, Sz. A.* Isztoriko-pravovije faktori evoljucii Drevnyerusszkovo goszdarsztva (IX–XV vv.). M., 2010.
- Miljutyenko, Ny. I.* Vlagyimirszkij velikoknyazseszkij szvod 1205 goda (Radzivilovszkaja letopisz). In: TODRL. Insztyitut russzkój lityeraturi Rosszijszkój Akagyemii nauk. SzPb., 1996. T. 50. 36–58.
- Mongajt, A. L.* Rjazanszkaja zemlja. M., 1961.
- A. L. Mongajt*: Történelmi kommentár Abu-Hámid al-Garnáti műveihez. In: Abu-Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában, 1131–1153. Közzétette: O. G. Bolsakov és A. L. Mongajt. Gondolat, Bp., 1985. 93–145.
- Naszonov, A. Ny.* Knyaz i gorod v Rosztovo-Szuzdalszkój zemle. Veka, Petrográd, 1924/1. 3–27.
- Naszonov, A. Ny.* Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–nacsala XVIII veka. M., 1969.
- Novakovszkaja-Buhman, Sz. M.* Car David v reljefah Dmitrijevszkovo szobora vo Vlagyimire. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Vizantyija, Rusz, Zapadnaja Jevropa: iszkussztvo i kultura. Poszvjjascsajetszja 100-letyiju szo dnya rozsgyenyija Viktora Nyikityicsa Lazareva (1897–1976). SzPb., 2002. 172–186.
- Ocserki isztorii SZSZSZR. Period feodalizma IX–XV vv. v dvuh csasztyah. Otv. red.: B. D. Grekov. Csaszty I (IX–XIII vv.). Kijevszkaja Rusz. Feodalnaja razdroblennoszty. M. 1953.
- Pasuto, V. T.* Cserti polityicseszkoje sztroja Drevnyej Ruszi. In: Novoszelcev, A. P. i dr. Drevnyerusszkoje goszdarsztvo i jevo mezsdunarodnoje znacsenyije. M., 1965. 11–76.
- Pasuto, V. T.* Vnyesnyaja polityika Drevnyej Ruszi. M., 1968.
- Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. Bp., 1899.
- Petrov, A. V.* Ot jazicseszstva k szvjatoj Ruszi. Novgorodszkije uszobici. K izucsenyiju drevnyerusszkovo vecsevovo uklada. SzPb., 2003.
- Petruhin, Vlagyimir.* Drevnyaja Rusz, IX v.–1263 g. M., 2005.
- Poppe, Andrzej.* On the Title of Grand Prince in the Tale of Ihors' Campaign. In: Eucharisterion: Essays to Omeljan Pritzak. Harvard Ukrainian Studies, vol. III–IV, 1979–1980. 684–689.
- Poppe, Andrzej.* O tytule wielkoksiażęcym na Rusi. In: Przegląd Historiczny, tom LXXV, 1984/3. 423–439.
- Poppe, Andrzej.* Words that Serve the Authority. On the Title of „Grand Prince” in Kievan Rus'. In: Acta Poloniae Historica, t. 60, Warszawa, 1989. 159–184.

- Preobrazsenszkij, A.* Etyimologicseszkij szlovar russzkovo jazika. T. I. M., 1910–1914.
- Priszjolkov, M. D.* Isztorija russzkovo letopiszanyija XI–XV vv. SzPb., 1996.
- Prohorov, G. M.* Radzivilovszkij szpiszok Vlagyimirszkoj letopiszi po 6714 (1205/6) god. In: Radzivilovszkaja letopisz. Tyekszt, isszledovanyije, opiszanyije minyiatur. Otv. red.: Kukuskina, M. V. SzPb. – M., 1994. 269–280.
- Rapov, O. M.* Knyazseszkije vlagyenyija na Ruszi v X–pervoj polovinye XIII v. M., 1977.
- Rappoport, P. A.* Ocserki po isztorii vojennovo zodcsesztva Szevero-Vosztocsnoj i Szevero-Zapadnoj Ruszi X–XV vv. M. – L., 1961.
- Rátz Kálmán:* Oroszország története. Bp., 1943.
- Riasanovsky, Nicholas V.* History of Russia. New York – Oxford, 1984.
- Ribakov, B. A.* „Szlovo o polku Igoreve” i jevo szovremennyiki. M., 1971.
- Ribakov, B. A.* Kijevszkaja Rusz i russzkije knyazsesztva XII–XIII vv. M., 1982.
- Ribakov, B. A.* Danyiil Zatocsnyik i vlagyimirszkoje letopiszanyije konca XII veka. In: *Uő: Iz isztorii kulturni Drevnyej Ruszi.* Izdatyelsztvo Moszkovszkovo unyiverszityeta, 1984. 140–187.
- Ribakov, B. A.* Minyiaturi Radzivilovszkoj letopiszi i russzkije licevije rukopiszi X–XII vv. In: *Uő: Iz isztorii kulturni Drevnyej Ruszi.* M., 1984. 188–240.
- Róna-Tas András:* A volgai bolgárok fővárosában. Keletkutatás, 1974. 139–150.
- Rubinstein, Ny. L.* Russzkaja isztoriografija. SzPb., 2008.
- Rüss, Hartmut.* Das Reich von Kiev. In: *Handbuch der Geschichte Russlands.* Herausgegeben von M. Hellmann, Münster – K. Zernack, Giessen – G. Schramm, Freiburg. Band 1: Von der Kiever Reichsbildung bis zum Moskauer Zartum. Herausgegeben von M. Hellmann. Lieferungen 4/5, Stuttgart, 1979. 200–429.
- Sahmatov, A. A.* Isszledovanyije. In: Radzivilovszkaja, ili Kenyigbergszkaja letopisz: Sztatyji o tyeksztje i minyiaturah letopiszi. OLDP, vip. CXVIII, SzPb., 1902.
- Sahmatov, A. A.* Obozrenyije russzkih letopisznih szvodov XIV–XVI vv. M. – L., 1938.
- Schmidt, Knud R.* Sociale Terminologie in russischen Texten des frühen Mittelalters. (Bis zum Jahre 1240). Kopenhagen, 1964.
- Scsapov, Ja. Ny.* Goszudarsztvo i cerkov Drevnyej Ruszi XII–XIII vv. M., 1989.
- Scsepkina M. V.* O proiszhozsgyenyii Uszpenszkovo szbornyika. In: Drevnyerusszkoje iszkussztvo. Rukopisznaja knyiga. Redkollegija: Lazarev V. Ny., Podobedova O. I., Smidt Sz. O. M., 1972. 60–80.
- Spilevszkij, Sz. M.* Drevnyije goroda i drugije bulgaro-tatarszkije pamjatnyiki v Kazanszkoj gubernyii. Kazany, 1877.
- Stökl, Günther.* Russische Geschichte. Stuttgart, 1990.
- Szedova, M. V.* Szuzdal v X–XV vekah. M., 1997.
- Szmirnov, A. P.* Volzsszkije Bulgari. M., 1951.
- Szmirnov, A. P.* O sztolice goszudarsztva volzsszkih bulgar. In: Szovjetszkaja arheologija, 1971/1. 98–102.
- Szmolín, V. F.* Bolgarszkij gorod Brjahimov. In: Izvesztija Obscsesztva arheologii, isztorii i etnografii (pri Kazanszkom unyiverszityetye). T. XXXIII, vip. 1, Kazany, 1925. 131–145.
- Szolovjov, Sz. M.* Isztorija Rosszii sz drevnyejsih vremjon. Kny. I, t. 2. M., 1959. (vagy: In: Szocsinyenyija. Knyiga I, t. 2. M., 1988.)

- Szreznyevszkij, I. I.* Matyeriali dlja szlovarja drevnye-russzkavo jazika po pizmennim pamjatnyikam. T. I–III. SzPb., 1893, 1902, 1912.
- Szuharev, Ju. V.* Vszevolod Bolsoje Gnyezdo. In: *Perhavko, V. B. – Pcselov, Je. V. – Suzharev, Ju. V.* Knyazja i knyaginyi russzkaj zemli IX–XVI vv. M., 2002. 198–212.
- Szverdlov, M. B.* Domongolszkaja Rusz. Knyaz i knyazseszkaja vlaszty na Ruszi VI–pervoj tretyji XIII v. SzPb., 2003.
- Tatyiscsev, V. Ny.* Isztorija Rosszizszkaja. T. III–IV. M. – L., 1964, 1965.
- Tolocsko, P. P.* Drevnyaja Rusz. Ocserki szocialno-polityicseszkoj isztorii. Kijev, 1987.
- Tyihomirov, M. Ny.* Kresztjanszkije i gorodszkije vossztanyija na Ruszi XI–XIII vv. M., 1955.
- Uszpenszkij, B. A.* Car i imperator. Pomazanyije na carsztvo i szemantyika monarsih tyitulov. M., 2000.
- Vagnyer, G. K. – Vladisevszkaja, T. F.* Iszkussztvo Drevnej Ruszi. M., 1993.
- Vernadsky, Georg.* Kievan Russia. In: Vernadsky, G. – Karpovich, M. A History of Russia. Vol. II. New Haven, 1948.
- Vodoff, Wladimir.* La titulature des princes russes du Xe au début de XIIe siècle et les relations extérieures de la Russie Kiévienne. In: *Revue des Etudes Slaves*, vol. LV, 1983. 139–150.
- Vodoff, Wladimir.* La Titulature princière en Russie du XIe au début du XVe siècle. Questions de critique des sources. In: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, vol. XXXV, 1987. 1–35.
- Voronyin, Ny. Ny.* Zodcseszto Szevero-Vosztocnoj Ruszi XII–XV vekov. T. I. M., 1961.
- Zajcev, A. K.* Domagos i granyici „Vjatyicsej” XII v. In: *Isztoricseszskaja geografija Rosszii. XII–nacsalo XX v. Szbornyik sztatyjej k 70 letyiju professzora Ljubomira Grigorjevicsa Beszkrovnovo.* M., 1975. 21–30.
- Ziborov, V. K.* Russzkoje letopiszanyije XI–XVIII vekov. SzPb., 2002.
- Zimin, A. A.* Novgorod i Volokalamszk v XI–XV vekah. In: *Novgoroszkij isztoricseszskij szbornyik*, t. 10, Novgorod, 1961. 97–116.
- Zimonyi, István.* The Volga Bulgars between wind and water (1220–1236). In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. Tomus XLVI (2–3).* 1992/1993. 347–355. *Zimonyi István: Volgai bolgárok és a volgai út.* In: „Magyaroknak eleiről”. Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk.: Piti Ferenc. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2000. 695–702.
- Zimonyi, István.* The Towns of the Volga Bulgars in the Sourses (10–13th Century). In: *Szrednyevkovaja Kazany: voznyikovenyije i razvityije. Matyeriali Mezsdunarodnoj konferencii. Kazany, 1–3 ijunyja 1999 goda. Redkollegija: F. S. Huzin i dr. Kazany, 2000.* 134–140.
- Zsevnyak, A. V.* Hronyika Ruszi i Rjazanszkovo knyazsesztva. Rjazany, 2000.